MONTAIGNE

DENEMELER

BÜTÜN DENEMELER 2

Say

Michel de Montaigne

Denemeler

(II. Kitap)

Fransızcadan Çeviren:

Engin Sunar

say

Denemeler
Michel de Montaigne
Özgün adı: Essais (II. Kitap, 1. Cilt)

Fransızcadan Çeviren: Engin Sunar
Düzelti: Selahattin Bağdatlı
Sayfa Düzeni: Tülay Malkoç

Say Yayınları
Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com
e-posta: say@sayyayincilik.com

Genel Dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
e-posta: dagitim@saykitap.com
online satış: www.saykitap.com

Yayın Hakları © Say Yayınları
Bu eserin tüm hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Michel de Montaigne
(d. 28 Şubat 1533- ö. 13 Eylül 1592)

Fransız yazar ve düşünür. Bordeaux'da doğdu. Genç Montaigne, İtalya Rönesansının yeni pedagoji metotlarına dayanan sıkı bir eğitim gördü. Altı yaşındayken, Bordeaux'da Guerente, Buchenan, Muret gibi çok ünlü öğretmenlerin bulunduğu Guyenne Koleji'ne girdi. Hukuk öğrenimini Tolouse'de yaptı (1546), ardından Périgueux Vergi Mahkemesi üyeliğine (1554), bu mahkemenin kaldırılmasından sonra da Bordeaux Parlementosu üyeliğine getirildi (1557). Ona, dostluğun değerini gösteren siyasi ve ahlaki fikirlerini aşılayan "can yoldaşı" Etienne de La Boètie ile orada tanıştı.

1565'te Française de la Chassaigne ile evlendi. Babası, unvanını ve toprağını ona bırakarak ölünce (1568) görevini Florimond de Raemond'a devretti. 1569'da Raymond de Sebond'un, Hıristiyanlık inancını akla dayandıran *Theologia Naturalis* adlı eserinin tercümesini, 1571'de La Boètie'nin eserlerini *La Mènagerie de Xènophon* (Ksenophones'in Çiftliği) yayımladı. Aynı yıl Paris'e bir yolculuk yaptı, Saint-Michel tarikatı şövalyelik zincirini taktı ve malikânesine çekildi. Kendisini inceleme ve düşünmeye verdi; 1572'de *Denemeler*'ini (Essais) yazmaya başladı. 1574'te çalışmalarına bir süre ara verdi. Dördüncü Din savaşında, Montpensier Dükünün çağrısı üzerine, parlemento ile görüşmek yapmak için Bordeaux'ya gitti. Dönüşte yeniden çalışmaya koyuldu. *Denemeler*'in ilk baskısı 1580'de yapıldı. 1581 yılını İtalya'da geçirdi. Roma'da burjuvalık beratını aldı. Özel notlarıyla, gözlemlerini, *Journal de Voyage*'ında (Yolculuk Günlüğü) bir araya getirdi. Lucca'da Bordeaux Belediye Başkanlığı'na seçildiğini öğrendi; üst üste iki dönem bu görevi yerine getirdi.

1584'te Henri de Navarre'ı kabul etti, ama aynı zamanda, Henri III'e bağlılığıyla tanınan Guyenne Valisi Matignon Dükü'yle de yakınlık kurdu. Bu destek sayesinde, Birlik'in entrikalarını bozdu (1585). Aynı yıl, Montaigne'in Bordeaux'da olmadığı bir sırada, veba ortalığı kırıp geçirdi. Görev süresi dolmak üzere olan Montaigne, bir daha oraya dönme gereğini duymadı. *Denemeler*'in ikinci baskısını hazırladı; eser birçok ek ve bir üçüncü ciltle birlikte yeniden yayımlandı (1588) ve P. Charron ve Matmazel de Gournay ile yakınlık kurmasını sağladı. Aynı yıl, Paris'e kısa bir yolculuk yaptı. Son yıllarını *Denemeler* üzerine çalışmaya devam ederek geçirdi; eser 1595'te P. de Brach ve Matmazel de Gournay tarafından yayımlandı.

Birinci Bölüm

Davranışlarımızın Değişkenliği Üzerine

İnsan eylemlerini denetlemekle uğraşanlar, bunları bir araya getirmek ve aynı günde sergilemek söz konusu olunca hiç görülmemiş güçlüklerle karşılaşır. Bu, insan eylemlerinin sanki aynı temellere dayanmaları mümkün değilmişçesine çelişkili oluşundan kaynaklanır. Marius da gençliğinde kendini bu şekilde bazen Mars'ın, bazen Venüs'ün oğlu gibi hissediyordu. Papa VIII. Boniface'ın görevinde bir tilki gibi olduğu, bir aslan gibi davrandığı ve bir köpek gibi öldüğü söylenir. Yoksa acımasızlığın gerçek sembolü olan Neron'un bir hükümlünün davasında âdet olduğu üzere idam kararının kendisine imzalattırıldığı sırada –bir adamı ölüme mahkûm ederken yüreğinin bunca daraldığına– "Tanrım keşke yazmayı hiç öğrenmeseydim!" diye haykırdığına kim inanabilirdi. Bu türden o kadar sayısız örnek vardır ki, her birimiz bunlardan birçoğunu kendisi için kurgulayabilir. Bazen zeki kişilerin bu parçaları kendilerine uydurmak konusunda bir hayli sıkıntıya girdiklerini görmek tuhafıma gidiyor; çünkü, kararsızlık bana insan doğamızın en sıradan ve en gözle görülür kusuru gibi geliyor. Kaba güldürü yazarı Publius (Syrus)'un şu ünlü dizesi buna tanıklık eder:

Malum consilium est, quod mutari non potest.

"Üzerinde yeniden durulamayacak denli kötü bir çözümlemedir bu." (Aulus Gellius'a göre, Publius Syrus, XVII, 14)

Bir insanı varoluşunun en sıradan çizgilerine göre yargılamak akla uygun gelebilir; ama iş gelenek ve kanılarımızın doğal değişkenliği konusuna gelince iyi yazarların bile bizden sağlam ve değişmez bir yapı oluşturmakta diretmeleri bana hata gibi geliyor. Onlar evrensel bir örnek seçip, bu görünüş üzerinden bir kişinin tüm eylemlerini sınıflandırıyor ve yorumluyorlar; bu bağlamda yeterince deformasyon yapamıyorlarsa, bunda bir ikiyüzlülük görüyorlar. Buna rağmen Auguste onlardan kurtulmayı başarmıştır; bu kişi, tüm yaşamı boyunca sürekli olarak pek gösterişli, pek ani davranış çeşitliliği sergilemiş ve en çetin mizaçlı yargıçların cesaretini kırmış olduğundan çözümlenmemiş bir sorun olarak kaldı. Benim için değişmezlik, insanlarda inanmakta sıkıntı çektiğim, değişiklik ise daha rahatça inandığım bir şeydir. Eylemlerini tek tek ayrıntılarıyla yargılayan kişinin gerçeğe yaklaşma şansı daha yüksektir.

Eski çağda, yaşamlarını bilgeliğin başlıca hedefi olan kesin ve durağan bir tasarıma uydurmuş olan bir düzine insan bulmak oldukça zordu. Çünkü "tümünü bir sözcükle özetlemek üzere" der bir eski kişi, "bir seferde yaşamımızın tüm kurallarını kucaklamak için, istemek ve hiç durmaksızın aynı şeyi istememek gerekir". "Buna ilave edecek hiçbir şeyim yok" diye ekler bu kişi, "yeter ki istenç doğru olsun"; eğer öyle olmazsa, onun gerçekten her zaman bir olması mümkün değildir. Gerçekten de bir zamanlar, kusurun sadece bir kuralsızlık ve bir ölçülülük yoksunluğu olduğu bilincine vardım. Dolayısıyla da, sebatın bununla bağdaşması olanaksızdır.

Demosthenes her erdemin başlangıcının derin düşünme ve enine boyuna değerlendirme olduğunu söylemiştir. Eğer tutulacak yolu düşünce yoluyla belirlemeye karar verseydik, en iyi yolu tutacaktık; ama kimse bunu düşünmüyor:

Quod petiit, spernit; repetit quod nuper omisit;

Æstuat, et vitae disconvenit ordine toto1.

"Neyi istediyse vazgeçer o; terk ettiğini yeniden ister;

her zaman kararsızdır ve yaşamı sürekli bir çelişkidir."

(Horatius, *Mektuplar*, I, ı, 98)

Her zaman yaptığımız gibi, sola sağa, yukarıya aşağıya, koşullar rüzgârının bizi götürdüğü yere doğru arzumuzun değişikliklerini izlemektir. İstediğimiz anda sadece istediğimiz şeyi düşünür ve yaşadığı yerin rengini alan şu hayvan gibi değişiriz. Ansal olarak yapmaya niyet ettiğimiz şeyi hemen değiştirir, ardından bir kez daha değiştirir, hareket ettiğimiz noktaya döneriz. Tüm bunlar huzursuzluk ve kararsızlıktan başka bir şey değildir;

Ducimur ut nervis alienis mobile lignum.

"Başkalarının iplerle oynattığı tahtadan kuklalar gibi yönetiliyoruz." (Horatius, *Satirler*, II VII, 62)

Kendi kendimize gitmeyiz; suyun çalkantılı ya da sakin oluşuna göre bazen dingin, bazen şiddetle bata çıka yüzen şeyler gibi sürükleniriz;

nonne videmus

Quid sibi quisque velit nescire, et quærere semper,

Commutare locum, quasi onus deponere possit?

"İnsanın ne istediğini bilmediğini ve

durmadan araştırdığını, böylece yükünden kurtulabilirmiş gibi

sürekli yerini değiştirdiğini görmüyoruz." (Lucretius, III, 1070)

Her gün yeni bir düşünceyle ruhsal halimiz, zamanın keyfine uygun olarak değişir,

Tales sunt hominum mentes, quali pater ipse

Juppiter auctufero lustravit lumine teras.

"İnsanların düşünceleri Jüpiter'in onlara gönderdiği güneşin bereketli ışınlarıyla değişir. (Cicero tarafından Odysseia'dan çevrilmiş, XVIII, 135 ve Aziz Augustinus'un *Tanrı Devleti*'nde V, XXVIII. Kullanılan dizeler)

Çeşitli görüşler arasında bocalayıp, hiçbir şeyi özgürce, tam ve sürekli istemeyiz.

Bir kişinin kafasına bazı yasalar ve bazı yönetim ilkeleri kazınmış ve yerleşmiş ise, biz bu kişinin tüm yaşamında törelerin ışıldadığını ve şeylerin yanılmaz bağ ve düzenini görürüz.

Empedokles, Agrigentolular arasında bu tutarsızlığı fark etmişti; onlar, ertesi gün kesin ölecek gibi dünyevi zevkleri terk ediyor, bununla birlikte hiç ölmeyeceklermiş gibi yeni şeyler yaratıyorlardı.

Genç Cato'da görüldüğü gibi düzenli bir kişinin yaşamı kolayca açıklanabilir. O, klavyenin tüm tuşlarına vurur gibi bir tek tuşa basmıştır. Böylece kimsenin yadsımadığı seslerin güzel bir ahengi ortaya çıktı. Bizdeyse, tam tersine, bunca eylemin karşısında bunca özel yargılama söz konusudur. Bana göre en emin olanı, daha uzakta aramaksızın ve sonuç çıkarmaksızın kendi özel koşullarına bağlı kalmak olurdu.

Talihsiz toplumumuzu sarsan karışıklıklar sırasında bana, bulunduğum yerin çok yakınında bir yerde, evinde konuk ettiği bıçkın bir askerin saldırısından kurtulmak için kendini pencereden atmış

olan bir kız getirildi. Kız yere düşüp ölmeyince, intihar girişimini tamamlamak için boğazını bıçakla kesmek istemişti. Ona engel olunmuş, ama yine de ağır biçimde yaralanması önlenememişti. Kız askerin onu başlangıçta sözlerle, sarkıntılıklarla ve hediyelerle sıkıştırdığını kabul ediyordu; ama sonra askerin kendisini zorlayacağından korkmuştu. Sözlerin ötesinde, davranışı ve akan kanı başka bir Lucretra[1] örneği yaratarak anlattığını doğruluyordu. Oysa gerçekte, olanlardan önce ve olanlar sırasında kızın kolay elde edilebilir bir yapıda olduğunu öğrendim. Öykünün anlattığı gibi, ne kadar iyi ve onurlu olursanız olun, gönül oynaşınızın iffeti konusunda kesinkes fazlaca çabuk karara varmayın; işine geldiği gibi kabul et demek değildir bu.

Antigonos, hekimlere, cesaretinden ve yiğitliğinden dolayı sevdiği bir askeri uzun süreden beri çektiği gizli hastalıktan kurtarmalarını buyurdu. İyileştikten sonra, savaşma isteğinin azaldığını fark ederek onu böyle değiştirenin ne olduğunu ve onu neyin yüreksiz kıldığını sordu. Asker "Yaşamımdan bezdiren sıkıntıları bertaraf ederek bunu bizzat siz yaptınız, soylu efendim" diye ona yanıt verdi. Düşmanlar tarafından soyulan Lucullus'un askeri, onlara bütün gücüyle saldırarak öcünü aldı. Asker yitirmiş olduklarını yeniden elde ettikten sonra, onu gözü tutan Lucullus, akla gelebilecek en güzel yüreklendirici sözlerle askeri tehlikeli bir işte görevlendirdi:

Verbis quæ timido quoque possent addere mentem.

"Bir ödleği bile yüreklendirmeye yönelik sözlerle." (Horatius, *Mektuplar*, II, II, 36)

"Siz kendinize soyulmuş yoksul bir asker bulun efendim" diye cevap verdi asker;

quantumvis rusticus ibit,

Ibit eo, quo vis, qui zonam pedidit, inquit

"Kaba olsa da yanıt verdi: "Servetini yitiren

canının istediği yere gidecektir." (Horatius, *Mektuplar*, II, II, 39)

ve o göreve gitmeyi kesinlikle reddetti. Osmanlı Padişahı Mehmet'in savaşta kararlılığıyla örnek teşkil eden yeniçerilerin başı Hasan'a, birliklerinin Macarlar tarafından çökertildiğini görünce, kırıcı biçimde çıkıştığı söylenir. O zaman Hasan, birliğinin halini görünce, tek yanıt olarak ortaya çıkan ilk düşman topluğuna elde silah öfke içinde yalnız başına saldırır ve düşmanın arasında kaybolur. Bu hareket; kendini aklamaktan çok belki de bir tavır değişikliğidir.

Bugün çok ödlek olan kişiyi yarın çok cesur görmek sizi şaşırtmasın; öfke, gereksinim, arkadaşlar, şarap ya da bir boru sesi onu yüreklendirmiştir. Ve bu cesaret, aklın eseri değildir; koşullar bunu pekiştirmiştir. Şu halde, tersine koşullar onu değişik ve farklı kılarsa, bu da hiç şaşırtıcı olmaz.

Bizde görülebilen çok değişken bu farklılaşma ve çelişki, bazı kişileri iki ruha sahip olduğumuzu, bazılarını da bize eşlik eden ve herkesi kendi tarzında kimini iyiye, kimine kötüye sevk eden iki ayrı güç olduğunu düşündürmeye itiyor. Çünkü onlar çok ani bir farklılaşmanın basit bir kimseyle çok zor bağdaştırılabileceğini düşünür.

Kendi yönüne doğru beni hareket ettiren sadece olayların rüzgârı dedir; aynı zamanda durumumun oynaklığı da kendiliğimden beni sallıyor ve tedirgin ediyor. Ve kendini gözlemleyen kişi, hemen hiçbir şekilde iki kez aynı durumda olamaz. Ruhuma yattığım yana göre değişik bir şekil veriyorum. Kendimden farklı biçimlerde söz ediyorsam, bu, kendime değişik şekillerde baktığım içindir. Tüm çelişkiler, görünüm ve duruşa göre sergilenebilinir; çekingen ve arsız, iffetli ve şehvet düşkünü,

geveze ve ketum, çalışkan ve miskin, zeki ve kalın kafalı, bedbin ve neşeli, yalancı ve namuslu, bilgin ve cahil, savurgan ve pinti… Tüm bunları, kendimi inceleme açısından bir şekilde kendimde görüyorum. Kendini dikkatle inceleyen herkes, kendinde bu kararsızlığı ve bu tutarsızlığı keşfeder. Kendimle ilgili olarak kesin, basit ve sağlam biçimde, karmaşasız ve katıksız söyleyebileceğim tek bir kelime yok. DİSTİNGO [ayırt etme], mantığımın en evrensel öğesidir.

İyi olmak için iyi demek gerektiğine inandım; daha da iyisi, olayları iyimser bir ışık altında yorumlama eğilimdeyim. İnsan olma durumumuzun garipliği, kötülüğün kendisiyle bizi iyi bir şey – iyilik yapmanın sadece niyetinizle gerçekleştiği düşüncesinin haricinde– yapmaya sıkça iter. Çünkü yüreklice bir eyleme bakarak, bir adamın yiğitliğine karar verilmemelidir; kişi gerçekten böyleyse her zaman ve her koşulda aynı şekilde davranacaktır. Bir insanda bu cesaret alışıldık olup, geçici bir atılganlık değildir; yalnız başına ya da başkasıyla birlikte, savaşta olduğu gibi güvenli yerde de ondan beklenildiği gibi davranacaktır – çünkü bu konuda kim ne derse desin kent için ayrı, savaş için ayrı cesaret yoktur. O, yatağında hastalığa savaştaki bir yara kadar cesur biçimde katlanacak ve savaştaki kadar evinde de ölümden korkmayacaktır. Şiddetli bir saldırı karşısında erkekçe davranan aynı adamın, daha sonra bir davanın ya da bir öz ö kaybında kadın gibi üzüldüğünü göremeyiz.

Rezillik önünde tabansız, yoksulluk karşısında sağlam, cerrah neşteri altında zayıf, hasımların kılıçları karşısında gözü pek olunduğu zaman bunları yapanları değil, eylemleri övmek gerekir.

"Çok sayıda Grek, düşmanın görüntüsünden korkar; ama hastalıklar karşısında cesur görünür" der Cicero. Kümberler ve Keltiberler tam tersinedir; "nihil enim potest esse æquabile, quod non a certa ratione proficiscatur." ["Gerçekte belirlenmiş bir kuraldan ileri gelmeyen hiçbir şey dengeli olamaz." (Cicero, *Tusc.*, II, XXVII.)]

Kendi türünde İskender'inkinden daha üst düzeyde yiğitlik yoktur; ama o da ne eksiksizdir, ne de evrenseldir; sadece kendi türündedir. Eşsiz olsa bile, bu yiğitliğin yine de kusurları vardır; böylece yaşamına kastedebileceklerine dair adamlarına karşı en ufak bir kuşku duyduğunda, son derece rahatsız olduğu ve mantığını altüst eden bu korkudan etkilenerek soruşturmalarda çok şiddetli, pek haksız bir tavır takındığı gözlenir. Hatta onu etkisi altına alan boş inançlar, kendisinde bir ödleklik yaratır. Clytus'un katli sırasında gösterdiği aşırı pişmanlık da onun cesur doğasının sürekli değiştiğini gösterir.

Davranışımız, dışarıdan getirilmiş parçaların bir araya toplanmasından başka bir şey değildir: "voluptatem contemnunt, in dolore sunt molliores; gloriam negligunt, franguntur infamia" ["Hazzı hakir görürler, ama acı onları yüreksizleştirir; şanı küçümserler, ama kötü bir ün cesaretlerini kırar."] ve gasp etmeyle ele geçirilmiş renkler altında onurlar kazanmak isteriz. Erdem erdem olduğu için izlenmek ister; bazen başka bir amaç için taktığımız erdem maskesi, çok geçmeden gerçek çehremizi ortaya çıkarmak için yüzümüzden düşer. Canlı ve yapışkan bir boyadır bu; ruh buna bulandığı zaman, parçayı götürmeksizin benden ayrılamaz. İşte bu nedenle, bir insanı yargılamak için onun izini uzun süre ve özenli bir biçimde sürmek gerekir; "cui vivendi via considerata atque provisa est." ["Sınamadan sonra, izlemek istediği yolu seçti." (Cic., *Paradokslar*, V, I.)] Eğer koşulların çeşitliliği onun hızını değiştirirse (ya da daha iyisi yolunu; çünkü adımı hızlandırıp ağırlaştırmak mümkündür), o zaman onu kendi gidişine bırakın, çünkü o, Talebot'nun özdeyişindeki gibi rüzgârın esintisine göre gider.

Rastgele yaşadığımıza göre, eski bir yazarın (Seneca) rastlantının bizim üzerimizde bunca etkisi olduğunu söylemesi de şaşırtıcı değildir. Kabaca varoluşunun yönünü önceden saptamayan kişi, eylemlerini ayrıntılarıyla düzenleyemez. Bütünün tasarımı kafasında olmayan kişinin, öğeleri de

elinde bulundurması mümkün değildir. Ne resmi yapacağını bilmedikten sonra, renkleri biriktirmek neye yarar? Hiç kimse hayatının genel resmini yapamıyor; bunu ancak adım adım düşünüyoruz. Okçu yayı, kirişi, oku eline iyice yerleştirmek ve uygun ivmeyi vermek için önce nişan almayı bilmek zorundadır.

Bir yönü, bir hedefi olmadığı için tasarılarımız başarısız oluyor. Belirlenmiş bir limanı olmayan kişiye hiçbir rüzgâr uygun değildir! Kendisini suçlayan oğluna karşı Sofokles'i haklı kılan yargıya katılmıyorum; onun evinin yönetiminde uzman olduğunu öne süren trajedilerinden birine göre verilmiştir bu karar.

Miletlileri yola getirmek üzere gönderilen Paroslıların ileri sürdükleri gerekçeleri yeterli bulmuyorum. Bunlar adayı ziyaret ettiklerinde daha iyi işlenmiş toprakların ve daha iyi bakılmış kır evlerinin farkına varmışlar, sahiplerinin adlarını kaydetmişlerdi. Kentin yurttaşlarını topladıktan sonra, özel işlerinde özenli olduklarına göre, kamu işlerinde de böyle olacaklarını tahmin ederek bu kişileri yeni yöneticiler ve yüksek adalet görevlileri olarak ilan ettiler.

Biz hepimiz her öğesi, her an kendi rolünü üstlenen çok çeşitli bir düzenlemenin ve çok değişken bir biçimin parçaları, kısımları olarak yaratılmışız. Ve içimizde gözlemlediğim ayrım, başkalarıyla aramızda olan farklılıktan daha büyüktür. "Magnum rem puta unum hominem agere." ["Her zaman aynı adam olmanın çok güç olduğuna inanın." (Sen., *Mek*., CXX.)] Mademki tutku insanlara yiğitlik, ölçülülük, özgürlük, hatta adalet de öğretebiliyor; mademki aç gözlülük gölgede kalıp başıboşluk içinde yetişmiş basit bir işçinin yüreğine, yurdundan çok uzaklara gidecek, dayanıksız bir teknede kendini dalgaların ve azgın Neptün'ün insafına bırakacak kadar cesaret verebiliyor ve yeri geldiğinde korunmasını ve bilgeliğini öğretebiliyor, Venüs de disiplin ve değnek altında olan gençliğe azimli ve gözüpek olmayı sağlar ve genç kızların hassas kalbine annelerinin kucağında ölçülülüğü ve ihtiyatlılığı öğretebilir,

Hac duce, custodes furtim transgressa jacentes,

Ad Juvenem tenebris sola puella venit:

"Venüs'ün yönetimi altında genç kız, uyuyan gardiyanlarının

arasından usulca geçer ve karanlıklar içinde yalnız başına sevgilisini bulmaya gider." (Tibullus, II, I, 75.)

İnsanları sadece görünüşteki davranışlarına göre yargılamak akıllıca bir şey değil; hangi dürtülerle böyle davranıldığını anlamak için daha derinliğine araştırmak ve görmek gerekir. Ama bu oldukça netameli ve yüce bir girişimdir –daha az kişinin buna katılmasını isterdim.

İkinci Bölüm

Ayyaşlık Üzerine

Dünya sadece bir çeşitlilik ve birbirine benzemezlikten ibarettir. Kusurlara gelince, onlar kusur olarak birbirinin benzeridir; belki de Stoacıların anladıkları budur. Oysa kusurların hepsi birbirlerine benzeseler de, birbirlerine eşit değildirler; ancak sınırlarını yüz adım aşmış kişinin,

Quos ultra citráque consistere rectum,

Ötede ve beride iyi olan bulunabilir (Horatius, *Satirler*)

on adım aşandan daha kötü durumda olmaması ve kutsal şeylere saldırının bahçemizden bir lahananın çalınışından daha kötü olmaması anlaşılır bir şey değildir:

Nec vincent ratio, tantumdem ut peccet idémque

Qui teneros caules alieni fregerit horti,

Et qui nocturnus divum sacra legerit.

Hayır, akıl komşunun bahçesinden lahana çalmakla,

gece vakti tanrıların tapınaklarını soymanın

eşit derecede suçlar olduğunu kimse kabul etmez"

(Horatius, *Satirler*)

Şu halde, başka hiçbir şeyde olmayan bir çeşitlilik vardır burada.

Günahların türünde ve öneminde ayrım yapmamak tehlikeli bir tutumdur; caniler, hainler ve zorbalar bundan çok kârlı çıkarlar. Bir başkasının günahının aylaklık, şehvet düşkünlüğü ya da az sofuluk olmasının vicdanları rahatlatması kabul edilemez. Herkes komşusunun günahının altını çizme, kendininkini hafifletme eğilimindedir. Eğitimciler bile, kanımca, günahları yanlış sınıflandırıyor.

Sokrates bilgeliğin başlıca işlevinin iyi ile kötüyü ayırt etme olduğunu söylüyordu; bizler de bilimin işlevi kötülükleri birbirinden ayırt etmektir demeliyiz; Bu tam olarak uygulanmazsa, kim erdemli, kim kötü ayırt edemeyiz.

Ayyaşlığa gelince, bu bana en kaba ve hayvani bir kusur gibi geliyor. Ruhun daha fazla rol oynadığı başka kusurlar da vardır; öyle kötülükler vardır ki, deyim yerindeyse daha soyludur. Bunlara bilim, çaba, yiğitlik, ihtiyat, beceri ve incelik karışır; ayyaşlıksa katıksız biçimde bedensel ve dünyevidir. Bu nedenle bugünkü uluslar içinde en kaba olanı buna değer bile verir. Öteki kusurlar zekâya hile katar; ayyaşlıksa onu yok eder ve bedene saldırır:

cum vinis penetravit,

Consequitur gravitas membrorum, præpediuntur

Crura vacillanti, tardescit lingua, madet mens,

Nant oculi; clamur, singultus, jurgia gliscunt.

"Şarabın gücü içimize işledi mi,

Ardından eller kollar ağırlaşır,

Sendeleyen bacaklar köstek olur

Dil dolanır, zihin bulanır, gözler kararır,

hıçkırık başlar, ardından kavgalar" (Lucretius, i. 3, 475)

İnsan için en kötü durum, bilincini kaybettiği ve kendi bedenine söz geçiremediği durumdur.

O zaman denir ki, bir kabın içinde mayalanan şıranın dipteki her şeyi yukarı itişi gibi, şarap da ölçüyü kaçıranlara en mahrem sırlarını ifşa eder,

tu sapientium

Curas et arcanum jokoso

Consilium retegis Liæo.

"Sen gösterirsin neşeli Lyacus'a

Bilgeliğin öğüdünün tasasını ve sırrını (Horatius, *Odlar*, xxi. 1, 114)

Joséphe, bolca içirerek düşmanlarının kendisine göndermiş olduğu bir elçinin ağzından ustalıkla laf aldığını anlatır. Augustus, Trakya'yı fetheden Lucios, Piso'ya özel şeylerini anlattığı için hayal kırıklığına uğramadı; Aynı şekilde Tiberius da, bütün sırlarını paylaştığı Cossius'tan hiçbir zaman şikâyetçi olmadı. Bununla beraber, bu ikisinin içkiye çok düşkün olduğu ve onları Senato'ya sıkça sarhoş götürmek gerektiği bilinir,

Externo inflatum venas de more Lyæo.

Her zamanki gibi sarhoş. Damarlar şaraptan şişmiş.

Cassius, kendisi su içtiği halde, sıkça sarhoş olan Ciser'e Sezar'ı öldürme niyetini söylediği zaman, Ciser şakayla karışık şöyle dedi: "Şaraba dayanamayan ben, bir zorbaya hiç dayanamam!" Almanlar'ın şarabın içinde boğulduklarını, yine de yerlerini, geçiş parolasını ve mevkilerini hatırladıklarını görüyoruz,

nec facilis Victoria de madidis, et

Blæsis, atque mero titubantibus.

Tümüyle şarabın içinde boğulmuş, dilleri dolaşan,

sendeleyen sarhoşlarla baş etmek kolay değil. (Juvenal, *Satirler*, XV).

Eski tarihçilerin yazdığı öyküler içinden şu aşağıdaki öyküyü okumamış olsaydım ölüme varan böylesine derin ve örtbas edilmiş bir sarhoşluğun olabileceğine inanmayacaktım. Attalus, Pausanias'ı –ki bu, daha sonra, Makedonyalı Philippe'i öldürdü; bu kral evde Epaminondas'ın eşliğinde aldığı eğitimin bütün güzelliklerini gösterecektir – akşam yemeğine davet etmişti. Onu aşağılamak için o kadar fazla içirdi ki, sarhoşluktan bir şey şeyin farkında olmayan Pausanias'ın saygınlığını aşağılık bir serseri gibi sarayın en bayağı katırcıları ve hizmetçileri önünde ayaklar altına aldı.

Ve işte değer verdiğim ve çok güvendiğim bir hanımın bana anlattıkları: Evinin bulunduğu Bordeaux yakınlarında Castres'e doğru dul ve iffetli bilinen bir kadın hamileliğin ilk belirtilerini hissedince, komşularına "eğer bir kocam olsa, hamileyim derdim" dedi. Ama kuşku gün geçtikçe büyüyüp gerçek oldu; sonunda kadın, kilisesinin kürsüsünde bu yapanı itiraf etmesi halinde

bağışlayacağını ve beğenirse onunla evleneceğini açıkladı. Bu açıklamanın cesaretlendirdiği çiftlik yanaşmalarından biri, bir şölen günü kadını çok aşırı içkili bir durumda bulduğunu ve sere serpe yayılmış bir halde uyurken gördüğünü, kendisinin de uyandırmadan ondan yararlandığını öne sürdü.

Bunlar evlendiler ve hâlâ birlikte yaşıyorlar.

Eskiler bu kusuru yeterince yermediler. Birçok filozof yazılarında bunu hafife alır; hatta Stoacılar arasında ruhu rahatlatmak için zaman zaman içkiyi fazla kaçırarak sarhoş olmayı tavsiye edenler bile vardır:

Hoc quoque virtutum quondam certamine, magnum

Sacratem palmam promeruisse ferunt.

"Bu soylu mücadelede, eskiden,

Sokrates'in zafer kazandığı söylenir."(Cornet. *Gallus*, Ep., i. 47)

Herkesin yüce denetleyicisi ve düzelticisi Cato bile çok içtiği için kınanırdı,

Narratur et prisci Catonis

Sæpe mero caluisse virtus.

"Yaşlı Cato'un da sık sık

erdemini şarapla canlandırdığı söylenir." (Horatius, *Odlar*, III. 21)

Büyük ün sahibi kral Cyrus, kardeşi Artaxerses'den üstün olduğunu göstermek için ondan daha iyi içmesini bildiğini öne sürer. Gelişmiş ve daha fazla uygarlaşmış uluslarda içkiye dayanıklılık sınavı yaygın bir gelenekti. Parisli harika doktor Silvius'un sindirimimizin tembelleşmesini önlemek, gücünü artırmak ve böylece uyuşmasının önüne geçmek için için ayda bir kez aşırı içkiyle uyandırılmasını söylediğini duydum.

Persler'in işlerini içtikten sonra görüştükleri söylenir.

Doğam ve zevkim, aklımdan daha fazla karşı çıkmıştır bu kusura. Çünkü eskilerin görüşlerine kolayca itibar etmem bir yana, bunu gerçekten adi ve aptalca bir kusur bulsam da, ayyaşlık yine de toplumu doğrudan doğruya ve derinden etkileyen öteki kusurlardan daha az kötü ve daha az zararlıdır. Bir zevk almıyorsak, söylendiği gibi bize pahalıya mal oluyorsa, bence bu kusur diğer kötülükler kadar huzur kaçırmıyor; hoş görülmez olan onu doyuma ulaştırmanın güç oluşudur.

Yaşı ilerlemiş ve büyük saygınlığı olan bir kişi, kendisine kalan başlıca üç zevk arasında bunu sayıyordu ve "doğal eğilimlerimiz arasında bu tatlar nerede bulunur?" diyordu. Ama bunu kötü kullanıyordu. Bu işte inceliğe kaçmak, şarabı çok özenli seçmek gerekir. Eğer zevkinizi şarabın niteliğine dayandırırsanız, ondan az içmeye mahkûm olursunuz. Daha az titiz ve daha kolay beğenir bir zevke sahip olmak gerekir. İyi bir içici olmak için fazla hassas damağa sahip olmak gerekmez. Almanlar aşağı yukarı her tür şarabı aynı keyifle içer; amaçları tadını çıkarmaktan çok onu mideye indirmektir; bundan zevk alıyorlar, şarabın bol olması ellerinin altında olması onlara haz veriyor. Zaten iki yemek arasında ve ölçülü bir biçimde Fransız tarzı içki içmek, Tanrı'nın lutuflarını fazlaca sınırlamaktır. Buna daha fazla zaman ayırmak gerekir!

Eskilere bu iş için geceler yetmezdi, gündüz de devam ederlerdi. Şu halde, sıradan tüketimimize

daha fazla zaman ayırmalı ve güç kazandırmalıyız. Benim zamanımda, askeri seferleri ve zaferleriyle ünlü bir yüce senyör gördüm, normal öğünlerde hemen hemen beş litreye yakın şarap içerdi ve ancak ondan sonra fazlaca bilge ve iş konusunda uyanık olurdu. Varoluşumuzda önem verdiğimiz zevk, hayatımız içinde daha fazla yer almalıdır. Müstahdem ve kol işçileri gibi, hiçbir içme fırsatını kaçırmamalıyız ve bu arzu her zaman aklımızda olmalıdır. Uygulamayı her gün kısaltıyoruz ve çocukluğumda gördüğüm öğle ve akşam yemekleriyle, ara atıştırmaları bugün eskisinden daha seyrek ve basit olmuştur. Bu bir iyileştirmeye gidişin belirtisi olabilir miydi acaba? Kuşkusuz hayır. Belki de, aksine, bu babalarımızdan çok fazla çapkın olmamızdan olabilir; bunlar birbiriyle çelişkili ve karşılıklı birbirini zayıflatan iki etkinliktir. Bir yandan midemiz zayıfladı, diğer yandan egzersizleri ve çapkınlıkları arttırıyoruz.

Zamanındaki cinsel perhiz hakkında babamdan dinlediğim şeye hâlâ hayret ederim. Bundan söz etmek ona göre iyiydi; zevk ve doğa itibariyle kadınların beğendiği biriydi. Az ve öz konuşuyor, çağdaş kitaplardan özellikle İspanyolca olanlardan, bunlar arasında da "Marc-Aurèle" adlı kitaptan alınmış öykülerle konuşmalarını süslerdi. O, dingin, gösterişsiz ve sade bir insandı; ama kişiliğinde ve giysilerinde edebe uygun özel bir kaygı taşır ve atla dolaşırdı. Dürüstlüğü ve kibarlığa çok önem verirdi; öylesine bilinçli ve titizdi ki, bu çoğunlukla takıntıya kadar varıyordu. Küçük cüssesine rağmen güç dolu, dik ve iyi uyumlu bir yapıdaydı; yüzü hoş ve teni çok duruydu. Becerikliydi ve tüm soylu alıştırmaları mükemmel bir biçimde yapıyordu. Cirit ya da taş atmaya ya da eskrime hazırlamak için kollarını çalıştırdığı söylenen kurşunla ağırlaştırılmış bastonları, koşuda ve atlamada kendini daha çevik kılmak için kullandığı tabanı kurşunlu ayakkabıları bizzat gördüm. Bacaklar bitişik atlamada bazı küçük başarılarıda belleklerde iz bıraktı. Onun altmış yaşın üzerinde bizim çeviklik alıştırmalarımızla alay ettiğini, kürklü giysisiyle bir atın sırtına atladığını ve bir masa üzerinde sadece başparmağıyla tutunarak döndüğünü gördüm; odasına çıkarken basamakları her zaman dörder dörder tırmanırdı. Sözünü ettiğim konu üzerinde –cinsel perhiz-, tüm taşrada adı kötüye çıkmış soylu bir kadın pek yoktur derdi; onurlu kadınlarla ilişkisini özellikle sürdürdüğü gibi, her türlü kuşkuya rağmen ailevi ilişkisini toplum dışında konuşurdu. Ve yine ona göre, uzun süre İtalya savaşlarında bulunmasına karşın, evlenene kadar eline kadın eli değmediğine azizler üzerine yemin ederdi; orada nelerin geçtiğini, kamu işlerinden kendi özel işlerine kadar bize kelimesi kelimesine anlattığı bir not defteri bıraktı.

Babam, oldukça ilerlemiş bir yaşta, 1528'de otuz üç yaşındayken İtalya'dan döner dönmez evlendi. Neyse şimdi yeniden konumuza dönelim.

İhtiyarlığın destek ve rahatlatma gerektiren rahatsızlıkları bende pekâlâ bu çareye başvurmayı kışkırtmış olabilirdi; çünkü yılların akışı aşağı yukarı bu son zevkleri alır elimizden. "Doğal ateş, öncelikle ayakları sarar" diyor yakın arkadaşlar; çocukluktan gelen bir şey bu. Sonra, uzun süre iyice yerleşmek üzere bedenin ortasına yayılır; bana göre, bedenin yegâne gerçek zevklerini orada üretir. Öteki hazlar buna kıyasla oldukça zayıftır. Sonuna doğru, yükselen ve açığa çıkan bir buhar gibi, gırtlağa ulaşır ve orada en son molasını verir.

Bununla beraber susamanın ötesinde içme zevkinin nasıl meydana geldiğini, hayali olarak nasıl yapay ve doğa karşıtı bir iştah oluşturulduğunu anlayamıyorum. Midem buna izin vermezdi. Yapım itibariyle, ancak yediğimi tamamlamak için içme gereksinimi hissederim; yemeğin sonuna doğru her zaman içtiğim en fazla miktar aşağı yukarı budur. Anarcharsis, Yunanlıların yemeklerin sonunda baştakinden daha büyük bardaklarla içtiklerini görerek hayret ederdi; bana öyle geliyor ki, Almanlar'ı da bunu yapmaya iten ve o sırada daha fazla kim içecek diye meydan okumaya zorlayan, aynı düşünce tarzıdır. Platon, çocuklara on sekiz yaşından önce şarap içmelerini, kırk yaşına

varmadan önce sarhoş olmayı yasaklar. Ama kırkını geçmiş olanların bundan keyif almalarını ve davetlilerin bol bol Dionysius'un etkisinden yararlanmalarını hoş görür. Çünkü bu tanrı insanlara neşelerini yeniden kazandırır, ihtiyarlara gençlik verir; ruhun tutkularını demirin ateşin etkisi altında yumuşadığı gibi tatlandırır ve yumuşatır. Platon Yasalar'da, içki içilen bu toplantıları yararlı kabul eder; yeter ki meclisi yönetecek bir başkan olsun ve taşkınlıklara gem vursun; çünkü sarhoşluk herkesin karakter özelliğini ortaya çıkaran iyi ve güvenli bir sınavdır. Bu, aynı zamanda da, kişilerin kendi durumlarında cesaret edemedikleri, ama yine de yararlı şeyler olan dans ve müzikli eğlencelere katılma cesareti de verir. Çünkü şarap ruha ılımlılık, bedene de sağlık verir. Bununla birlikte kısıtlamaları da doğru buluyordu: Savaş ve seferberlik sırasında içkiden uzak durmak; yüksek yönetim görevlileri (magistralar), yargıçlar görev sırasında içkiden kaçınmalıydı; gündüz vakti içilmemeli; çocuk yapma amacına yönelik cinsel ilişki sırasında içkiden kaçınılmalıydı.

İhtiyarlığın canından bezdirdiği Filozof Stilpon'un saf şarap içerek ölümünü bile bile hızlandırdığı anlatılır. Bu kez yine şarap, bu kez istemeden filozof Arcesilaus'un yaşlılıktan zayıflamış gücünü tüketti. Fakat bilgenin ruhu şaraba teslim olabilir mi sorusu eski ve insanı gülümseten bir tartışma konusudur,

Si munitæ adhibet vin sapientiæ.

"Şarap, iyice içine kapanmış bilgeliğin anlamını bozabilir miydi?" (Horatius, *Odlar*, III, XXVIII, 4)

Kendimiz hakkında sahip olduğumuz bu güzel kanıya bizi yönelten gösterişçilik hangi dereceye kadardır? Dünyada iyi düzenlenmiş, en kusursuz ruhun ayaklarının üzerinde dik durması ve kendine özgü zayıflığından kaçınması için baştan beri yapacağı fazla bir şey yoktur. Bin ruhtan birinde bile hayatının bir anında doğru ve istikrarlı olmak yoktur; kaldı ki doğul durumuna uygun olarak öyle olsaydı bile, kuşkuyla karşılanırdı. Ruhu metanete kavuşturmaya gelince –bin bir olay yaratabildiği halde onu hiçbir şeyin sarsamayacağını farz etmek- kusursuzluğun sonuncusu olabilirdi. Büyük ozan Lucretius ne kadar felsefe yaparsa, ne kadar didinirse didinsin, yine de içkili bir aşk muhabbeti onun aklını başından almaya yeter. Beyin kanamasının Sokrates'i bir hamal kadar sersemleştirebilmesi akla gelir miydi? Hastalığın etkisiyle bazı kişiler adlarını bile unuttu; hafif bir yara bazılarının aklını bozdu. Ne kadar bilge olmak istersek isteyelim, sonuçta insanız. Ve daha kırılgan, daha yoksul, hiçliğe daha yakın olan canlı insan değil midir? Bilgelik, doğal yeteneklerimizi güçlendirmeyi başaramaz:

Sudores itaque et pallorem existere toto

Corpore, et infringi linguam, vocémque aboriri,

Caligare oculos, sonere aures, succidere artus,

Denique concidere ex animi terrore videmus.

Bu nedenle, dehşetin etkisiyle terin ve solgunluğun tüm bedeni

kapladığını görüyoruz:

dil dolaşır, ses kesilir, kulaklar çınlar,

kol ve bacaklar çözülür,

bütün her şey çöker. (Lucretius, *De natura rerum*, III, v. 155)

Kendisini tehdit eden darbe karşısında bilge kişinin bile gözlerini kırpması gerekir. O, eğer bir derin uçurumun kenarındaysa, çocuk gibi titremelidir; çünkü doğa ona ölümlülüğünü ve hiçliğini öğretmek için, bizim aklımızın ve stoacı erdemin erişemeyeceği yetkisinin bu hafif işaretlerini kendine sakladı. Bilge kişinin korkudan benzi solar, utançtan yüzü kızarır, güçlü bir böbrek sancısından inler ya da umutsuz ve çınlayan, daha çok boğuk ve kırılıp dökülmüş gibi bir çığlık atar;

Humani a se nihil alienum putet.

İnsana ait hiçbir şeyin ona yabancı olmadığını düşünür.

(Terentius, *Heautontimoroumenus, I. 1)*

Diledikleri gibi hayal kuran şairler bile kahramanlarının

gözyaşlarını akıtmayı göze alamazlar:

Sic futur lachrymans, classique immittit habenas.

Enee gözyaşları içinde böyle konuşur ve filosu pupa yelken yola koyulur (Virgilius, *Aeneas*, VI, 1)

Bu, şaire eğilimlerini ılımlı kılmaya ve dizginlemeye yetsin; onları ortadan kaldırmak elinde değildir. İnsan eylemlerinin eşsiz yargıcısı Plutarkhos bile, Brutus ile Turquatus'un öz çocuklarını öldürdüklerini görerek kaygıya kapıldı ve erdemin en son kerteye mi vardığını yoksa bu kişilerin daha çok başka bir tutkuyla mı harekete geçtiklerini sordu kendine. Olağan sınırları aşan tüm eylemler, olumsuz yorumlara açıktır; o kadar ki, onun üstünde olan da, altında olan da bizim beğenimize göre değildir.

Kibiri özellikle meslek edinmiş mezhebi [Stoacılar] bir kenara bırakalım. Ama bir zaman daha ılımlı bir mezhep olarak kabul edilmiş bir mezhep de bile Metrodorus'un şu övünmelerini duyuyoruz: "Occupavi te, Fortuna, atque cepi; omnesque aditus tuos interculisi, ut ad me aspirare non posses" [Senin önüne geçtim ve seni tutuyorum, Kader; bana ulaşamaman için bütün yolları kestim. (Cicero, Tusculanes, V. 9)]. Kıbrıs tiranı Nicocreon'un buyruğu üzerine taş bir yalağa konmuş ve demir tokmaklarla dövülmüş olan Anaxarchus, "Vurun, kırın, Anaxarchus değil, onun kalıbını eziyorsunuz" diye durmadan tekrarlıyordu. Bir zamanlar din şehitlerimizin alevlerin ortasında zorba hükümdara, "Bu taraf iyice kızardı, kesip ye de öteki tarafı kızartmaya başla" diye bağırdıklarını işitiriz. Bir zamanlar Antiochus'un kıskaçlarıyla paralanmış, kargılarıyla delik deşik olmuş şu çocuğun, Josephe'in anlattığı gibi, kesin ve kendine güvenen bir sesle haykırarak "Zorba, boşa vakit kaybediyorsun, kendimi hep iyi hissediyorum; nerede şu acı, beni tehdit ettiğin işkencelerin nerede? Bunlardan başkasını bilmiyorsun demek? Görmüyor musun ki kararlılığım gaddarlığının bana verdiği acıdan daha fazla acı veriyor sana? Ey adi mahlûk, yenildiğini ve aksine benim senden daha güçlü olduğumu kabul et. Elinden gelirse bana yalvarmayı dene ki eğileyim, sana boyun eğeyim. Kiralık katillerine, cellatlarına cesaret ver; çünkü cesaretleri kalmadı, ellerinden hiçbir şey gelmiyor! Silahlandır, yüreklendir onları!" diye meydan okuduğunu duyuyoruz. Kuşkusuz bu ruhlarda bir bozukluk, pek ermişçe olsa bile bir tür çılgınlık bulunduğu itiraf etmek gerekir. Bu konuda Stoacıların özdeyişlerine bakarsak, Antisthenes'in "Şehvet düşkünü olmaktansa deli olmayı yeğlerim" dediği gibi, ya da Sextius, "şehvet acısındansa, demirin bedenimi delerken verdiği acıyı tercih ettiğini" söyler, Epikuros dinlenmeyi ve tedaviyi reddederek, kendini damla hastalığının pençesine bırakır, acılara canı gönülden kafa tutar; öyle küçük acılara pabuç bırakmaz, onları mücadele etmeye ve uğraşmaya değer bulmaz; daha çok acı veren, daha can yakar ve kendine daha yaraşan acılar diler ve arzu eder.

Spumantémque dari pecora inter inertia votis

Optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem,

Önem vermez bir tavırla, ürkek sürülerini ağzı köpürmüş bir yaban domuzuna veya dağdan inen bir aslana kurban eder. (Virgilius, *Aeneas*, IV, V. 158)

Bunlar yalnızca çığrından çıkmış bir cesaretin saçmalıkları değil mi? Ruhumuz bulunduğu yerden bu kadar yükseğe ulaşamaz; ulaşması için yerini terk etmesi ve yükselmesi, gemi azıya alarak insanı sürüklemesi nasıl olduğuna kendi de şaşarak çok uzaklara götürmesi gerekir. Savaş ve çarpışmanın heyecanı cesur askerleri sıkça bu şekilde tehlikeli yerlerde maceraya iter; ama kendilerine geldiklerinde onlar bile yaptıklarından ürkerler. Şairler de böyledir; onlar kendi eserlerine karşı sıkça hayranlığa kapılır ve artık onları bunlara yönelten yolu tekrar bulamazlar. Buna aşırı canlılık ve çılgınlık denir. Platon'un, sıradan bir adamın şiirin kapısını çalması boşunadır demesi ya da Aristoteles'in de, delilik bulaşmamış hiçbir ruh mükemmel olamaz" diye söylemesi gibi. Ve ne kadar övgüye değer olursa olsun, bizim akıl ve düşünce düzeyimizi aşan şiddetli ruhsal dürtülere çılgınlık demekte haklıdır.

Platon, böylece kehanette bulunmanın bizi aştığını, ona ulaşmamız için kendi dışımıza çıkmamız gerektiğini öne sürer. Bilgeliğimizin ya uykuyla, ya herhangi bir hastalıkla karartılması ya da semavi bir kendinden geçmeyle yerinden koparılıp kaçırılmış olması gerekir.

Üçüncü Bölüm

Cea Adasında[2] Töre

Felsefe yapmak, bazı filozofların dediği gibi kuşku duymaksa, o zaman benim yaptığım gibi önemsiz şeyler söylemek ve düşler kurmak da kuşkusuz çok daha fazla kuşku duymaktır: çünkü sorgulamak ve tartışmak çıraklara, sorunları çözmek ustalara aittir. Benim ustam, bize tartışılmaz kurallar koyan ve yeri, insanların ve anlamsız karşı çıkışların üstünde olan tanrısal irade makamıdır.

Philippus, ordusuyla Peloponez'e girdiği zaman, birisi Damidas'a, teslim olmadıkları takdirde Spartalılar'ın çok acı çekebileceklerini söyler. "Seni korkak!" diye yanıtlar Damidos. "Ölümden korkmayanlar, neden acı çeksinler ki?" Agis'e, bir kişinin özgür yaşamak için ne yapması gerektiği sorulduğu zaman, "ölümü küçümsemesi" diye yanıtlar. Bu konuyla ilgili sözler ve diğer binlerce öneri, ölümün bize gelmesini sabırla beklemekten çok daha farklı anlam taşıyor; çünkü hayatta dayanılması ölümden daha zor olan şeyler vardır. Tarihte Antigonus tarafından tutsak alınıp köle gibi satılmış olan şu Spartalı çocuk bunun kanıtıdır; sahibi kendisini iğrenç eylemlere zorladığı zaman ona şöyle der: "Sana kimi satın aldığını göstereceğim. Özgürlük elimdeyken bir köle gibi hizmet etmek benim için bir utançtır." Ve bunu söyledikten sonra kendini evin en yüksek yerinden aşağıya attı. Antipater'ın istediğini kabul etmeleri için kabaca tehdit ettiği Spartalılar, "Bizi ölümden daha beter bir şeyle tehdit edersen, seve seve öleceğiz!" derler ona. Makedonyalı Philippus da kendilerine tüm girişimlerini engelleyeceğini yazınca, ona "Nasıl! Ölmemizi de engelleyemezsin ya?" diye yanıt verdiler. Gerçekten de denir ki, bilge kişi yaşaması gerektiği kadar yaşar, yoksa en iyi armağan ve kendi koşullarımızdan sızlanmamazı önleyen yol, bize bağışladığı özgürlüktür; doğa bize yaşama giden bir tek giriş yolu verdi ama, bin tane çıkış yolu gösterdi. "Yaşamak için yeterince toprağımız olmayabilir ama ölmek için topraksız kalmayız" der Boiocatus Romalılar'a yanıt olarak. "Neden bu dünyadan yakınıyorsun? O seni tutmuyor ki. Acı içinde yaşıyorsan, bunun nedeni senin ödlekliğindir; ölmek için sadece ölümü istemek gerekir,"

Ubique mors est: optime hoc cavit Deus,

Eripere vitam nemo non homini potest;

At nemo mortem: mille ad hanc aditus patent.

"Ölüm her yerdedir; Tanrı'nın bir lütfudur bu. Herkes bir insanın

canını alabilir; ama hiç kimse ölümü önleyemez,

ölüme doğru bize bin bir yol açıktır." (Seneca, *Thebaide*, I, I, 151)

Ölümse tek bir hastalığın değil, tüm kötülüklerin ilacıdır. Hiçbir zaman fazla korkulmaması, ama sıkça aranması gereken pek güvenli bir limandır. İnsan, ister yaşamına kendi son versin, ister ölümü kabul etsin, isterse de ölümü beklesin, hepsi aynı kapıya çıkar; nereden gelirse gelsin hepsi kendi ölümüdür. İp bir kez kopacaksa nerede koptuğu önemli değildir. İpin üzerinde yaşam yoktur. En güzel ölüm, en arzu edilen ölümdür. Yaşam başkalarının istencine bağlıdır; oysa ölüm bizim elimizdedir. Bunun için kendi doğamıza, ölüme uyum sağladığımız kadar uymayız. Böyle bir girişimin ünle, şanla hiçbir ilgisi yoktur; bundan kaygılanmaksa çılgınlıktır. Ölme özgürlüğünden yoksunsak yaşamak köleliktir. İyileşmek yaşamın aleyhine işler; kesilir, dağlanırız, bir uzvumuz koparılır, besinlerimiz ve kanımız çekilir; bir adım daha, işte tamamen iyileştik! Neden boğazın toplardamarı kolunki kadar uysal değildir? Hastalık ne kadar önemliyse, ilacı da o kadar önemli olur. Dilbilimci

Servius, damla hastalığına tutulmuş olan bacaklarını öldürmek için üzerlerine zehir sürmekten daha iyi bir çözüm bulamadı; yeter ki bunlar hareketsiz kalsın, duyarsız olsunlar. Tanrı, yaşamın bizi ölümden daha beter olduğu böyle bir duruma getirdiği zaman gitmemize izin veriyor.

Bizi yiyip bitiren hastalıklara kendimizi bırakmamız bir zayıflıktır; ama onları beslemek çılgınlıktır.

Stoacılar, "bir bilge için doğayla uyum içinde yaşamanın anlamı, eğer tam zamanı ise, yaşamın tadını çıkarırken bile, bırakıp gitmektir" derler. Aptal biri içinse, mutsuz da olsa yaşama sarılmaktır bu. Esas olan, temelde yaşamını doğaya uydurmaktır.

Kendi malımı kaçırdığım ya da para kesemi yırttığım zaman nasıl hırsızlar için yapılmış yasaları çiğnemiyorsam, kendi odunumu yaktığım zaman da kundakçılar için yapılmış yasaları çiğnemiş olmam. Şu halde canilere karşı çıkarılmış yasalara boyun eğmiş değilim; çünkü ben de kendi yaşamıma son verdim.

Hegesias, yaşama biçimi gibi, ölme biçiminin de kendi tercihimize bağlı olması gerektiğini söyler. Diyojen, uzun zamandır bedeni su toplamış olan filozof Speusippus'a rastladığı zaman, hasta filozof sedyeyle taşınıyordu ve Diyojen'e: "Selametle Diyojen" diye bağırdı. "Senin için hiç aynı şeyi dilemiyorum" diye yanıtladı Diyojen "çünkü böyle bir durumda yaşamaya katlanıyorsun"; Aslında, bu derece zahmetli bir yaşamdan bezen Speusippus da bir süre sonra yaşamına son verdi.

Ama bunun karşıtı da yok değil. Bazı kişiler aslında bizi buraya gönderenin kesin buyruğu olmaksızın bu dünyayı terk edemediğimizi, Tanrı'nın bizi bu dünyaya sadece kendimiz için değil, kendi şanı ve başkalarına hizmet etmemiz için gönderdiğini, canı ne zaman isterse gitme iznini ancak onun vereceğini, buna bizim karar veremeyeceğimizi söylüyorlar. Yalnızca kendimiz için değil, vatanımız için doğmuş olduğumuzu da öne sürüyorlar. Yasalar, kendi adına bizden hesap sorduğu gibi, kendimize karşı insan olmanın da hesabını sorar. Başka türlü hareket edersek, hem bu dünyada ve hem de öteki dünyada cezalandırılırız:

Proxima deinde tenent mæsti loca, qui sibi lætum

Insontes peperere manu, lucémque pedosi

Projecere animas.

"Sonra en yakın yerde olanlar, sıkıntıdan bunalanlar,

her ne kadar masum da olsalar,

yaşamlarına kendi elleriyle son verdiler.

(Virgilius, *Aeneas*, VI, 434)

Bizi tutan zinciri kırmaktan çok yıpratmaya gayret ediyoruz, Caton'un ruh sağlamlığından ziyade Regulus'daki ruh sağlamlığı gerekir. Adımlarımızı sıklaştıran acelecilik ve sabırsızlıktır. Hiçbir can sıkıcı olay güçlü erdeme yön değiştirtemez; erdem felaketlerle ve acıyla, zorbaların tehditleriyle beslenir, işkenceler ve cellatlar ona can verir ve yaşamla doldurur:

Duris ut ilex tonsa bipennibus

Nigræ feraci frandis in Algido,

Per damna, per cædes, ab ipso

Ducit opes animúmque ferro.

"Verimli Algide'in loş ormanında

sert baltaların biçtiği meşe gibi,

kayıpları, yaraları, hatta demir bile

ona yeni bir güç veriyor." (Horatius, *Odlar*, IV, 57)

Ve bir başkasının dediği gibi:

Non est, ut putas, virtus, pater,

Timere vitam, sed malis ingentibus

Obstare, nec se vertere ac retro dare.

"Erdem, senin düşündüğün gibi

Yaşamaktan korkmak değil babacığım,

En büyük kötülüklere karşı çıkmak,

asla sırtını dönmemek ve geri çekilmemek"

(Seneca, Thebaide, I, 190)

Rebus in adversis facile est contemnere mortem:

Fortius ille facit qui miser esse potest.

"Bahtsızlıkta ölümü küçümsemek kolaydır;

felakete dayanmayı bilmekte daha fazla cesaret vardır."

(Martial, XI, LVI, 15)

Bu bir erdem değil, ödlekliktir; kaderin darbelerinden kaçınmak için gidip bir delikte, kocaman bir mezar taşının altına büzülüp saklanmaktır. Erdem, fırtına kapsa da yönünü değiştirmez,

Si fractus illabatur orbis,

Inpavidam ferient ruina.

"Yıkılmış evren çöksün,

harabeleri onu korkutmadan cezalandıracaktır."

(Horatius, *Odlar*, III, 7)

Daha sıkça da, başka rastlantılardan kaçmak bizi bir başka rastlantıya iter; hatta bazı kereler, ölümden kaçarken ona doğru koşarız.

Hic, rogo, non furor est, ne moriere, mori ?

"Sorarım ona, ölmek korkusundan ölmek çılgınlık değil mi?"

(Martial, *Yergiler*, II, LXXX, 2)

Uçurumdan korkanların, kendilerini uçurumdan atmaları gibi:

Multos in suma pericula misit

Venturi timor ipse mali; fortissimus ille est,

Qui promptus metuenda pati, si cominus insent,

Et differe potest.

"Gelecekteki mutsuzluk korkusu birçok insanı

büyük yıkımlara sürükledi, mevcut tehlikelere meydan okuyan kişi

gerçekten cesur olup, aynı zamanda da mümkün olduğunda tehlikelerden sakınmasını bilir." (Lucanus, *La Pharsale*, VII, 104)

Usque adeo, motris formidine, vitæ

Percipit humanos odium, lucísque virendæ,

Ut sibi consciscant mærenti pectore lethum,

Obliti fontem curarum hunc esse timorem.

"Ölüm korkusu, insanı yaşamdan nefret ettirir;

Acıların kaynağının bu ölüm korkusu olduğunu unuturken,

Kendi umutsuzlukları içinde

Kendi ölümlerine ışık tutarlar." (Lucretius, III, 79)

Platon, Yasalar'ında kendi yakınlarının ve kendi dostlarının –yani kendi kendinin yaşamına, yazgısına son verenlerin yüz kızartıcı bir şekilde gömülmesini buyuruyor. Bunu yapanlar kamu kararının baskısı olmadan, talihin iç karartıcı ve kaçınılmaz kazası ya da dayanılmaz bir utanç sonucu çekingen bir ruhun korkaklığı ve zayıflığı ile yapanlardır diyor. Hayatımızı hiçe sayan bir görüş gülünç bir görüştür; çünkü sonuçta, bu yaşam bizim kendi varlığımızdır ve bizim her şeyimizdir. Daha soylu ve zengin bir Varlık'a sahip olanlar bizimkiyle alay edebilir; ama kendini kötülemek ve hesaba katmamak doğaya aykırıdır. İnsana özgü, çok özel bir hastalıktır bu; insandan başka hiçbir yaratıkta kendinden nefret etmeye ve kendini küçümsemeye rastlanmaz. Kendimizden başka bir şey olmayı arzulamak da aynı şekilde çocukça bir davranıştır. Bu tarz bir davranış bizim yararımıza değildir; çünkü kendisiyle çelişir ve çatışır; Bir insandan bir melek yaratmak isteyen kişi bundan bir yarar elde edemez; Çünkü –kendisi artık yokken– yapılacak bu düzenlemeden kim mutlu olacak, bunu kim hissedecek?

Debet enim, miserè cui forte ægréque futurum est,

Ipse quoque esse in e otum tempore, cum male possit

Accudere.

"Çünkü bir insanın gelecekte onu tehdit eden felaketi

ve acıyı hissetmesi için, bu mutsuzluğun ortaya çıkacağı zamanda

hayatta olması gerekir." (Lucretius, III, 874)

Güvenlik, acıya duyarsızlık, kaygısızlık, bu yaşamın kötülüklerinden el çekme, ölümümüz pahasına edindiğimiz ne varsa, tüm bunlar bize hiçbir yarar sağlamaz; Barıştan mutlu olmayan kişinin savaştan kaçınması boşunadır, huzurun tadını bilmeyen kişinin acıdan kaçması boşunadır.

İntiharı savunanlar arasında, "bir insan, kendini öldürmek için hangi haklı gerekçeler öne sürülebilir?" sorusu büyük bir kuşku uyandırdı. Buna Yunanca "akla uygun çıkış" deniyor. Bizi yaşamda tutan güçlü nedenler olmayınca, önemsiz nedenler uğruna kimi zaman ölmek gerekir dense de bunun bir ölçütü olması gerekir. Sadece bireyleri değil ama tüm halkları kendini yok etmeye itmiş olan garip ve sağduyu yoksunu mizaçlar vardır. Bu konuya ilişkin en uç örnekleri verdim; kitaplardan da öğreniyoruz ki Miletli bakireler, toplu bir çılgınlığa kapılmış olarak peş peşe kendilerini asıyordu; sonunda resmi makamlar asılı bulunan bakirelerin boyunlarındaki iplerle çırılçıplak sokaklarda sürüklenmesini buyurarak buna son verdi. Threicon, işleri bozulmuş olan Cleomenes'e intiharı salık verdi; çünkü Cleomenes kaybetmiş olduğu bir savaşta onurlu bir ölümden kaçmıştı ve bu ölüm, onun kendi onurunu kurtarmasına yardım edebilirdi; ölümü, kazanana da utanç dolu bir yaşam sürme izni vermeyecekti. Cleomenes, Spartalılara özgü Stoacı bir cesaretle, bu öneriyi alçakça ve kadınca bularak reddetti. "Bu bana hiç uzak olmayan bir çare" der Cleomenes; "geriye bir parça umut kaldığı sürece, buna başvurmamak gerekir. Yaşamak bazen dayanıklılık ve yiğitlik gerektirir; ölümümün bile ülkeme hizmet etmesini, bunun onur ve cesaret eylemi olmasını isterim." Threicon sadece kendine kulak verip, intihar etti. Cleomenes de onu izledi ama şansını sonuna kadar denedikten sonra. Her kötülükten kaçıp kurtulmak için ölmeye değmez.

İnsana ilişkin şeylerde o kadar ani değişiklikler oluyor ki, hangi noktada umudumuzu yitirmemiz gerektiğine karar vermek kolay olmuyor.

Sperat et in sæva victus gladiator arena,

Sit licet infesto pollice turba minax.

Acımasız arenaya serilmiş mağlup gladyatör,

tehditkâr kalabalık başparmağını aşağıya çevirerek ölüm işareti yapsa bile hâlâ yaşamı umut eder." (*Justus Lipsius, Saturnalia*)

Eski bir atasözü, "insan yaşadığı sürece her şeyi umut edebilir" diyor. Seneca buna şöyle yanıt veriyor: "Evet, ama kader ölmesini bilen kişiye hiçbir şey yapamadığına göre, yaşamak isteyene de her şeyi verebildiğine göre ben, niye bunu kafama takayım?" Bütün bir halk kendisine başkaldırmışken ve kurtuluşu için akla uygun hiçbir yol yokken, Josephus'un kendini nasıl açık ve yakın bir tehlikenin içine attığını görüyoruz. Dostlarından biri ona kendini öldürmesini önerse de, o umudunu sürdürmekte direndi; çünkü kader hiçbir insani açıklaması olmaksızın bu felaketi ters yüz edip hiçbir kötülüğe uğramadan kurtulmasını sağladı. Cassius ve Brutus, aksine, zamanın uygun ve koşulların elverişli olmasını beklemeden savunucusu oldukları Roma tarzı özgürlüğe son verip kendi canlarına kıydılar. Tazıların dişlerinin arasından yüz kadar tavşanın kaçıp kurtulduğunu gördüm. "Aliquis carnifici suo superstes fuit" ["Celladından yaşamını böyle kurtardı." (Seneca, *Mektuplar*, XIII)]

Mutla dies variúsque labor mutabilis ævi

Rettulit in melius; multos alterna revisens

Lusit, et in solido rursus fortuna locavit.

"Sabit olmayan akışında çeşitli etkiler üreten zaman

sıkça kırık dökük gelecekleri yeniden kurdu;

kader sıkça devirdiklerine tekrar dönerek

onları güvenli yere koymayı kendine bir oyun yaptı."

(Virgilius, *Aeneas*, XI, 425)

Pline, kişinin kendini öldürerek kurtulabileceği üç tür hastalık bulunduğunu söyler. Bunların en kötüsü işemeyi engelleyen idrar torbasındaki taşlardır. Seneca, akli işlevlerini uzun süre bozan hastalıklardan söz eder.

Çok daha korkunç bir ölümden kurtulmak için, kendi bildiği ölümü yeğleyen kişiler de vardır. Etolyalılar'ın başkanı Damoritus, Roma'ya tutsak olarak götürüldüğünde bir gece kaçma yolunu buldu. Ama muhafızlar tarafından izlenince, ellerine düşmeden kılıcını bedenine sapladı.

Antinus ile Theodotus, Epir şehri Romalılar tarafından yerle bir edilince, halka toplu intiharı önerdiler, ama kurul teslim olmaktan yana karar aldı. Gozzo adasının[3] Türkler tarafından ele geçirilmesinden birkaç yıl sonra evlenme çağında iki güzel kızı olan bir Sicilyalı onları kendi elleriyle öldürdü; sonra da kızlarının ölümüne koşan annelerini. Bunlar olduktan sonra, sokağa bir yay ve arkebüzle çıkan adam, kapısına yaklaşan ilk iki Türk'ü öldürdü; ardından kılıcı elinde çılgınca bir çatışmaya girip orada parça parça edildi. Böylece ailesinden sonra, kendisini de kölelikten kurtarmış oldu.

Yahudi kadınları, çocuklarını sünnet ettirdikten sonra Antioc- hus'un zulmünden kaçmak için onlarla birlikte kendilerini uçurumdan atıyorlardı. Bana soylu birinin sarayın zindanında tutuklu olduğunu anlattılar; tutuklunun kesin olarak ölüm cezasına çarptırılacağını ailesine bildirdiler. Böylesine utanç verici bir ölümden kurtulmak için, ona bir papaz gönderdiler. Papaz, mahkûma kurtuluşu için en iyi ilacın, bir adakla birlikte bir azize sığınmak olduğunu söyledi; ne kadar güçsüzleşirse güçsüzleşsin sekiz gün boyunca bir şey yemeyecekti. Tutuklu buna inandı ve bu yolla kendini yaşamdan ve kötü bir ölümden kurtardı. Scribonia, yeğeni Libo'ya adalete teslim olmaktansa intihar etmesini salık verdi; Üç dört gün sonra kendisini almaya geleceklere canını kendi elleriyle teslim etmesi, düşmanlarına kanını sunmak için onlara hizmet etmekti.

İncil'de Tanrı'nın yasasına uyanlara işkence eden Nicanor'un, erdeminden dolayı "Yahudilerin babası" lakabıyla tanınan iyi kalpli ihtiyar Rasias'ı yakalatmak üzere adamlarını gönderdiği yazılıdır. Bu yiğit adam yapacak bir şey kalmadığını, kapısının yakılmış ve düşmanlarının onu yakalamaya hazır olduğunu görerek acımasız askerlerin eline düşüp, onurunu çiğnetmektense cesaretle ölümü yeğleyerek kılıcıyla canına kıydı. Ama telaş içinde hedefini tam tutturamayınca, kendisine yol açan askeri birliğin arasından geçip yüksek bir surdan kendini atmaya koştu ve başı önde aşağıya düştü. Oysa yaşam yine de onu terk etmiyordu, ihtiyar adam cesaretini toplayıp kanlar içinde ve ölüm halinde ayağa kalktı, kalabalığı yardı, dik ve sarp bir kayaya ulaşmayı başardı; artık gücü tükenmiş olarak açık yaralarının birinden dışarıya dökülen bağırsaklarını iki eliyle kavrayıp kendisini

kovalayanlara fırlattı ve Tanrı'nın gazabının onların üzerinde olmasını diledi.

Vicdana azap veren şiddet hareketlerinden en kaçınılması gerekeni kanımca kadınların iffetine yapılan tecavüzdür; çünkü bu duruma ister istemez bedensel bir zevk de eklenir, bu yüzden de karşıt direnme tam olamayabilir ve zora belki de biraz rıza karışmış olur. Kilise tarihi, inanç ve vicdanlarını tahkir etmeye hazırlanan zorbalara karşı kendilerini güvence altına almak için ölümü isteyen çok sayıda sofu kişinin örnekleriyle doludur. Pelagia ile Sophronia, ikisi de ermişler arasına katılmıştır. Askerlerin tecavüzüne uğramaktan kurtulmak için Sophronia ile annesi ve kız kardeşleri kendilerini ırmağa attı; Pelaga ise İmparator Maxentius'un tecavüzünden kendini kurtarmak için intihar etti.

Bu devirde yaşamış, hem de Parisli bir bilgin yazarın, çağımızın hanımlarını başka ne yaparlarsa yapsınlar, ama umutsuzluğa kapılıp böyle korkunç bir karara varmasınlar diye ikna etmek için çırpınmış olması, belki öz önü yüzyıllarda bizim için bir onur olabilir. Onun öykülerine katmak için, birkaç askerin elinden geçmiş bir kadın hakkında Toulouse'da öğrendiğim bir sözü bilmiyor olmasına üzüldüm. Kadın, "Tanrı'ya hamdolsun, yaşamımda hiç değilse bir kez günah işlenmeden doyuma ulaştım!" diyordu.

Aslında, bu acımasızlıklar Fransız şefkatine yakışmaz. Tanrı'ya şükürler olsun, şu övgüye değer uyarıdan sonra havamızı artık zehirlemiyorlar: Şu sevgili Marot'nun kuralına göre, "Kadınların bunu yaparken ‘hayır' demeleri yeter."

Tarih, türlü biçimlerde acılarla yüklü bir yaşamı ölümle değişmiş olanların örnekleriyle doludur.

Lucius Aruntius'un geçmişten olduğu kadar gelecekten de kaçmak için kendini öldürdüğü söylenirdi.

Granius Silvanus ile Statius Proximus, Neron tarafından bağışlandıktan sonra canlarına kıydılar; gerek aşağılık bir adamın merhametiyle yaşamlarını sürdürmek istemediklerinden, gerekse ondan ikinci bir kez af dilemek zorunda kalmamak için yaptılar bunu. Öyle ki, Neron'un onurlu insanlardan kuşkulanması ve onları suçlaması sıradan sayılıyordu.

Kraliçe Tomyris'in oğlu Spargapizès, savaş tutsağı olarak kral Cyrus'un eline düşmüştü. Cyrus onun bağlarını çözer çözmez, esirlik utancından kurtulmak isteyen genç adam, bu özgürlükten yararlanarak canına kıydı.

Kral Xerxes adına Eion kentinde valilik yapan Bogez, Cimon komutasındaki Atina ordusu tarafından kuşatılmıştı, efendisinin kendisine emanet ettiği yerin kaybıyla yaşamaya dayanamayacağı için tüm mülküyle beraber güvenli bir şekilde Asya'ya geri dönmeyi reddetti. Kenti sonuna kadar savunduktan sonra, yiyecek bir lokma bir şey kalmayınca, önce bütün altınları ve düşman için büyük ganimet olabileceğini düşündüğü ne varsa Strymon ırmağına attı; sonra da büyük bir ateş yakılmasını, kadın ve çocuk, cariye ve hizmetkâr ki varsa herkesin boğazlanmasını buyurdu. Bunları ateşe verip, kendini de aynı ateşe attı.

Kızılderili reisi Ninachetuen, Portekiz Kral naibinin, kendisini hiçbir neden yokken Mallaca'daki görevinden alıp, bu yeri Campar kralına vereceğini anlayınca kendi başına şu kararı aldı: sütunlar üzerine dayanan, kraliyet lüksüne sahip ve bolca çiçeklerle süslü, uzunluğu genişliğinden daha fazla olan bir darağacı yaptırdı. Sonra da, altın sırmalı, çok sayıda kıymetli taşla işli kumaştan yapılma bir giysiyle sokağa çıktı ve bir köşesinde güzel kokular saçarak yanan bir meşalenin yanından darağacının merdivenlerini tırmandı. Bu alışılmadık hazırlıkların sonucunu görmek için oraya büyük

bir kalabalık toplandı. Ninachetuen, o zaman, öfkeli ve kararlı bir yüzle Portekiz milletinin ona verdiği göreve ne kadar bağlı olduğunu ve onurun yaşamdan daha değerli olduğunu, elinde kılıçla çok kez göstermişti. Kendi kişesel çıkarı için bunu terk edecek kişi değildi, kendisine yapılmak istenen hakarete karşı koymasına talih izin vermiyordu, cesaretinin bunun neden olacağı acıya son vermesini buyurduğunu, halkın diline düşmeyi ve de kendinden daha az değer taşıyan kişilere zafer teşkil etmeyi istemediğini gözler önüne serdi. Bunları söyledikten sonra kendini ateşe attı.

Scaurus'un karısı Sextilia ile Labeo'nun karısı Paxea, kendilerini tehdit eden tehlikelerden kocalarını korumak için ve sadece evlilik şefkatiyle, kendi yaşamları pahasına yardıma gidip hem örnek oldular, hem de son derece kritik bir durumda onlara eşlik ettiler. Bunların kocaları için yapmış olduğunu, Cocceius Nerva vatanı için daha az başarıyla, ama bir o kadar aşkla yaptı. Sağlığı kusursuz, varlıklı, saygın ve İmparator'un yanında iyi mevki sahibi olan bu büyük hukukçu Roma'nın kamu işlerinin acınacak durumuna o derecede üzüldü ki, sırf bu nedenden ötürü canına kıydı. Augustus'un yakın dostu Fulvius'un karısının ölümündeki inceliğe ekleyecek hiçbir şey olamaz. Augustus, vermiş olduğu önemli bir sırrı Fulvius'un ağzından kaçırdığının farkına varmıştı; Fulvius sabah onu görmeye geldiği zaman asık suratla karşıladı. Fulvius mutsuz bir şekilde evine döndü; karısına içine düştüğü felaketin çok büyük olduğunu acıklı biçimde anlatıp intihar etmeye karar verdiğini söyledi. "Sıkça hafifliğini hissettiğim gevezeliklerime rağmen sen hiç çekinmeden bana öz önün anlattığına göre hak yerini böyle bulmayacak. Bırak da önce ben kendimi öldüreyim" dedi karısı. Ve fazla oyalanmadan bir kılıcı bedenine sapladı.

Romalılar tarafından kuşatılan kentini (Capoue) kurtarmaktan ve bu yönde birçok girişime rağmen bağışlanmaktan umudunu kesen Vibius Virius, kent senatosunun son görüşmesinde düşmanların hazırladıkları yazgıdan bizzat kendi elleriyle kaçmanın en iyisi olacağı sonucuna vardı; düşmanları onları onurlu insanlar olarak kabul edecek, Hannibal de ne kadar sadık dostlarını terk ettiğini anlayacaktı… Bu kararı onaylayanları evinde hazırlanan güzel bir akşam yemeğine davet etti, böylece iyi bir yemekten sonra, önlerine sunulan içkileri birlikte içtiler: "Bu içki, bedenlerimizi acılardan, ruhlarımızı hakaretlerden, gözlerimizi ve kulaklarımızı kötü sözlerden koruyacak; yenilenleri galiplerin yaptıklarından ve zalimliklerinden kurtaracak." Vibius Virius "Son nefesimizi verdiğimizde bizi kapımın önünde yanan odun yığınına atmakla görevli kişileri hazır bekliyor" dedi. Birçoğu bu soylu kararı onayladı; ama pek azı uyguladı. Yirmi yedi senatör onu izledi; bu korkunç düşünceyi şarapla boğduktan sonra, bu ölümcül içkiyi içerek yemekleri tamamladılar. Sonra, birbirlerine sarılıp ülkelerinin bu hüzünlü kaderine gözyaşı döktüler; kimisi evlerine çekildi, kimisi ise Vibius'la birlikte kendini ateşe atmak için orada kaldı. Hepsi pek uzun süre can çekişti; damarlarını dolduran şarap zehirin etkisini geciktirmişti; öyle ki, bunlar ertesi gün ele geçirilen Capoue'ya düşmanın girişini bir saat farkla neredeyse görecek, çok pahalıya malolan bir biçimde kaçmak istedikleri felakete uğrayacaktı. Kentin bir başka yurttaşı Taurea Jubellius, iki yüz yirmi beş senatörün utanç verici katliamını yapmaktan dönen konsül Fulvius'a rastladığında onu mağrur bir şekilde adıyla sorgulayıp şöyle der: "Emir ver de, beni de ötekiler gibi katletsinler; böylece kendinden daha değerli bir insanı öldürmekle öğünürsün." Fulvius onu hakir gördü, ayrıca tam o sırada Roma'dan gelen bir mektup, insanlık dışı davranışlarından ötürü ellerini bağlamıştı. Jubellius ise sözlerine devam etti: "Mademki vatanım işgal edildi, dostlarım öldü, bu felaketin üzüntüsünden kurtarmak için karımı ve çocuklarımı kendi ellerimle öldürdüm, yurttaşlarımla aynı şekilde ölmem mümkün değil, o zaman erdem bu iğrenç yaşamdan öç almama izin versin." Gizlice elinde tuttuğu kısa kılıcı çekip göğsüne sapladı ve konsülün ayaklarının dibine devrildi.

İskender, Hindistan'da bir kenti kuşattığı sırada, kentte kıstırılmış olanlar durumun umutsuz olduğunu görerek onu bu zaferin zevkinden yoksun bırakma gibi cesur bir karar aldılar ve kentle

birlikte kendilerini de yaktılar. İşte yeni bir savaş örneği; düşmanlar onları kurtarmak için, onlarsa kaybetmek için mücadele veriyordu ve yaşamın yerine ölümü güvence altına alıyorlardı.

İspanya'da bulunan Astapa kenti, Romalılar'a karşı koyacak sağlam surlara ve güçlü bir savunmaya sahip değildi. O zaman, kent sakinleri tüm eşyalarından ve mobilyalarından büyük bir yığın yapıp üzerine karılarıyla çocuklarını oturttular ve bunların çevresini odunlarla, yanması kolay malzemeyle çevirdiler. Kararlarını yerine getirmeleri için orada elli genç adam bıraktılar; yeminlerine uyarak düşmanı yenemeyince, kendilerini öldürttüler; Kentte kalan elli genç adam geride kalan herkesi katlettikten sonra kendilerini ateşe attılar. Acılı ve utanç verici bir sona katlanmak yerine, özgürlüklerine son vermeyi tercih ettiler. Bu şekilde, kader isteseydi, çok korkunç ve ölümcül bir biçimde de olsa hayal kırıklığına uğratarak zafer kazanabileceklerini düşmanlarına gösterebilirlerdi. Alevlerin arasında akan altının ışıltısına kapılan tüm kişiler için aynı şey oldu. Bu ışıltıya fazla yaklaşmışlardı, dumandan solukları kesildi ve orada yandılar; çünkü kalabalık çok öz ön girmişti, bundan uzaklaşmayı başaramadılar. Philippus (Makedonyalı Filip) tarafından kuşatılan Abidyalılar da aynısını yapmaya karar verdiler. Kral onların bu umutsuzca hazırlıklarındaki telaşı görünce, korkuya kapıldı (hazinelerini ve eşyalarını ya ateşe ya da denize atıyorlardı) askerlerini geri çekerek, birbirlerini rahatça öldürmeleri için onlara üç gün süre verdi. Üç gün bir düşmandan beklenen gaddarlığın ötesinde kan döküldü ve katliam oldu, Kendine egemen olabilen bir tek kişi bile bırakmadılar. Halk tarafından alınmış olan bu tür kararlara çok sayıda örnek vardır; bunların evrensel etkisi çok daha korkunçtur. Bunlar yine de bireysel kararlardan daha azdır; birey üzerinde etkili olamayan akıl, kitleler üzerinde daha kolay etkili oluyor; çünkü kolektif coşku bireysel yargıyı etkisi altına alıyor.

Tibere'in zamanında, idam mahkûmları infazlarını beklerken mülklerini yitiriyor ve cenaze töreninden yoksun kalıyorlardı. Ama kendini öldürerek elini çabuk tutan kişiler toprağa veriliyor ve bir vasiyetname kaleme alabiliyordu.

Oysa bazen de çok daha büyük bir iyilik için ölüm arzu ediliyordu. "Hazreti İsa'yla birlikte olmak için erimek istiyorum" diyordu Aziz Paul. Ve de "Beni bu bağlardan kim kurtaracak?" diye ekliyordu. Cleombrotus Ambraciota, Platon'un Phædon'unu okuduktan sonra gelecek yaşam için öylesine büyük bir özlem duydu ki, hiçbir neden yokken gidip kendini denize attı. Bu olay bize ölümü umutsuzca çağırdığımızı gösteriyor; kimi kez coşkulu bir umut bizi buna götürüyor, ama çoğu zaman sakin ve dingin bir yargıyla bu kararı veriyoruz. Soissons piskoposu Jacques du Chastel, Kutsal Louis'in deniz aşırı seferi sırasında kralın tüm orduyla Fransa'ya dönmeye hazırlandığını görerek, henüz dinsel konuları tam olarak düzene koymadan Cennet'e gitmeye karar verdi; dostlarına veda edip göz göre göre tek başına düşman ordusuna doğru atıldı ve oracıkta parça parça edildi. Yeni keşfedilmiş topraklardan birindeki bir krallıkta, debdebeli dini alayın yürüyüş gününde, halkın tapındığı put hayret uyandırıcı büyüklükte bir araba içinde meydana çıktığında insanlar ona sunmak için etlerini koparır, hatta kimileri ölümlerinden sonra ermişlik mertebesine elde etmek için yerlere yatarak kendilerini arabalara ezdirip, parçalatırlar.

Bu piskoposun kılıç elinde ölümü, daha soylu ama daha az acı veren bir ölümdü; çünkü savaşın ateşi, onun duygularını azaltmıştı.

Bazı devletlerde gönüllü ölümlerin haklı ve uygun olup olmadığına karar vermek üzere kuralların yasalaştırılması istendi. Marsilya'da eski çağlarda, bir an önce ölmek isteyen kişiler için baldıran kökenli bir zehir, kent hesabına muhafaza ediliyordu. Bu kişiler kararları Altı Yüzler'e, yani senatoya önceden onaylatmalıydı; çünkü birinin kendi canına kıymasına resmi makamın onayı ve meşru gerekçeleri olmadan izin verilmiyordu.

Bu yasa başka yerlerde de vardı. Sextus Pompeius, Asya'ya giderken Negrepont adasının yanındaki Cea (Zea) adasından geçti. Orada bulunduğu sırada, (adamlarından birinin bize anlattığına göre) başına bir olay geldi; büyük saygınlığı olan bir kadın, neden canına kıymak istediğini vatandaşlarına anlattı, bunu daha onurlu kılmak için de Pompeius'dan ölümünde hazır bulunmasını rica etti. Pompeius uzun süre, bu acıklı sondan vazgeçirmek için kusursuz güzel konuşma yeteneğini kullandı, ama bunun bir işe yaramadığını görünce kadının arzusunu yerine getirmeyi kabul etti. Kadın doksan yılını maddi ve manevi çok mutlu geçirmişti; ama o gün, yatağına yatmış ve töre gereği iyice süslenmiş olarak dirseğine dayanıp şöyle diyordu: "Ey Pompeius, Tanrılar ve geride bıraktıklarından daha fazla olan kavuşacaklarım, hem hayatımın danışmanı, hem de ölümümün tanığı olmaya tenezzül ettiği için sana minnettar olacaklardır. Kendi payıma, fazla yaşama isteğimin tersine dönmesinden korkarak, kaderin hep mutlu yüzünü gördüm. Geride iki kızımı ve bir sürü torun bırakarak, mutlu bir şekilde öleceğim." Kadın, yakınlarına birlik ve barış öğütledikten sonra, mülklerini paylaştırdı. Büyük kızına evin tanrılarını emanet etti; eli titremeden zehir bulunan kupayı aldı ve Merkür'e bağlılığını bildirdi ve öteki dünyada rahat bir yere gönderilmeyi dileyerek ölümcül içeceği bir hamlede içti. Sonra hazır bulunanlara zehrin ilerleyen etkisini, bedeninin çeşitli bölümlerinin birbiri ardından nasıl soğuduğunu, kalbine ve iç organlarına kadar zehrin nasıl işlediğini anlattı ve kızlarını son görevlerini yerine getirmek üzere gözlerini kapamaları için yanına çağırdı.

Pline, Hyperboreler adlı bir kavimde iklimin yumuşaklığı nedeniyle uzun yaşayan halkın sıradan bir biçimde değil, kendi iradeleriyle hayatlarına son verdiklerinden söz eder. Bu kavmin insanları yaşamaktan usandıkları ileri bir yaşta, güzel yemeklerle kendilerine ziyafet çektikten sonra ölmek için kullanılan yüksek bir kayadan denize atlamayı âdet edinmişlerdi.

Bir dayanılmaz acı ve çok daha kötü bir ölüm bana daha bağışlanabilir bir kışkırtma gibi geliyor.

Dördüncü Bölüm

Bu İşe Yarın Bakalım

Jacques Amiot'u tüm Fransız yazarlarının üstünde tutmakta haklıyım gibi geliyor bana. Bu, ne sadece onun dilindeki doğallık ve arılık – ki bu bakımdan tüm diğerlerini aşmıştır- ne böyle uzun bir çalışmada gösterdiği sebat ne bilgi hazinesinin derinliği sebebiyledir (Yunanca hiç anlamadığımdan dolayı ne denirse densin, onun çevirisinin bütününde anlam iyi uyarlanmıştır ve tutarlıdır; onun gerçekten yazarın düşüncesine nüfuz ettiği ya da Plutarkhos'un gönlündeki düşünceyi iyice içine sindirmiş olduğu için çeviriye en azından onu yalanlayan ya da ona ters düşen hiçbir şey katmamıştır); ama özellikle, konuyla ilgili bu kadar soylu bir kitabı ülkesine kazandırmak için seçmesinden ötürü minnettarım ona. Biz cahiller eğer bu kitap bizi bataktan çekip çıkarmamış olsaydı, yolumuzu yitirecektik; onun sayesinde şu anda konuşmayı ve yazmayı göze alıyoruz, hanımlar okullarda bu kitaptan ders veriyor, kısacası bizim rehber kitabımızdır bu. Eğer bu mükemmel adam hâlâ hayattaysa, ona aynısını Ksenophon'un kitabı için de yapmasını öneririm. İleri yaşa uygun düşen daha kolay bir ödevdir bu. Dahası, nasıl bilmem, anlamı muğlak bölümlerden pek ustaca sıyrılıyor, güçlükle sıkışmadığında üslubu yine de daha doğal olup, doğal akışını izliyor.

Plutarkhos'un kendinden söz ettiği bir bölümdeyim, Roma'daki konferanslarından birinde hazır bulunan Rusticus, İmparator tarafından gönderilen bir mektup alır. Rusticus, mektubu açmak için konferansın sona ermesini bekler; orada bulunanlar bu davranışından ötürü onu överler. Aslında Plutarkhos, yeni gelmiş bir şeyden dolayı bunca acele ve sabırsızlığa kapılmayı, tüm saygıyı, tüm görgü kurallarını unutturacak şekilde "yeni haberler" için duyulan doymak bilmez ve obur tutkuyu işleyerek Rusticus'un ciddiyetini övmekte haklıdır. Ayrıca, kendi konuşmasının akışını yarıda kesmeyi istemediği için onun inceliğine ve kibarlığına bir övgü daha ekleyebilirdi. Emin değilim, ama aksine, ona bilgeliği için övgüler düzülebilir; çünkü, beklenmedik anda ve özellikle de İmparator'dan gelen bir mektubu hiç okumadan kabul etmesinin kendi aleyhine sonuçları olabilirdi. Meraklılığın tersi olan kusur kayıtsızlıktır; buna yaradılış itibarıyla yatkın olduğuma kuşku yok. Kendilerine gönderilmiş mektupları üç ya da dört gün sonra bile hala açmadan ceplerinde taşıyan kişiler gördüm.

Ben de sadece bana emanet edilmiş olanları değil, rastlantı eseri elime geçmiş olan mektupları da açmam. Önemli bir kişinin yanında dururken onun okuduğu mektuba gözüm kayarsa kendimi ayıplarım. Benim kadar meraksızı, başkalarının işleriyle benim kadar az ilgileneni yoktur.

Babalarımızın zamanında, Soylu Mösyö de Boutieres önemli kişilerle yemekteyken yönetiminde bulunan Torino'ya karşı tasarlanan ihanetleri içeren bir uyarıyı okumayı daha sonraya bıraktığı için kenti neredeyse kaybedecekti. Plutarkhos'tan öğrendiğime göre, Julius Sezar suikastçileri tarafından katledildiği Senato'ya gittiği gün kendisine sunulan bir belgeyi okumuş olsaydı canını kurtaracaktı. Thebai tiranı Archias hakkında da aynı şey anlatılır; Pelopidas'ın ülkesini özgürlüğe kavuşturmak için onu öldürmeye karar verdiği gece, Atinalı olan bir başka Archias'dan onu neyin beklediğini harfi harfine haber veren bir mektup almıştı. Ama bu mektup ona yemek sırasında verildiğinde, o zamandan beri Yunanistan'da atasözü haline gelmiş "Bu işleri yarına bakalım!" sözünü söyleyerek mektubu hemen açmadı.

Bilge bir kişi, kanımca, başkalarının çıkarı adına Rusticus'un yaptığı gibi bir topluluğu hoyratça rahatsız etmemek ya da önemli bir işi yarıda kesmemek için kendisine getirilen haberlerin okunmasını daha sonraya bırakabilir. Ama bu, kendisi özellikle kamu işleriyle görevliyse, kendi kişisel hesabına ya da keyfine göre, örneğin yemeğini veya uykusunu bölmemek için yapıldığında bağışlanır bir şey değildir. Roma'da, söylendiği gibi ‘konsüle ait" yer masada en saygıdeğer yerdi;

çünkü burası oraya oturan kişiyle görüşmek isteyenlerin kolayca ulaşabilecekleri bir yerdi. Bu durum, eski Romalıların ansızın meydana gelebilecek olaylarla ilgili kaygılarının yemek masasında da sürdürdüklerini gösteren bir kanıttır. Ama her şey söylendiği zaman, insanlarla ilgili davranışlarda, Kader'in kendi hakkını kullanmaması için akıl gücüyle doğru bir kural koymak oldukça güçtür.

Beşinci Bölüm

Vicdan Üzerine

Bir gün, iç savaşlarımız sırasında Brousse beyi olan kardeşimle yolculuk yaparken seçkin bir beyzadeyle karşılaştık; başka bir tavır takındığı için onun karşı partiden olduğundan haberim yoktu. Bu savaşların en kötü yanı, kartların iyice karışmış olması. Düşmanınız sizden ne konuşmasıyla, ne de davranışlarıyla gözle görülür biçimde farklılık gösteriyor, sizinle aynı yasalara, aynı havaya ve aynı geleneklere sahip. Böylece karmaşayı ve düzensizliği önlemek bir hayli zor oluyordu. Bu durum, benim tanınmadığım bir yerde kendi birliklerimizle karşılaşmaktan bile korkmamam neden oluyordu. Adımı açıklamak zorunda kalabilirdim daha kötü şeyler de başıma gelebilirdi, bir zamanlar başıma geldiği gibi. Çünkü bu tür bir yanlışlık yüzünden adamlarımı ve atlarımı yitirmiştim; orada özenle yetiştirdiğim iyi aileden bir İtalyan öğrencim de katledilmişti. Bu şekilde, onunla birlikte çok güzel ve iyi şeyler vaat eden bir gençlik de söndü. Her neyse, karşılaştığımız soylu kişiye gelince, atlılara her tesadüf ettiğimizde ya da kral yanlısı kentlerden geçerken öylesine korkuya kapılıyordu ki, sonunda onu bu duruma sokan şeyin vicdanı olduğuna karar verdim. Bu zavallı adamın takındığı maskeye ve kazağındaki haçlara rağmen onu kalbinin derinliğine kadar okuyabilmek, gizli niyetlerini anlayabilmek mümkün gibi görünüyordu. Vicdanın gücü işte böyle harika bir şeydir; bizi kendimizi ele vermeye, suçlamaya ve kendimizle mücadele etmeye götürür. Tanık olmadığı zaman kendi kendimizi yargılatır:

Occultum quatiens animo tortore flagellum.

Gizli bir kırbaç taşıyan cellât ruhuyla bize vurdu.

(Juvenalis, *Satirler*, XIII, v. 195)

Çocuklar şu öyküyü anlatırlar; Peonyalı olan Bessos, bir serçe yuvasını eğlence olsun diye bozmak ve serçeleri öldürmekle suçlanmaktadır; adam haklı olduğunu, küçük kuşların hiç durmadan kendisini babasını haksız yere öldürmekle itham ettiklerini söylemektedir. Bu baba katili o zamana kadar kendini saklamıştı; ama vicdanın intikamcı öfkesi ceza görmeyi hak eden kişiyi ortaya çıkarttı.

Hesiodes, "ceza günahı izler", diyen Platon'un sözünü düzeltir; çünkü "ceza aynı anda, işlenen günahla aynı zamanda doğar" der. Ceza bekleyen her kimse bunu çekiyor demektir; cezayı hak eden her kimse bunu bekler. Kötülük eden kendine işkence çektirir:

Malum consilium consultori pessimum,

"Kötü niyet özellikle sahibi için kötüdür." (Atasözü)

Başkasını sokan ve yaralayan yaban arısının, daha fazla kendini yaralaması gibi; çünkü o, iğnesini ve gücünü sonsuza kadar yitirir;

Vitásque in vulnere ponunt.

"Açtıkları yarada canlarından olurlar." (Virgilius, *Georgica*, IV, v. 238)

Kunduz böceklerinde, doğanın bir çelişkisi olarak kendi zehirlerinin panzehiri bulunur. Aynı şekilde, bir sapkınlıktan zevk almak, vicdanda tersine bize bir sürü kaygıyla işkence eden, uyanıkken de uyurken de huzur bırakmayan bir zevk almamaya yol açar.

Quippe ubi se multi, per somnia sæpe loquentes,

Aut morbo delirantes, procraxe ferantur,

Et celata diu in medium peccata dedisse.

"Çünkü çoğu suçlu, uykusunda sık sık konuşarak

ya da bir hastalığın etkisiyle sayıklarken, kendini suçlar

ve uzun zamandan beri sakladığı suçlarını açığa vurur.

(Lucretius, *De Natura Rerum*, V, v. 1157)

Apollodorus, rüyasında İskitlerin derisini yüzdüklerini, sonra da kazanda kaynattıklarını görüyor ve kalbi ona "Tüm bu kötülüklerinin nedeni benim" diye mırıldanıyordu. "Kötülere saklanacak bir şey yer yoktur" der Epikuros; "çünkü, gizlenmiş olduklarından hiçbir zaman emin olamazlar, vicdanları onları ortaya çıkarır,

prima est hæc ultio, quod se

Judice nemo nocens absolvitur.

"Hiçbir suçlunun kendi mahkemesinde

kendini aklamayacağı ilk cezadır bu." (Juvénal, Sat., XIII)

Vicdan içimizi korkuyla doldurduğu gibi rahatlık ve güvenle de doldurur. Birçok tehlikeli durumda, amaçlarımın masumiyetine samimiyetle inanmış olduğum için yere daha sağlam basarak yürüdüğümü kesinlikle söyleyebilirim.

Conscia mens ut cuique sua est, ita concipit intra

Pectora pro facto spemque metúmque suo.

"Herkes vicdanına göre, eylemlerinden ötürü,

yüreğinde umut ya da korku duyar?" (Ovidius, *Uğurlar*, I, 485)

Bunlardan binlerce örnek vardır; aynı kişiyle ilgili olarak üçünü saymak yeterlidir.

Scipion, Roma halkı önünde önemli bir suçlamayla yargılandığı gün, yargıçlarına özür beyan etmek ve yaltaklanmak yerine şunu söyledi: "Size herkesi yargılama gücü veren bir insanı yargılamak size pek yakışacak." Bir başka defa, bir halk mahkemesinin davasını savunacak yerde, kendisine yöneltilen suçlamalara tek bir yanıt olarak "Haydi gidelim sevgili yurttaşlarım, böyle bir günde Kartacalılar'a karşı bana bağışladıkları zafer için tanrılara şükredelim" der. Ve tapınağa doğru yürümeye koyulduğunda, tüm kurul üyeleri hatta onu suçlayan kişi de peşinden gider. Petilius da, Cato tarafından kışkırtılarak Antakya'da harcanmış para konusunda Scipio'dan hesap sormaya kalkıştı. Bunun için Senato'ya gelmiş olan Scipion koltuğunun altında bulunan hesap defterini gösterip, bu defterin tüm listeleri ve harcamaları içerdiğini öne sürdü; ama kendisinden defteri incelemeye vermesi istendiği zaman, bunun onun için bir utanç olacağını öne sürerek reddetti ve tüm Senato'nun huzurunda defteri yırtıp paramparça etti. Kötülükten katılaşmış bir yüreğin böyle bir güveni gösterebileceğini sanmıyorum. Titus Livius, onun için şöyle der: Yüreği yaradılıştan öyle büyüktü ve yükseklerde olmaya öyle alışmıştı ki, suç işleyemez, suçsuzluğunu savunmayı kendine yediremezdi.

İşkence tehlikeli bir keşiftir; bana öyle geliyor ki, bir gerçeği ortaya çıkarmaktan çok bir dayanıklılık sınamasıdır bu. İşkenceye dayanabilen kişi, buna dayanamayan kişi kadar gerçeği saklar. Acı neden olmuş bir şeyi bana itiraf ettirirken, olmamış öz önün zorla söyletsin ki? Tam tersine, suçlanan masum kişi bu acılara dayanmak için yeterince güçlüyse, kendisine hayatı kadar değerli bir armağan önerilen suçlu kişi neden yeterince güçlü olmasın? Bu buluşun temelinin vicdanın gücü üstüne oturtmadığını düşünüyorum. Çünkü suçlunun suçunu itiraf etmesinde işkenceye yardım eder ve onu zayıflatır; öte yandan, işkence karşısında masumu güçlendirir. Ama doğrusu, belirsizlik ve tehlike dolu bir yoldur bu.

Böyle korkunç acılardan kaçıp kurtulmak için insan neler neler yapmaz?

Etiam innocentes cogit mentiri dolor.

"Acı masumları bile yalan söylemeye zorlar."

(Publius Syrus, *Özdeyişler*)

Şu halde, masum bir insanı ölüme göndermek istemeyen yargıç, hem bir masuma işkence yapmış, hem de onu ölüme göndermiş olur. Binlerce insan işlemedikleri suçları üstlenip hayatlarını vermişlerdir. Philotas'ı da bunları arasında saymalıyız. İskender'in bu arkadaşına yüklediği suç ve yaptığı işkence bu şekildeydi.

İnsan zayıflığının keşfettiği kötülüklerin yanında bunun lafı olmaz diyenler var. Kanımca çok gayri insani, çok yararsız bir buluş! Bu konuda, kendilerine barbar diyen Yunanlılardan ve Romalılardan daha az ‘barbar' olan birçok halk işkenceyi yine bu şekilde adlandırıp, hatası doğrulanmamış bir adama acı vermeyi, kollarını bacaklarını koparmayı korkunç ve gaddarca diye değerlendiriyor. Bilgisizliğinizden niye o sorumlu olsun? Onu nedensiz öldürmemek için, öldürmekten beter hale getirmekte haksız değil misiniz? Bunun kesinlikle böyle olduğunun kanıtı olarak, kişinin bu sınamadan geçmektense nedeni olmaksızın çok kez nasıl ölümü seçtiğine bakın. Bu sınama, çoğu kez işkenceden bile daha beter olup, bunu aşar ve hatta infaza gider. Bu öyküyü nereden duydum bilmiyorum; ama adaletimizin vicdanını iyice yansıtıyor. Bir köylü kadın, adaletli bir generale bir askeri şikâyet etmiş. Onu çocuklarını beslemek için elinde kalan az miktardaki et haşlamasını gasp etmekle suçluyordu. Ama ortada kanıt yoktu!.. Komutan suçlaması konusunda kadını uyardı; çünkü yalan söylüyorsa bunun sonucuna katlanacaktı. Kadın diretmiş, komutan gerçeği öğrenmek üzere askerin karnını yardırdı. Ve kadın haklı çıktı. İşte kulaklara küpe olacak bir mahkûmiyet kararı!..

Altıncı Bölüm

Alıştırma Üzerine

Eğer biz ruhumuzu yerleştirmek istediğimiz harekete göre alıştırıp biçimlendiremezsek,düşünce, eğitim ve onlara ekleyeceğimiz iman gücüyle eylemimizi tamamlayacak yeterli güce ulaşmamız zordur. Aksi halde, eyleme geçme zamanı geldiğinden elden bir şey gelmez. İşte bu nedenle, en yüksek niteliğe ulaşmayı arayan filozoflar, bu mücadeleye deneyimsiz ve toy yakalanmaktan korkarak kaderin zorluklarını güvenlik içinde, yan gelip yatarak beklemekle yetinmediler; aksine, bunların önüne atılıp zorluklarla gönüllü olarak yarıştılar. Kimisi gönüllü bir yoksulluğu denemek için zenginliklerini terk etti. Kimileri yorgunluğa ve fiziksel zorluklara karşı koyabilmek için kendilerini hazırladı. Daha başkaları, ruhlarının sağlamlığını gevşeteceği korkusuyla üreme organları ya da göz gibi bedenin en değerli organlarından kendilerini muhrum bıraktılar. Oysa yapmamız gereken en büyük iş olan ölüme gelince, egzersizin buna bir yardımı olmaz. Deneyim ve alışkanlıkla acılara, utanca, sefalete ve başka benzer rastlantılara karşı güç kazanmak pekâlâ mümkündür. Ama söz konusu ölüm olunca, sadece bir tek deneye hakkımız var, gelip çattığını zaman hepimiz onun acemisiyizdir.

Eski zamanlarda, yaşanacak zamanı iyi kullanmayı çok iyi bilen kişilerin ölümü bizzat tatmayı ve onun tadını çıkarmayı denedikleri oldu; bunlar bu geçişin nasıl bir şey olduğunu görmek için kafa yordular. Ama öbür dünyadan haber vermek için geriye dönen olmadı:

nemo expergitus extat

Grigide quem semel est vitai pausa sequuta.

"Ölümün soğuk dinlencesini duyumsayıp da

bir kez daha uyanan yoktur." (Lucretius, III, 973)

Doğuştan olağanüstü cesaret ve kararlılık sahibi, soylu Romalı Canius Julius, sefil Caligula tarafından ölüme mahkûm edilmişti. Kararlılığı konusunda gösterdiği birçok harika kanıttan başka, cellatın tam elini uzattığı anda dostlarından bir filozof ona sordu: "Pekâlâ Casius, şu anda ruhun ne halde? Neyle meşgul? Ve ne düşünüyorsun?" Canius Julius ona yanıt verdi: "Gücümü topladıktan sonra, ölümü şu anda görmeye hazır olmayı, pek kısa ve pek ani de olsa ruhun yer değiştirmesini gözlemleyip, gözlemleyemeyeceğimi, onun çıkışı sırasında ne hissedeceğini düşünüyordum. Eğer bu konuda bir şey öğrenirsem, elimden geldiği takdirde sonradan geri dönüp dostlarımı uyarmak isterdim." İşte sadece ölüme kadar değil, ölüm anında bile felsefe yapan bir kişi. Muazzam bir güven duygusu! Ölümünden bir ders çıkarmayı istemek ve böylesine ciddi bir işte başka bir şeyi düşünmeye zaman ayırmak ne büyük bir özgüven, ne müthiş bir ruh soyluluğu!

Jus hoc animi morientis habebat.

"Ölüm anında ruhuna hâlâ hâkimdi." (Lucain, VIII, 636.)

Yine de onunla yakınlık kurmanın ve bir biçimde onu denemenin bir yolu var gibi geliyor bana. Ölüm alıştırmasını bütünüyle ve eksiksiz olmasa bile, en azından yararsız olmayan, bizi daha güçlü ve kendimizden emin kılacak bir biçimde yapabiliriz. Ulaşamasak da ona yaklaşabilir, onu tanıyabiliriz ve derinliklerine inemesek de en azından oraya giden yolları görebiliriz. Ölüme benzerliğinden dolayı, bize uykumuza bakın denmesinin elbet bir nedeni var.

Uyanıklıktan uykuya nasıl da kolayca geçeriz! Ve ışığın bilincini ve kendimizi nasıl da kolayca kaybederiz!

Bizi her türlü duygudan yoksun bırakan uyuma yetisinin yararsız ve doğaya aykırı olduğu da düşünülebilir; ama doğa yaşamak için olduğu kadar ölmek için de yaratıldığımızı bize öğretir. Bizi kendisine alıştırmak ve kendisiden korkmamamız için doğumdan itibaren, bize ezeli durumumuzu gösterir.

Ama kalbi şiddetli bir kaza sonucu duran, bilincini yitiren kişiler, kanımca ölümün gerçek yüzünü göremezler; çünkü sürecin dışında hiçbir his duyamadığımıza göre belirli bir acı ya da sıkıntıyı dile getirmeye pek az olanak vardır. Acı çekmek için bize zaman gerekir; ölüm acısı çok kısa, çok hızlı olduğundan onu duymak bizim için imkânsızdır. Korkmamız gereken, ölümün ‘yaklaşma çabaları'dır; bunların deneyimini elde edebiliriz.

Birçok şey, hayal gücümüzde gerçekte olduklarından daha büyük gibi görünür. Yaşamımın büyük bir bölümünü sağlık ve afiyet içinde geçirdim – sadece sağlıklı değil, güçlü ve ateşli bir biçimde yaşadım. Kendimi böyle dinçlik ve yaşam keyfiyle dolu hissetmem hastalara son derece korkunç şeyler gibi bakmama neden oluyordu; aynı şeyler benim başıma gelince, hissettiğim korkuya nazaran onun verdiği acıları hafif ve güçsüz buldum.

İşte her gün içimde hissettiğim bir şey; şiddetli rüzgârın estiği fırtınalı bir gecede sıcacık rahat bir odada otururken, o sırada dışarıda olan kişiler için kaygılanıp kederlenirim. Dışarıda bulunduğum zaman ise, başka yerde olmayı arzu etmem bile.

Sürekli olarak bir odaya kapatılmak bana her zaman tahammül edilmez bir şey gibi gelirdi; bir hafta buna mecbur oldum, sonra da bir ay. Ve sağlığım yerindeyken, hastalara hastayken kendime karşı duyduğum acımadan daha çok acıdım. Bu konudaki düşüncem, bu durumun gerçekliğini ve doğruluğunu yarı yarıya ya da buna yakın arttırıyordu. Ölüm için de aynısının olacağını umarım; buna hazırlanmam, darbeyi hafifletmek için imdat istemem gerekmez. Ama hiç bilinmez… Ona karşı hiçbir zaman fazla önlem alınamaz.

Üçüncü din savaşımızda mı, yoksa ikincide mi (artık pek iyi hatırlamıyorum!), bir gün Fransa'yı kasıp kavuran iç savaşların neden olduğu tüm karışıklıkların tam merkezinde bulunan evime bir fersah mesafede gezintiye çıkmıştım. Evimin çok yakınında olduğum için güvende olduğumu, daha iyi bir donanıma gereksinmediğimi düşünüyordum; uysal, ama pek güven vermeyen bir at almıştım. Geriye dönerken bu ata hiç alışkın olmadığı bir şey yaptırmaya kalkıştım; ağzı geme gelmeyen, ama canlı ve diri durumdaki eşkin bir savaş atına binmiş, iri kıyım ve güçlü adamlarımdan biri arkadaşlarına şaka yapmak ve önlerine geçmek için hayvanı doludizgin doğrudan benim izlediğim yola sürüp, kocaman bir heykel gibi küçük adamla küçük yapılı atının üzerine tüm gücü ve ağırlığıyla çöktü, onunla birlikte beni de tepetaklak yere düşürdü… İşte at tamamen sersemlemiş halde yere düşmüş, bense onun on, on iki adım ötesinde, yüzüm berelenmiş ve derim soyulmuş yatıyorum; kılıcım elimden en azından on adım öteye fırlamış, kemerim parçalanmış, bir tahta parçası misali ne bir hareket yapabiliyor, ne de herhangi bir şey hissedebiliyordum. Bugüne kadarki tek bayılmamdır bu. Yanımda bulunan kişiler, kendime gelmem için her çareyi denedikten sonra öldüğümü sanarak beni kollarına alıp bin güçlükle oradan yarım fersah ötedeki evime taşıdılar. Yol üzerinde, en azından iki saat boyunca beni ölmüş zannetmişler, sonra kımıldamaya ve soluk almaya başladım; midem öylesine kanla dolmuştu ki, doğa bunu boşaltmak üzere tüm gücünü toplamak zorunda kalmıştı. Beni ayaklarımın üzerine diktiler; bir kova dolusu, köpük köpük kan çıkardım ve yol boyunca birçok kez bunu tekrarladım. Bu sayede biraz yaşama döner gibi oldum; ama ağır ağır oldu bu ve çok uzun bir

zaman aldı. İlk duygularım ise yaşamdan ziyade, ölüme yakındı;

Perche, dubbiosa anchor del suo ritorno,

Non s'assecura attonita la mente.

"Geri dönüp dönmeyeceğinden hâlâ emin olmadığından

sarsılan ruh bir türlü toparlanamıyor." (Torquato Tasso, *Kurtarılmış Kudüs*, şarkı XII, kıta 74)

Ruhuma derin bir biçimde kazınan ve bana ölümün yüzünü gösteren bu hatıra, gerçeğe pek yakın oluşuyla bir bakıma beni ölümle barıştırdı. Görmeye başladığım zaman görüşüm pek bulanık, pek zayıf, pek ölgündü; kısacası, ışıktan başka hiçbir şeyi seçemiyordum,

Come quel ch'or apre or chiude

Gli occhi, mezzo tra'l sonno è l'esser desto.

Yarı uykuda, yarı uyanık bir adam gibi,

gözlerini kâh açıyor, kâh kapıyor.(Tasso, *Kurtarılmış Kudüs*, VIII, 26)

Ruhun işlevlerine gelince, bunlar da bedeninkilerle aynı zamanda doğarlar. Tamamen kana bulanmış olduğumu fark ettim; uzun hırkam baştan aşağı kana bulanmıştı. İlk aklıma gelen şey, arkebüz tüfeğinin başımda patlaması oldu: aslında çevremizde yoğun ateş vardı. Hayatımın sonuna geldiğimi düşünüyordum; ve bu durumu kolaylaştırmak için gözlerimi kapatıyordum; kendimi bırakmak bana iyi geliyordu. Bu, ruhumda üstünkörü yüzen zayıf ve yumuşak bir düşünceydi, aslında bu sadece hoşnutsuzluktan uzak değildi; uykuya dalanların hissettiği yumuşaklıkla karışmıştı.

Öyle sanıyorum ki, ölüm öncesinde gücü tükenmiş insanların durumlarına benzer bir durumdaydım. Bence onlara sebeplerini bilmeden acımaktayız; şiddetli acılar içinde olduklarını, ruhlarının büyük sıkıntılar içinde olduğunu düşünüyoruz. Etienne de Boétie de dahil olmak üzere birçoklarının düşüncesinin aksine ben her zaman böyle düşünüyordum. Biz onları sonları yaklaşırken uyuşmuş ya da hastalıklardan bitkin düşmüş veya epilepsiden böyle çökmüş ve uyuklar halde görüyoruz.

Vi morbi sæpe coactus

Ante oculos aliquis nostros, ut fulminis ictu,

Concidit, et spumas agit; ingemit, et fremit artus;

Desipit, extentat nervos, torquetur, anhelat,

Inconstanter et in jactando membra fatigat,

Sıkça bir krizle yıkılmış hasta,

yıldırımla vurmuş gibi, gözümüzün önünde düşer.

Ağzı köpükler içinde, inler ve uzuvları titreşir;

kaslar sertleşir, çırpınır, hırıldar

ve düzensiz hareketler içinde tükenir."

(Lucretius, *De natura rerum*, III, 485)

Ya da başından yaralanmış halde, iniltisini duyuyoruz; ya da içini çekiyor; hâlâ anlama yeteneğinden bir şeyler kalmış gibi bazı işaretler yapsa da, her zaman düşündüğüm ve söylediğim gibi vücudu ve ruhu gitmiş ve uyukluyor:

Vivit, et est vitæ nescius ipse suæ.

Yaşıyor ama yaşadığının farkında değil. (Ovidisus, *Tristen*, 1, 3, 12)

Organların bu kadar büyük sarsıntı geçirmesinden ve duyuların bu derece çöküşünden sonra ruhun kendini tanıyabilecek gücü bulabilmesi inanılır gibi değil. Düşünüyorum da, onlar durumlarının hiçbir şekilde farkında değiller gibime geliyor. Dolayısıyla sonuçta üzülecek bir şey yoktur.

Canlı ve kederli bir ruha sahip olup, hiçbir biçimde kendini ifade etme imkânına sahip olmamak benim için korkunç ve dayanılmaz bir şey. Şunu da söyleyeceğim: örneğin, dili kesildikten sonra, işkenceyle ölüme gitme eğer ciddi ve kararlı bir yüzle olacaksa bu tür sessiz ölüm bana daha yerinde bir ölüm gibi geliyor.

Ama şunu da söyleyeceğim: çağımız askerlerinden olan korkunç cellatların eline düşmüş zavallı tutsaklardır bunlar; cellatları, ödeyemeyecekleri çok yüksek bir fidye sözü verdirtmek için onlara her türlü zalimlikle işkence ederler; bunlar düşüncelerini ve acılarını ifade etmenin ve, duyurmanın imkanı olmayan koşullarda ve yerlerde tutulurlar.

Şairler, bu şekilde uzayıp giden bir ölümle tanışan kişileri kurtarmaktan yana olan tanrıları hayal ettiler;

hunc ego Diti

Sacrum jussa fero, téque isto corpore salvo.

"Cehennem tanrısına haracını getirme buyruğu aldım

ve seni bedeninden kurtarıyorum." (Virgilius, *Aeneas*, IV, 701)

Tutsakların kulaklarının dibinde bağıra bağıra ve onları sertçe paylayarak alınan birkaç sözcük ve kısa yanıt, kendilerinden istenilen şeye razılarmış gibi görünen hareketler, yine de tam olarak yaşadıklarının bir kanıtı değildir. Üstümüze uyku çökünce, daha bedenimizi tam olarak sormadan bizim de başımıza gelir bu; bir hayal gibi çevremizde olanları hisseder, sesleri belli belirsiz bir şekilde, ruhun kıyısından geliyormuş gibi duyarız. Bize yöneltilen sözlere verdiğimiz yanıtlar bir anlam taşısa bile, büyük oranda rastgeledir.

Gerçekten denedim bunu; önceden iyice düşünmüş olduğum bu husus üzerine hiçbir kuşku duymuyorum artık. Nedenini söyleyeyim: Başlangıçta, baygın halimle ilk yaptığım canımı dişime takıp hırkamı açmak oldu (zırhımı kuşanmamıştım); bununla birlikte, beni yaralayan şeyi hayalimde hissetmediğimi biliyorum. Çünkü bize her hareketi yaptıran irademiz değildir.

Semianimésque micant digiti ferrúmque retractant.

"Yarı ölü halde, parmaklar hâlâ kılıcı tutmak ister gibi hareket

ediyorlardı." (Virgilius, *Aeneas*, X, 396)

Yere düşen kişiler, doğal bir içgüdüyle kollarını ileriye uzatır; demek ki arzularımız bu şekilde yardımcı olur ve irademizden bağımsız hareket eder.

Falciferos memorant currus abseindere membra,

Ut tremere in terra videatur ab artubus id quod

Decidit abscissum, cum mens tamen atque hominis vis

Mobilitate mali non quit sentire dolorem

"Tırpanlarla donanmış savaş arabaları

organları öyle bir hızla biçerler ki

daha acısını hissetmeden –darbe öyle hızlıdır ki–

kopan parçalar yerde çırpınmaya devam eder."

(Lucretius, III, 642)

Midem hâlâ bu pıhtılaşan kanla doluydu; ellerim irademizin dışında bizi irkilten bir yere doğru her zaman yaptıkları gibi kendiliklerinden uzanıyorlardı. Ölümlerinden sonra kaslarının kasıldığı ve hareket ettiği görülen birçok hayvan, hatta insan vardır. Herkes deneyimiyle bedeninin birçok bölümünün çok sıkça iradesi dışında harekete geçtiğini, dikildiğini ve çöktüğünü bilir. Öyle ki üzerimizde oluşan ve bizi sadece görünüşte etkileyen bu hareketlerin gerçekten bize ait olduklarının söylenebilmesi için bireyin bunu bütünüyle organları içine almış olması gerekir; uyuduğumuz sırada ayakta ya da elde hissedilen acılar aslında bize ait değildir.

Düştüğüm haberinin çoktan ulaştırıldığı evime yaklaşırken, aile fertleri bu tür olaylarda alışıldığı üzere her zamanki çığlıklarla beni karşıladılar; sadece bana sorulanlara birkaç kelimeyle yanıt vermekle kalmıyordum; yokuşlu ve engebeli yolda tökezlediğini ve çabaladığını gördüğüm karıma bir at verilmesini buyurduğum da anlatılır. Sanırım ki, bu fikir uyanık bir ruhtan beklenir- oysa uyanık da değildim. Aslında düşüncelerim boşalmış, puslu, gözlerden ve kulaklardan gelen duyularla harekete geçmiş gibiydi; gerçek benden kaynaklanmıyordu bunlar. Ne nereden gelip nereye gittiğimi biliyor, ne de bana sorulanları anlayıp değerlendirebiliyordum; bunlar alışıldığı üzere sadece duyuların kendiliklerinden ürettikleri zayıf etkilerdi; belleğin orada taşıdığı, pek hafif bir biçimde, sadece dokunup geçmiş gibi, duyulardan gelmiş gevşek etkilenimlerin beslediği düş halindeydi. Bu zaman zarfında durumum gerçekten de çok hoş ve huzur doluydu; ne başkası için, ne de kendim için bir kaygı duyuyordum; acısız isteksizlik ve aşırı bir yorgunluktu bu. Evimi görünce tanımadım. Beni yatırdıkları zaman, bu dinlenme bana sonsuz rahatlık verdi; çünkü beni uzun ve çok kötü bir yol boyunca kollarında taşıma zahmetine katlanan ve birbiri ardına yorgun düşüp iki üç kez nöbet değiştirmek zorunda kalmış olan bu zavallı adamlar tarafından fena halde hırpalanmıştım. Bana zorla ilaçlar sundular, hiçbirini almadım; çünkü başımdan ölümcül bir biçimde yaralanmış olduğuma inanmıştım. Yalan değil, oldukça mutlu bir ölüm olurdu bu; çünkü düşüncemin zayıflığı bunun bilincine varmamı engelliyor, bedenimse bunu hiç hissetmiyordu. Pek yavaş, pek kolay ve pek hoş bir biçimde, hemen hemen bundan daha az zahmetlisini tanımadığım bir eyleme kendimi bırakıyordum. Yeniden yaşama dönüp, gücümü tekrar kazandığım zaman,

Ut tandem sensus convaluere mei,

"O anda duyularım sonunda yeniden bir parça güç kazandı

(Ovidius, *Hüzünler, I, III, 14)*

yani iki üç saat sonra, düşüşün etkisiyle tüm organlarım ezilmiş ve incinmiş olarak ağrılarımın sert bir biçimde her yanımı sardığını hissettim; iki üç gece sonra bir kez daha acılar her yanımı sardı ama daha acılı bir ölümü düşündüm – hâlâ bu sarsıntının etkilerini hissediyorum. Şunu unutmak istemiyorum; hatırlayabildiğim en son şey bu kazanın anısı oldu. Ne olup bittiğini anlayıncaya kadar nereye gidip geldiğimi, bunun başımdan saat kaçta geçtiğini birçok kez tekrarlattım. Nasıl düşmüş olduğuma gelince, sebep olan kişinin iyiliği için bu benden saklanıyor ve başka öyküler uyduruluyordu. Ama uzun zaman sonra bir sabah, belleğim açılmaya başlayınca, atın üzerime atılışını fark ettiğim anda hangi durumda bulunduğumu (çünkü onu tam dibimde görüp kendimi ölmüş farz etmiştim; bu düşünce öyle ani olmuştu ki korku duyacak zaman kalmamıştı) gözümde canlandırdım; bu bana bir yıldırım canıma değip de öteki dünyadan geri geliyormuşum gibi geldi.

Bu sıradan olayın öyküsü, içinden kendime çıkardığım dersin yanında önemsiz kalıyor; ölüme alışmak için ona yakınlaşmaktan daha iyi bir yol bulunmadığını keşfettim. Öyle ki, Plinius'un dediği gibi, herkes kendisi için çok iyi bir öğreti konusudur; yeter ki, kendini yakından inceleme yetisinde olabilsin. Burada söylediğim şey benim bilimim öğretim değil, benim kişisel araştırmamdır; başkaları için değil kendim için aldığım dersimdir.

Ama bu dersi herkese anlatıyorum diye, bana kızmamak gerekir. Çünkü bana yararlı olan bir şey başkalarına da yararlı olabilir. Zaten, kimseye zarar vermiyorum, kendimle ilgili bir şey bu. Aptalca bir şeyler söylüyorsam zararı kendimedir, başkasına bir zararı yok. Eski çağda bu yolu benimsemiş iki üç yazar bilinir; ama onların da bizimle bütünüyle benzer olup olmadıklarını söyleyemeyiz, çünkü onların yalnızca adlarını biliyoruz. Onların izinden kimse yürümedi. Dahası aklımızın böylesine başıboş gidişini izlemek, onun içsel ışık geçirmez katlarının derinliklerine girmek, uçuşan bunca görüntüsel küçük parçacıkları çalkantıları içinde seçmek göründüğünden de hassas bir girişimdir. Bu, vakit geçirmenin yeni ve olağanüstü yoludur; bizi bu dünyanın önemsiz işlerinden, hatta aralarında en önemlilerinden koparır.

Yıllar var ki düşüncelerimin tek konusu kendim oldum; sadece kendimi sınayıp inceliyorum. Başka bir şeyle ilgilensem bile, çok geçmeden kendime uygulamak, bir şekilde kendime indirgemek için yapıyorum bunu. Ve kıyaslanamaz bir şekilde daha az yararlı başka bilgiler de olduğu gibi, eğer başkalarını öğrendiklerime katıyorsam hata yaptığımı sanmıyorum –her ne kadar konu üzerinde ilerleyişim tatmin edici olmasa da. Kendini betimlemek kadar zor ve bir o kadar da yararlı bir şey yoktur. Ama halkın önüne çıkmadan önce taranmak, hazırlanıp kendine çeki düzen vermek de gereklidir. Hiç durmaksızın kendimi betimlediğime göre, ben de sürekli hazırlanıyorum demektir. Gelenek kendinden söz etmeye iyi gözle bakmaz; her zaman kendine dönük görünen övünmeler nefretle yasaklanır.

Çocuğun burnu temizlenecek yerde, kopartılıyor.

In vitium ducit culpæ fuga.

"Bir hatanın korkusu bizi ağır bir suça yöneltir." (Horatius, *Şiir sanatı*, 31)

Ben bu ilaçta iyilikten çok kötülük görüyorum. Halka kendinden söz etmenin ister istemez kendini beğenmişlik olduğu doğruysa, genel amacımı izleyerek, bu sağlıksız tutumu göstermeyi reddetmeliyim. Ve uygulamaktan memnun olmadığım bu yanlışı gizlememeli, herkesin önünde itiraf etmeliyim. Öte yandan, bana göre, bazı insanlar sarhoş olana dek içiyorlar diye şarabı suçlamak yanlıştır. Sadece iyi şeyler kötüye kullanılabilir! Bu kuralın (kendinden söz etme yasağı) sadece

ölümlülerin aczini kapsadığını düşünüyorum; ne ermişlerin (kendilerinden pek yüksek sesle söz edenler), ne filozofların, ne din âlimlerinin taktıkları, danalara yaraşan bir yulardır bu. Ne biri ne diğeri olmadığım halde, ben de kullanmıyorum bu yuları. Onlar özgürce kendileri hakkında yazmıyorlarsa da, fırsat çıktığı zaman öne atılmaktan çekinmiyorlar. Sokrates kendinden daha çok neden söz eder? Öğrencilerini kendilerinden daha çok neden söz etmeye yöneltir? Kitaplardan ders almaya değil de esasına ve kendi ruhlarındaki harekete yöneltmez mi? Biz titizlikle, kılı kırk yararcasına Tanrı'ya ve rahibe suçumuzu itiraf ederiz, günah çıkarırız; komşularımız (Protestanlar) ise bütün bir halkın karşısında günah çıkarıyorlar. "Sadece kendimizi suçladığımız şeyleri söyleriz" diye yanıt verilecek bana. Şu halde her şeyi söylüyoruz! Çünkü erdemimiz bizzat suçludur ve pişmanlık duymakla yükümlüdür. Benim mesleğim ve sanatım yaşamaktır. Varsın bana bundan düşünceye, deneyime ve uygulamaya göre söz etmemi, mimara, yapılarından kendisinin değil de komşusunun anlayışına göre, kendisinin değil bir başkasının bilgisine göre söz etmesini buyurmak zorunda olduğumu savunsun! Eğer meziyetlerin tanıtılması övünme ise neden Cicero, Hortensius'un söz söyleme ustalığını, neden Hortensios, Cicero'nunkileri öne çıkarmıyor? Benden sadece sözlerle değil, eserler ve eylemler aracılığıyla kendimi göstermem bekleniyor belki de. Oysa benim betimlediğim, hemen hemen elle tutulur sonuçları bulunmayan derin düşüncelerimdir. Bu düşünceleri eğer özellikle havadan sudan yapılmış sözcüklerle ifade edebilirsem tamamen doğrudurlar. Aralarında en bilgili, en dindar olanların bulunduğu kişiler, yaşamlarında görünen eylemlerden kaçtılar. Eylemler benden çok Kader'den söz edecektir. Benim değil kendi rollerinin tanıklığını yapacaklardır, eğer tahmin yürütülmeye müsait ve belirsiz bir durum varsa: Bunlar örneklerdir ve yalnızca ayrıntıyı gösterirler. Ben bütünüyle kendimi sergiliyorum: tıpkı bir iskelet gibi, baktığınızda damarlar, adaleler, kiriş kemikleri, her şey yerli yerinde görülür. Öksürmemle varlığımın bir parçası, rengimin solması ile veya yüreğimin çarpması ile varlığımın başka bir parçası, belirsiz bir parçası ortaya çıkar. Betimlediklerim, eylemlerim değil, bizzat kendi varlığımdır, kendi özümdür. İnsan kendisini yargıladığı zaman ihtiyatlı olmalı, bunu göstermek için, çok özenli davranmalı diye düşünüyorum. Gerçekten iyi ve bilge biri olsaydım (ya da öyle olduğumu sansaydım, bunu avazım çıktığı kadar ilan ederdim.) İnsanın kendini olduğundan daha az değerli göstermesi alçak gönüllük değil aptallıktır. Aristoteles'e göre birinin kendi değerinden daha azıyla yetinmesi yüreksizlik ya da ödlekliktir. Hiçbir erdem kendini yalanla değerlendirmez; gerçek hiçbir zaman hatanın konusu olamaz. Kendini olduğundan fazla göstermek her zaman kendini beğenmişlik değil, pek sıkça aptallıktır. İleri derecede kendinden hoşlanmak, kendine aşırı biçimde âşık olmaktır; işte benim kendini beğenmişlik üzerine düşüncem. Bunu iyileştirmek için en iyi çare, kendinden söz etmeyi yasaklamayı buyuranların tam aksini yapmak, kendimiz üzerinde daha fazla kafa yormaktır. Gurur düşüncede yatar; dil bunda pek önemsiz bir yer tutabilir. Böyle kişiler için, kendinden hoşlanmak, kendinle hasır neşir olmaktır bu; onlar için bu, kendini aşırı sevmektir. Mümkündür bu. Ama sadece kendini yüzeysel biçimde inceleyen kişilerde doğan, kendilerini işlerindeki başarıya göre yargılayan, kendisiyle meşgul olmayı düşe dalma ve serazatlık diye adlandıran, karakterini biçimlendirme, değer kazanma diye niteleyen kişilerde doğan bu aşırılık, "İspanya'da şatolar" kurmaktır. Onlar kendilerine dışarıdan ve yabancı gözle bakarlar.

Eğer birisi kendi hakkında sahip olduğu bilgiyle coşuyorsa, kendinden aşağıdakilere baktığın içindir; gözlerini yukarıya, geçmiş yüzyıllara doğru çevirsin, tırnağı bile olamayacağı binlerce akıllı insan görünce başını öne eğecektir, onu pek gerilerinde bırakan Scipion'un, Epaminondas'ın yaşamlarını, bunca orduyu, bunca kavmi hatırlasın. Kendinde olan bir yığın eksik ve zayıf yanları, kısacası, insan koşulunun hiçliğini aynı zamanda hesaba katan kişiyi hiçbir özel nitelik kibirlendirmez.

Kendini tanımada, Tanrısının buyruğuna ciddi olarak bağlı kalan tek kişi Sokrates'ti; kendini

küçümsedi; bu nedenle bilge adına layık tek kişi oldu. Kendini böyle tanıyan kişi, çekinmeden kendi ağzıyla söylesin!

Yedinci Bölüm

Onursal Ödüller Üzerine

Auguste Sezar'ın hayatını yazanlar, onun askeri disipliniyle ilgili olarak şu noktaya dikkat çekiyorlar: Hak edenleri ödüllendirken gayet bonkördü, ama onursal ödüller konusunda son derece eli sıkıydı. Oysaki kendisi, savaşa gitmeden önce amcasından tüm askeri ödülleri aldı! Kişisel değeri belirlemek ve ödüllendirmek için salt onursal belirli seçkinlikleri tesis etmek çok sayıda yönetim tarafından benimsenmiş güzel bir düşüncedir. Defne, meşe, mersin ağacı dalından taçlar, belirli giysi biçimleri, kentte arabayla ya da geceleri meşalelerle gezme ayrıcalığı, kamu toplantılarında özel ayrılmış bir yer, bazı unvan ya da takma adlar taşıma hakkı, armalara belirli işaretler ekleme ve aynı türden başka şeylerin her ulusun kendi anlayışında ayrı ayrı kullanımları vardır ve günümüzde de aynı şekilde devam etmektedir.

Biz de çoğu komşularımız gibi, bu amaçla düzenlenmiş şövalye nişanlarına sahibiz. Mükemmel ve ender bulunan kişilere değer atfetmek, onları halka ve hükümdara hiçbir masraf yüklemeyen ödüller vererek hoşnut etmek doğrusu oldukça iyi ve yararlı bir âdettir. Eskilerin deneyimlerde ve bizim de daha sonraki dönemlerde kendi aramızda gördüğümüz gibi, nitelikli insanlar, çıkar ve kazanç getiren ödüllerden çok bu tür ödüllere daha fazla duyarlılık gösteriyorlar, bu tutum nedensiz olmadığı gibi, çok akıllıca da değildir. Eğer sadece onursal olması gereken değere onur kazandıracak bir ödüle başka maddi ve parasal yararlar karıştırılırsa, bu durum itibarı arttırma yerine, onu alçaltır ve azaltır. Bizim aramızda uzun süre saygı gören Saint-Michel nişanı, sahip olduğundan başka hiçbir üstünlüğe sahip değildi. Bir zamanlar bu sınıfa soylıuların bunca arzu ve hayranlık beslediği ne bir başka görev, ne bir başka işlev vardı, ne de ona bunca saygı ve itibar getiren bir nitelik veriyordu; değerin kendisiyle aynı doğada bir ödülü daha gönüllü kabul edişinin sebebi, şanı yarara yeğlemesidir. Her konuda çok daha fazla yararlanılan öteki armağanların bu kadar soylu bir kullanımı yoktur; bir uşağın hizmeti, bir habercinin hızlılığı ödenir, onları oynatırsınız, havalarda uçurur ve mutlu edersiniz, çünkü günah, dalkavukluk, pezevenklik ve ihanetin de bedeli ödeniyor. Eğer değer, bu tür geçer akçeyi kendisine özgü ve özel olan soylu ve bereketli olandan daha az gönüllü alıyor ve arıyorsa şaşırtıcı değildir bu. Augustus, az bulunur olmanın sağladığı ayrıcalıklı bir onurla birincisini değil de ikincisini dağıtırken daha idareli ve tutumlu davranmakta haklıydı, çünkü değer de özünü ayrıcalıklı olmaktan alan bir şeydir.

Cui malus est nemo, quis bonus esse potest?

"Birisi için hiç kötü insan yoksa, aynı kişi için iyi insan olabilir mi?" (Martial, XII, LXXXII)

Büyük bir ağaca, onun gibi büyük ağaçlarla dolu bir ormanda nasıl önem verilmezse, ne kadar doğru davranmış olursa olsun, bir babaya da çocuklarını yetiştirdiği için övgülerde bulunmuyoruz; çünkü çocuk yetiştirmek alışagelmiş bir olaydır. Hiçbir Sıparta yurttaşının yiğitliğinden dolayı asla gururlandığını sanmıyorum, çünkü bu erdem Spartalılar arasında yaygın olan bir şeydi. Ne kadar yüce olursa olsun, alışkanlık haline gelmişse bir erdem ödüllendirilmez ve ortak özellik olduğuna göre büyük denebilir mi?

Bu onursal ödüller, sadece az sayıda kişiye ayrılmış olmanın dışında ne başka bedel, ne de başka değer taşıdıklarına göre bunları yaygın hale getirmektense ortadan kaldırmak gerekir. Geçmiş zamana göre bizim Tarikat'a katılmayı hak eden daha fazla kişi bulunuyor; ünü gölgelemek için bir neden değildir bu. Aslında pek güçlü bir olasılıkla, bunun sebebi, buna layık olanların gösterdiği çok sayıda askeri kahramanlığın fazla yaygınlaşan bir erdem olmasıdır. Bununla birlikte, askeri

erdemden çok daha önemli ve çok daha kusursuz, gerçek, eksiksiz ve felsefi –bu sözcüğü şimdiki kullanımına göre kullanıyorum- bir başka erdem var, ben bundan söz etmiyorum. Aynı şekilde her türden can sıkıcı olayı küçümseyen, hiç değişmeyen, ruhun gücü ve güvencesidir bu. Öyle bir erdem ki, bizde olan onun yanında sadece cılız bir ışık olarak kalır. Kullanım, eğitim, örnek ve gelenek, sözünü ettiğim askeri erdem üzerinde büyük bir etkiye sahip olup, iç savaşlar zamanındaki deneyimlerimizde görüldüğü gibi kolayca yaygınlık kazanabilir. Eğer bu günlerimizde halkımız birleşip ortak bir girişim için ateşlenebilseydi eski askeri ünümüze tekrar kavuşabilirdik. Bir zamanlar Saint-Michel Tarikatı nişanı bir ödül olduğu kadar, sadece yiğitliği kapsamayıp bunun ötesine geçirdi. Değerli bir askere değil, ünlü bir komutana verilirdi. İtaat, bu derece üst düzey bir ödülü hak etmiyordu; eskiden daha yaygın olarak, bir askerin bütün büyük meziyetlerinin çoğunu içeren bir savaş uzmanlığı aranırdı: "Neque enim eædem militares et imperatoriæ artes sunt" ["Zira sıradan bir askerle bir generalin yetenekleri aynı değildir" (Tite-Live, XXV, XIX)]; ayrıca, aynı zamanda sosyal konumun böyle bir ödüle uygun olması gerekiyordu. Günümüzde ödülü hak edenlerin sayısının eskisinden daha çok olmasına rağmen, bunu bu derece cömertçe dağıtmamak gerektiğini iddia ediyorum; şimdi yapıldığı gibi, bu derece yararlı bir şeyi sonsuza kadar kaybetmektense, doğru olanı, bunu hak etmiş herkese ödülün verilmemesiydi. Hiçbir gönül adamı toplumla ortak olan şeylerden yararlanmaya tenezzül etmez. Günümüzde bu ödüle en az layık olanlar, bunu layık olmadığı şekliyle yayanlarla aynı safta bulunan ve kendilerine özel olarak borçlu olduğumuz bu değeri küçültmek için büyük çaba harcayanlardır.

Bu nişanı bilerek ve ortadan kaldırarak benzer bir kuruluşa birdenbire aynı saygınlığı kazandırmayı beklemek ve yenilemek böylesine başıbozuk ve hasta bir çağa uyarlanacak bir girişim değildir. Bundan çıkan sonuç, yeni kuruluşun doğumundan itibaren kesinlikle ötekinin yıkımına neden olan kusurlardan mustarip olacağıdır. Bu yeni sınıfın itibarını güvenceye almak için çok sağlam ve güçlü olması gerekirdi; bu sıkıntılı dönemse böylece ‘gem vurma' ve iyice düzenli tutma durumunda değildir. Üstelik de, yeni sınıfa belirli bir nüfuz vermeden evvel, bir öncekinin ve onun içine battığı aşağılanmanın unutulmuş olması gerekir. Burada yiğitliğe değer verme anlayışı ve bu erdemi diğerlerinden farklı kılan şey üzerine belirli bir gelişme elde edilebilirdi. Ama Plutarkhos bu konuya sık sık değindi; onun söylediklerini tekrar söyleyeceğim. Altı çizilmeye değer olan, toplumumuzun erdemler arasında ‘yiğitlik'i birinci sıraya koyuşudur –‘değer'den gelen adının bunu gösterdiği gibi- ve âdetlerimiz gereği sarayımızın çevresinde ve soylular arasında bu ‘değerli bir kişi'dir ya da ‘iyi birisi'dir dediğimiz zaman, bu yürekli kişi anlamına geliyor. Romalılarda da benzer bir anlayış vardır. Çünkü ‘erdem'in genel terimini "kuvvet" teriminden türemiştir. Fransa'da soyluluğun tek gerçek ve asal biçimi askerlik görevidir. Büyük bir ihtimalle ilk erdemin ortaya çıkışı, insanların en cesurlarının en zayıf olanların efendisi oluşuyla, bu durumdan özel bir yer ve bir şan elde edişiyle, yüksek görevin kaynağının bu uygulamaya bağlı kalışıyla olmuştur. En azından bu, savaşa pek yatkın halkların kendilerinin en aşina oldukları erdemlere en yüce ödülü ve unvanı verilişlerine bağlıdır. Aynı şekilde kadınların cinsel temizliğine ve sadakatine olan düşkünlüğümüz ve ateşli kaygımız ‘iyi eş', ‘iyi kadın', ‘onurlu ve erdemli kadın' deyimlerini ortaya çıkarır; bunlar bizim için sadece ‘iffetli kadın' deme biçimleridir. Sanki onları bu yükümlülüğe zorlamak için tüm başka şeyleri bir yana bırakıp, bu suçu işlememelerini temin etmek üzere tüm diğerlerini bağışlamaya hazırmışız gibi.

Sekizinci Bölüm

Babaların Çocuklarına Olan Sevgisi Üzerine

Madam d'Estissac'a,

Madam, genellikle konulara değer veren özgünlük ve yenilik benim lehime olmasaydı, bu çılgın girişimden (yani bu *Denemeler*'den) asla alnımın akıyla çıkamazdım. Ama bu girişim öyle ölçüsüz ve ortak uygulamadan öyle uzaklaşmış görünüyor ki, bunlar ona belki de bir yol açacaktır. Hüzünlü, dolayısıyla da doğal eğilimimin tam karşıtı olan birkaç yıldan beri içinde bulunduğum keder ve yalnızlığın yol açtığı ve yazma düşüncesini aklıma sokan bir ruh hali bu. O zaman, kendimi tamamiyle boş ve başka işlerden yoksun bularak bu türden kitap yazma işine ve çılgınca olduğu kadar tuhaf olan bir niyete kapıldım. Üstelik de bu çalışmada, tuhaf oluşunun dışında farkına varma zahmetine değer hiçbir şey yok; çünkü pek cılız ve pek yetersiz bir konuyu, dünyanın en iyi işçisi bile olsa sunulmaya değer hale getirme yeteneğine sahip olamazdı. Eğer her zaman meziyetlerinize duyduğum saygıyı resmetmeyi unutmuşsam, Madam, hayatımı çizdiği bu portrede çok önemli bir yönü atlamış olurum. Bu hususu bu bölümün başında açıklamayı istedim; çünkü diğer niteliklerinizarasında, çocuklarınıza karşı beslediğiniz şefkat kuşkusuz en başta yer alıyor. Eşiniz Mösyö d'Estissac'ın hangi yaşta sizi dul bıraktığı, sizin durumunuzdaki bir Fransız hanımına karşı görev bilinen kaç yüce ve saygıdeğer evlenme önerisinin size sunulduğu, yıllardan beri sebat ve sağlamlıkla bunca dikenli zorlukları aşarak bu çocukların yararını gözetmeyi nasıl başardığınız bilindiği zaman, bunun sizi Fransa'nın dört yanına nasıl yönelttiği ve hâlâ bununla kaygılandığınız bilinip, bilgeliğiniz ya da güzel bahtınız sayesinde onları erdirdiğiniz mutlu sonuç görüldüğü zaman, kuşkusuz tıpkı benim gibi, çağımızda annelik şefkatinin bundan daha iyi örneğine sahip olmadığımız söylenecektir. Tanrı'ya şükrediyorum ki, bu şefkat çok iyi karşılık buldu. Çünkü bizzat Soylu d'Estissac tarafından bağlanan umutlarla oğlunuz ergin yaşa geldiği zaman iyi bir evlattan beklendiği şekilde itaat ve minnet göreceğiniz konusunda gelecek vaat ediyor. Genç yaşı dolayısıyla sizden pek sıkça elde ettiği çok büyük hizmetlerin farkında olamayacağından, ağzım ve sözlerimle bunlara tanıklık edemeyeceğim zaman için, bu yazıların onun eline geçmesini diliyorum; ama Tanrı isterse, hissedeceği mutlu sonuçlardan bu hizmetler hakkında çok daha canlı kanıtlara sahip olacaktır. Fransa'da onun kadar annesine borçlu olan bir soylu kişi bulunmadığı, gelecekte ancak sizin yaptığınız anneliğe minnettarlığını göstererek niteliğinin en iyi kanıtını verebileceğini söylemek yeterli.

Eğer gerçekten doğal bir yasa, yani bir biçimde hayvanlarda olduğu kadar insanlarda da evrensel biçimde ve her zaman bulunan belirli bir içgüdü varsa (zaten bunun tartışmaları sürüyor), size diyebilirim ki, kanımca, hayatta kalma ve zarar gelecek olandan kaçma kaygısı, doğuranın yavrularına duyduğu şefkate göre ikinci sırada gelir. Ve mademki doğa kendisine ait olan bir çalışmanın öğelerini yayma ve ilerleme kaygısı duyarak bunu özellikle bize salık vermiş gibi görünüyor, çocukların ebeveynlerine karşı besledikleri sevgiye pek şaşırmamak gerekiyor.

Buna Aristoteles'in şu görüşünü ekleyelim: Birisine iyilik yapan iyilik yaptığını sever; iyilik yaptığımız kişi, bizim ona gösterdiğimiz sevgiden daha fazla sevgi gösterir bize. Eğer yapıtın duyguları olsaydı kendisini yapan işçiyi, işçinin kendisini sevdiğinden daha çok severdi. Çünkü biz varoluşu gönülden seviyoruz, varoluşsa hareket ve eylemden ibarettir; şu halde, her birimiz yaptığı şeyde varolur. İyiyi yapan kişi güzel ve saygıdeğer bir eylem yapar; bunu alan kişiyse sadece yararlı bir davranışta bulunur. Oysa yararlı olan, saygın olandan daha az sevilmeye layıktır. Saygın olan istikrarlı ve süreklidir; devamlı olarak hoşnutluk sağlar. Yararlı, aksine, kolayca kaybolur ve kendini

unutturur; bu bakımdam hatıra ne bu derece taze, ne de bu derece tatlıdır. Nesneler bize ne kadar pahalıya mal olurlarsa, değerleri o kadar fazladır – vermek almaktan daha zordur.

Tanrı, hayvanlar gibi körü körüne genel yasalara bağlı olmayalım diye bize bazı akli melekeler verdi. Biz de bu yasalara kendi özgür irademizle bir ölçüde uymalıyız. Ama bu yasaların zalimce bizi yönetmesine de izin vermemeliyiz; eğilimlerimizi yalnızca akıl yönetmelidir. Ben kendi payıma düzensiz olarak ve düşüncemizin aracılığı olmaksızın bizde meydana gelen bu doğal eğilimlere karşı pek az duyarlıyım. Bu şekilde, örneğin, burada işlediğim konu üzerinden gidersek, ruhu hareketsiz ve bedeni henüz belirli bir şekil almamış yeni doğmuş çocukları, herkesin yaptığı gibi sarılıp öpmek içimden gelmez, yanımda büyütülmelerini de istemezdim. Akla uygun ve gerçek bir sevgi kendileriyle ilgili bilginizle aynı zamanda doğmalı ve gelişmelidir; o zaman da, eğer hak ederlerse, doğal eğilim akılla at başı gidecek ve biz, onlara gerçek baba sevgisini sunacağız; ama buna karşın, aynı şekilde, doğal güce rağmen her zaman akıl gücüne tabi olarak ona uygun bir yargıya sahip olacağız. Pek sıkça bunun tersi oluyor; çocuklarımızın olgun eylemleri değil de, tepinmeleri, çocuksu oyunları ve budalalıkları bizi genelde daha fazla heyecanlandırır. Sanki onları kendi eğlencemiz için, insanlar gibi değil de, küçük maymunlar gibi seviyoruz. Ve çocukluklarında oyuncaklara boğduğumuz çocuklarımız, bir kez yetişkin olmaya görsünler kendilerinin yapacağı en ufak harcamadan memnuniyetsizlik duyarız. Açıkça görünüyor ki, biz dünyayı terk etmek üzereyken, onların büyüdüklerini, dünyanın tadını çıkardıklarını görmekten duyduğumuz kıskançlık bizi onlara karşı daha cimri hale getiriyor; sanki bizi bir an önce çekip gitmemizi istiyorlarmış gibi peşimizden takip etmeleri pek hoşumuza gitmiyor! Eğer bu bizim için bir korku konusu olsaydı, doğrusunu söylemek gerekirse, mademki bizim varlığımız ve hayatımız pahasına yaşayabiliyorlar ve varolabiliyorlar, o zaman baba olma işine pek karışmazdık.

Bana gelince, onları servetlerimizden yararlandırmamayı, erişkin hale geldiklerinde ailevi işlerimizin yönetiminde onlara arkadaş muamelesi yapmamayı, dünyaya gelmelerine neden olduğuna göre, onların üstünlüklerini güvenceye almak için kendi olanaklarımızdan pay ayırmamayı acımasız ve haksız buluyorum. Yaşlılığın belini büküp yarı ölü kıldığı ihtiyar bir babanın, yuvasında tek başına keyif çatması haksızlıktır; malvarlığı çocuklarının yaşam düzeyini yükselmeye yetecek iken, onları en iyi yıllarında iyi bir yer edinmek için kamu hizmetlerine girmek zorunda bırakmak doğru değildir. Çocuklar ya umutsuzluğa düşmemek ya da gereksinimlerini karşılamak için yasadışı yollar dahil olmak üzere bir çıkış yolu aramaya zorlanır. Bu şekilde kendi zamanımda hırsızlığı bir hayli alışkanlık haline getirmiş olan, tüm karşı önlemlerin bu işten vazgeçiremediği çok sayıda iyi aile çocuğuna rastladım. Çok iyi aileden olan birini tanıdım; mert ve saygıdeğer kardeşlerinden birinin isteği üzerine onunla bir kez konuştum. Tüm iyi kalpliliğiyle bu aşağılık duruma babasının sertliği ve cimriliğiyle yönelmiş olduğunu, şimdiyse kendini kurtaramayacak kadar bu işe alıştığını itiraf etti. Bir kadının yüzüklerini çalarken yakalanmıştı. Bu kişi bana bir başka soylu kişi hakkında duymuş olduklarımı hatırlattı; adam gençliğinde bu rezil mesleğe öyle uyum sağlamış ve alışmıştı ki, mallarının başına geçmeye ve hırsızlığı bırakmaya karar verdiğinde, ihtiyacı olan şeyin bulunduğu bir dükkânın önünden geçerken yine de kendini bir türlü engelleyemiyordu – sonra üzülüp çaldığının bedelini ödüyordu. Hırsızlıkta öylesine ustalaşmış ve öylesine kendini adamış kişiler gördüm ki, arkadaşlarının eşyasını çalıyor, sonra da iade ediyorlardı. Ben Gaskonya'lıyım; bu kötü alışkanlıktan hiç anlamam. Onu aklımla mahkûm etmekten çok karakterimden dolayı nefret ederim. Arzu ettiğim bir şey bile olsa, kimsenin eşyasını çalmam. Bu konuda gerçekten de bölgemize Fransa'daki başka yerlere nazaran kötü gözle bakılır. Bununla beraber zamanımızda başka çevrelerdeki iyi ailelerden kişilerin defalarca korkunç hırsızlıklar yaptıklarını ve bu nedenle adaletin eline düştüklerini gördük. Korkarım ki bu kötü alışkanlıklar sadece babalarının hatalarından kaynaklanıyor.

Kuşkusuz bana günün birinde oldukça zeki bir senyörün şu yaptıklarına ne diyeceksin diyenler çıkabilir; bu kişi, aile fertleri tarafından saygı görmek ve aranılır olmak için zenginliklerini cimrice esirgiyordu. Yaşlılık ondan tüm gücünü alınca ailesinin içinde otoritesini muhafaza etmek, herkes tarafından hor görülüp küçümsenmekten kurtulmak için ona bir tek bu çare kalmıştı. (Aslında cimriliğin temelinde sadece yaşlılık değil, her tür zayıflık vardır, der Aristoteles). Olayları görüş tarzıdır bu. Ama bir kötülüğün doğmasını önlemek tıbba düşer. Şefkatini çocuklarına ancak yardımına gereksinimleri olduğu ana saklayan baba iyice zavallıdır – tabi buna şefkat denebilirse. Gerekli olan, erdemleriyle ve yetenekleriyle saygıdeğer olmaktır, iyiliği ve davranışının yumuşaklığıyla sevecen olmaktır. Eğer malzeme zenginse, küllerinin bile kendi değeri vardır; saygın olmaya layık kişilere büyük değer veririz. Ömrünü saygınlıkla geçirmiş bir kişi ihtiyarlayınca çökmez ve bunamaz. Özellikle çocukları için. Bu çocukların ruhları da akıl yoluyla görevlerine göre şekillendirilmelidir, yoksa yoksulluk ve ihtiyaç yoluyla, sertlikle ve zorla değil,

Et erat longè, mea quidem sententia,

Qui imperium credat esse gravius aut stabilius

Vi quod fit quam illud quod amicitia adjungitur.

Otoritenin sevgiye dayanmasından çok kuvvete dayanmasının onu daha sağlam hale getirdiğine inananlar bence gerçeklerden uzaktırlar.

(Terentius, *Adelphi*, I)

Onur ve özgürlük için yetiştirilen saf ve nazik bir ruhun eğitiminde her türlü şiddeti kınarım. Sert davranış ve zorbalığın uşakça bir yanı vardır; ancak akıl yoluyla elde edilebilen bilgelik ve becerikliliğin zorla hiçbir zaman elde edilemeyeceğini düşünürüm. Ben böyle yetiştirildim; söylendiğine göre, çok küçükken sadece iki kez, o da hafif bir biçimde kamçılanmışım. Kendi çocuklarıma da aynı eğitimi verdim; ama hepsi daha süt çocuğuyken öldüler. Bir tek kızım Leonore bu hazin kaderden kurtuldu; altı yaşına kadar yaşadı. Annesinin hoşgörüsü eğitimde ve çocukça kabahatlerine verilen cezalarda. Ama yine de beklentimde hayal kırıklığına uğradım; eğitim yöntemimi sorumlu kılmaksızın, adil ve doğal olmayı bildiğim birçok kızılması gereken neden vardı. Hizmete daha az yatkın doğmuş ve daha özgür mizaçlı erkek çocukları için daha fazla kaygılanıyorum; onların ruhlarını soyluluk ve özgürlükle doldurmak isterdim. Kamçının ruhları daha gevşek ve daha kötü bir biçimde inatçı kılmaktan başka etkisi olduğunu görmedim.

Çocuklarımızın bizi sevmelerini mi istiyoruz? Bizim ölümümüzü dileme hakkını onların üzerinden almak istiyor muyuz? Bu derece korkunç bir dilek ne doğru, ne de hoş görülebilir olsa bile; "nullum scelus rationem habet [Hiçbir suç akla dayanmaz." (Titus Livius, XXVIII, 28)]. Onların yaşamını akla uygun biçimde kolaylaştırmak için bu konuda elimizden geleni yapalım. Bunun için de yaşımızın onlarınkiyle karışma olasılığına karşı pek genç yaşta evlenmemeliyiz; bu durumda bizi büyük güçlüklere sokan bir sakatlık vardır. Ve bunu, özellikle aylak bir sınıf olan, sadece mülk geliriyle yaşayan soylu sınıfı için söylüyorum; çünkü hayatın kazanılması gereken ailelerde çok çocuk sahibi olmak, aile için bir kolaylık olduğu kadar zenginleşmek için de yeni bir araçtır.

Ben otuz üç yaşında evlendim; otuz beş yaşı tavsiye ettiği söylenen Aristoteles'in seçimini onaylıyorum. Platon otuz yaşından önce evlenilmesini istemez; ama elli beşinden sonra bu işe kalkışanlarla alay etmekte haklı olup, onların evlatlarını beslenmeye ve yaşamaya layık bulmaz.

Thales, bu alanda en doğru sınırları saptadı; gençliğinde, evlenmesi için kendisini zorlayan

annesine henüz bunun zamanı gelmediğini, yaşlandığında bunun artık zamanı olmadığı yanıtını verir. Zamanı gelmeyen her eylemi sırası gelmemiş gibi reddetmek gerekir.

Eski Galyalılar, yirmi yaşından önce cinsel ilişkiye girmeyi son derece kınanacak davranış sayıyorlar, kadınlarla birleşmenin kalpleri yumuşatıp heba ettiğini düşünerek çok daha uzun süre bekâretlerini korumaları için erkeklere savaşa yönelmelerini özellikle öğütlüyorlardı.

Ma hor congiunto à giovinetta sposa,

Lieto homai de' figli, era invilito

Ne gli affetti di padre e di marito.

"Ama o zaman, genç bir eşle birleşmiş,

çocuklara sahip olarak baba

ve koca şefkatiyle gevşemişti."

(Torquato Tasso, *Kurtarılmış Kudüs*, X, 39)

Eski Yunan tarihi, Jecus Tarentin, de Chryso, d'Astylus, de Diopompus ve daha başkalarıyla ilgili olarak Olimpiyat oyunlarında, jimnastik çalışmasında ve diğer fiziki eğitimlerde bedenleri dinç tutmak için yarışmalar boyunca cinsel ilişkiden uzak durduklarını anlatır.

İmparator Şarlken tarafından tahta yeniden geçirilen Tunus kralı Mulay-Hasan, babasının kadınlara düşkünlüğünü eleştirip, onu "gevşek, kadınsı, çocuk üreticisi" diye niteliyordu.

İspanyol Hindistanı'nın belirli bir bölgesinde erkeklere ancak kırk yaşından sonra evlenme izni veriliyordu; kızlara ise bu izin on yaşında verilirdi.

Otuz beş yaşında bir soylu kişinin, yirmi yaşındaki oğluna yerini bırakma zamanı henüz gelmemiştir; kralının savaş seferlerine ve saray yaşamına da katılmak durumundadır; mülklerine gereksinimi vardır. Parasını paylaşmak zorunda kalsa da, kendi hakkından olmak zorunda değildir. Bu olay babaların ağızlarından sıkça duyulan yanıta pek uygundur: "Yatmaya gitmeden önce giysilerimi çıkarmak istemem."

Ama yılların ve hastalıkların yere yıktığı, zafiyetinin ve bozuk sağlığının insan topluluklarından yoksun bıraktığı bir baba, bir yığın büyük zenginliklerin üzerine yararsız bir şekilde yatmakla kendine ve aile bireylerine karşı haksızlık etmiş olur. Eğer bilgeyse, onun için bunu don gömlek kalmaya vardırmaksızın iyice ısıtan bir sabahlığı muhafaza ederek yatmaya gitmek üzere giysilerini çıkarmasının zamanıdır. Giysilerinin artık işine yaramayan geri kalanını, olayların doğal düzenine uygun olarak sonunda sahip olacak kişilere kendiliğinden armağan etmelidir. Doğa onu bunlardan yoksun bırakacağına göre, mülklerinin kullanımını bu kişilere bırakması çok normaldir. Aksi takdirde, onun açısından kötülük ve kıskançlık söz konusu olabilir. İmparator Şarlken'in eylemlerinden en güzeli –eski çağda bu konuda kendisiyle aynı konumda olan bazı kişileri taklit ederek- aklın bize buyurduğu, giysileriniz ağır geldiği, sizi sıktığı zaman "soyunun" ve bacaklarınız size ihanet ettiği zaman "yatın" kuralını kabul etmesidir. Kazanmış olduğu şanla işlerinin yönetiminde gerekli olan sağlamlık ve güçten yoksun kaldığını hissettiği zaman zenginliklerinden, yüceliğinden ve kudretinden oğlu için el çekti.

Solve senescentem mature sanus equum, ne

Peccet ad extremum ridentus, et ilia ducat.

"Yaşlanan atının sendeleyerek ve soluğu kesilerek alay konusu olmaması için vaktinde koşumunu çıkarma sağduyusunu göster."

(Horatius, *Mektuplar*, I, I, 8)

Doğal olarak kendisiyle birlikte ruhta ve bedende yaşın getirdiği yetersizliği ve korkunç bozulmayı yeterince erken keşfetmeyi bilmemek, (bana öyle geliyor ki her ikisi için de eşit derecede ya da ruhta biraz daha çok) bu dünyadaki büyük adamların çoğunun ününü yok etti. Benim zamanımda büyük otoriteye sahip olan büyük adamların, en iyi çağlarında onlara ün sağlayan yetilerini korkunç şekilde yitirdiklerini gördüm –bunu görmek kolaydı. Onların rahat bir biçimde ve omuzlarının artık taşıma gücünde olmadığı kamusal ve askeri işleri bırakmış olarak evlerine çekildiklerini görmeyi yeğlerdim; kendileri için daha onurlu olurdu bu. Bir zamanlar dul ve çok yaşlı, ama yaşlılığı içinde oldukça dinç bir soylu kişiyle yakın dostluğum vardı. Onun evlilik çağında iki kızı ve yetişkin yaşına gelmiş bir oğlu vardı. Bu oğlanın masraflı ve babasının pek de hoşuna gitmeyen yabancı misafirleri oluyordu; sadece cimri olduğu için değil oğlunun yaşından ötürü bizimkinden oldukça farklı bir yaşam tarzı benimsemesinden kaynaklanıyordu bu. Günün birinde, ona, yapmaya alışık olduğum şekilde belirgin bir teklifsizlikle, esas evini –çünkü düzenli ve rahat olan tek evdi bu- oğluna vermesini ve kendisinin yakında bir yerde bulunan arazisine çekilmesini söyledim. Böylece kimse kendisini rahatsız edemeyecekti. Kısa bir süre sonra bana inandı ve bundan memnun kaldı.

Yine de verilmiş olan sözden geri dönülemez demek değildir bu. Aynı rolü oynama durumunda olan ben, evimi ve mülkleri çocuklarıma bırakabilirdim; ama düşüncemi değiştirme özgürlüğümü korumak kaydı ile. Şu halde, bana daha uygun olabilecek şekilde malların kullanımını onlara bırakırdım; işlerimin bütünü üzerinde geniş otoritemi muhafaza ederdim. Çünkü her zaman yaşlı bir baba için, hayatta olduğu sürece çocuklarını işlerinin gidişatından ve iktidarından haberdar etmek, kendi deneyiminden çıkardığı fikir ve tavsiyeleri vererek onların davranışını denetlemek büyük bir zevktir diye düşündüm. Aynı şekilde evinin eski itibarını yerine geçecek kişilerin ellerine teslim etmek de büyük bir mutluluktur. Ve bu bakış açısıyla, onların birlikteliğinden kaçmak değil, aksine, onlara yakından tavsiyelerde bulunmayı, yaşımın elverdiği ölçüde canlılıklarından ve sevinçlerinden yararlanmak isterdim. Onların arasında yaşamazdım (yaşıma bağlı hüzünlü halimle ve hastalıklardan meydana gelen zorluklarla birlikteliklerinin huzurunu bozmadan edemezdim), onların yakınında yaşamak isterdim; yaşam kurallarını ve biçimlerini çiğnemeksizin, yanlarında, hiç değilse evimin fazlaca gözaltında olmayan, ama en rahat bir köşesinde yaşamayı isterdim. Saint Hilaire de Poitiers Başpapazı gibi yapmayı istemezdim; birkaç yıl oluyor, odasına girdiğimde onu öyle bir yalnızlık içinde melankoliye düşmüş gördüm ki, yirmi iki yıldır birkaç adım atmak için dahi dışarıya çıkmamıştı. Bununla birlikte sapasağlamdı; dolaşabiliyordu; sadece göğsünü sıkıştıran soğuk algınlığından rahatsızlık çekiyordu. Haftada ancak bir gün birinin kendisini görmesine izin veriyordu; günde bir kez yemeğini getiren, –onun da odaya girmesiyle çıkması bir olurdu– bir uşağın dışında odasında hep yalnız başına kapanmış kalıyordu. Tek meşguliyeti odada aşağı yukarı dolaşması ve bir iki yazılı yapıtı okumasıydı (çünkü bazı yazıları okuyabiliyordu). Aslında ölünceye kadar böyle yaşamakta inat ediyordu; zaten çok geçmeden de öldü.

Bana kalırsa çocuklarımda tatlı dilli görüşmelerle gerçek bir dostluk ve iyilik geliştirmeye çalışırdım. İyi yaradılışlı çocuklarla kolayca elde edilir bu; çağımızda sürüyle bulunan azgın hayvanlardansa onlardan nefret etmek ve böylelerinden kaçmak gerekir. Çocuklara "baba" sözcüğünü yasaklamaya ve onları aileye yabancı ve daha saygılı, doğanın sahip olmadığı bir başkasını kullanmaya dayanan töreye karşı çıkıyorum. Sınırsız gücü olan Tanrı'ya "baba" diyoruz ve

çocuklarımızın bize bu şekilde hitap etmesini beğenmiyoruz. Bu hatayı kendi ailemde düzelttim. Babalarıyla yakınlaşarak büyüyen çocukları bundan yoksun bırakmak, onları korku ve itaat içinde tutmayı düşünerek küçük gören bir tepeden bakışa hapsetmek, çılgınlık ve haksızlıktır. Bu, babaları çocukları için pek can sıkıcı, daha beteri de gülünç kılan bir hayli yararsız bir güldürüdür. Onların ellerinde gençlikleri ve güçleri vardır; dolayısıyla elverişli rüzgârlar tarafından taşınıp, dünyanın korumasına sahiptirler. Şu halde bunlar, kanı çekilmiş, ne kalbinde ne de damarlarında kan kalmış, gerçek bir bostan korkuluğuna dönmüş bir adamın kibirli ve zorba tavırlarını alayla karşılarlar! Bir hayli korkutabileceğim halde, yine de kendimi sevdirmeyi tercih ederdim.

İhtiyarlık birçok şeyden yoksun kalmaktır; ihtiyarlar son derece güçsüz, kolayca horlanmaya müsaittir; yaşlı kişinin yapabildiği en iyi şey, aile bireylerinin şefkat ve sevgisini kazanmaktır: Buyurganlık ve korkutma yaşlı kişinin silahları değildir artık. Gençliğinde pek otoriter olan bu babalardan birini tanıdım. Yaşlanınca da aynı derecede sağlıklı olarak vuran, ısıran ve söven biri oldu… Fransa'nın en esip gürleyen kişisidir o; kaygılar ve gözü açıklık onun içini kemirir: tüm bunlar ailesinin iştirak ettiği bir güldürüdür sadece: tahıl ambarından, mahzeninden, hatta kesesinden bile herkes en iyi payı alırken, bu sırada o, anahtarları çantasında saklayıp, onlara gözünün bebeği gibi bekçilik eder yine de. Pintilik ederek yemek masraflarını kısmaktan keyiflenirken, herkes evinin her yanında oynayıp harcayarak, birbirlerine onun boşa öfkelerini ve yararsız öngörülerini anlatarak doludizgin yaşam sürüyordu. Herkes ona karşı tetikte durur. Rastlantı eseri küçük hizmetçilerden herhangi biri ona bağlanırsa, yaşlılığın pek kolayca kabul ettiği tavırla çok geçmeden kuşkular onun üzerine toplanır. Benim yanımda defalarca aile bireylerinin dizginini elinde tutmakla ve bundan elde ettiği itaat ve saygıyla övündü; hesaplarını açık seçik görmekle de!

İlle solus nescit omnia.

"Yalnız onun hiçbirşeyden haberi yoktu."

(Terentieus, *Adelphi*, IV, II, 9)

Otorite sahibi olmak ve onu korumak konusunda onun kadar doğal yeteneğe sahip kimse tanımadım. Bununla birlikte bir çocuk gibi bu otoritesini kaybetti. Tam da bu yüzden tanıdığım birçok kişi arasından onun olayını seçtim; çünkü ibretlik bir olaydır bu.

Bu adamın davranışının mı yoksa başka türlü bir davranışın mı daha iyi olduğu okullarda tartışma konusu olabilirdi. Onun önünde, herkes ona boyun eğer. Otoritesine teslim olunur; ona hiçbir zaman açıkça karşı çıkılmaz. Ona inanılır, ondan korkulur, ona saygı duyulur. Uşağın birine yol mu verdi? Adam eşyasını alır ve gider… Ama yaptığı aslında sadece ona gözükmemektir. İhtiyarın adımları yavaş, duyuları pek bulanıktır; o hizmetçi fark edilmeden bir yıl süreyle yaşamayı sürdürecek, evde işlevlerini yerine getirecektir. Ve sırası geldiğinde, ‘kovulan' uşağın affedilmesine yönelik uzaklardan merhamet dileyen, yalvaran, daha iyi çalışacağı sözü veren mektuplar gönderilecek. Beyimiz tereddüt mü geçiriyor, hoşa gitmeyecek bir mektup mu gönderiyor? Yok edilir bu; ardından hiçbir şey olmamış ya da hiçbir yanıt verilmemiş gibi olayı örtbas eden nedenler icat edilir. Dışarıdan gelen hiçbir mektup ilkin onun eline geçmez; o, ancak kendisine verilmesi uygun bulunan mektupları görür. Rastlantı eseri böyle bir mektup doğrudan eline geçerse, bunu birine okutmak âdeti olduğundan, her defasında istediği şeyler anında uydurulur –işte mektupta hakaret yağdıran kişi ondan af diliyordur… Sonuçta, ihtiyar, işlerini sadece onu tatmin etmek üzere en iyimserce çizilmiş ve düzenlenmiş görüntülerden izler; söz konusu olan, onu ne üzüntüye düşürmek, ne de öfkelendirmektir. Hepsi birbirinin aynı olan, uzun süre ve değişmez tarzda yönetilmiş evler gördüm.

Kadınlar doğal bir biçimde kocalarının söylediğinin tersini söyleme eğilimindedir; onlara karşı

çıkmak için tüm bahanelere iki elle sarılıp, buldukları ilk özrü tüm iddialarının doğrulanması için kullanırlar. Bunlardan biri daha yüklü bağışlarda bulunmak için kocasından para çaldığını –günah çıkarttığı rahibe söylüyordu. Gelin de bu sofuca özgürlüğe inanın! Onlara eğer kocaları tarafından izin verilmişse, bu davranış onlara yeterince onurlu gelir. Kendisine otorite veya yardım sağlaması için, onların hileyle ya da zorla, ama hep haksız bir biçimde bunu gasbetmeleri gerekir. Yukarıda anımsattığım gibi, bunlar zavallı bir ihtiyara çocuklarının lehine karşı çıktıkları sırada bu bahaneyi ele alıp, tutkularını gidermek için kendilerine bundan gurur payı çıkartarak kullanır, kendileri de çocukları gibi aynı boyunduruğa vurulmuşlar gibi efendinin egemenliğine ve otoritesine karşı kolayca dolaplar çevirirler. Eğer çocuk erkekse serpilip büyümüşse ve atılgansa, onlar da ev sahibini, kâhyayı, tüm diğerlerini zorla ya da iyilikle yola getirirler. Karısı ve oğlu olmayan ihtiyarlar bu felaketlerle daha ender, ama çok daha acımasız ve daha yakışıksız biçimde karşılaşır. Yaşlı Cato, kendi çağında "ne kadar uşak, o kadar düşman" diyordu. Onun yüzyılıyla bizimkinin saflığı arasındaki fark hesaba katılırsa eş, oğul ve uşaklar bizim için bir o kadar düşmandır. Yaşlı ve tükenmiş olmak en azından bize hiçbir şeyin farkında olmama, çevremizdekilerden habersiz kalma, kendimizi aldanışa kolayca bırakma avantajını sağlıyor. Tüm bunların gerçekten bilincinde olsaydık, daha kötü olurdu! Ve de özellikle, hüküm verecekleri anlaşmazlıklarda yargıçların genellikle gençlerden yana oldukları ve rahatça satın alındıkları şu zamanda.

Bu aldatmaca gözümden kaçsa da, hiç değilse çok kolay kandırıldığım gözümden kaçmaz. Dostluğun bedeli konusunda ve evlilikler konusunda yeterince bir şey söylenmedi. Hayvanlarda rastladığım bu dostluk bağına büyük bir hayranlıkla saygı duyarım!

Başkaları beni aldatırsa, en azından aldatmacalarından kendimi koruyabileceğimi düşünerek ya da bunu başarmak için kafamı yorarak kendimi aldatmam! Kendimi bu ihanetlerden, endişeli ve kaygılı bir merakla değil, daha çok aklımı başka şeylere vererek ve kararlılıkla kurtarıyorum. Herhangi birinin durumundan söz edildiği zaman, onunla alay etmektense, onda ne olduğunu görmek için kendime bakarım; onu ilgilendiren her şey beni de ilgilendirir. Onun başına gelen beni hazır ola geçirip, dikkatimi o yana çevirir. Eğer başkalarına yönelttiğimiz bakışlarımızı aynı şekilde kendimize çevirmeyi bilseydik, her gün ve her an bir başkası için söylediklerimizin fazlasını kendimiz için söylerdik. Birçok yazar bu şekilde saldırdıkları kişilerin önünden pervasızca koşarak ve kendilerinin daha iyi hedef olabilecekleri okları düşmanlarına atarak kendi davalarının savunmasına zarar verir.

Merhum Mareşal de Monluc, Maderes adasında ölen, aslında soylu bir kişi olup büyük umutlar vaad eden oğlunu kaybedince, başka pişmanlıkları arasında, onunla hiçbir zaman iletişim kurmamış olmasından duyduğu hüznü ve kalp acısını benimle paylaştı. Ciddi baba mizacı ve asık yüzlü görünüşü yüzünden oğlunu iyi tanıma ve değerlendirme, taşıdığı sevgiyle değeri hakkındaki övgü dolu yargısını ona gösterme fırsatını kaçırdığını söylüyordu. Ve "bu zavallı çocuk" diye ekliyordu, "benden çatık kaşlı ve küçümseme dolu bir tutumdan başkasını hiçbir zaman görmedi; onu sevme ya da ona hak ettiği gibi güvenme yetim olmadığı düşüncesiyle gitti. Şu halde ona adadığım bu özel şefkati kime saklıyordum acaba? Bunun zevkini ve itirafını ortaya koymaya borçlu olduğum kişi o değil miydi? Bu aptalca maskeyi muhafaza etmek için kendimi zorladım ve işkenceye attım; onunla muhabbet etme keyfini ve aynı zamanda da onun sevgisini kaybettim. Benden yana hiçbir zaman sertlik ve zorbaca otoriteden başkasını hissetmemiş olduğundan, bana karşı soğuk olmaktan fazlası elinden gelmiyordu." Bu pişmanlıkları doğru ve anlamlı buluyorum; bende hâlâ bir hayli canlı olan bir deneyimle biliyorum ki, bir dostu yitirmenin tek tesellisi, onlara söylenmesi gereken hiçbir şeyi unutmamamız ve onlarla tam ve kusursuz bir dostluk kurmayı başarmamızdır.

Ben içimi elimden geldiğince çocuklara açarım, tasarılarıma, kendileri üzerindeki düşüncelerime

onları canı gönülden ortak ederim; hangi şekilde olursa olsun hakkımda yanılgıya düşülmemesi için kendimi göstermek ve takdim etmek için elimi çabuk tutarım.

Sezar'ın dediğine göre, atalarımız Galyalılar'ın özel geleneklerinden birinde çocukların ancak silah taşımaya başladıkları zamandan itibaren babaları ile içli dışlı olabildiklerini belirtir. Çocuklar ancak o zaman babalarının huzuruna çıkıyor ve onlarla birlikte halkın içinde görünüyorlarmış.

Çağımızda bazı babalarda bir başka hoyratlık daha gözlemledim; bunları normal olarak uzun ömürleri süresince çocuklarını servetlerindeki paylarından yoksun bırakmakla yetinmeyip kendilerinden sonra da tüm mülklerinin yönetimini karılarına bırakıyorlar. Kralımızın önde gelen resmi görevlilerinden olan bir soylu kişinin normal olarak elli bin eküden fazla gelir beklediği halde yoksulluk ve borç içinde elli yaş civarında öldüğünü gördüm; annesiyse çok yaşlı olan babasının kararı uyarınca malların keyfini çıkarıyordu, baba da seksen yaşını geçinceye kadar yaşadı. Bu bana hiç mantıklı gelmiyor.

İşleri iyi giden birinin gidip kendisine yüklü bir çeyizle bir kadın aramasını çok yararlı bulmuyorum; bir ailenin çökmesine en fazla dış borç neden olur. Ailemde benden öncekiler bu kuralı genel olarak hassasiyetle takip ettiler; ben de aynısını yaptım. Ama daha az uysal ve daha az saygılı olurlar korkusuyla bize varlıklı eşleri tavsiye etmeyenler yanılıyor; bu önemsiz ihtimal yüzünden bize gerçek avantajları kaybettirmekle hata ediyorlar. Akılsız olduktan sonra hiçbir kadına söz geçiremezsiniz. Böyleleri hata yaptıkça, kendilerinden daha çok memnun olurlar. Haksızlık, onları kendine çeker, erdemlilik onurunun iyi kadınları çektiği gibi; kadınlar güzel olduklarında daha gönülden ve daha gururla iffetli oldukları gibi, varlıklı oldukları zaman da çok daha sağduyuludurlar.

Çocuklar yasal sorumluluk yaşına gelinceye kadar, ev işlerinin yönetimini annelere bırakmak doğrudur. Ama baba, kadın cinsiyetinin olağan zayıflığına bakarak çocuklarının karısından daha fazla bilgi ve beceri sahibi olacaklarını umut edemiyorsa onları çok kötü yetiştirmiş demektir. Anneleri çocukların eline bırakmak gerçekten doğaya aykırıdır. Yoksulluk ve darlık onlar için erkeklerden daha sarsıcı ve dayanması daha zor olduğu için evlerinin ve yaşlarının durumuna göre onlara gereksinimlerini karşılama olanağı geniş biçimde verilmelidir; dahası bunu çocukların üzerine yüklemek daha yerinde olur.

Genellikle, ölürken mülklerimizi paylaştırmanın en salim biçimi bunu ülkenin âdetine göre yapmak gibi geliyor bana. Yasalar bunu bizden daha iyi düşünmüştür; kendi kendimizi bununla riske atmaktansa tercihte yanlışı onların yapması daha yerindedir. Bu mallar, bizim dışımızda kaleme alınmış medeni yasa gereğince mirasçılara geçeceğine göre tam olarak bize ait değildir. Bunda belli bir hakkımız olsa bile, bir kişiyi kaderin ona kazandırdıklarından ve adaletin ona verdiklerinden mahrum etmemiz için ciddi ve açık bir neden olması gerektiğini düşünüyorum; bu, özgürlüğü akılsızca kötüye kullanmaktır ve kişisel heveslerimizi tatmin için ondan yararlanmaktır. Benim şansım yaver gitti; ortak ve meşru kurala aykırı davranmamı gerektirecek nedenleri karşıma çıkarmadı. Bu nedene sahip olanlara fikir değiştirtmenin boşa zahmet olduğunu söylüyorum. Gelişigüzel bir söz onlar için on yılın haklarını silmeye yeterlidir. Son arzularını kolayca gerçekleştiren kişiye ne mutlu! Belirleyici olan son davranıştır; en iyi davranışlar ve en çok verilen hizmetler değil, en yeni olan ve o sırada başarılı olan hizmetlerdir. Vasiyetnamelerini insanların davranışlarını cezalandırma veya ödüllendirme şeklinde değerlendirerek sopa ve havuç gibi kullanan insanlar var. Vasiyetname uzun vadeli ve önemli bir şeydir. Bilge kişiler tarafından, geçici heveslerle değil, akılla ve toplumun adaletlerine göre yapılır.

Biz "erkek konumumuzu" fazlaca önemsiyor ve adlarımız için gülünç bir sonsuzluk arıyoruz. Bize

çocukça düşünceler aşılayan gelecekle ilgili temelsiz şeylere fazla önem veriyoruz. Sadece kardeşlerim değil, bölgemdeki tüm çocuklar arasında kafa ve beden çalışması bakımından daha hantal ve daha az zeki, derslerim bakımından ağır ve daha kararsız olduğum için büyük kardeş sıramı değiştirmekle belki de bana haksızlık yapılmış olacaktı. Bizi sıkça aldatan kâhinlere bakarak olağanüstü seçimler yapmak aptallıktır. Bu kurala kulak asılmazsa düzeltilemez; dikkat çeken bedensel şekil bozukluğu öz önünde bulundurularak kimlerin mirasçılarımız olacağını belirleyen alın yazısı düzeltilirse bunu daha iyi yapabiliriz; güzelliğe bu kadar önem veren bizler için çok zararlı bir şey bu.

Platon'un *Yasalar*'da yurttaşlarıyla yaptığı şu hoş diyalog söylediklerime ışık tutacak: "Sonlarının yaklaştığını hisseden kişiler, nasıl olur da malımızı mülkümüzü istediğimiz kişilere devredemiyoruz, diyorlar?" "Ey tanrılar, hastalıklarımız, ihtiyarlığımız sırasında bize hizmet etme ve işlerimizle ilgilenme biçimlerine göre mirasımızı bırakacağımız yakınlarımızı keyfimizce seçemememiz ne acımasızlık!" Yasa koyucu onlara şöyle yanıt verir: "Dostlarım, kuşkusuz yakında ölecek olan sizler bugün kim olduğunuzu ve Delphes tapınak yazıtına göre size ait olanı bilemiyorsunuz. Yasa yapan ben iddia ediyorum ki, siz kendinize ait değilsiniz, hatta keyfini sürdüğünüz şeyler de sizin değildir. Siz ve mülkleriniz, geçmişte olduğu kadar gelecekte de ailenize aitsiniz. Ama siz ve aileniz her şeyden önce Kent'e aittir. Bu nedenle amacım, bir tutkunun ya da bazı ustaca sözlerin okşayıcı etkisi altında haksız bir vasiyet yapmanızın önüne geçmektir. Ama Kent'in genel çıkarına ve aynı zamanda ailenizin çıkarına da saygılı yasalar tesis edeceğim ve akıl uyarınca bunu öyle bir biçimde yapacağım ki kişisel çıkar, ortak çıkara boyun eğecektir. İnsan kaderinin sizi çağırdığı yere doğru dingin bir biçimde yola çıkın. Ben tarafsız olarak elimden geldiğince konuya ait mallarla da, sizin bıraktığınız mallarla da ilgileneceğim."

Kadınlar konusuna dönelim. Sebebini bilmiyorum, ama bana öyle geliyor ki, kadınlar hiçbir biçimde erkekler üzerinde otorite sahibi olmamalıdır; annelik ve doğal otorite ve ateşli bir ruhsal durumun yaratacağı gönüllü boyun eğmeler de hariç. Ama burada söz konusu olan şeyler yaşlı kadınlarla ilgili değildir. Hiç kimsenin şimdiye kadar görmediği ve kadınları tahta çıkmaktan yoksun bırakan bu Salic yasasını bize uydurttu ve bizi pek gönüllü biçimde bunda sebatkâr kıldı. Dünyada, aşağı yukarı buradaki gibi kendisine yetki kazandıran, ama talihin belirli yerlerde ona diğerlerinde olduğundan daha fazla nüfuz sağladığına tanık olunan bir soylu beylik yoktur. Her zaman adaletsiz ve kaprisli olan kadınlara tahtın varislerini belirleme yetkisini bırakmak tehlikelidir. Çünkü hamilelikleri sırasında edindikleri düzensiz iştahlar ve gösterdikleri tat alma konusundaki hastalıklı tutum ruhlarında hep vardır. Onların genellikle daha zayıf ve yapıca çelimsiz olan çocuklarına ve henüz kucaklarında taşıdıkları çocuklarına bağlandıkları görülür. Buna layık olanı seçme ve benimseme için yargı gücüne yeterince sahip olmadıklarından, (hayvanların sadece memelerine asılı oldukları zaman yavrularını tanımaları gibi) genellikle kendilerini doğal etkilerin akıntısına bırakırlar.

Ayrıca, deneyimin gösterdiği üzere, bu kadar önem verdiğimiz bu doğal sevginin oldukça zayıf köklere sahip olduğunu görmek kolaydır. Çok düşük bir gündelikle hemen her gün kendi çocuklarımızın sorumluluğunu taşımak için anaları kendi çocuklarından koparıyoruz; kendi çocuklarımızı ya da keçimizi emanet etmeyi istemediğimiz bir sıska sütanneye öz çocuklarını terk ettiriyoruz. Ne kadar tehlikeli olduğunu bile bile öz çocuklarını emzirmelerini yasaklamakla kalmayıp, istiyoruz. Ve de alışkanlıkla, bunların arasında çoğunun emanet edilen çocuklara çabucak kendi çocukları için duydukları doğaldan daha canlı ve daha büyük özenle bir melez şefkat geliştirdikleri görülüyor. Keçilerden söz ettiysem, çevremde köylü kadınların çocuklarını kendi memelerinden besleyemedikleri zaman keçilerden medet ummaları yüzündendir. Şu anda benim

hizmetimde olan iki uşak annelerinden sekiz günden fazla süt emmemiş. Bu keçiler küçük çocukları emzirmeye pek erkenden alışıyor, ağladıkları zaman onları seslerinden tanıyıp yanlarına koşuyor. Eğer önlerine kendi emzirdikleri çocuktan başkası çıkarılırsa reddediyorlar; çocuk da önüne bir başka keçi çıkarılırsa aynısını yapıyor. Geçen gün böyle bir örnek gördüm; babası keçiyi komşuya ödünç vermişti. Çocuk kendisine sunulan bir başka keçiye hiçbir zaman alışamadığından aç kaldı ve bu ölüm sebebi oldu. Hayvanlar da bizden daha kolayca doğal sevgilerini değiştirir.

Herodot, Libya'nın bazı bölgelerinde kadınlarla serbest ilişkilerde bulunulduğundan söz eder; ama çocuk yürümeye başladığından itibaren, kalabalıkta doğal eğilimi onu kime doğru götürüyorsa baba diye onu kabul eder. Sanırım bunda sıkça hatalara düşüldüğü olmuştur.

Şu anda çocuklarımızı onları dünyaya getirdiğimiz için seviyoruz, onları ikinci benliğimiz diye adlandırıyoruz. Basit nedeninden dolayı sevdiğimizi düşündüğümde, aksine bu yüzden bana bizden gelen bir başka şeyin en ufak değeri yokmuş gibi geliyor; çünkü ruhumuzla dünyaya getirdiğimiz, aklımızla, kalbimizle ve bilgimizle ürettiklerimiz bizim bedensel yanımızdan daha soylu bir bölümümüzün ürünüdür ve dolayısıyla da çok daha bizimdir. Bu kuşakta hem baba, hem de anayız; bu çocuklar bize bir hayli pahalıya mal oluyor, ama biraz değer sahibiyseler bize daha fazla onur getiriyorlar. Çünkü "biyolojik" çocuklarımızın değeri bizden çok daha fazla onlarındır; oradaki payımız önemsizdir. Ama aklımızdan doğanların tüm güzellikleri, tüm zarafetleri ve değerleri bizimdir. Ve bu durumdan ötürü, bizi diğer niteliklerinden çok daha iyi temsil ederler.

Platon bu hususta babalarını ölümsüzleştiren, hatta Lycurgus, Solon, Minos olayındaki gibi onları tanrılaştıran ölümsüz çocukların olduğunu ekler. Eski öyküler babaların çocuklarına duydukları sevgiden örneklerle dolu olduğundan bundan diğer birkaç şekilden söz etmek bana konumuz dışında kalıyor gibi geldi.

Heliodorus, Tricea'nın bu yiğit rahibi, kızını kaybetmektense yüksek rütbeli rahip konumuna bağlı saygınlığını, üstünlüğünü ve sofuluğu kaybetmeyi yeğledi. Kızı aslında nazik ve iyi bir kızdı; ama bir kilise ve din adamının çocuğu olarak fazla süslüydü ve aşk hayatına düşkündü.

Roma'da büyük otoriteye ve büyük değere sahip Labienus adında biri vardı ve diğer nitelikleri arasında edebiyatın bütün alanlarında son derece ustaydı; sanırım, bu yüce Labenius'un oğlu, Sezar zamanında Galya Savaşı'nın önde gelen generallerinden biriydi. Sonradan yüce Pompeius'un tarafına katıldı ve Sezar İspanya'da ona meydan okuduğu ana kadar pek cesur bir halde orada kaldı. Burada sözünü ettiğim Labenius değerinden dolayı kıskançlıkları üzerine çekti; hemen akla geldiği gibi, İmparator'un maiyetinde bulunanlar ve gözde kişiler onun özgür düşüncesi ve zorbalığa karşı duygularını, hiç kuşku yok ki, yazılarına ve kitaplarına yansıtmasından ötürü zamanında Labenius'a düşman oldular. Hasımları onu Roma'da mahkeme karşısına çıkardılar, kitaplarının yakılması için karar aldılar. Bu tür önlemler Roma'da daha sonraları da sürdürüldü. Eğer doğanın bağışık tuttuğu tüm duygu ve acıları aklımızın onuru ve buluşları olarak eklemezsek ve bedensel hastalıkları bilimlere ve Müz anıtlarına yansıtmazsak zalimlik için yeterli araçlar ve konular olmaz. Labienus bu kayba katlanamadı ve kendisi için pek değerli olan çocuğundan sonra yaşayamadı. Kendini diri diri atalarının anıt mezarına kapatıp canına kıydı ve aynı yerde de gömüldü. Baba sevgisine bundan daha inandırıcı örnek yoktur. Ve Labenius'un yakını ve çok güzel konuşan bir kişi olan Cassius Severus onun kitaplarının yakılışını görerek feryat etti. Aynı karar gereği kendisinin de canlı canlı yakılması gerektiğini çünkü bu kitapların içeriğinin kendi belleğinde bulunduğunu söyledi.

Benzer bir felaket, kitaplarında Brutus ile Cassius'a övgüler yağdırmakla suçlanan Greuntius Cordus'un başına geldi. Tiksinti verici, aşağılık ve kokuşmuş Senato, onun yapıtlarını yakılmaya

mahkûm etti. O da açlık grevinde direnerek ölümüyle kitaplarına eşlik etmeye karar verdi.

İyi bir insan olan Ozan Lucanius şu sefil Neron tarafından ölüme mahkûm edilmişti. Lucanius yaşama veda etmek için hekimine açtırdığı damarlarından tüm kanı akarken, bu kesiklerin her tarafından canı çekilirken, hatırladığı son şey kitabı "Pharsale"dan bazı dizeler oldu. Onları dile getirdi ve öldü; bunlar onun son sözleriydi. Çocuklarına veda etmek için oldukça duygulu ve babaca bir biçim değil miydi bu? Ölüm sırasında yakınlarımıza sunduğumuz vedaları ve sarılmaları çok iyi temsil etmiyor mu? Bu son noktada yaşam boyunca bizim için en değerli olan şeyleri hatırlamamızın bir örneği değil mi?

Epikuros'u hatırlayalım; şiddetli karın ağrısı içinde, kendi deyimi ile insanlara miras bıraktığı öğretinin güzelliğiyle teselli bularak öldü. Onun yazıları yerine iyi yetişmiş çok sayıda çocuğundan – eğer çocukları olsaydı– bu kadar memnunluk duyması düşünülebilir miydi? Ardında bir çocuk ya da aptalca ve saçma bir kitap bırakma konusunda seçim hakkına sahip olsaydı – sadece o değil, onun kadar bilgili her kişi– ikincisindense birinci felaketin başına gelmesini seçmez miydi? Aziz Augustinus'a dinimizin pek büyük yarar sağladığı yazılarını mı, yoksa –eğer sahip olsaydı- çocuklarını mı toprağa gömeceği sorulsaydı, o çocuklarını gömmeyi seçerdi.

Bana gelince, karımdan bir çocuk sahibi olmaktansa Esin Perilerinden çok güzel bir vücudu olan bir çocuğa sahip olmayı istemez miydim acaba, bilmiyorum.

Bu çocuğa, yani "Denemeler"ime tıpkı çocuklara yapıldığı gibi bütünüyle ve kesin biçimde değer veriyorum. Ona döktüğüm pek az servet benim hizmetimde değil artık. O, belki de benim unuttuğum bir sürü şeyi bilip, muhafaza etmediğim şeyleri benden alıyor; gerektiği zaman bir yabancıymışım gibi ondan ödünç almam gerekecek.

Ben ondan daha bilgeysem de, o benden daha zengindir.

Çok az insan kendini şiire vermiş olan, Roma'nın en güzel çocuğu Aeneas'ın babası olmak kadar ödüllendirilmiştir; çok az insan bir kaybın yerine öteki kayba rahatlıkla tahammül edebilecekti. Çünkü Aristoteles'e göre, tüm emekçiler arasında yapıtına en çok gönül veren, şairdir. Gelecekte bir gün babalarına onur getirecek kızlar bırakmakla övünür. Epaminondas'ın bunları, bütün Yunan ülkesinin en güzel kızlarıyla değişmeye razı olduğuna ya da İskender'in ve Sezar'ın kusursuzca ve eksiksiz olmalarına karşın çocuk ve varis sahibi olma avantajına karşı asla savaşlardaki kahramanlıkların büyüklüğünden yoksun kalmayı dilediklerine inanmak zordur. Aslında Phidias'ın ya da herhangi bir başka kusursuz heykeltıraşın, uzun çalışma ve birçok uygulamadan sonra sanatın kuralları içinde tamamlanmış mükemmel bir yapıt vermeye, öz çocuklarının bakımından ve yaşamından daha az önem verdiklerinden kuşkuluyum. Bazen babaları kızları için ya da anaları oğulları için aşk ateşiyle yakan şu çılgınca ve suçlu tutkulara gelince, başka bir akrabalıkta bunun benzerleri yine vardır. Pygmalion'la ilgili öykü bunu göstermektedir; olağanüstü güzellikte bir kadın heykeli yontmuştur o, kendi kızı olmasına karşın bu heykele öyle çılgınca sevdalandı ki tanrılar coşkusuna bakıp heykele can verdiler:

Tentatum mollescit ebur, posita iyiliğindeSubsedit digitis.

"Dokunduğunda sertliğini yitirip yumuşayan fildişi,

parmaklarına boyun eğdi."

(Ovidius, *Metamorfozlar*, X, 283)

Dokuzuncu Bölüm

Parthlar'ın Silahları Üzerine

Kesin olarak şart olduğu durumda silah kuşanmak, tehlike biraz geçer gibi olduğunda ise bundan kurtulmak zamanımızda soyluluğun kötü bir davranışıdır. Bu durum çok sayıda sakıncaya yol açar; savaş zamanında herkes bağırarak silahlarını almaya koşarken, arkadaşları çoktan bozguna uğradıklarında henüz zırhlarının kaytanlarını bağlamakta olan kişiler vardır. Babalarımız görevleri sırasında miğferlerini, mızraklarını, zırh eldivenlerini taşıttırır, ama donanımlarının geri kalanını terk etmezlerdi. Günümüzde birliklerimizin düzeni bozulmuştur; yükleri taşıyan uşaklar üstlerindeki silahlar nedeniyle efendilerinden uzaklaşamaz olmuşlardır. Titus Livius bizim Galyalılar'dan söz ederken, "Intolerantissima laboris corpora vix arma humeris gerebant." ["Yorgunluktan tamamen halsiz düşmüş olarak, silahlarını omuzlarında zorlukla taşıyorlardı." (Titus Livius, XXVII, XLVIII)] der.

Çok sayıda ulus eskiden yaptıkları gibi şimdi de savaşa zırhla örtünmeden gidiyor ya da gereksiz savunma araçlarıyla donanıyor,

Tegmina queis capitum raptus de subere cortex.

"Başlarını ağaç kabuklarıyla örtüyorlar." (Virgilius, *Aenidas*, VII, V. 742)

O zamana kadar görülmüş en gözü pek komutan olan İskender, nadir olarak zırh ve miğfer kuşanırdı. Bizde bu savunmaları hor gören kişiler kendilerini zor duruma sokuyorlar. Zırhı bulunmadığı için ezilmiş ve bitmiş, silahlarının ağırlığından dolayı bir baskında ya da bir başka saldırıda bir iç kanama ve kırık yüzünden kaybedilenlerin sayısı da hiç az değildir. Aslında zırhlarımızın ağırlığına ve kalınlığına bakıldığında sadece kendimizi savunuyoruz ve bununla korunacak yerde daha güç duruma düşüyoruz gibi geliyor. Sanki silahlarımızın çarpışmasıyla dövüşecekmişiz gibi, ağırlığın altında ezilmiş ve kösteklenmiş bir halde yükle debeleniriz. Sanki onlar bizi değil, biz onları savunmakla yükümlüymüşüz gibi.

Tacitus, Galyalı savaşçıları, sadece kendilerini korumak için zırh kuşanmış, ne yaralanan, ne de yaralayabilen ve düştükleri yerden kalkamayan kişiler olarak alaylı bir biçimde tarif eder. Lucullus, Tigrane ordusunda cephe oluşturan Medler'den bazı silahşörleri ağır zırhlarla donanmış ve bir demir hücreye kapatılmış bir halde gördü. Sonuç olarak da onları kolayca bozguna uğratıp, kendini zafere götüren saldırıyı başlattı.

Şimdiyse tüfek moda; sanırım, bundan korunmak için duvarlarla çevrili olacağımız, eskilerin fillerine taşıttırdıkları gibi bizi savaşa içine kapanmış olarak götürecek burçlar icat edilecek.

Genç Scipion'unkinden oldukça uzak bir tutumdur bu; o, kuşattığı kentteki adamların çıkabileceği hendekte su altı tuzakları kurdukları için askerlerini azarladı. Ona göre savunma değil saldırı düşünülmeliydi. Haklı olarak bu önlemin askerlerini gevşetmesinden korkuyordu. Güzel kalkanını onun takdirine sunan genç bir askere de şöyle dedi: "Gerçekten de çok güzel, oğlum; ama bir Roma askeri sol elindekinden daha çok sağ elinde olana (kılıcına) güvenmeli."

Zırhlarımızı bizim için taşınmaz kılan sadece alışkanlıktır:

L'husbergo in dosso haveano, e l'elmo in testa,

Dui di quelli guerrier, de i quali io canto.

Ne notte o di, doppo ch'entraro in questa

Stanza, gli haveanò mai mesi da canto,

Che facile a portar comme la vesta

Era lor, perche in uso l'avean tanto.

Burada şarkı söylediğim iki savaşçının sırtlarında zırh

ve başlarında tolga vardı.

Bu şatoya girmelerinden beri

ne gece ne gündüz çıkardılar onları.

Giysileri derecesinde onlara alışıktılar. (Ariosto, *Orlando* furiosa, XII, 30)

İmparator Caracalla, ordusunun başında tepeden tırnağa zırhlanmış olarak ülkeyi bir yandan öbür yana yürüyerek gidiyordu.

Roma piyadeleri sadece miğfer, kılıç ve kalkanla kalmıyor, dahası yüklerini altmış libreye kadar çıkaran on beş günlük yiyeceklerini ve siper kurdukları kazıkları taşıyorlardı. "Zırhlarına gelince" der Cicero, "sırtlarında kollarını ve bacaklarını rahatsız etmeyecek kadar yük bulundurmayı iyice âdet edinmişlerdi." Zira "arma enim membra militis esse dicunt" ["Zira askerin eli kolu silahlarıdır." (Ciceron, *Tusculanes*, II, XVI.)] denir. Marius'un askerleri, eğer aceleleri varsa bu şekilde yüklenmiş olarak beş altı saatte beş fersah (fersah yaklaşık 4 km.) yapacak gibi talim görmüşlerdi. Askeri disiplinleri bizimkinden çok daha katıydı; böyle olunca sonuçları da değişik oluyordu. İşte bu konuda hayret verici bir davranış: Marius, sefer sırasında bir eve sığınan bir Isparta askerini görünce çok kızdı. Bu askerler öylesine sıkı disiplin görmüşlerdi ki, hava nasıl olursa olsun onlar için gökyüzünden başka bir çatı altında görülmek gerçekten utançtı. Ve Scipion Emilien, İspanya'da ordusunu yeniden kurarken askerlerine sadece ayakta yemek yemelerini ve pişmiş hiçbir şey yememelerini buyurdu. Günümüzdeki askerlerimizi bu hesaba göre pek uzağa götüremeyiz!

Roma savaşlarının ustası Marcellinus, Parth askerlerinin savaş donanımlarının biçimini ve bunun Romalılar'ınkinden çok farklı olduğunu özenle kaydeder. "Onlar hareketlerini engellemeyen bir tür küçük kuş tüyü şekilli parçalardan (atalarımızın sıkça kullandıkları ‘pul'lar gibiydi bunlar) örülmüş zırhlara sahipti" diyor Marcellinus, "ama bu zırhlar öyle dayanıklıydı ki oklarımız üzerlerinden geriye tepiyordu." Ve şöyle ekliyor: "Kalın deri giysileri olan güçlü atlara sahiptiler; askerler tepeden tırnağa hareket edebilen demir plakalarla zırhlanmışlardı; ek yerleri harekete elverişliydi. Sanki demirden adamlar denilebilirdi bunlara; çünkü ancak gözlerin olduğu yerde iki küçük yuvarlak delik bırakıp azıcık gün ışığı sızdıran, yüzün çeşitli bölgelerinin doğal biçimlerine kusursuzca oturan miğferleri vardı ve diğer yandan burun üzerindeki yarıklardan oldukça güçlükle nefes alıyorlardı."

Flexilis inductis animatur lamina membris,

Horriblus visu; credas simulachra moveri

Ferrea, cognat; credas simulachra moveri

Par vestitus equis: ferrata fronte minantur,

Ferratstitus equis: ferrata fronte minantu.

"Esnek maden kapladığı uzuvların yaşamını alır gibi görünüyor.

Ürkütücü görüntü; sanki demirden heykeller yürüyor,

maden nefes alan savaşçılarla kaynaşmışa benziyor.

Atlar da aynı şekilde giyinmişler: Alınları demirle zırhlanmış;

dikleştirdikleri böğürleri yaralanmalardan koruyan demirden." (Claudanus, *In Ruffinum*, II, 358)

İşte tamamen zırha bürünmüş bir Fransız silahşörünün donanımına çok güçlü bir şekilde benzeyen bir tarif!

Plutarkhos, Demetrios'un kendisi için ve ondan sonra gelen komutan Alcinos için yüz yirmi libre ağırlığında zırhlar yaptırdığını söyler; oysa o sırada, ortalama zırhlar ancak altmış libre çekerdi.

Onuncu Bölüm

Kitaplar Üzerine

Şuna hiç kuşku yok; uzmanları tarafından daha iyi ve daha derinliğine işlenmiş şeylerden söz etmek çok sık başıma geliyor. Burada elde edilmiş bilgilerden değil, sadece doğal yeteneklerimden yararlanıyorum; bilgisizliğim konusunda biri suçüstü yakalarsa bu beni hiç etkilemez, çünkü kendi kendime doğrulayamadığım bir konuda başkasına zorlukla yanıt verirdim, bundan hoşlanmam. Bilimin izinde olan kişi, bunu bulunduğu yerde arasın; bana gelince, bilimin uğraşımı gerçekleştirmemde hiçbir yeri yoktur. Buradakiler benim düşüncelerimdir; bunların aracılığıyla olguları değil, ancak kendimi tanıtmaya çalışıyorum. Talih beni bunların anlaşılır oldukları yere götürürse ya da bunlar bir zamanlar açıklanmışlarsa işlediğim konuları günün birinde belki ben de bileceğim. Oysa bunları artık hatırlamıyorum.

Bazı okumalar yapmış bir kişi olsam da, belleğim zayıf.

Böylece, tanıttığım şey şu an için hangi noktaya varırsa varsın bende bulunan bilgiye hiç kefil olmuyorum. İşlediğim konulara değil, onları işleme tarzıma dikkat edilsin. Alıntı yaptığımda söylediklerime değer kazandıran ya da dayanak olan bir şeyi seçmesini bilip bilmediğime bakılsın. Çünkü ben, dilimin ya da zekâmın zayıflığından ötürü pek iyi söylemeyi başaramadıklarımı, önceden değil, ama daha sonra başkalarına söyletirim. Alıntılarımı hesap ederek tasarlamam; onları elle yordamıyla tartarım. Ve de onları sayılarıyla değerlendirmek isteseydim, iki kat daha fazlasını katardım. Bunların çoğu çok ünlü ve çok eski adlardan gelir, yani meşhur olmak hiç de bana ihtiyaçları yok. Uslamlamalar, kıyaslamalar ve kanıtlamalar içinde bunları kendiminkilerle harmanlıyorsam, her türlü yazıda, özellikle de henüz hayatta olan yazarların yapıtlarından yakın tarihli olanlarında, bugünkü "sıradan" dilde yazılıp herkese yine sıradan konuşma yolunu açan, yine basit biçimde eserin kavram ve amacını düşünmeyi sağlayan şu aceleci eleştirilerin atılganlığını frenlemek için bazen isteyerek bunların yazarlarının adlarını gizliyorum. Bu kişilerin benim burnuma bir fiske attıklarını sanarak aslında bunu Plutarkhos'a yapmalarını istiyorum! Ve de benim üzerimden Seneca'ya hakarette bulunarak onların gülünç düşmelerini istiyorum. Güçsüzlüğümü kesinlikle bu büyük yetkin kişilerin adları altında gizlemem gerekiyor. Herhangi bir kişinin yargısının açıklığıyla ve sadece konuların gücüyle güzelliğini gözlemleyerek beni bunların altında keşfetmeyi bilmesini isterdim. Çünkü bellekten yoksun olan ben, yine de, var olan yeteneklerimin, toprağımın ekilmiş bu aşırı zengin çiçekleri beslemekten aciz olduğunun ve özgün zihin yetimin meyvelerinin bunlara yetişmesinin imkânsızlığının bilincinde, hiçbir zaman bunların kaynaklarını tanıyarak tek tek ayırmayı başaramam. Söylemlerimde sıkıntıyla karşılaşırsam veya söylediğimde benim hissetmediğim boşluklar ve kusurlar varsa ya da bunlar bana gösterildiği zaman anlamıyorsam kendimi düzeltmeyi borç bilirim. Çünkü çok sayıda yanlış gözümüzden kaçıyor; ama bir başkası bunları bize açıkladığı zaman ve buna rağmen bunları görmeyi başaramadığımız zaman akıl yürütme ve düşünme kusuru vardır. Bilim ve gerçek, yargılama olmaksızın bizde bulunabilir ve yargılama onlar olmaksızın da var olabilir. Cahilliğinin bilincinde olmayı bilmek gerçekten de yargılamanın bulabildiğim en güzel ve en güvenli belirtilerinden biridir. Elemanlarımı düzenlemek için elimde rastlantıdan başka hiçbir savaş aracım yok. Bunlar ağzımda gevelendikleri zaman gitgide kendilerini sunar, bazen kalabalık halinde sıkışır, bazen de birbirleri ardında ayak sürer. Pek düzensiz olsa bile doğal ve sıradan adımımın görülmesini isterim. Ben uygun gelen hızla yol alıyorum. Zaten burada bilinmesi sakıncalı, dolayısıyla sırası geldiğinde, hatta biraz hafife alınarak söz edilebilen konuları işlemiyorum.

Olguların en iyi bir şekilde anlaşılmasını isterdim; ama bunun bedeli değerinden fazla olsun

istemem. İstediğim şey, yaşamımın geriye kalanını sakin bir biçimde, çabalamadan geçirmektir. Bilim çok önemli olsa bile, kafamı zorlamama değecek hiçbir şey yok. Kitaplarda onurlu bir vakit geçirme aracı olarak yalnızca zevk almak için araştırma yapıyorum. Eğer öğreniyorsam, bu ancak kendi bilgi hazinemi işleyen, iyi ölmeyi ve iyi yaşamayı bana öğreten bilimi kitaplarda aramak içindir:

Hac meus ad metas sudet aportet equus.

"İşte atımın kan ter içinde koşmasının hedefi." (Propertius, IV, I, 70)

Okurken zorluklarla karşılaşırsam, tırnaklarımı kemirmiyorum; bir iki gayretten sonra oldukları gibi bırakıyorum. Orada çakılıp kalırsam hem kendimi ve hem de zamanımı kaybederdim; çünkü aklına eseni yapan bir kafaya sahibim; ilk bakışta anlamadığım şey üzerine inat edersem daha da az anlarım. Şenlik içinde olmazsa hiçbir şey yapmam; aşırı inat ve gerginlik, yargı gücümü şaşırtır, onu mutsuz kılar ve sonuçta usandırır. Görüşüm bulanıklaşıp kaybolur. Görüşümü başka yerlere çevirmem, onu silkelemelerle yeniden yoluna koymam gerekir. Aynen kızıl rengin parlaklığına zihnen erebilmek için gözümüzü onun üzerinde gezdirmemizin bize tavsiye edildiği gibi.

Eğer bir kitap canımı sıkıyorsa, elime bir başkasını alıp can sıkıntısı yeniden içimi kaplayana kadar buna dalarım. Yakın geçmişin kitaplarını pek çekici bulmuyorum; eski çağlara ait olanlar bana daha dolu ve daha sağlam gibi geliyor. Yunanca kitaplar da ilgimi çekmiyor. Çünkü bir çocuğun veya öğrencinin anlayış gücü ile yetinmesini bilemiyorum.

Basit bir biçimde hoşa giden kitapları çağdaşlarda buluyorum; Boccaccio'nun Decameron'u, Rabelais ve Jean Secondus'un *Öpücükler*'i (eğer bu türe dahil edilebilirlerse) biraz zaman ayrılmayı hak eder gibi görünüyor. Amadis ve bu tarzdaki yazınlara gelince, bunlara çocukluğumda bile ilgi duymazdım. Şunu da şiddetle ya da mertçe söylemeyi isterim; biraz sert yaşlı ruhum, sadece bir zamanlar kolaylığına ve buluşlarına hayranlık duyduğum Ariosteles'in değil, yiğit Ovidius'un yazılarının çekiciliğine bile kendini artık severek bırakmıyor; bunlar şimdi bana daha az hitap ediyor.

Her şey üzerine, hatta bildiklerim ötesinde olanlar için bile düşüncelerimi özgür bir biçimde belirtiyor, bunlar hakkında otorite olduğumu hiçbir şekilde öne sürmüyorum. Konular hakkında söz etmem olguların ölçülerini değil, görüşlerimin ölçüsünü göstermek içindir. Zayıf bulduğum için Platon'un *Axioche*'undan hoşlanmadığım zaman yargımdan kuşkulanıyorum; o, öğretmenleri ve profesörleri gibi kabul ettiği, daha doğrusu yanılmakla yetindiği eski çağdan kişilerin bunca başka ünlü yargılarının etkisine karşı çıkmakta yeterince kendinden emin değil. Sorumluğu kendi yükleniyor sadece; derinliğine kadar inmediğinden kabukta kalmaktan ya da olguya yanıltıcı bir ışıkta bakmaktan dolayı kendini kabahatli buluyor. Kendini sadece karmaşadan ve aşırılıktan korumakla tatmin oluyor. Zayıflığına gelince, bunu kabullenip gönüllü olarak ifşa ediyor. Niteliklerinin ona göründüğü şekilde olasılıkların doğru bir anlatımını sunduğunu düşünüyor; ama bunlar zayıf ve eksik oluyor. Ezop'un masallarının çoğunun birçok anlamı ve anlatımı var; öyküyü çerçeveleyen bir görünüşü seçerek bunları mitolojileştiren kişiler çoğunlukla ancak önsel ve yüzeyseldirler. Bunlardan nüfuz edilemeyen daha canlı, daha esaslı ve daha derin başkaları bulunuyor; ben de dış yüzeye takılanlardanım.

Düşüncemi izlemem için, şiir konusunda Virgilius, Lucretius, Catullus ve Horatius'un bana her zaman ilk sırada, hatta daha ötede gibi geldiğini söyleyeceğim. Özellikle de, şiirin en eksiksiz yapıtı olmakla değerlendirdiğim Georgica'sıyla Virgillius'u ilk sırada sayarım. Bir karşılaştırma yapılırsa *Aeneas*'ta yazarın vakit yokluğundan eksik bıraktığı birçok şey görülebilir. *Aeneas*'ın beşinci cildi bana en başarılı olanı gibi geliyor. Lukianos'u de seviyorum ve sadece üslubu için değil, özgün değeri, kanılarıyla yargılarının geçerliliği için onu seve seve uyguluyorum. Latin dilinin tüm

inceliğine ve zarafetine sahip yiğit Terentius'a gelince, onu ruh hareketlerini ve karakterlerimizin betimlemesini, temsil ediş tarzı içinde hayranlık verici buluyorum. Davranışımız her an onu bana düşündürüyor. İstediğimden da sık okuyabiliyorum onu; onda her zaman yeni bir güzellik ve yeni bir incelik buluyorum. Virgilius'un çağında bazılarının onu Lucretius'la karşılaştırmasından yakınıyorlardı. Gerçekten de kıyaslamanın adaletsiz olduğunu düşünüyorum; ama Lucretius'un en güzel yapıtları arasında kendimi bu çekicilik altında bulduğum zaman bu görüş noktasını desteklemekte oldukça güçlük çekiyorum. Bu kıyaslamadan rahatsız oluyorlarsa, bu durumda bugün Aristoteles ile Virgilius'un kıyaslayanlara ne diyeceklerdi ve Aristoteles'in kendisi bu konuda ne derdi?

O seclum insipiens et infacetum!

"Ey kaba ve zevksiz yüzyıl!" (Catulle, XLIII, 8)

Bence eskiler, Lucretius'u Virgilius'la eleştirenlerden daha çok Plautus'u Terentius ile eşleştirenlerden yakınmışlardır. Latin belagatinin babasına (Cicero) çoğu kez Terentius'un tercih edildiği görülüyor. Çağımızda sıkça farkına vardığım, güldürü yazmaya kalkışan kişilerin (bunda oldukça başarılı olan İtalyanlar gibi) kendi konularını yapılandırmak için nasıl Terentius'tan ya da Plautus'tan gelen üç dört konuyu kullandıklarıdır. Bunlar bir tek güldürünün içine Boccaccio'nun beş ya da altı öyküsünü sıkıştırıyorlar. Malzemenin içinde onları bu şekilde yoğunlaştıran şey, kendi özgün nitelikleriyle tutunamamaktan korkmalarıdır; dayanacak bir taban bulmaları gerekiyor ve dikkatimizi çekmek için yeterli şeye sahip olmadıkları için bizi eğlendirmeyi istiyorlar. Sözünü ettiğim kişi (Terentius) için tamamen aksinedir bu; onun yazı biçimindeki kusursuzluklar ve güzellikler bize konusunun görüntüsünü kaybettiriyor. Seçkinliği ve inceliği bizi ele geçiriyor. Her tarafta pek ilginç oluyor o;

Liquidus puroque simillimus amni

"Berrak bir su gibi akıyor." (Horatius, *Mektuplar*, II, 2, 120)

ve çekicilikleriyle ruhumuzu öylesine dolduruyor ki, öyküsündeki çekicilikleri unutuyoruz.

Bu görüşler beni daha da uzaklara sürüklüyor: Eskinin iyi ozanlarının sevgi ve araştırmadan kaçındıklarını görüyorum; sadece İspanyollar'ın ve Petrarquecılar'ın olağanüstü abartmalarından değil, takip eden yüzyıllarda tüm şiirsel yapıtların süslemesi olan daha ölçülü etkilerden bile. Eskiler de bunlara hasret, Catullus kuşkusuz sabit nitelikli, sürekli tatlılık ve güzellik çiçekleri açan, Martialis'in kendi yergilerinin kuyruğunu sivri uçlarıyla silah diye donattığı yergilerine biraz olsun hayranlık duyan tek bir insaflı yargıcı dahi yok. Az önce işaret ettiğim ve Martialis'in göz önüne aldığı ilke budur; "minus illi ingenio laborandum fuit, in cujus locum materia successerat." ["Büyük çaba göstermeye gerek yok; konu aklın yerini tutuyor." (Martialis, VII. Kitabın önsözü)]. Bunlardan daha eskilerin anlaşılması için zahmete girme ya da istek uyandırıcı olma gereği yoktur; onlar her yanda gıdıklanmadan yeterince gülecek şeye sahipti! Diğerleri başka yerlerden yardım bulmak zorundaydılar; nükteler az olunca daha çok beden gerekiyordu; bacakları üzerinde yeterince güçlü olmadıkları için ata binerler. Dans salonlarımızda da aynen böyle, alt sınıftan gelen kişiler sınıf atlama kaygısıyla soyluluk tavrı ve terbiyesiyle söylev verip, panayır cambazlarına pek yaraşan tehlikeli sıçrayışlar ve diğer garip hareketlerle dikkatimizi çekmeye çalışırlar. Ve hanımlar da, bol figürlü danslarda, gündelik itidalleri ve güzellikleriyle sadece doğal bir adımla yürüme içeren karşılıklı danslara göre daha fazla üstünlük sağlar. Bu şekilde sıradan biçimleriyle giyinmiş oyuncuların normal bir tavır içinde sanatlarından çıkartılabilen tüm keyfi bize verdiklerini gördüm; hâlbuki çıraklar ve pek yüksek eğitimi olmayan kişiler, bizi güldürmeyi başarmak için yüzlerini una

bulamaya, cinsiyet değişimine, kıvrılıp bükülmeye, surat ekşitmeye gereksinim duyarlar. Görüşümü şu iki şiirsel yapıtın, *Aeneas* ile *Öfkeli Roland*'ın kıyaslanmasından daha iyi resimleyemem: Birincisi sürekli rotasını koruyarak yüksek uçuşla ve kendinden emin kanat çırpıp uçar. İkincisi uçar ve daldan dala atlar gibi öyküden öyküye sıçrar, sadece kısa bir süre kanatlarına güvenir; her alanın tam ucunda soluğunun ve gücünün kesileceği korkusuyla yere ayak basmak zorundadır;

Excursúsque breves tentat.

"Giriştiği koşular kısadır." (Virgillius, *Georgica*, IV, 194)

Şu durumda işte bu konu üzerine benim en hoşuma giden yazarlar.

Benim öteki gözde okumam, Fransızca'ya çevrildiğinden beri keyfe biraz da yararın karıştığı, sayesinde davranışlarımı ve zevklerini ayarlamayı öğrendiğim Plutarkhos ile Seneca'dır. Her ikisi de benim için içlerinde aradığım bilginin yeteneğim dışındaki uzun incelemeyi gerektirmeyen kesitler halinde sergilenmiş olması gibi kayda değer bir üstünlüğe sahiptir. Özellikle yazılarının en iyi ve en yararlı bölümünü teşkil eden Plutarkhos'un *Risaleler*'i ve Seneca'nın *Mektuplar*'ın için durum budur. Bunları okumaya koyulmam fazla çaba istemez, canım istediğinde elimden bırakırım; çünkü birbirini izlemeyen çalışmalar söz konusu olup, bunlar birbirleriyle bağlantılı değildir. Bu yazarlar, yararlı ve tutarlı kanıların çoğu üzerinde birleşir; kader onları aşağı yukarı aynı yüzyılda dünyaya getirdi, her ikisi de iki Roma imparatorunun eğitmenidir, ikisi birden yabancı ülkelerden gelmiştir, her ikisi de varlıklı ve güçlüdür. Öğretileri felsefenin basit ve sağduyulu biçimde takdim edilmiş özünü oluşturur. Plutarkhos, daha tekbiçim ve daha değişmez, Seneca daha dalgalanan ve çeşitlidir. Biri kötülüğe karşı durur, zayıflığa, korkuya, kusurlu eğilimlere karşı erdemi silahlandırmak için sertleşir ve kasılır; diğeri bu çabalara bunca değer vermeyen, adımları hızlandırmayı ve tetikte bulunmayı küçümser izlenimi verir. Plutarkhos'un yurttaşların görüşleriyle kolayca uyum sağlayan Platoncu, ılımlı görüşleri vardır. Ötekisi Epikürcü ve Stoacıdır, kanıları genel kullanımdan daha uzaklaşmıştır; ama bana göre, bunlar birey için daha yararlı ve daha sağlamdır. Seneca'da zamanının imparatorlarının zorbalığı konusunda belirli bir hoşgörü gözlemlenebilir. Çünkü Sezar'ın soylu katillerinin davasında onları zorunluluktan mahkûm ettiğini düşünüyorum; Plutarkhos ise her zaman özgürdür. Seneca maharetle ve nükte oklarıyla doludur; Plutarkhos'da önemli olan içeriktir. Biri sizi kışkırtır ve coşturur, diğeri size daha fazla şey getirir ve daha iyi ödüllendirir; diğeri bizi iterken, öbürü bize rehberlik eder.

Cicero'ya gelince, onun çalışmaları amacıma hizmet edebiliyor; bunlar felsefeyi, özel olarak da ahlaksal felsefeyi işleyenlerdir. Ama gerçeği mertçe söylemem gerekirse (çünkü bir kez yüzsüzlük engeli aşıldı mı, bizi hiçbir şey tutamaz), yazış biçimi, hatta onda bulunan her şey bana can sıkıcı geliyor. Çünkü önsözleri, tanımlamaları, alt bölümleri ve etimolojileri, tüm bunlar onun çalışmasının büyük bir bölümünü oluşturur. Olguların takdimindeki bu uzunluklarla canlı ve cevherle ilgili olanlar boğuluyor. Onu okumakla bir saat geçirdiysem –ki bu benim için çok fazla, bunun özünden ne aldığımı özetlersem, çoğu zaman elimde hava kalıyor; çünkü konularını destekleyen kanıtlarına ve kesinkes beni ilgilendiren noktayı içeren düşüncelere henüz gelmemiş oluyor. Daha bilgili ya da daha iyi konuşur hâle değil sadece daha bilge hale gelmeyi isteyen benim için bu mantıkçı ve Aristotelesçi sergilemeler uygun düşmüyor. Sonuçla başlanmasını istiyorum; ölümü ve aşırı hazzı yeterince biliyorum. Benim hemen aradığım, saldırılarına karşı koyacak geçerli ve sağlam düşüncelerdir. Ne dilbilimcilerin hünerleri, ne de sözcüklerin ve kanıtların dâhice düzenlenişi burada bir şey yapabiliyor. Ben kesin soruna doğrudan saldırmaya izin veren geçerli ve sağlam düşünceler istiyorum; onunkilerse çömleğin etrafında dönüyor. Bunlar bizim sakince uyuklayabildiğimiz, çeyrek saat sonra söylenenin ucunun yeniden bulunabildiği okul, baro, vaaz yeri için iyidir. Haklı ya da

haksız ikna edilmek istenen yargıca, neyin etkili olacağını görmek için her şeyin söylenmesi gereken çocuklara, kişilere bu şekilde konuşmak gerekir. Bizim öncülerin "Kulak verin!" diye yaptıkları gibi elli kez bağırarak dikkatimin çekilmesi için uğraşılmasını istemiyorum. Romalılar kendi dinlerinde "Hoc age" [Dikkat] diyorlardı, bizim "Sursum corda" [Kalbinizi yüceltin] dediğimiz gibi; benim için anlam taşımayan sözcüklerdir bunlar: Ben evimden tamamen hazırlanmış geliyorum, "çerezlik"e gereksinmiyorum, üstelik salça eklenmesine gerek yok. Yemekleri seve seve katkısız, iştahımı bu hazırlıklarla ve ön çeşnilerle keskinleştirmeksizin yerim; bunlar beni yorar ve aldığım lezzeti yavanlaştırır.

Zamanımızdaki sözünü sakınmama âdeti, Platon'un diyaloglarını ağır ve boğucu bulan ve diyecek daha nice güzel sözü olan bir adamın zamanını boş ve uzun konuşmalarla harcamasını üzecek ona karşı saygısızlıkta bulunmamı bağışlayacak mıdır? Onun yazış biçiminde hiçbir güzellik görmediğimi söylüyorsam, cahilliğim bana bir özür sağlayacaktır. Benim özellikle bilimleri kuranlara değil, onlara hizmet eden kitaplara gereksinimim var.

Plutharkos, Seneca, Plinius ve benzerleri ‘Dikkat edin!' demiyorlar; onlar bu buyruğa kendilerini vermiş kişilere hitap ediyor ya da o sırada daha yabana atılmayacak bir uyarı, kendi varoluş nedenine sahip bir parça söz konusudur.

‘Ad Atticus' mektuplarını da severek okurum; sadece tarih üzerine birçok bilgi içerdikleri için değil, onlarda kişisel duygularını keşfetmek için okurum bunları. Zaten söylediğim gibi yazarlarımın ruhu ve mahrem kanılarına karşı gerçekten de derin merak içindeyim. Onların yeteneklerini, yaşayış biçimleriyle, hatta bizzat yaşamlarıyla değil, yazılarında dünyaya verdikleri şeylere göre yargılamak gerekir. Brütüs'ün erdem üzerine yazdığı kitabı kaybettiğimizden dolayı bin kez esef ediyorum; çünkü uygulamada iyi olanlardaki kuramı öğrenmek bakımından ilgi çekicidir bu. Ama vaiz nasihat meraklısından çok başka bir şeydir; belki de bu yüzden Brütüs'u kendisinden okuduğum gibi bizzat Platharkos'tan okumayı severim: Bir savaş arifesinde yakın dostlarından birinin çadırında üzerinde durduğu konular, ordusunun geleceğiyle ilgili kaygıları, halka açık meydanda ya da Senato'dansa çalışma yerinde ve odasında yaptıkları ilgimi daha fazla çeker.

Cicero'ya gelince, genel kanıyla aynı fikirdeyim; onda bilgisinin dışında üstün nitelikler bulmuyorum. O, iriyarı ve neşeli kişiler gibi, kalendermeşrep iyi bir yurttaştır; ama yalan söylemez, zaafları, kendini beğenmişliği ve tutkuları vardır. Şiirlerini yayınlamanın iyi olduğu yargısına varmış olmasını hoş göremem; oysa adına bağışlanan üne bunların ne kadar uygunsuz düştüğünü hissetmemiş olmasındandır bu. Belagatine gelince, her türlü kıyaslamanın ötesinde olup, kimsenin hiçbir zaman buna erişemeyeceğini sanıyorum. Babası ile adından başka bir benzerliği bulunmayan genç Cicero, Asya'da kumandanlık yaptığı sırada bir gün masasındaki yabancılar arasında Cæstius da vardı; adam, yüce kişilerin masasına sokulduğu zaman hep yaptığı gibi en uçta oturmuştu. Cicero, hizmetçilerinden birinden onun adını öğrenmek istedi. Ama aklı başka yerde olan Cicero bunu iki üç kez üst üste sordu. O zaman hizmetçi kendisine aynı şeyi pek sık sorma zorunda bırakmamak ve söylediğinin kolayca hatırlanmasını sağlamak için, "Belagatinin yanında babanızınkinin hükmünün pek olmadığı size söylenen Cæstius'dur bu" dedi. Cicero'nun bu söz karşısında canı sıkıldı, Cæstius'un yakalanmasını buyurdu ve huzurunda onu acımasızca kamçılattı. İşte hiç de nazik olmayan bir ev sahibi! Ciceron'un belagatini iyice ölçüp biçmiş ve onun eşsiz olduğunu değerlendirmiş olanlar arasında hatalarını fark edenler de yok değildi; işte dostu yüce Brütüs'ün onun hakkında söyledikleri; kırık dökük bir söylev: "fractam et elumbem". Çağımıza yakın hatipler, dönemlerinin sonunda onu şu tuhaf uzun süreli ‘son söz' kaygısından dolayı kınıyor, "esse videatur" sözcüklerini çok sık kullandığını fark ediyorlardı. Bana kalırsa, daha kısa ve uzun hecelerle bölünmüş bir "son

söz"ü tercih ederim. İşte sertliğinden dolayı kulağıma takılıp kalan biri: "Ego verò me minus diu senem esse mallem, quam esse senem, antequam essem." ["İhtiyarlamadan önce ihtiyar olmaktansa daha kısa süre ihtiyar olmayı yeğlerdim." (Cicero., *De senectute*, X.)]

Tarihçiler tercih ettiğim yazarlardır; çünkü bunlar hoş ve kolay okunabiliyorlar. Aynı zamanda da benim araştırdığım konularla ilgilidirler; insan onlarda hiçbir yerde olmadığı kadar canlı ve eksiksiz gözükür. Şu halde olaylardan ziyade derin düşüncelere, dıştan ziyade içten gelene bağlandıkları ölçüde "Yaşamlar"ı yazan kişiler bana tamamen uygun düşer. İşte bu nedenle, her ne olursa olsun Plutarkhos adamımdır. Bir düzine Diogenes Laertios'a sahip olmadığımız için veya onun çok tanınmamış olmasına üzgünüm. Çünkü insanlık için yüce örnekler olan kişilerin kanılarının ve kendilerinin çeşitliliği kadar yaşamlarını da tanımaya pek meraklıyım.

Tarih incelendiği zaman, işledikleri farklı konuları öğrenmek için her tür yazarı ayrıcalıksız sayfa sayfa gözden geçirmek gerekir. Ama Sezar, bana öyle geliyor ki sadece tarih için değil, tüm diğerlerini eşsizliği ve kusursuzluğuyla geçerek özellikle incelenmeyi hak eder; her ne kadar Sallustuis sayıca üstün olsa bile. Kuşkusuz bu yazarı (Sezar'ı) insani çalışmalara gösterilen saygı ve itibardan biraz daha fazlasıyla okurum; onu bazen eylemleri ve karakterinin olağanüstü yüceliği açısından, bazen de Cicero'nun dediği gibi tüm tarih yazarlarına bir kez olsun yapıtlarında geri kalmamış –ama belki bizzat Cicero onu geçmiştir!- dilinin taklit edilmez saflığı ve pürüzsüzlüğü açısından incelerim. Düşmanlarından söz ederken çok samimiyet gösterir; Kendisinden söz ederken ağzı sıkıdır. Yazılarında belirttiğinden daha fazla katkıları olmasaydı bu kadar büyük işler gerçekleştirilemezdi.

Çok yalın ya da kusursuz olan tarih yazarlarını severim. Bunlardan basitçe işini yapanlar, işin içine kendi sanılarını katmaz, ancak bilgi hazinelerinden gelenleri bir araya getirmek için gerekli özeni ve çabukluğu taşıyıp, olayları seçmeden ve ayırt etmeden iyi niyetle kaydederler; doğru olanı yargılamayı bize bırakırlar. Diğerlerinin arasında böyle olan Froissard çalışmasını öyle iyi niyetle yürüttü ki, bir hata yaptığı işaret edildiğinde, hatayı bulunduğu yerde kabul edip düzeltmekten hiçbir şekilde korku duymadı. O, bize, etrafta dolaşan söylentilerin farklılığını ve kendisine anlatılanların çeşitliliğini tanıtır. Tarihin çıplak ve şekilsiz malzemesidir bu; herkes zekâsı oranında bundan yarar sağlayabilir. Zekâca gerçekten kusursuz olan kişiler kabul edilmeye layık olanları seçme yeteneğine sahip olup, kendilerine verilen iki benzerlikten gerçeğe daha uygun olanı seçebilirler. Hükümdarların doğal tutumundan ve karakterlerinden onların niyetlerini çıkartıp, duruma uygun düşen sözleri onlara atfederler. Bu yazarlar düşüncelerimizi kendilerininkine göre şekillendirmekte haklıdırlar; ama kuşkusuz çoğu kişide durum bu değildir.

İkisinin arasında yer alan ve daha güncel olan yazarlar her şeyimizi bozarlar. Onlar işi bize söyletmeyi isterler; böylece, yargılama işini, üstlerine alıp, bize Tarih'e dair sahip oldukları görüşü benimsetmeye çalışıyorlar. Çünkü yargılamaları bir yana ne kadar eğilirse, anlatımlarını bu kıvrıma göre şekillendirmekten ve uydurmaktan kendilerini alamazlar. Şu halde bunlar, tanınmaya değer olayları seçmeye koyulup, bizi daha iyi bilgilendirebilecek şu ya da bu sözü veya özel eylemi sıkça bizden gizlerler; basit bir şekilde anlamadıkları şeyleri inanılmaz şeylermiş gibi, hatta daha başkalarına da iyi Latinceyle ya da Fransızcayla kaleme alamadıklarından yan çizerler. Belagatlerinin ve düşüncelerinin gösterişini pervasızca yapıp, kendi görüş noktalarını yargılasınlar; ama bize de onlara göre yargılanan şeyleri bırakıp, dolayısıyla bizzat malzemeden kendi seçimleriyle ve kesintileriyle hiçbir şeyi değiştirmeden, yok etmeden, tüm boyutlarıyla bunu saf ve bütün eski haliyle geri versinler. En tavsiye edilebilir tarihçilerse neden söz ettiklerini bilen, gerek anlattıkları olaylara katılmış, gerekse bu olayları yönlendirmiş olanlara yakın kişilerdir. Bu tarihçi işlevi için, özellikle

çağımızda halktan kişiler sanki kitaplarından dilbilgisini öğrenmeyi istiyormuşuz gibi yalnız güzel söz söylemeyi bilmeleri nedeniyle seçiliyor! Bu kişiler sadece güzel söze özen göstermekte, gevezeliklerini satışa sunmakta yerden göğe kadar haklıdırlar. Hayran olunacak sözcüklerin zoruyla, kavşaklardan topladıkları patırtıyla bize güzel bir pasta hazırlıyorlar. Yegâne değer taşıyan tarihi yapıtlar olayların içinde olan, ya bizzat olayları yaratanlar ya da aynı türden olayları yaratanların yakınları tarafından yazılmış olanlardır. Tüm Yunan ve Roma'nın tarih kitapları aşağı yukarı bu durumdadır. Çünkü çok sayıda görgü tanığının aynı konuyu yazmasıyla (o sıralarda yüceliğin ve bilginin aynı kişide toplanması sıkça görülürdü), bir yerde yanlışlıklar varsa bunlar ancak çok önemsiz ve pek karanlık olayları içeriyor olabilir. Yazarlar yazdıklarını kendi gözleriyle görmemiş olsalar bile, hiç değilse yargılamalarını daha güvenilir kılan benzer durumların avantajına sahiptiler. Savaşı işleyen bir hekimden, hükümdarların tasarımlarını işleyen bir öğrenciden ne beklenebilir? Bu konuda Romalılar'ın titizliğini göstermek için bir tek örnek yeterli olacak: Asinius Pollio, bizzat Sezar'ın yazdıklarında bazı yanlışlıklar bulmuştu; bunlar Sezar'ın ordusunun herşeyini kendisinin inceleyememiş olduğundan, ya yeterince doğrulanmamış şeylere güven beslemiş ya da yokluğunda harekâtı yöneten komutanları tarafından ayrıntılı bilgilendirilmemiş olmasından ötürü olan yanlışlardı. Bundan da gerçeği arayışın ne hassas bir şey olduğunu, her olayın ayrıntısının sunulmuş kanıtlar üzerine gözlemlerin kabul edildiği hukuksal bir soruşturmada yapıldığı gibi tanıkları yüzleştirmek dışında bir savaşın gidişatı konusunda buna komuta etmiş kişinin bilgisine, hatta yanlarında neler geçtiğini öğrenmek bakımından askerlere de güvenilemez. Aslında, işlerimizden edindiğimiz bilgi çok belirsizdir. Ama bu, kanımca, Bodin tarafından ve benim görüşüme uygun bir şekilde yeterince işlenmiştir.

Belleğimin ihanetini, yetersizliğini bir parça telafi etmek için (belleğimdeki pek kesin olan bu durumdan dolayı çoğu kez birkaç yıl önce özenle okumuş olduğum kitapları yeniymiş ve tarafımdan bilinmiyorlarmış gibi ele alıyorum; hepsi notlarımın içinde karmakarışıktır!), bir müddettir kitapların sonuna –en azından bir kereden fazla yararlanmak istediklerime- bunları okumayı tamamladığım tarihleri, bütünüyle üzerlerindeki yargılarımı, hiç değilse kitabı okurken yazar hakkında edinmiş olduğum etkiyi ve genel fikri hatırlayacağım şekilde eklemeyi âdet haline getirdim. Şu durumda bu notlardan birkaçını burada kaydedeceğim.

İşte yaklaşık on yıl kadar önce benim Guicciardini üzerine aldığım not (çünkü kitaplarımın dili ne olursa olsun, bunlardan kendi dilimde söz ederim): "İşte vicdanlı bir tarih yazarı; zamanının olayları hakkındaki gerçek, kanımca, başkasındansa ondan daha kesin biçimde öğrenilebilir. Olayların çoğunda kendisi bizzat rol oynadı; hem de önemli düzeyde. Kin, itibar ya da kendini beğenmişlik yüzünden olayları gizlemiş gibi görünmüyor; böylece, bunlardan güçlü kişiler üzerine, özellikle de ona kamu görevleri sözü veren Papa Clement VII hakkında çok bağımsız yargılamalarda bulunmuştur. Konu dışı sözleri ve düşünceleri olan daha fazla övünmeyi istediği bölüme gelince bunlarda da iyiden yana; ama burada fazlaca hoşa gidici olmaya çalışıyor; çünkü pek geniş ve pek yoğun, hemen hemen sonsuz bir konuda geriye söylenecek hiçbir şey bırakmak istemediğinden, bulanık hal alıyor ve bir parça okul gevezeliği kokuyor. Aynı zamanda, onun yargıladığı bunca kişi ve olay, bunca tasarı ve neden arasında bir tekini asla erdeme, dine ya da vicdana dayandırmadığını fark ettim; sanki bu nitelikler dünyada yokmuş gibi, o, bize ne kadar güzel görünürse görünsünler tüm eylemlerin nedenini birkaç iyi ve kötü rastlantıya bağlıyor. Yargıçlığını üstlendiği sonsuz sayıda eylem arasında adaletten ileri gelmiş olan bir tekini hayal etmek mümkün değil. İçlerinden biri salgından kaçıp kurtulmasın diye hiçbir çürüme bu derece evrensel bir biçimde insanları ele geçiremez: Burada yargısında bir parça hata var, korkarım. Başkalarını kendine göre yargılıyor belki de.

Philippe de Comines'e ilişkin notumda şu var: "Burada doğal bir sadelikte tatlı ve hoş bir dil, içeriğinde yazarın iyi niyetinin kendini açıkça gösterdiği, kendinden söz ederken övünmesiz, başkalarından söz ederken kışkırtma ya da kinden uzak, yapmacıksız bir anlatım bulacaksınız; düşüncelerine ve öğütlerine bilimsel bilgiçlikten daha fazla çaba ve gerçeğe uygunluk eşlik ediyor, her yanda iyi doğmuş, büyük işlere çağrılmış bir insanın yetkesi ve ciddiyeti yer alıyor."

Mösyö Du Bellay'in *Anılar*'ı üzerine: "Olayları gerektiği gibi yönlendirmeye çalışmış kişilerin yazdıklarını okumak her zaman hoşa gider. Ama eski yazarların üzerlerinde aynı esinle ışıldadığı iki senyör hakkında yazında büyük samimiyet ve özgürlük kaybı olduğu inkâr edilemez. Örneğin, St. Louis'nin tanıdığı senyör de Joinville'de, Charlemagne'nın başbakanı Eginhard'ta ve daha yakın tarihteki Philippe de Commynes'te durum böyledir. Burada, bir tarihten daha çok, François I'in İmparator Şarlken'e karşı bir savunma söylevi bulunuyor. Asıl olgularda hiçbir şeyin değişmemiş olduğuna inanmak istiyorum; ama bunlar bizim lehimize olan olaylarla, sıkça da usa karşı sağlanmış yargılamayla saptırma sanatında ustalığa ve kralın yaşamında hassas konulu ne varsa suskunluğa varmışlar. De Montmorency ile De Brion'un gözden düşmesinin unutuluşuna tanık oluyoruz. Madam d'Estampes'in adı yer almıyor bile. Gizli eylemler saklanabilir; ama herkesin bildiği ve böyle önemli kamusal sonuçları olan şeylerde suskun kalmak hoş görülemez bir kusurdur. Kısacası, eğer kral Birinci François ve onun zamanında olaylarla ilgili eksiksiz bir bilgi almak isteniyorsa, bana göre başka taraflara yönelmek daha iyi olur. Bu kitaptan çıkartılabilen yarar, bütün bu soylu kişilerin katıldığı savaştaki çarpışmaların ve eylemlerin kişisel anlatımından, bir de Senyör de Langey tarafından yönetilmiş görüşmelerden ve pazarlıklardan geliyor: İçinde öğrenmeye değer çok sayıda olayla birlikte az duyulmuş düşünceler var."

On Birinci Bölüm

Zalimlik Üzerine

Bana öyle geliyor ki erdem, içimizde doğan basit iyilikseverlik eğilimlerinden farklı, daha soylu bir şeydir. Akıllı ve doğuştan iyi olan insanlar, aynı şekilde, davranışlarında erdemli insanların yüzünü gösterirler. Ama erdemde nedendir bilmem doğal bir mutluluk ile aklın ardına dingince ve barış içinde düşmekten daha yüce ve etkin bir şeyler var. Bir kimse yumuşaklıkla ve doğal bir rahatlıkla, kendisine yöneltilmiş saldırıları küçümserse iyi bir şey yapmış olur, bu övgüye değer bir hareket olur, ama bir kimse saldırı sonucu yaralanmış ve incinmiş olduğu halde, büyük bir iç mücadele yaşadıktan sonra öç alma duygularına karşı aklın silahlarıyla kendini donatır ve sonuçta kendine egemen olursa kuşkusuz daha iyi olur. Birinci duruma iyilik, ikinci duruma ise erdem adı verilir. Çünkü kesinlikle öyle görünüyor ki, "erdem" önceden bir karşıtlığı varsayıyor; hasımsız işlev yapamıyor. Belki de bu nedenle Tanrı'ya iyi, güçlü, cömert ve doğru diyoruz, – ama "erdemli" değil– o, yaptığını doğal biçimde ve çabasızca yapar.

Arcesilaus, okulundan birçok kişinin Epikürcüler'in okuluna geçtiği için, kendisini kınayanlara şu ustaca deyişle yanıt verir: "Kuşkusuz öyle! Horozları iğdiş ederek çok sayıda besi horozu yapılır, ama iğdiş edilmiş besi horozlarından hiçbir zaman horoz yapılmaz!" Oysa gerçekte, kanılarının sağlamlığı ve güçlülüğü ile kurallarında Epikürcüler Stoacılar'dan hiç aşağı kalmazlar. Tüm bu tartışmacılardan daha iyi niyetli Stoacı, Epikuros'a karşı koymak ve fırsat vermek için, konularını kötü yöne çevirerek, doğru olarak bildikleri düşüncesini başka türlü, bir başka kanıya göre yorumlamak için dilbilgisinden bir kanıt çıkardı ve onun hiçbir zaman düşünmemiş olduğu şeyleri söyletmek üzere, Epikürcü olmaktan vazgeçtiyse, bunun başka şeylerin arasında yolunun fazlaca yüksekliği ve ulaşılmazlığı nedeniyle olduğunu açıkladı: ""Zira haz düşkünü denilen kişiler gerçekte onur ve adalet âşıklarıdır; bunlar, tüm erdemleri sever ve uygular." (Cicero, *Samimi mektuplar*, XV, XIX). Tüm bunlara rağmen ve burada güncel kanıyı izleyen –bu zaten kanımca yanlış- karşılıklı değerlerine gelince, şu halde diyeceğim ki, filozoflar arasında sadece Stoacılar arasında değil, Epikürcülerde bile birçoğu erdeme iyi yapılmış, iyi düzenlenmiş ve iyice yatkın ruha sahip olmanın yeterli gelmediğini, çözümlemelerimize ve düşüncelerimize Kaderin darbeleri üzerinde yer vermemizin yetmediğini, ama değerlerimizi gösterme fırsatlarını araştırmamız gerektiğini düşünenler vardır. Öyleyse onlar, ruhun dikkatini hep uyanık tutmak için acıyla, zaruretle, küçük düşürülmeyle buluşmaya gitmeyi isterler; mutlum sibi adjicit virtus lacessita" ["Erdem mücadelede yücelir." (Seneca, *Mektuplar*, XIII)]. Üçüncü bir "okul"dan olan Epamonindas'ın Kaderin aslında çok meşru bir biçimde kullanımına verdiği zenginlikleri "yokluğa karşı mücadele etmek zorunda olmak için" diyerek geri çevirmesinin nedenlerinden biri budur. Ve o, gerçekten de, her zaman çok yoksulluk çekmiştir. Sokrates de, sanırım, karısının kötü yürekliliğini buna bağlayarak hafifletmek için kendini daha sertçe sınamaya sokuyordu; bir tür mücadele biçimiydi bu. Metellus, tüm Romalı senatörlerin arasında, halkın çıkarına karşı olan bir yasayı Roma halk meclisinden zorla geçirmek isteyen Saturninus'a karşı çıkmayı göze almış olan tek kişidir; bu olgudan dolayı Saturninus'un hasımlarına karşı verilen idam cezasına çarptırılınca bu sonsuz felakette onu idam mahalline götüren kişilere şöyle der: "Kötülük yapmak hayli kolay ve alçakça bir şey, iyilik yapmaksa ortada bir tehlike olmadığı zaman sıradan bir şeydir. Oysa ortada tehlike olduğu zaman iyilik yapmak erdemli kişinin başlıca görevidir." Metellus'un bu sözleri kanıtlamak istediğimi pek açıkça bize gösteriyor; erdem, kolaylığı yanına yoldaş almayı reddeder; doğallıkla iyi eğimli, yumuşak ve hafif yokuşlu uzanan bir yol gerçek erdemin yolu değildir. Gerçek erdem, aksine, sarp ve dikenlerle dolu bir yolu gerektirir. O, kaderin yürüyüşünü kösteklemekten hoşlandığı başa çıkılacak dış güçlüklere (Metellus'un göğüs gerdikleri gibi) ya da ona, bizim koşulumuzdan kaynaklanan düzensiz tutkular ve eksiklikler sunan

içsel güçlüklere sahip olmayı ister.

Buraya kadar kolayca geldim; ama sunumumun sonuna varmış olarak şu aklıma geliyor: En mükemmeli diye tanıdığım Sokrates'in ruhu, bu durumda çok az övülecek nitelikte bir ruh oluyor. Çünkü bu insanda hiçbir kötü istek göremiyorum; gidişine bakarak, erdeminde ne bir zorlama, ne de bir güçlük bulabildim. Ondaki aklın kötücül, kusurlu bir arzunun doğmasına asla izin vermeyen çok güçlü ve çok buyurucu bir akıl olduğunu biliyorum. Onunki kadar yükselmiş bir erdeme karşı çıkaracak hiçbir engel bulamıyorum; onun zafer kazanmış ve galiplere özgü bir adımla, görkem içinde, yine de çok kolaylıkla, engelsiz ve kesintisiz ilerlediğini anladığımı sanıyorum. Eğer erdem ancak kendine ters gelen arzularla savaşarak ışıldayabiliyorsa, onun kusurun varlığından (kendisine eşlik etmesinden) vazgeçemeyeceğini, onun değerini bilmek zorunda olduğunu, onun sayesinde onurlandırıldığını söyleyecek miyiz? O zaman, bizzat erdemi beslemeyle ve onu gülüp oynatmakla böbürlenen Epikürcü güzel ve iyi haz, ona oyuncak olarak utancı, hastalığı, yoksulluğu, ölümü, acıları verseydi ne olurdu? Kusursuz erdemin kendini acıyla savaşıp, acıya sabırla dayanışıyla tanıttığını, fazla sıkıntı duymaksızın damla hastalığı krizlerine direndiğini ön koşul olarak ortaya koyarsam; eğer ona zorunlu amaç olarak kekreliği ve güçlüğü saptarsam, Epikürcülerin tesis ettikleri, onlardan birçoğunun eylemleriyle tartışılmaz kanıtlar bıraktıkları gibi acıyı sadece küçümseyen değil, bundan keyif alan, korkunç karın ağrılarında hoş bir heyecan bulduğu bu noktaya gelmiş bulunan erdem ne hal alacak? Bu, bana göre gerçekte öğretilerinin bizzat tespit etmiş olduğu kuralları geride bırakan durumdur. Genç Cato bunun tanığıdır; onu ölürken ve böğürlerini parçalarken düşündüğümde, sadece ruhunun o sırada tamamıyla sıkıntı ve korkudan arınmış olduğuna inanamıyorum. Stoacı mezhebin bu tutumunda ona yalnızca bu kuralları buyurmadığına ve bu nedenle dingin, duygusuz, kaygısız kalarak davrandığına inanamadım. Bana öyle geliyor ki, bu adamın erdeminde, tutunduğu aşırı neşelilik ve gençlik vardı. Daha doğrusu o, çok ilgi çekici, yaşamında en çok hoşlandığı bir eylemden keyif aldı sanırım: "Sic abiit e vita ut causam moriendi nactum si esse gauderet" ["Kendini ölüme bırakmak için bir neden bulduğu için yaşamdan mutlu ayrıldı." (Cicero, *Tusculanes*, I, XXX)]. Kuşku duymaktan da öte, onun çok güzel bir eylem fırsatının kendisinden alınmasını kabul edebileceğine son derece emin oldum. Eğer kendi çıkarlarından ziyade kamu çıkarlarıyla ilgilenen niteliği beni engellemeseydi, erdemini kendi isteğiyle gelişigüzel sert bir sınava bırakmayı ve vatanının ezeli özgürlüğünün çiğnenmesinde şu hayduda (Sezar) yardım etmeyi içeren görüşünü seve seve benimserdim. Bu davranışta onun tutumunun soyluluğunu ve yücelişini seyrederek bilmem hangi ruhsal nüktesini, olağanüstü bir yudum zevki ve canlı hazzı okuyorum gibi geldi:

Deliberata morte ferocior,

"Ölmeye karar vermiş olduğu içindir daha mağrur."

(Horatius, *Odlar*, I, XXXVII, 29)

Kimi bayağı ve kadınsı insanların ortaya koyduğu yargılarda olduğu gibi zafer umuduyla yüreklendirilmemiş bir ruhtur bu; çünkü böylesine güçlü, soylu ve yüksek bir yüreğe dokunmak için çok düzeysiz bir değerlendirmedir bu. O, bu güzelliği çok daha açıkça görüyordu ve tüm kusursuzluğu içinde direnme güçlerini bastırıyordu; biz ise bunu yapamazdık.

Felsefe, bu kadar güzel bir eylemin Cato'unkinden başka hiçbir hayale yakışmadığı ve bu şekilde son bulmasının onun elinde olduğu değerlendirmesini yapma zevkini verdi bana. Bu nedenle Cato, oğluna ve durumlarını başka şekilde düzene koymakta kendisine eşlik eden senatörlere kendisinden farklı davranmalarını emretti: "Catoni cum incredibilem natura tribuisset gravitatem, eamque ipse

perpetua constantia roboravisset, semperque in proposito consilio permansisset, moriendum potius quàm tyranni vultus aspiciendus erat." ["Doğadan inanılmaz bir ağırbaşlılık almış ve sürekli bir metanetle karakterini daha da sağlamlaştırmış, ilkelerinde her zaman sağlam kalmış olan Cato bir zorba hükümdarın yüzünü görmektense ölmeliydi." (Cicero, *De officiis*, I, XXXI)].

Her ölüm biten hayata uygun olmalıdır. Ölüm anında başka birisi olmuyoruz; ben ölümü her zaman yaşanmış hayatla açıklarım. Eğer bana zayıf bir hayata bağlı güçlü bir ölüm anlatılıyorsa, bence bu durum onun zayıf hayatından ötürü ortaya çıkmıştır.

Cato'nun ölümündeki rahatlık ve ruhunun gücüyle elde ettiği bu kolaylık için, erdemin pırıltısından bir şeyleri azalattığını söylememiz gerekir mi? Şu halde, aklında gerçek felsefeden bir parça renk almış kişiler arasında, Sokrates'i, basitçe, onun için hapsedilmesi, zincire vuruluşu ve mahkûm edilişi şeklinde gerçekleşen felaketi içinde korkudan ve acı çekmeden bağışık diye hayal etmekle kim yetinebilirdi? Onda varolan sağlamlık ve metanet dışında onun son sözleri ve son anları sırasındaki yani sevinci ve şen hafifliği kim biliyor? Ya zincirleri çözüldüğünde bacağını kaşıyarak duyumsadığı zevk ürpertisi, eski güçlükleri betimleyen zincirlerden kurtulmuş, şimdi gelecek şeyleri karşılamaya hazır ruhundaki aynı tarz tatlılığı ve neşeyi işaret etmez mi? Cato beni affetsin, benim için onun ölümü daha trajik, daha gergin bir ölüm, ama Sokrates'inki nedense çok daha güzeldir.

Aristippus bu ölüme üzülen kişilere "Tanrılar bana bunun gibi bir ölüm göndersinler!" diye cevap verir.

Bu iki kişinin (Sokrates ve Cato) ve taklitçilerinin (çünkü benzerlerinin olabileceğinden bir hayli kuşkuluyum) ruhlarında onların mizaçlarına geçen pek kusursuz bir erdem alışkanlığı görülüyor. Bu, artık üzüntü veren bir erdem olmadığı gibi aklın buyurduğu bir erdem de değil; ruhların kalıcı olması için sağlamlaştırdıkları eylemler; bu eylemler ruhlarının özü haline gelir, ruhlarının doğal ve sıradan tavrıdır bu. Felsefenin buyruklarının uzun bir uygulamasıyla onlarda güzel ve zengin bir doğaya rastlayan ruhu böyle biçimlendirdiler. İçimizde oluşan kötü tutkular, bu ruhlara sızabilecek yol bulamazlar. Ruhlarının gücü ve bükülmezliği, dünyevi istekleri harekete geçmeye başladıklarından itibaren boğar ve söndürür.

Oysa ne güzel bir şeydir kötülük eğilimlerinin ortaya çıkışını yüce ve tanrısal bir kararla engellemek; erdemi, kötülüklerin tohumunu kurutacak, ilerlemelerinin canlı gücünü engelleyecek, tutkuların ilk heyecanlarını bastıracak, gidişlerini durduracak ve alt edecek şekilde donatmak. Ama bu ikinci tutumun, basitçe rahat ve iyimser bir doğayla donanmış, kendiliğinden sefahat ve kusurdan tiksinmiş olmaktan daha güzel olmadığından da kuşku duyulamaz. Çünkü bana öyle geliyor ki, bu üçüncü ve son oluş biçimi bir insanı masum kılar, erdemli kılmaz; kötülük yapma yeteneğine sahip değildir o, ama iyilik yapmaya da yeterince yatkın değildir. Ve dahası bu tutum, sınırlarını nasıl belirleyeceğimi, nasıl ayırt edeceğimi bilmediğim eksikliğe ve zayıflığa pek yakındır. Oradan gelen "iyilik" ve "masumiyetin" bile kendiliklerinden bir parça bayağı bir anlamı vardır. Cinsel temizlik, sadelik ve ılımlılık gibi birçok erdemin bize basit bedensel güçsüzlükle miras kalabileceğine dikkat çekiyorum. Sağlamlık tehlikeyle (eğer böyle denilmesi gerekirse) yüzleşir, ölümü küçümseme, kaderin darbeleri karşısında metanete, basitçe başlarına geleni gerektiği gibi yargılamama olgusuyla, bu ani olayları gerçekten ciddiye almayan insanlarda rastlanabilir. Anlayış noksanlığı ve aptallık böylece bazen erdemli davranışlara benzer. Ve de saptayabildiğim kadar, sahip oldukları değerlerden ötürü ayıplanması gereken eylemler için kişilerin sıkça övüldüğü olur. Bir İtalyan senyör, bir gün benim yanımda ülkesinin aleyhine olan konulara girdi; İtalyanlar'ın inceliğinden ve düşüncelerinin canlılığının pek büyük olduğundan, başlarına gelebilecek olayları ve tehlikeleri önceden sezdiklerinden, onların savaş zamanında bir felaketten önce, ilk olarak güvenliklerine özen

göstermelerine şaşmamak gerektiğinden söz ediyordu. Oysa İspanyollar ve özellikle de biz bu kadar duyarlı değildik, daha ileri gidiyorduk; çünkü korkmadan önce tehlikeyi kendi gözlerimizle görmemiz, ona elimizle dokunmamız gerekiyordu. Buna karşın daha fazla dirençli değildik; ama bizden daha kaba ve daha ağır olan Almanlar ile İsviçreliler, darbelere maruz kaldıkları zaman bile ne olduğunu anlamaya çalışmıyorlardı. Adam bunları muhtemelen sadece gülmek için söylüyordu; ama savaş mesleğinde acemi olanlar savaşın tehlikesini görmüş olanlara göre daha kolay tehlikeye atılıyorlar:

haud ignarus quantum nova gloria in armis,

Et prædulce decus primo certamine possit.

"İlk savaşta tadılmamış zaferin susamışlığını

ve ilk zaferin tatlı umudunu bilmiyor değildi."

(Virgilius, *Aeneas*, XI, 154)

İşte bu nedenle, bir kişinin eylemini yargılamadan önce bu eylemin koşullarını ölçüp biçmek ve bütünüyle faili kimdir diye düşünmek gerekir.

Şimdi de kendimle ilgili bir söz; dostlarım bazen bende ancak tesadüfen, aslında düşünce ve kanının hesaba katılmasıyla olan yüreklilik ve sabır için ortaya çıkan "bilgelik"ten söz eder. Bir başkası için de bazen lehime, bazen zararıma bir unvan atfederler bana. Bununla birlikte, birincisine ulaşmam için çok daha fazla şey ve erdemin bir alışkanlık haline geldiği kusursuz mükemmellik düzeyi gerekir; ikincisindeyse kendimi gerçekten kanıtlayamadım bile. Beni bezdiren arzuları dizginlemek için çok fazla çaba sarfetmedim; erdemim ya da daha doğrusu masumiyetim rastlantıya bağlıdır. Daha düzensiz bir mizaçla doğmuş olsaydım, korkarım ki daha acınacak bir yaşamım olurdu; çünkü kendimdeki şiddetli tutkulara biraz gem vuracak yeterli sağlamlığı bulamayacaktım. Şu halde bazı kusurlardan kendimi ancak bu sayede bağışık kılabildim;

Si vitiis mediocribus et mea paucis

Mendosa est natura, alioqui recta, velit si

Egregio inspersos reprehendas corpore nævos,

"Benim doğam genel olarak iyi

güzel bir vücutta bulunan birkaç sigil gibi,

önemsiz kusurlarım var sadece." (Horatius, *Satirler*, I, VI, 65)

Aklımdan daha fazla, rastlantıya borçluyum bunu. Talih beni iyi şöhretli bir aileden ve çok iyi bir babadan dünyaya getirdi. Onun mizacının bir kısmını bana geçirip geçirmediğini ya da evdeki iyi örneklerin ve çocukluğumda aldığım eğitimin farkında olmadan buna yardımcı olup olmadığını bilmiyorum; ama belki de sadece böyle doğduğum içindir bu,

Seul ibra, seu mne scorpius aspicit

Formidolosus, pars violentior

Natalis horæ, seu tyrannus

Hesperiæ Capricornus undæ;

"İster Terazi burcu,

ister doğum anında bakışı ürkütücü Akrep burcu,

isterse Hesperi denizi üzerinde tiran hükmü süren Oğlak burcu

altında doğmuş olayım." (Horatius, *Odlar*, II, XVII, 17)

kusurların çoğundan her zaman dehşete düşmem bundandır. Antisthenes'in kendisine öğrenilecek en önemli şeyin ne olduğunu soran birisini, "kötüyü bildiğini unutmak" diye yanıtlaması bunu vurgulamaktadır gibi geliyor. Bir kez daha yineliyorum, bunlar beni dehşete düşürdü; öyle ki, sütannemden emdiğim bu tür içgüdüyü, hiçbir şeyin buna dokunmasına izin vermeden korudum. Başka hiçbir etken beni bundan daha fazla etkilemedi; çünkü bunlar, bazen ortak yoldan ayrılıp beni bu doğal eğilimin nefret ettirdiği eylemlere daha kolayca yönelteceklerdi.

Şimdi söyleyeceğim korkunç bir şey; ama yine de söyleyeceğim bunu. Yönelimimde aklımdan daha fazla ağırbaşlılık ve düzen buluyorum; arzularım, sağduyumdan daha az dengesiz.

Aristippus, haz ve zenginlikler lehine tüm filozofları kendisine karşı ayaklandıran çok cesurca görüşler ortaya attı. Ama kendi hal ve tavrına gelince… Zorba hükümdar Dionysius seçim yapması için ona üç güzel kız sunduğunda üçünü birden aldı, çünkü bunlardan birini yanına alırsa Paris'in bunu kötüye çekeceği yanıtını verdi. Ama kızları evine götürdüğü zaman, hiçbirine elini sürmeden geriye gönderdi. Uşağı yolda bulduğu çok ağır para çıkısını kendisine getirince, Dionysius ona taşıma zahmetine katlandığı yükünü atmasını buyurdu.

İlkeleri dine aykırı ve doyumsuz olan Epikuros, yaşamı boyunca pek sofu ve pek çalışkan davrandı. Günün birinde dostlarından birine sadece kuru ekmek ve suyla yaşadığını yazıp, canı istediği zaman kendine mükellef bir ziyafet çekmek için ondan bir parça peynir göndermesini rica etti. Şu halde iyi olmak için, ne yasalara, ne akla, ne de örneklere gerek duyan doğuştan, gizli ve evrensel bir eğilimde olmak gerektiği doğru mudur?

Tanrı'ya şükürler olsun, içinde kendimi sürüklenir bulduğum taşkınlıklar, bendeki en berbat kötülükler değil; onları kendi içimde hak ettikleri biçimde mahkûm ettim; çünkü yargılama gücüme bulaşmamışlardı. Aksine, bende olan bu aşırılıkları bir başkasındakinden çok daha katı yargıladım. Ama hepsi bu; çünkü sonuçta, kusurlara çok az dirençle karşı koyuyorum ve onları ılımlı kılmanın, başka kusurlara karışmalarını önlemenin dışında kendimi pek kolayca kefenin öteki yanına bırakıyorum. Çünkü kusurlar birbirlerine bulaşıyorlar ve önlem alınmazsa birbirlerine bağlanıyorlar. Ben kendi kusurlarımı bir kenara koydum; onların yalıtmak ve başkalarına karıştırmamak için çalıştım,

nec ultra

Errorem foveo.

"Ve kusuruma

daha fazla bağlanmıyorum." (Juvenalis, *Satires*, 164)

Stoacıların görüşlerine gelince, biri diğerlerinden daha belirgin olsa bile topluca tüm erdemleri kullandıklarını söylerler (bu konuda insan bedeniyle benzetme yapmak mümkün olabilir; çünkü ne

kadar baskın olursa olsun tüm mizacımız ona yardımcı olmadığı sürece, öfke eylemde etkili olamaz. Ama bundan bir kişinin böylece tüm kusurları yüzünden hata işlediği sonucunu çıkardıkları zaman onlara bu kadar kolayca inanmıyorum. Ya da onları anlamıyorum; çünkü ben bunun aksini hissederim. Burada, bazen felsefenin bağlandığı şey, somut değeri bulunmayan sivri uçlu inceliklerdir.

Bazı kusurlarıma teslim olurum; ama diğerlerinden bir ermiş kadar kaçarım.

Aristotelesçiler de, kusurları çözülmez bir bütün yapan bu anlayışı tartışma konusu yapıyorlar; Aristoteles ise bilge ve dürüst kişinin ölçüsüz ve kendini tutamayan kişi olabileceğini onaylıyor.

Sokrates, fizyonomisinde kusura bir parça eğilim belirtisi bulunan kişilere, eğiliminin tam burada olduğunu, ama bunu kendine dayattığı kurallarla düzelttiğini itiraf ediyordu. Filizof Stilpon'a yakın kişiler, onun şaraba ve kadınlara düşkün doğduğunu ve çabaları sayesinde her ikisinden de kendini yoksun bıraktığını söylüyorlardı.

Bende iyi olan ne varsa, aksine, doğumumdaki talihe bağlıyorum bunu; iyiliğimi ne bir yasaya, ne bir ilkeye, ne de herhangi bir öğrenime borçluyum. Bendeki masumiyet, doğuştan bir masumiyettir; gücü az ve yapmacıksızdır. Kusurlar arasında, tüm kötülüklerin en aşırısı olan zalimlikten hem doğal olarak hem de kafaca nefret ediyorum. Bu bende bir tavuğun boğazlanışını görmekten rahatsız olmaya ve köpeklerimin dişlerinde bir tavşanın inlemesine –avcılığın benim için dayanılmaz bir zevk olmasına rağmen- dayanamamaya kadar varıyor.

Tensel zevklere karşı çıkanlar, bu zevkin kötücül ve akıldışı olduğunu göstermek için bu kanıtı kullanıyorlar: Zevk en üst seviyeye ulaştığı zaman, akıl ona ulaşamayacak şekilde bize egemen olur. Bu durumu kadınlarla olan yakınlığımızda hissettiğimi ileri sürüyorlar.

Cum jam præsagit gudia corpus,

Atque in eo est venus ut multiebria conserat arva;

"Beden zevki önceden bastırdığı sırada

ve Venüs tarlasını tohumlama noktasındayken." (Lucretius, IV, 1099)

Çünkü gerçekten de, haz bizi öylesine kendimizden geçirmiş olup, aklımız şehvetin esiri haline gelerek felce uğradığından o sırada işlevini yapmaktan acizmiş gibi gelir onlara. Oysa bu başka türlü gelişebilir, istendiği takdirde bazen aklı başka düşüncelere yönlendirebiliriz; ama aklı tetikte tutup dayanıklı ve dirençli kılmak gerekir. Bu hazzın gücünün bastırılabildiğini biliyorum, bunu kendimden biliyorum; bazılarının ve benden daha fazla cinsel perhizde olanların öne sürdüğü gibi Venüs'de çok dayanılmaz bir tanrıça bulmadım. Navarre kraliçesinin, "Heptameron"daki (türünde iyi bir kitap) öykülerden birinde, uzun zamandan beri arzuladığı bir metresiyle sadece verdiği öpücüklerle ve okşamalarla yetineceği sözüne sadık kalarak tam bir özgürlük ve dinginlik içinde uzun geceler geçirmesini ve buna benzer son derece zor bir şeyi bir mucize diye değerlendirmiyorum. Sanırım burada avda peşine düşülen haz en iyi örnek olacaktır. Bu örnekte daha az zevk olduğu gibi, aynı zamanda daha fazla coşkunluk ve sürpriz var. Bu da aklımızın rastlantıya hazırlanmaya vakit bulamamasından oluyor. Uzun bir araştırmadan sonra, belki de en beklemediğimiz bir yerde hayvan birden önümüze çıkıveriyor. Gafil avlanma ve atılan çığlıkların kavuruculuğu o sırada öylesine vuruyor ki, bu tür avı sevenler kuşkusuz düşüncelerini başka taraflara yöneltmekte sıkıntıya düşeceklerdir. Şairler, Diana'ya Cupidon'un alevleri ve oklarına karşı zafer bağışlamadılar mı?

Quis non malarum, quas amor curas habet,

Hec inter obliviscitur?

"Böyle zevklerin ortasında

aşkın acımasız kaygılarını unutmayan biri olur mu?"

(Horatius, *Epodes*, II, 37)

Yine kendi konuma döneyim; başkalarının mutsuzluğu için büyük bir merhamet duyarım, hangi vesileyle olursa olsun gözyaşları bana da sirayet eder, ağlarım. Gözyaşlarımı davet eden, gözyaşlarından daha güçlü başka neden yoktur; yalnızca gerçek gözyaşlarımın değil, ister yapmacık, ister süslü olsunlar tüm gözyaşlarımın nedeni yine gözyaşlarıdır. Ölüler için pek yakınmayıp, dahası onlara imrenirdim; ama ölmek üzere can çekişenlere çok fazla acırım. Vahşiler beni insanlara acı çektirip, sağlıklarında zulmedenler kadar kızdırmıyor; çünkü onlar cansız bedenleri kızartıp yiyorlar. Hatta adaletin yerini bulması için bile olsa idamların infaz görüntüsünü destekleyemiyorum. Julius Sezar'ın merhametine tanıklık etmek için birisi şunu öne sürdü: "O, öç alışlarında yumuşak başlıydı. Teslim olmaya zorlayıp önceden hapsettiği ve fidyeye bağladığı korsanları çarmıha gerdirmekle tehdit ederdi; onları idam cezasına çarptırır, ama ancak boğdurduktan sonra çarmıha gerdirirdi." Philomon'a gelince, onu zehirlemeye kalkışmış olan sekreterini, daha şiddetli cezalandırmaya çalışmayıp sadece öldürttü. Merhamete tanıklık etmek için sadece saldırıya uğramış olanın saldırganı öldürmesi gerektiğini söylemeye cesaret eden şu Latin yazardan söz etmeyelim; onun Romalı zorba hükümdarların uygulamasını kuramsallaştırdığı alçakça ve korkutucu zalimlik örneklerinden ürktüğünü kestirmek zor değil.

Adaletin bizzat içinde, beni ilgilendirdiği kadarıyla ölümün ötesindeki her şey salt zalimlik gibi görünüyor. Özellikle de, ruhlarımızı normal biçimde Tanrı'ya tekrar teslim etme kaygısı duyması gereken bizim için, bunu ruhlarımıza dayanılmaz işkencelerle zulmedip umutsuzluğa düşürdükten sonra yapmak mümkün değildir.

Geçtiğimiz günlerde, tutsak bir asker, kapatılmış olduğu kulenin bitişiğindeki meydanlıkta kalabalığın toplandığını ve marangozların çalıştıklarını fark edip kendisi için hazırlık yapıldığını sandı; kendisini öldürmeye karar vererek rastlantı eseri eline geçen eski bir araba çivisini boğazına saplamak için kullandı. Boğazına boş yere iki güçlü darbe indirdikten sonra, üçüncüsünde çiviyi karnına saplayıp olduğu yerde bıraktı. Askerin hücresine ilk giren muhafız onu hâlâ canlı, ama yere uzanmış yaralarından dolayı bitkin düşmüş bir halde buldu. Can vermesine kısa bir süre kala idam hükmü okunan ve sadece kafasının kesileceğini öğrenen asker biraz güç kazanır gibi oldu; önceden reddettiği şarabı kabul edip, çok daha güç ve dayanılmaz bir ölüm beklediğinden dolayı canına kıymaya kalkıştığını söyleyerek beklenmedik şekilde yumuşak olan cezadan ötürü yargıçlarına teşekkür etti. Asker meydanda yapılan hazırlıkları görünce kendisine korkunç işkencelerle acı çektirileceğini sanmıştı. Ve ölümden kurtulmuş gibi görünüyordu; çünkü bu sefer beklediği dayanılmaz bir ölüm değildi!

Halkı sorumluluklarının bilincinde tutmayı amaçlayan yöntemlerle bu sertlik örneklerinin suçluların cesetlerine uygulanmasını salık veririm. Çünkü onların mezardan yoksun, haşlandıklarını ve parçalandıklarını görmek, kendilerine çektirilen acılarla aşağı yukarı aynı etkiyi yapmaktadır; ama gerçekte Tanrı'nın da dediği gibi, onlara ya çok az pahalıya mal olur, ya da hiç olmaz "Qui corpus occidunt, et postea non habent quod faciant". ["Onlar bedeni öldürür, ardından daha fazlasını yapamazlar." (Saint-Luc, XII, 4)]. Şairler de bu eylemlerin dehşetinin ölümden beter olduğunun altını

çizmek için birbiriyle yarışıyor:

Heu! Relliquias semiassi regis, denudatis ossibus,

Per terram sanie delibutas fæde divexarier.

"Ne yani! Onlar yerde, bir kralın yarı kavrulmuş, kemiklerine kadar etleri sıyrılmış ve koyu bir kanın damladığı artıklarını sürüklüyor iğrenç bir biçimde." (Cicero'nun anlattığı Ennius, *Tusc.*, I, XLIV)

Catna adlı ünlü bir hırsızın idam edileceği gün Roma'da bulunuyordum. Hırsız orada hazır bulunanlarda hiçbir heyecan belirtisi görülmeksizin boğuldu; ama kollarının ve bacaklarının koparılma anı gelince, sanki herkes bu ölü parçalamasının duyarlılığını kendine mal etmişçesine, kalabalık acılı feryatlar ve bağırışlar koparmadan cellât bir tek darbe bile indirmiyordu.

Bu insanlık dışı zulümlerin canlı bedende değil, cansız kalıp üzerinde uygulanması gerekir. Böylece Artoxerses, buna benzer bir durumda eski Parth yasalarının sertliğini yumuşattı; görevini yapmakta başarısız olan soylu kişilerin alışıldığı üzere kamçılanacakları yerde giysilerinin soyulup onların yerine kamçılanmasını, eskiden olduğu gibi saçları yolunacağına sadece şapkalarının çıkarılmasını buyurdu.

Yine de bir hayli sofu olan Mısırlılar, belirli bir kimseyi temsil eder şekilde boyanmış domuz benzerlerini Tanrı'ya kurban ederek tanrısal adaletin yerine getirildiği düşüncesindeydiler; işte size gerçek cevher olan Tanrı'ya borcunu göz boyamayla ve sahtekârlıkla ödemeye dayanan yürekli bir buluş!

İç savaşlarımızın getirmiş olduğu karışıklıklar yüzünden bu kusurun ürkütücü örneklerinin bollaştığı bir çağı gördüm. Her gün içinde yaşadıklarımızdan daha beteri eski tarihlerde bile görülmez. Ama ben buna asla alışamadım. Sadece zevk için cinayet işlemeye, birinin kollarını bacaklarını baltayla kesmeye, denenmemiş işkenceleri ve yeni ölüm şekillerini bularak coşmaya hazır canavar ruhların olabileceğine gözlerimle görmeden önce inamamazdım. Ve tüm bunların düşmanlıktan ya da çıkardan dolayı değil, sadece korkunç acılar içinde ölen bir adamın acıklı jest ve hareketlerinin haz verici görüntüsü, iniltileri ve iç paralayan çığlıkları amacıyla yapıldığına da... İşte, kuşkusuz, zalimliğin varabildiği en son nokta.

"Ut homo hominem, non iratus, non timens, tantum spectaturus,

occidat."

"Bir kişi bir insanı öfkesiz, korkusuz, yalnızca seyretmek için öldürüyor." (Seneca, *Ep.*, XC)

Benim açımdan, hiçbir zaman masum, savunmasız ve bize hiçbir şey yapmamış bir hayvanın izlenip öldürülmesini rahatsızlık duymaksızın seyredemedim. Çok sıkça görüldüğü gibi geyik soluğunun kesildiğini ve gücünün tükendiğini hissedip, geriye dönerek biz takipçilerine teslim olmaktan başka yapacağı bir şey kalmayınca gözyaşlarıyla merhamet diler,

quæstuque, cruentus

Atque imploranti similis,

"Ve kanlar içinde sızlanırken

sanki merhamet diliyor." (Virgilius, *Aeneas*, XII, 501)

bu bana hep hoş olmayan bir manzara gibi gelmiştir. Canlı hayvanı genelde yeniden kırlara salmışımdır. Pythagoras da aynısını yapmak üzere balıkçılardan ve kuşbazlardan avlarını satın alırdı:

Primoque a caede ferarum

Incaluisse puto maculatum sanguine ferrum.

"Sanırım kılıcın demiri

ilk kez vahşi hayvanların kanıyla lekelendi." (Ovidius, *Metam.*, XV, 106)

Hayvanlar hakkında kana düşkün yaradılış, zalimliğe olan doğal eğilimi gösterir.

Roma'da hayvanların ölümü üzerine düzenlenen gösteriler, sonunda insanların ve gladyatörlerin ölümcül gösterileri halini aldı. Doğa korkarım İnsan'a insanca olmayan bir eğilim verdi. Hiç kimse hayvanların oynaşmasından ve birbirini okşamasından keyif almıyor ve herkes onların birbirini paralamasını ve uzuvlarını koparmasını seyretmekten zevk alıyor.

Kimse benim hayvanlara karşı duyduğum sempatiyle alay etmesin; onlara iyilikle davranılmasını bize bizzat ilahiyat buyurur. Tanrıbilim, bizi aynı efendinin kendisine hizmet etmemiz için birlikte bu saraya yerleştirdiğini düşünür; şu halde hayvanlar da bizim gibi onun ailesindendir. Böylece, Tanrıbilim bizi onlara karşı saygı ve sevgi göstermeyi buyurmakta haklıdır. Pythagoras ruhgöçü (metempsikoz) fikrini Mısırlılardan edindi; ama bu düşünce tarzı o zamandan beri birçok halk tarafından ve bizim din adamlarımızca da benimsendi:

Morte carent animæ; sempérque, priore relicta

Sede, novis domibus vivunt, habitántque receptæ.

"Ruhlar hiç ölmez; ama evlerini terk ettikten sonra

her zaman kendilerine ev yaptıkları yeni yapılarda yaşayacaklardır." (Ovidius, *Metam.*, XV, 158)

Bizim eski Galyalılarımızın dini, ebedi oluşlarıyla ruhların hareket etmeye ve bir bedenden diğerine geçmeye ara vermediklerini kabul ediyor ve bu düşsel inancı belirli bir Tanrısal adalet fikrine bağlıyordu; bunlar, ruhun durumuna göre, örneğin İskender'de yaşarken, Tanrı'nın daha sonra ona kalacağı az ya da çok daha meşakkatli ve koşuluyla orantılı başka bir beden tayin ettiğini düşünüyorlardı:

muta ferarum

Cogit vincla pati, trucelentos ingerit ursis,

Prædonésque lupis, fallaces vultipus addit,

Atque ubi per varios annıs, per mille figuras

Egit, lethæo purgatos flumine, tandem

Rursus ad humanæ revocat primordia formæ.

"O, ruhları hayvanların sessiz hapishanesine kapatır,

canileri ayıların içine, hırsızları kurtlara hapsedip,

düzenbazları tilkilere koyar ve daha sonra,

onları bin görünüş üzerinde dolaştırır,

sonunda unutuşun nehrinde arındırarak insan biçiminde kılar."

(Claudien, *In Rufinum*, II, 482)

Eğer ruh yiğitse, onu bir aslanın bedenine yerleştiriyorlardı; aşırı zevk düşkününü bir domuz bedenine, ürkek olanı bir geyiğin ya da bir tavşanın bedenine, kurnazı bir tilkiye ve… ta ki bu cezadan arınıncaya kadar bu şekilde devam ediyordu; o zaman ruh bir başka insan bedeninin görüntüsünü alıyordu.

İpse ego, nam memini, Trojani tempore belli

Panthoides Euphorbus eram.

"Ben ki Truva savaşı zamanında

Panthoides'in oğlu Euphorbus'tum." (Ovidius, *Metam*., XV, 160; Bu şekilde konuşan Pythagoras'tır)

Bizimle hayvanlar arasındaki hısımlığa gelince, buna pek fazla değer vermem. Ne de çok sayıda halkın, özellikle de daha eski ve soylu olanların hayvanları sadece topluma ve yandaşlığa kabul etmekle kalmayıp, onlara kendilerinden daha yüksek bir mertebe bahşetmelerine değer veririm. Bunlar hayvanları bazen tanrıların yakınları ve gözdeleri diye değerlendirir, dolayısıyla onlara insanlardan daha fazla saygı ve inanç besler, hatta bazen de onlardan başka tanrı ve tanrısal varlık tanımazlardı: "belluæ a barbaris propter beneficium consacratæ." ["Hayvanlar barbarlar tarafından onlardan sağladıkları yarar nedeniyle tanrılaştırılır." (Cicero, *De natura deorum*, I, XXXVI)].

Crocodilon adorat

Pars hæc, illa pavet saturam serpentibus Ibin;

Effigies hic nitet aurea cercopitheci;

hic piscem fluminis, illic

Oppida tota canem venerantur.

"Kimileri timsaha tapar;

diğerleri yılanlarla semirmiş kara leyleğe kutsal bir dehşetle bakar;

burada uzun kuyruklu bir maymunun altın heykeli kaidesi üzerinde parlıyor; şurada bir nehir balığına saygı gösteriliyor; daha ötelerde tümüyle kentlerin tapınma timsali bir köpek." (Juvenal, XV, 2)

Plutarkhos'un bu yanlışa getirdiği pek akıllıca yorum yine de hayvanları onurlandırır; o, Mısırlılar'ın tapındığı şeylerin kedi ya da öküz olmadığını, ama onların bu hayvanlarda tanrısal özelliklerin imgesine tapındıklarını söyler. Öküzde dayanıklılık ve yararlılık, kedide canlılık ya da – Bourguignon'daki komşularımız ve tüm Almanya'daki gibi- bunlar için her şeyin ötesinde özgürlüğü sevip taptıklarını gösteren hapsedilmeye dayanma yetisi yoksunluğudur bu özellikler; diğer hayvanları için de bu şekildedir. Ama daha ılımlı kanılar arasında, hayvanlara ne kadar benzediğimizi, onların en ayrıcalıklı kabul ettiğimiz varlıklara ne kadar katıldıklarını, ne gibi

gerçeklikle bizimle kıyaslandıklarını gösteren kanıtlara rastladığım zaman, görünüşe dayanan kanımızdan çokça alta düşüyor ve bize başka yaratıklarla ilgili olarak verilen bu düşsel krallıktan gönüllü olarak vazgeçiyorum.

Tüm bunlar tartışılabilirse, bundan geriye sadece canlı ve duyarlılık sahibi olan hayvanlara değil, ağaçlara ve hatta bitkilere karşı belirli bir saygı ve bir genel insanlık görevi borcumuz kalır. İnsanlara adalet, öteki yaratıklara ise hissedebildikleri iyiliği ve şefkati borçluyuz. Aramızda bir tür ilişki ve karşılıklı zorunluluklar var. Köpeğimin bana yaltaklanışını ya da sevincini gösterişini münasebetsiz bir anda bile hemen hemen hiç geri çeviremeyişimde çocukça doğamdan kaynaklanan şefkati itiraf etmekten çekinmiyorum. Türkler, hayvanlar için yardım vakıflarına ve hastanelere sahipler. Romalıların Capitole'ün kurtuluşunu uyanıklıklarına borçlu oldukları kazları beslemekle yükümlü bir kamu hizmeti var. Atinalılar, "Hecatompedon" adındaki tapınağın yapımında hizmet etmiş olan dişi ve erkek katırların özgür ve kısıtlamasız her yerde otlamaya bırakılmalarını buyurdular.

Agrigente ahalisi, sevmiş oldukları hayvanları, örneğin eşi az görülen bir liyakat göstermiş atları, yararlı köpekleri ve kuşları ya da çocuklarını eğlendirmeye yaramış olanları bile ciddiyetle toprağa gömme geleneğine sahipti. Genelde her şeyde kanıtlanan görkem, özellikle bu hayvanlar için yapılmış mezarların göz kamaştırıcılığında ve sayısında kendini gösteriyordu; bunlar yüzyıllar sonra da ayakta kalmışlardır.

Mısırlılar kurtları, ayıları, timsahları, köpekleri ve kedileri kutsal yerlere gömüyorlardı; onların bedenlerini mumyalayıp, öldükleri zaman matem tutuyorlardı.

Cimon, Olimpiyat Oyunları'nda kendisine üç kez ödül kazandırmış olan kısrakları için saygıdeğer bir anıtmezar diktirdi. Sabık Xantippus, köpeğini deniz kıyısında bugün onun adını taşıyan bir buruna gömdürttü. Ve Plutarkhos, anlatıldığına göre, kendisine uzun süre hizmet etmiş bir öküzü küçük bir bedel karşılığında satmayacak ya da kasaba göndermeyecek kadar titiz davranıyordu.

On İkinci Bölüm

Raimond Sebond'a[4] Övgü

Bilgi birikimi gerçekten de çok büyük ve çok yararlı bir şeydir; bunu küçümseyen kişiler ne kadar aptal olduklarını açıkça ortaya koyarlar. Bununla birlikte, ben filozof Herillos gibi kimi insanların yaptığına benzer biçimde aşırılığa kaçmam. Herillos, bilimi en yüce yere yerleştirdi ve onun bize bilgelik ve mutluluk sağlama gücü olduğunu düşünürdü; ben buna inanmıyorum. Buna inanmadığım gibi, örneğin başkalarının dediği şekilde bilginin her erdemin anası olduğuna ve her kusurun cahillikten türediğine de inanmam. Eğer bu doğruysa, çok uzun bir yorum gerektirir. Evim uzun süreden beri bilgili kişilere açık olup, bu kişiler tarafından iyi tanınır. Evimizin yönetimini elli yıl boyunca sürdüren babam, Kral Birinci François'nın kültürlü kişilere adadığı bu yeni sıcak tutkuyla dolu olarak bilgin kişileri özenle araştırıp, onlarla birlikte olmak için büyük masraflar yaptı; onları kutsal bilgelikten özellikle nasibini almış kutsal kişiler olarak ağırladı ve kendi yargılayacak durumda olmadığından, onların hükümlerini ve söylemlerini, daha bir saygı ve imanla, vahiyler gibi karşıladı; zira kültürlü kişilerden, onların ebeveyn ve atalarından hiçbir tanıdığı yoktu. Bana gelince, bu kişilere değer versem bile, onlara hayranlığım yoktur.

Diğerlerinin arasında, zamanında bilgisiyle ün yapmış olan Pierre Bunel[5], babam tarafından kendi tarzında kişilerle birlikte kabul edildiği Montaigne'de birkaç gün kalmış ve ayrılırken babama *"Theologia naturalis sive liber creaturarum magistri Raymondi de Sabonde"* ["Üstat Raymond Sebon'un Doğal tanrıbilimi ya da Yaratıklar kitabı"] başlıklı bir kitap bırakmıştı. Babam İspanyolca ve İtalyanca dillerine aşina olduğundan ve kitap Latince son ekleriyle dolu bir İspanyolca ile yazılmış olduğundan, Bunel, babamın fazlaca yardım almaksızın bundan yararlanabileceğini umarak çok yararlı ve mevsime uygun bir kitap olarak ona tavsiye etti. Gerçekten de, Luther'in yenilikleri yayılmaya ve birçok tarafta geleneksel inancımızı sarsmaya başlıyordu. Ve kitabı bu hastalıklı başlangıcın kolaylıkla iğrenç bir tanrıtanımazlığa dönüşebileceğini önceden görüyordu. Gerçekten de halktan kişiler olayları kendi başlarına yargılama yeteneğine sahip olmayıp, kendilerini talihe ve görüntülere bırakırlar. Aynı zamanda da, kendi selametlerinin söz konusu olduğu, en büyük saygıyla değer verdikleri kanıları hor görme ve eleştirme fırsatı bir kez ellerine geçince, inançlarının bazı maddelerini sorgulamaya başlarlar ve hemen tüm diğer maddeleri de aynı şüpheyle ölçüp biçmeye koyulurlar; çünkü onları doğrudan harekete geçirmeye gelen başka otorite ve dayanak yoktur. Böylece yasaların yetkesinden ya da geleneğe saygıdan gelen ne varsa, zorbaca bir boyunduruk gibi onları silkeler,

Nam cupide concultatur nimis ante metutum;

Çünkü bir zamanlar aşırı korktuğumuz şeyi, ayaklar altına almak için can atarız." (Lucretius, V, 1139)

o zaman bunlar, önceden inceledikleri ve kesinlikle kabul etmiş olduklarının hiçbirini artık tanımamaya başlar.

Ölümünden birkaç gün önce attığı başka kâğıtlar arasında tesadüfen bu kitabı bulan babam benden bunu Fransızca'ya çevirmemi istedi. Hemen hemen dile getirilmesi gereken içeriği bulunmayan bunun gibi yazarların çevirisini yapmak kolaydır. Ama bunlar niteliğe ve dilin inceliğine çok önem verdikleri zaman, bölgesel dile çevrilmeleri çok tehlike olur. Bu benim için yeni ve eşi bulunmaz bir uğraştı. Ama talih bu ya, o sırada ben boştaydım ve şimdiye kadar görülmüş babaların en iyisini hiçbir şekilde geri çeviremezdim; bu görevi elimden geldiğince yerine getirdim. Babam bundan son

derece büyük bir keyif aldı ve kitabın basılmasını buyurdu; ölümünden sonra vasiyeti yerine getirildi. (içinde görülebilen özensizlikle; matbaacı kitapta bıraktığı çok sayıdaki yanlışla bu çalışmanın sorumluluğunu tek başına üstlendi).

Bu yazarın çalışmasını iyi yazılmış, eserinin dokusunu tutarlı ve amacını dindarlık dolu buldum. Birçok kişinin, özellikle de yardım borçlu olduğumuz hanımların kitabı okumaktan zevk almaları nedeniyle kitaba yapılan başlıca iki eleştiriyi temize çıkararak sıkça onların yardımına koşmak zorunda bile kaldım. Yazarın hedefi cüretkâr ve cesurcaydı; çünkü o, insanca ve doğal kanıtlarla tanrıtanımazlara karşı Hıristiyan dininin tüm maddelerini yerleştirmeye ve ispatlamaya girişiyordu. Onun bunu çok sağlam biçimde ve büyük bir mutlulukla yaptığını, bu alanda daha iyisini yapmanın, hatta bir kimsenin ona erişmesinin mümkün olduğunu aklımdan geçirmediğimi söylemeliyim. Bu yapıt, adı pek az tanınmış, yaklaşık iki yüz yıl kadar önce, hakkında sadece İspanyol olduğunu, Toulouse'da hekimlik yaptığını bildiğimiz bir yazar için fazlaca zengin ve güzel. Günün birinde, bu kitapta neyin doğru olduğunu öğrenmek için her şeyi bilen Adrien Tournebu'den[6] soruşturdum; bana kanısınca bunda Aquinolu Thomas'tan elde edilmiş bir özün söz konusu olduğunu, çünkü, yalnız onunki gibi sonsuz derin bilgi ve hayran olunacak incelik dolu bir ruhun böyle fikirlere sahip olabileceğini söyledi. Her ne şekilde olursa olsun ister yazar, ister mucit (Sebond'dan bu sıfatı kaldırmak başka nedenler olmadan doğru olmazdı) olursa olsun, çok sayıda meziyetinin yanı sıra onda çok büyük yetenekli bir kişi söz konusuydu.

Onun eserine yapılan ilk eleştiri, Hıristiyanların dininin sadece inanç ve tanrısal iyiliğin özel bir esinine dayanması ve onların bunu insan aklı düzeyinde kanıtlarla desteklemeyi istemekle hataya düşmeleridir. Oysa inanç ancak tanrısal esinlenmeyle kavranabilir. Ve bu itirazın dindarca bir çabayı ortaya koyan bir görünüşü vardır; bunu ortaya atanlara karşı çok daha yumuşaklıkla ve saygıyla yanıt vermemiz gerekir. Bu iş ise, bu hususta hiçbir şey bilmeyen benden ziyade ilahiyata yatkın bir kişiye daha iyi uyardı.

Ama yine de işte bunun hakkında düşündüğüm şey: Tanrı'nın iyiliğinin bizi kesinlikle aydınlatmak istediği şu çok kutsal ve çok yüce bir şey olan gerçek insan idrakinin son derece aşan şey; bunu kavramamız ve özümsememiş için, onun olağanüstü ve ayrıcalıklı bir kayrayla mutlaka imdadımıza yetişmesi gerekir. Salt insanca yolların buna hiçbir şekilde yeteceğini sanmıyorum. Eğer bazı eşsiz ve kusursuz insanlar öyle olsalardı ve geçmiş yüzyıllarda tanınan doğal niteliklerle çok iyi donanmış olsalardı düşünceleriyle bu bilgi birikimine ulaşmayı atlamazlardı. Sadece inanç tek başına dinimizin derin gizemlerini gerçekten ve güçlü bir biçimde kucaklamamıza izin verir. Ama bu demek değildir ki, Tanrı'nın bize verdiği doğal ve insanca yetileri inancımızın hizmetinde kullanmaya dayanan bir girişim pek güzel ve pek övgüye değer olmasın. Zaten bu konuda yapabildiğimiz uygulamadan çok daha onurlandırıcı olduğundan, tüm öğrenimlerinde ve düşüncelerinde inancının doğruluğunu güzelleştirmeye, yaymaya ve güçlendirmeye çalışan bir Hıristiyan'a bundan daha yakışan bir meşguliyet ve amaç olmaz. Tanrı'ya aklımız ve ruhumuzla hizmet etmekle yetinmeyiz, ayrıca ona bedensel bir saygı borçluyuz ve tevdi ederiz; bizzat uzuvlarımızı, hareketlerimizi ve harici şeyleri ona saygı göstermek için kullanırız. Aynı şeyi akılla da yapmak, bizde var olan akıldan inancımıza eşlik etmekte, ama şu çekinceyle birlikte yararlanmak gerekir: çabalarımızın ve kanıtlamalarımızın pek çok doğaüstü ve tanrısal bilgilere ulaşmasının hiçbir zaman bize bağlı olduğunu düşünmemiz gerekmez.

Bu bilgiler olağanüstü bir sinmeyle içimize girmez de, sadece düşünce yoluyla ya da basit biçimde insanca yollarla girerse, orada tüm vakarı ve tüm göz kamaştırıcılığıyla var olamaz. Ve korkarım, yalnız bu yoldan ulaşıyoruz biz. Eğer Tanrı'ya pek ateşli bir inanç aracılığıyla ve kendimizden değil

de ondan gelen güçle bağlansaydık, tanrısal bir temel ve kuruluşa sahip olsaydık, insana ilişkin (dünyevi) sebepler, şimdi olduğu gibi, bizi sarsma gücüne sahip olamazdı; kalemiz bu kadar zayıf bir top ateşine teslim olmaya hazır olamazdı. Yenilik hayranlığı, hükümdarlardan kaynaklanan korku, bir tarafın başarıları, kanılarımızda korkusuz ve beklenmedik bir değişiklik, bunların hiçbiri inancımızı sarsma gücüne sahip olmazdı. Ona yeni bir kanıtın insafına ve görülmemiş bir belagatin ihnasına bırakmazdık; bu saldırıları sarsılmaz, eğilmez bir azimle savuştururduk:

Illius fluctus rupes ut vatsa refundit,

Et varias circum latrantes dissipat undas

Mole sua.

"Kendine çarpan dalgaları geri tepen

ve çevresinde kükreyen çırpıntıları

gövdesiyle dağıtan kocaman bir kaya gibi." (Anonim, Ronsard'ı övmek için Virgilius'un *Aenidas*'ını taklit eden dizeler, VII, 587)

Eğer tanrısallığın ışını bize bir parça dokunmuş olsaydı, her yanda görünürdü; sadece sözlerimiz değil, bizzat eylemlerimiz de, onun aydınlığını ve parlaklığını taşırdı. İçimizden gelen her şey bu soylu ışıkla aydınlanmış olurdu. İnsanların mezhepleri içinde öğretisi ne denli güç ve garip olsa da davranışlarını ve yaşamını buna göre biçimlendirmeyen tek bir din mensubu hiç yokken, bu kadar tanrısal ve semavi bir kurumun içindeki Hıristiyanların sadece sözlerle belirlendiğini görmekten utanç duymalıydık.

Bunları görmek istiyor musunuz? Törelerimizi bir Müslümanınkiyle ya da bir dinsizinkiyle karşılaştırın; onlar her zaman alt düzeyde kalırken, biz dinimizin üstünlüğü bakımından kıyaslanmaz bir mesafeden parlamalıyız… Ve bunun için şöyle denmeliydi: "Onlar bu kadar dürüst, bu kadar iyiliksever, bu kadar iyiler mi? Şu halde Hıristiyandırlar!" Tüm dinlerde öteki bütün dış görünümler ortaktır; umut, güven, olaylar, törenler, tövbe, şehitler. Bizim gerçeğimizin özel işareti erdemimiz olmalıydı; aynı zamanda hakikatin (doğruluğun) en semavi ve en güç, en soylu kanıtlamasıdır. Bu nedenle, Hıristiyan olan Tatar kralı Lyon'a gelip, Papa'nın ayaklarını öpmek ve törelerimizde bulmayı düşündüğü kutsallığı gözleriyle görmek istediği zaman bizim iyi kalpli Aziz Louis'miz, onun sefih yaşama tarzımızdan etkilenerek Hıristiyanlıktan soğur korkusuyla onu vazgeçirmeye çalışmakta çok haklıydı! Ama aynı sebeplerle Roma'ya gitmiş olan bir başkası için tamamen farklı davrandı; adam, yüksek rütbeli papazların ve halkın sefih yaşamını görünce, bu kadar bozulma ortasında ve bu derece günahkâr ellerde dinimizin hâlâ meziyet ve göz kamaştırıcılığını muhafaza ettiğini görerek dinimize daha sıkı bağlandı.

Kutsal İncil, "bir damla imanımız olsaydı, dağları yerinden oynatırdık" der; eylemlerimizde tanrısal bir yol göstericilik varsa, onlarda inancımız gibi mucizevî bir yan olacaktır. "Brevis est institutio vitæ beatæque, si credas." ["İnanıyorsan, hayatın iyiliğe ve mutluluğa çabuk ulaşacaktır." (Quintilianus XII, 11)]

Kimileri, inanç duyan kişileri, kendi inanmadıklarına inandırır. Sayıca çok olan başkaları, kendilerini buna inandırsalar da, gerçekte inanmanın ne olduğunu bilme yetisinden yoksundur.

Şu an ülkemizi boğan iç savaşlarda hızla değişen, basit ve sıradan biçimde gelişen olaylar görüp yadırgıyoruz; bunlara kendimizden hiçbir şey katmadığımız için yadırgıyoruz bu durumu. İki tarafta

da tek olan adalet, oralarda bir süs ve kılıf gibidir; dayanak olarak gösterilmiş, ama ne kabul edilmiş, ne yerleştirilmiş, ne de benimsenmiştir. Adalet, oralarda davacının yüreğinde ve duygularında değil avukatın ağzında gibidir. Tanrı olağanüstü yardımını bizim tutkularımıza değil, inanca ve dine gösterecektir. İnsanlar oyunun yöneticisi olarak dini kullanırlar, oysa bunun tersi olmalıdır.

Bunu hissediyor musunuz? Pek doğru ve pek sağlam bir cetvelden balmumundan çıkartır gibi bunca farklı şekil çıkartarak dini kendi ellerimizle yönetiyoruz. Fransa'da şu an göründüğünden daha iyi ne zaman görülür bu? Bunu soldan ya da sağdan ele alanlar, bunu kara ya da ak görenler – hepsi kendi ihtiraslı ve haşin girişimleri için kullanıp, yaşamımızın yönetilmesine ve kurallarına bağlı bu olgu üzerinde sahip olduklarını öne sürüyor ve kanıların çeşitliliğinden kesinkes şüpheye düştükleri zulümler ve haksızlıklar konusunda son derece aynı biçimde davranıyorlar. Aynı okuldan ve aynı töreler öğreniminden, daha birbirine benzer, daha özdeş yönetimlerin çıktığını görmek mümkün mü?

Bakınız, ne korkunç bir ihtiyatsızlıkla tanrısal nedenlerle oynuyoruz ve bunları kaderin her şeyi altüst eden fırtınaları içinde bize taraf değiştirtişine göre, hiçbir dinsel titizlik göstermeden nasıl reddedip yeniden geri aldık! Bu çok önemli sorunu ele alın: Dini savunmak için uyruğun hükümdarına karşı baş kaldırmasına ve silahlanmasına izin verilmiş midir? Buna geçen yıl kimin olumlu cevap verdiğini ve bu cevabın hangi tarafın amentüsü olduğunu hatırlayın… Olumsuz cevabın aynı şekilde başka hangi tarafın amentüsü haline geldiğini hatırlayın o vakit… Ve şimdi, birini ve diğerini ilan eden oyların hangi yandan ileri geldiğini anlıyor musunuz? Silahlar bu ya da şu nedenden dolayı daha az mı gürültü çıkarıyor? Ve ihtiyacımız olan boyunduruğu doğruluğa yüklemek gerektiğini söyleyen kişileri alevli odun yığınlarına atıyoruz.

Orduda yalnızca din gayretiyle çalışanlarla ülkenin yasalarının korunması veya krala hizmet etme gayretinde olanları ayırırsak tam bir askeri birlik oluşturamayız. Nasıl oluyor da bu kadar az insan bizim iç savaşımızda duruma egemen oluyor? Aynı insanların kâh şiddet ve uzlaşmazlıklarıyla, kâh ilgilisizlikleriyle, kâh gevşeklik ve uyuşukluklarıyla işlerimize zarar vermeleri nereden ileri geliyor? Onların kişisel ve rastgele düşüncelerle bu yola itilmelerinden, farklılıklarıyla orantılı hareket etmelerinden kaynaklanmıyor mu bu durum?

Sadece tutkularımızı okşayan inanca gönülden uyum sağladığımız bana açık gibi geliyor. Hıristiyanlarda bulunan hasımlık gibisi yoktur. Eğilimimiz nefret, zalimlik, ihtiras, aç gözlülük, müzevirlik, başkaldırıyla aynı yönde olduğu zaman gayretkeşliğimiz harikalar yaratıyor. Ama tersine, mucize eseri istisnai bir mizaç zorlamadığı takdirde iyilik, merhamet, ılımlılık ne gitmek için ayak ne uçmak için kanat bulabiliyor.

Dinimiz kusurların kökünü kazıma amacı güder; oysa onları örtüyor, besliyor ve kışkırtıyor.

Tanrı'yı hiçbir zaman –denildiği gibi- sakal takıp gülünç hale düşürmek gerekmez. Ona inanıyorsak, bunu iman bakımından değil sıradan inanç olarak söylüyorum ve hatta arkadaşlarımızdan biri gibi Tanrı'yı bir başka ışık altında tanısaydık, onu her şeyin üzerinde sonsuz iyiliği ve kendisinde parıldayan sonsuz güzelliği için severdik. Ve hiç değilse o zaman sevgimiz de, aynı şekilde zenginliklerimiz, zevklerimiz, şanımız ve dostlarımız da ilerlerdi.

Bir yanda kusurlu zevklerimizden birinin nesnesi, ölümsüz bir zaferi, basit bir zekâya sahip biri çıkıp da bunların birini ve diğerini dengelemeyi istemez mi? Ve yine de bu sadece hakaret etmek arzusu değilse sırf küçümsemek için onu inkâr ediyoruz; küfür etmeye yönelten hangi zevktir?

Orpheus'un sırlarını öğrenirken kendini bu dine adayanların öldükten sonra sonsuz ve kusursuz mutluluk tadacaklarını söyleyen rahibe, filozof Antisthenes, "Sen buna inanıyorsan, neden kendin

ölmüyorsun?" der.

Kabaca ve konumuza daha uzak bir tarzda, Diyojen kendisini öteki dünyanın nimetlerine ulaşmak için inancına katılmaya ikna etmeye çalışan rahibe şöyle çıkışır: "Sen beni çok yüce kişiler haline gelmiş Agesilaüs ile Epaminondas'ın pek mutsuz olacaklarına inandırmak mı istiyorsun; öyleyse sığırın biri olan ve değerli hiçbir şey yapmayan sen, rahip olduğun için mi sonsuz mutluluğa ereceksin?"

Ezeli mutluluğun bu yüce vaatlerini onlara aynı yetkeyi veren felsefi bir düşünce getirerek karşılasaydık, şu anda ölüme karşı duyduğumuz kadar büyük bir korku hissetmeyecektik.

Non jam se moriens dissolvi conquereretur;

Sed magis ire foras, vestémque relinquere, ut anguis,

Gaderet, prælonga senex aut cornua cervus.

"O zaman ölüm halindeki kişi eriyip kaybolmaktan yakınmayacak artık; ama dahası, bir yılanın derisini, bir geyiğin yük olmaya başlayan uzamış yaşlı boynuzlarını bırakması gibi, cenazesini geride bırakmaktan keyif duyacaktır." (Lucretius, III, 612)

Yokolup Hz. İsa'yla birlikte olmayı istiyorum diyecektik. Platon'un ruhun ölümsüzlüğü üzerine söyleminin gücü, onun kendilerine verdiği umutların keyfini daha çabuk bir biçimde sürmek için çıraklarından bazılarını ölüme gönderdi

Tüm bunlar dinimizi bütün dinlerin kabul edilişinden daha farklı bir biçimde değil sadece kendi tarzımızda ve kendi yollarımızla kabul ettiğimizin açık işaretidir. Bu dinin uygulanmakta olduğu bir ülkede bulunuyoruz; onun eskiliğini ya da ona dayanak olmuş kişilerin saygınlığını dikkate alıyoruz, imansızlara karşı dile getirdiği tehditlerden korkuyor ve bize vaat ettiklerinin peşinden koşuyoruz. Bu düşünceler inancımıza hizmet etmek zorundadır; ama insan düzeyinde olduklarından dolayı destekleyici değildir. Başka bir ülkede, başka örneklerde, benzer vaatler ve tehditler bizi pekâlâ tamamen aksi bir inanca götürebilirdi. Biz Perigordlu yahut Alman olalım, aynı biçimde Hıristiyanız.

Platon'a göre çok az insan sıkı tanrıtanımazdır; bir tehlike onları tanrısal gücü kabul etmeye götürmez; böyle bir davranış Hıristiyana göre değildir. Ölümlü ve insani dinler insana özgü bir yolla kabul edilirler. Ödlekliğin ve tabansızlığın içimize ektiği iman, nasıl bir imandır? İnanmamaya cesareti olmadığı için sadece inandığına inanan garip bir iman! Cesaretsizlik ve korku gibi kötü bir duygu, ruhumuzda makul bir şey üretebilir mi?

"Tanrı tanımazlar," diyor Platon, "akıl yoluyla kendilerine cehennem ve gelecekteki acılar üzerine anlatılanları hayali bulurlar; ama kader bunun deneyimini sunduğu, yaşlılık ve hastalıklar onları ölüme yaklaştırdığı zaman, kendilerini bekleyen korkunun kadar büyük bir dehşet içlerini yeni bir inançla doldurur. Çünkü böyle düşünceler kalplere korku salar, yasalarında benzer tehditlerin tüm dile getirilişini, en azından ilaç konusunda iyilik geleceği kanısı tanrıların insanın herhangi bir kötülüğüne neden olabildiği düşüncesini doğurtabilecek her şeyi yasaklar. Denir ki, Theodorus'un tanrıtanımazlığının bulaştığı ve uzun bir süre din adamlarıyla alay etmiş olan Bion, ölüm kendisini ansızın yakaladığı zaman kendini aptalca batıl inançlara teslim etti; sanki tanrılar Bion'un durumuna göre ortadan kaybolup ortaya çıkabilirlermiş gibi!

Platon ve bu örnekler, bizi gönül rızası veya zorlamayla Tanrı inancına ulaşmış olduğumuz sonucuna götürür. Tanrıtanımazlık bir tür doğaya aykırı ve çok çirkin, insan ruhuna kabul ettirmekte

sıkıntı yaratan, olabildiğince küstah ve düzensiz bir öneridir. Ama kendini beğenmişlik ve kibirle özgün düşünceleri besleyen ve bu durumu benimsemekle dünyayı ıslah ettiğini öne süren çok sayıda insana rastlandı; bu kişiler, bu kanıyı gerçekte vicdanen benimsemiş olmak için ne yeterince çılgın, ne de yeterince güçlüdür ve göğüslerine güçlü bir kılıç darbesi indirirseniz, ellerini göğe doğru açtıklarını görürsünüz. Ne zaman ki korku ya da hastalık bu kışkırtıcı şevki kıracak ve birazcık kararsız kılacak, bunlar kendilerine gelmekten, gizlice alışılmış inançların ve örneklerin yönetimine kendilerini bırakmaktan geri kalmayacaklardır. Gerçekten özümsenmiş bir dogma bir olgudur, yüzeysel duruşlarsa bir başka olgu; bunlar, bozulmuş bir akıldan doğmuş olarak, hayal hanesinde düşüncesizce ve inançsız olarak yüzerler. İyice bahtsız ve kuş beyinli kişiler ellerinden geldiğince olabildiklerinden çok daha beter olmaya çabalarlar.

Paganizmin yanlışlığı ve kutsal hakikatimizin cahilliği, Platon'un kuşkusuz insanca bir yücelikte olan ruhunu bu yanlış düşünceyi benimsemeye yöneltti; sanki çocukların ve ihtiyarların daha yatkın olduğu din, bizim dermansızlığımızdan doğuyormuş ve gücünü alıyormuş gibi!

Yargı gücümüzle irademizi bağlamak, ruhumuzu Yaradan'ımıza sıkıca sarmak ve birleştirmek zorunda olan düğüm, gücünü bizim düşüncelerimizden ve duygularımızdan değil, sadece bir şekli, bir yüzü, bir görünüşü olan tanrısal ve doğaüstü bir kucaklayıştan elde eden bir düğüm olmalıdır: Tanrı'nın otoritesi ve inayetidir bu. Öyle ki, kalbimizle ruhumuz iman tarafından düzenlenmiş ve yönetilmiş olarak, Tanrı'nın tüm diğer özelliklerimizi yeteneklerine göre kendi amacı hizmetinde kullanması haklıdır. Ve tüm bu dünya düzeneği içinde bu büyük mimarın elindeki birkaç işaret ve izin, dünyada var olan her şeyin arasında bunları şekillendiren ve yapılandıran işçiyi hatırlatan birkaç görüntünün olmadığına inanılabilir mi? O, bu çok büyük çalışmalarda tanrısallığının niteliğini göz önüne serdi; bunu keşfedemiyorsak, sadece güçsüzlüğümüzden ötürüdür. Kendisi bizzat bunu bize söyler; göze görünmeyen çalışmalarını bize göze görünen eserlerle gösterir. Sebond, bu dünyada yapımcısını yalanlayan hiçbir şey olmadığını bize göstermeye dayanan soylu bir görev üstlendi. Eğer evren inandığımız şeye uygun olmasaydı, tanrısal iyiliğe karşı haksızlık olurdu bu. Gökyüzü, yeryüzü, doğa güçleri, bedenimiz ve ruhumuz, her şey bu gizli anlaşmanın içindedir; bunları kullanmanın yolunu bulmak yeterlidir; onlar anlama yetisindeymişiz gibi bizi yetiştirir. Çünkü bu dünya insanın, insan eliyle yapılmış değil de, tanrısal düşüncenin hissedilir kıldığı heykelleri hayranlıkla seyretmesi amacıyla içine konulduğu kutsal bir tapınaktır; güneş, yıldızlar, sular, toprak anlaşılabilir olmayan her şeyin temsilini bize vermek içindir. "Tanrı'ya borçlu olunan görünmeyen şeyler" der Aziz Paul, "eğer onun sonsuz bilgeliğini ve kutsallığını eserleri üzerinden düşünecek olursak bu bilgelik dünyanın yaratılışıyla kendini gösterir."

Atque adeo facilem cæli non invidet orbi

Ipse Deus, vultúsque suos corpúsque recludit

Semper volvendo; seque ipsum incilcat et offert,

Ut bene cognosci possit, doceátque videndo

Qualis eat, doceátque suas attendere leges.

"Tanrı, yeryüzüne göğü vermekten kaçınmaz;

başlarımızın üzerinde sürekli gezdirerek bize açıkladığı onun özgün yüzü ve bedenidir; onu iyi tanıyabilelim, yürüyüşünü hayranlıkla

seyredelim ve dikkatimizi yasalarının üzerine yoğunlaştıralım diye

kendini bize sunup içimize iyice yerleşir." (Manilius, IV, 907)

İnsanca açıklamalarımız ve düşüncelerimiz bir tür ham ve kısır malzemedir; Tanrı'nın inayeti bunlara şekil verir, maddeyi biçimlendirir, ondan değer yaratır. Aynı şekilde, Sokrates'in ve Utiqueli Cato'nun erdemli eylemleri gerçek amaca sahip olmadıklarından, her şeyin gerçek yaratıcısını sevmeyi ve ona itaat etmeyi bilmediklerinden boş ve yararsız kalır – düşüncelerimizde ve akıl yürütmelerimizde de böyledir: Onların kesinlikle bir bedeni vardır; ama Tanrı'nın inayeti oraya katılmamışsa şekilsiz, kaba, ışıltısız bir kitledir bu. Ve Sebond'un savlarını renklendirmeye ve aydınlatmaya gelen iman, onları sağlam ve dayanıklı kılıyor: Bunlar kendimizi yönetmemizde bize yarayabilir, bilginin yoluna koymak için bir yavrunun ilk rehberidirler; onu bir tür biçimlendirip, daha sonra Tanrı'nın inayetiyle inancımızı tamamlamaya ve kusursuzlaştırmaya yol açarlar. Sebond'un kanıtlayıcı savları sayesinde imansızlığın yanlışlarından kaçınmış olduğunu bana itiraf eden iyi eğitimli, önemli bir kişi tanırım. Hatta bunların üzerinden bu cila kazınsa, üzerlerinden imanın yardımı ve doğrulaması kaldırılsa ve bunlar salt insan icadı yerine konulsa bile, dinsizliğin dayanılmaz ve korkunç zulmetlerine düşmüş olan kişilerle savaşta, hâlâ onlara karşı çıkarılabilecek tarzdaki tüm savlar kadar sağlam ve dayanıklı olduklarını göstereceklerdir. Hasımlarımıza şöyle de diyebiliriz:

Si melius qud habes, accerse, vel imperium fer ;

"Daha iyi kanıtlarınız varsa, ortaya koyun bunları; yoksa boyun eğin." (Horatius, *Mektuplar*, I, V, 6)

Kanıtlarımızın gücü önünde eğilsinler ya da bir başka konuda daha iyi dokunmuş ve süslenmiş başka kanıtlar göstersinler.

Ama düşünmeye bile gerek duymaksızın; önceden Sebond için cevap vermeye niyetlendiğim ikinci itirazın üzerine atıldım; bazıları onun kanıtlarının zayıf ve istediğini ispatlama gücünde olmadığını söyleyip, bunların kolayca çökertildiği iddia ediyorlar. Bu hasımlara biraz daha sertçe saldırmak gerekiyor; çünkü bunlar birincilerden daha tehlikeli ve daha haindir. Başkalarının söyledikleri kendi kanıtlarımıza göre gönüllü olarak *a priori* yorumlanır ve bir tanrıtanımaz için her yazılanın tanrıtanımazlıkla ilişkisi vardır; çünkü o, saf maddeye kendi zehrini bulaştırır. Dolayısıyla bu kişiler Sebond'un kanıtlarını yavan bulan peşin hükümlere sahiptirler. Kısacası, buyruğunun ve emrinin görkeminden ötürü saldırmayı göze alamadıkları dinimize salt insanca silahlarla saldırma fırsatını ve özgürlüğünü tanımakla üstünlüğü onlara bıraktık gibime geliyor. Bu çılgınlıkla savaşmak için kullandığım bana en uygun gibi gelen yol, insanın kibirini ve çalımını ezmek ve ayaklar altında çiğnemektir. Bu kişilere insanın yararsızlığını, boşluğunu ve hiçliğini hissettirmek, ellerinden aklın güçsüz silahlarını koparıp almak, başlarını yere eğdirip, tanrısal yüceliğin otoritesi ve saygınlığı altında yerin tozunu yutturmak gerekir. Çünkü bilgi ve bilgelik sadece, bir tek tanrısal yüceliğe aittir; sadece o kendi değerini takdir edebilir; kendimize verdiğimiz değeri ondan saklıyoruz,

"Çünkü Tanrı, kendisinden başka birisinin gururlanmasına izin

vermez." (Heredotus, VII, X)

Kötü ruh zorbalığının ilk dayanağı olan bu kendini beğenmişliği yok edelim: "Deus superbis resistit; humilibus autem dat gratiem." ["Tanrı kibirlilere karşıdır, iyiliği alçakgönüllülere sunar." (Saint-Pierre, *Mektuplar*, I, V, 5)] Zekâ bütün tanrılarda vardır; insanlarda ise ya hiç yoktur; ya da pek az vardır, der Platon.

Bununla beraber biz Hıristiyanlar için kutsal ve tanrısal inancımıza kusursuzca uyan ölümlü ve

geçici niteliklerimizi görmek büyük bir avunma ve yüreklendirmedir; bunları eşit derecedeki fani ve geçici şeyler konusunda kullandığımız zaman, bu nitelikler imanın kendisiyle olabileceğinden daha iyi ne daha fazla zorla, ne de tam olarak bu konulara uyum sağlamış olur. Şu halde insanın hizmetinde Sebond'unkilerden daha güçlü başka kanıtlar olup olmadığına, onun kanıtlamalar ve akıl yürütmeleriyle bir gerçeğe varmasının mümkün olup olmadığına bakalım.

Tanrıtanımazlara karşı savunma yapan Aziz Augustinus, imanımızın aklın kanıtlayamadığı fasıllarını bunların yanlış diye düşünmeleri konusunda haksızlıklarını kınamak için bir neden bulur. Ve aklımızın ne doğasını, ne de nedenlerini açıklayabildiği birçok şeyin olabildiğini ve olmuş olduğunu kanıtlamak için, insanın bilip de hiçbir şey anlamadığı bazı bilinen ve şüphe götürmeyen deneyimleri açıkça ortaya koyar; tüm diğer şeyler gibi bunu da titiz ve dikkatli bir araştırmayla yapar. Oysa daha iyisi yapılmalı ve insanlara akıllarının güçsüzlüğünü açıklayabilmek için çok nadir örnekleri araştırmanın gerekli olmadığı gösterilmelidir. Çok duru da olsa, kendisine göre yeterince duru da olsa, aynı şey onun için kolay ve zor da olsa, akıl öylesine sakat, öylesine kördür ki açıklığı yoktur; doğa bütünü içinde onun yargılama yetkisini ve müdahalesini onaylamaz.

Din dışı felsefeden kaçmamızı öğütlediği zaman, bilgeliğimizin Tanrı huzurunda çılgınlıktan başka bir şey olmadığını, tüm kendini beğenmişliğin içinde insanın kendinin daha yararsız olduğunu, insanın bilgi birikimine vehmettiği zaman henüz bilmenin ne olduğunu bilmediğini, bir hiç olan insanın bir şey düşündüğü zaman hayale kapıldığını ve kendini aldattığını bize sıkça hatırlattığı zaman Hakikat bize ne der? Bunlar Kutsal Ruh'un meselleridir ve öyle açık ve güçlü biçimde ifade edilmişlerdir ki, benim savunmayı istediklerim konusunda, onun yetkesine kendini teslim edip, ona tamamıyla boyun eğen kişilere için başka kanıta gereksinmeyeceğim. Ama sözünü ettiğim tanrıtanımazlar ancak kendilerine özgü yollardan kamçılanmayı ister ve düşünceleriyle sadece aklın bizzat kendisiyle savaşmayı kabul ederler.

O halde şu an için insanı yalnız başına, dış yardım olmaksızın, sadece kendi silahlarıyla donanmış, bununla birlikte varlığının onuru, gücü ve temeli olan tanrısal inayetle bilgiden yoksun düşünelim. Bu güzel donanımla ne kadar sağlam olduğunu görelim… O, bana aklının çabaları sayesinde öteki yaratıklar üzerinde sahip olduğunu düşündüğü şu büyük üstünlükleri anlatsın. Gök kubbenin bu hayranlık uyandıran hareketinin, seyirlik biçimde başının üzerinde yol alan şu meşalelerin ezeli ışığının, bu sonsuz denizin etkileyici çalkantısının yararına ve hizmetine kurulmuş olduğuna ve yüzyıllar boyunca sürüp gittiğine onu kim inandırdı? Bu kendinin efendisi bile olmayan, her tür saldırıya uğrayan, kendine evrenin hâkimi ve hükümdarı diyen sefil ve cılız yaratık kadar gülünç bir şey hayal etmek mümkün müdür? O, evrenin gereğince idare edebildiği en küçük tarafını tanıma iktidarına bile sahip değildir! Ve insanın kendine atfettiği şu ayrıcalık, bu büyük yapıda güzelliği ve kurguyu, tek başına keşfetme yeteneği, mimara bundan dolayı şükranlarını dile getirebilmesi ve böylece mimarın kendisine verdiği dünyanın kayıp ve kazanç defterini elinde tutuşu! Bu güzel ve yüce görevin belgesini göstersin bize! Bunlar tek başlarına bilgelere mi bağışlanmıştır? Şu halde bunlar çok az kişiyi kapsıyor. Deliler ve kötüler böylesine olağanüstü bir lûtfa layık mıdırlar? Ve bunlar en kötü cinsten olduklarına göre, tüm diğer yaratıklara nasıl tercih edilebiliyorlar?

Şu sözlerin sahibine inanacak mıyız? "Quorum igitur causa quis dixerit effectum esse mundum? Eorum scilicet animantium quæ ratione utuntur. Hi sunt dii et homines, quibus profecto nihil est melius" ["O halde, dünyanın kimin için yaratıldığını mı söyleyeceğiz? Kuşkusuz akıllarıyla hareket edenler için; Yani tüm varlıkların en kusursuzları olan Tanrılar ve insanlar için! (Cicero, *De natura deorum*, II, LIV)] Bu Tanrılarla insanları eş tutma densizliğiyle hiçbir zaman yeterince savaşamayacağız.

Ama bu zavallıcığın böyle bir üstünlüğü hak edecek nesi var içinde? Gök cisimlerinin bu bozulmaz yaşamı, onların güzellikleri, yücelikleri ve pek titizce düzenlenmiş hareketleri ölçüp biçildiği zaman,

cum suspicumus magni cœlestia mundi

Templa super, stellisque micantibus Aethera fixum,

Et venit in mentem Lunæ solisque viarum;

"Başımızın üzerindeki gök kubbeye gözlerimiz kaldırıp

parlak yıldızları gördüğümüz zaman;

ayın ve güneşin hareketlerini düşündüğümüz zaman." (Lucretius, *De Natura Rerum*, V)

bu cisimlerin sahip olduğu egemenlik ve güç, sadece yaşamlarımızın ve kaderimiz üstünde değil,

Facta etenim et vitas hominum suspendit ab astris,

"Çünkü o insanların eylem ve hayatını yıldızlara bağlı kıldı."

(Manilius, III, LVIII)

eğilimlerimiz, düşüncelerimiz, arzularımız üzerinde de görülür; aklımızın bize öğrettiği ve gösterdiği gibi bunlar etkinliklerine göre yönetir, kışkırtır ve harekete geçirirler;

speculatáque longè

Deprendit tacitis dominantia legibus astra,

Et totum alterna mundum ratione moveri,

Fatorúmque vices certis discernere signis.

"Aklımız, bize çok uzak görünen yıldızların,

insanları gizli yasalara göre yönelttiğini

ve evrenin bütünüyle periyodik yasalara göre yönetildiğini

ve kaderin değişkenliklerinin yıldızların görünüşlerine bağlı olduğunu kabul eder." (Manikus, 1, 60)

Sadece bir insanın değil, ama bir kralın, hanedanların, imparatorlukların ve tüm bu alt dünyanın en küçük semavi hareketlerle sürüklenmiş olduğuna bakıldığı zaman,

Quantáque quam parvi faciant discrimina motus:

Tantum est hoc regnum, quod regibus imperat ipsis!

"En küçük hareketler bile ne kadar büyük etkiler yaratıyor!

O kadar büyük bir güç ki kralları bile yönetiyor!"

(Manikus, 1, 55 ve IV, 93)

Ve erdemimiz, kusurlarımız, yeteneklerimiz ve bilgimiz, hatta yıldızların yol alışı üzerine

şekillendirdiğimiz kurgular, onları kendimizle kıyaslamamız, tüm bunlar akla uygun biçimde ayrıcalıkları ve iyilikleriyle yargıladığımız içindir,

furit alter amore,

Et pontum tranare potest, et vertere Troiam,

Alterius sors est scibendis legibus apta:

Ecce patrem nati perimunt, natosque parentes,

Mutuaque armati coeunt in vuln era fratres,

Non nostrum hoc bellum est; coquntur tanta movere,

Inque suas ferri ponas, lacerandaque membra:

Hoc quoque fatale est sic ipsum expandere fatum.

Birisi aşktan delirmiş,

denizler aşıp Truva'yı yakabilir;

ötekinin kaderi yasaları kaleme almaktır.

İşte babalarını öldüren çocuklar ve çocuklarını öldüren ana-babalar;

bunlar da kardeşlerine karşı silahlanan kardeşler ve birbirlerini

öldüren kardeşler.

Bu katliamın sorumlusu biz değiliz; kader bu bedbahtları

her şeyi bu şekilde altüst etmeye, kendi kendilerini cezalandırmaya ve birbirlerini paralamaya zorluyor.

Ben de kaderin cilvesiyle kaderden bu şekilde söz ediyorum.

(Manilius, IV, 79, 118)

Sahip olduğumuz aklın bu bölümüyle göğün yaptığı bu üleştirmeyi elde ediyorsak bu bizi onunla nasıl eşit kılabilecekti? Onun özünü ve niteliklerini nasıl bilgimize tabi tutacaktık? Bu semavi cisimlerde tüm gördüklerimiz bizi şaşırtıyor: "Quæ molitio, quæ ferramente, qui vectes, quæ machinæ, qui ministri tanti operis fuerunt?" ["Bu uçsuz bucaksız yapıt için güçler, araç gereçler, manivelalar, makineler, kullanılan işçiler hangileridir?" (Cicero, *De natura deorum*, I, VIII)] Neden bunlar bizi ruhtan, yaşamdan ve akıldan yoksun bıraksın? Bunlarla itaatten başka hiçbir ilişki sürdürmeyen biz, orada hareketsiz ve duyarsız bir sersemlik mi bulduk? Orada insanın dışında akıl sahibi hiçbir yaratık görmedik, diyecek miyiz?

Güneşe benzer herhangi bir şey gördük mü? Ona benzer hiçbir şey görmediğimiz için varoluşunu sona erdiriyor mu? Ve de hareketleri emsali olmadığı için mi son bulmuyor? Eğer görmediğimiz buysa, bu bilgimizin aşırı derecede kısıtlı olmasından değildir: "Quæ sunt tantæ animi angustiæ!" ["Aklımızın sınırları o kadar dardır ki!" (Cicero, *De natura deorum*, I, XXXI)]. Ay'ı semavi bir yerküre yapmak burada kendini beğenmişliğe bağlı bir rüya değil midir? Orada Anaxagoras gibi dağlar, vadiler hayal etmek? Oraya Platon ile Plutarkhos'un yaptığı gibi, kendi çıkarımız için yerleşim yerleri ve evler yerleştirmek? Ve kendi yerküremizden aydınlatan ve ışıklı bir yıldız yapmak? "Inter cætera mortalitatis incommoda et hoc est, calligo mentium, nec tantum necessitas errandi sed errorum amor" ["Ölümlü doğamızın öteki sakatlıklarının arasında, sadece hata yapmaya zorlayan değil, ama ona hatalarını sevdiren şu ruh körlüğü vardır." (Seneca, *De ira*, II, IX)]. Corruptibile corpus aggravat animam, et deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem. ["Çürümeye mahkûm beden ruhu ağırlaştırır ve bu yeryüzü ikameti zekâyı güçten düşürür. (Bilgeliğin Kitabı, Aziz Augustinus zikrediyor, *Tanrı'nın Kenti*, XII, XV)].

Kendini beğenmişlik bizim doğal ve öteden beri hep var olan hastalığımızdır. Tüm yaratıkların en bahtsızı ve en kırılganı insandır; aynı zamanda en mağrur olanı da. Kendini beğenmişlik, şu ölümlü âlemde dünyanın çamur ve çöplüğü içinde, en kötüye bağlanmış ve çivilenmiş olarak, evrenin en ölü ve en kokuşmuş bölgesinde, meskenlerin son katında, gök kubbenin en uzak yerinde, bu üçünün en

kötü koşulundaki hayvanlarla birlikte kendini hissettirir ve gösterir. Bununla birlikte, düşünme aracılığıyla kendini ay çemberinin üzerine yerleştirip, gökyüzünü ayaklarının altına gönderir. Bu düşüncenin hiçliği aracılığıyla insan kendini Tanrı'yla eşitler, kendinde tanrısal nitelikler vehmeder, kendine öteki yaratıklar topluluğunun en seçkini gibi düşünür ve kendine iyi gibi gelen kimi özellikler ve güçler atfetmek suretiyle meslektaşlarının ve yoldaşlarının, hayvanların hoşa giden yanlarını kurgular. Zekâsı ile hayvanların içsel hareketlerini ve gizemlerini nasıl tanıyabilir? Aralarındaki hangi kıyaslamayla, onlara yüklediği aptallığı bize sonuç olarak çıkarır? Kedimle kendisiyle oynadığım zaman benim onunla olduğumdan daha hoşça zaman geçirip geçirmediğimi kim bilir? Karşılıklı takılırız birbirimize. Oynamak ya da oynamayı reddetmek için zamanım müsait mi diye birbirimize karşılıklı takılırız.

Platon, Satürn altındaki "altın çağ"ı tasvir ederken, insanın o zamanlar sahip olduğu en önemli üstünlükler arasında hayvanlarla iletişimini sayar. Onlar sorgulayarak ve hayvanların katında bilgi edinerek bunların temsil ettikleri gerçek nitelikleri ve farklılıkları tanıyor ve bu durumdan bizim yapabileceğimizden çok daha mutlu bir şekilde yaşamını sürdürmesine yol açan kusursuz bir beceriklilik, kusursuz bir bilgelik çıkarıyorlardı. Hayvanlar hakkında insanın saygısızlığını yargılamak için bize bundan daha iyi bir kanıt gerekir mi? Bu büyük yazar olayların çoğunda, kendi çağında yapıldığı gibi, doğanın onlara yalnızca ileride kehanetlerin çıkartılabildiği kullanıma dayanan bedensel bir biçim verdiği kanısını da belirtti. Hayvanlarla bizim aramızda iletişimi engelleyen kusur neden onlar kadar bizden de kaynaklanmasın? Geriye onların bizi anlayamama özrünü çözmek kalıyor; çünkü biz de onları, onların bizi anlayamadıklarından daha fazla anlayamıyoruz. Bu nedenle, bizim onlar için yaptığımız gibi onlar da bizi aptal diye değerlendirebilirler. Bizim hayvanları anlayamamamız pek şaşırtıcı değil; ne Basklar'ı, ne de Troglodyteler'i daha fazla anlıyoruz. Bununla birlikte, bazı kişiler hayvanların dilini anladıklarını söyleyerek övündüler: Apollonius Thyaneus, Melampus, Tyresias, Thales ve diğerleri. Coğrafyacıların dediğine göre, bir köpeği kendilerine kral seçen halklar olduğu sürece, bunların köpeğin sesini ve hareketlerini iyi yorumlamaları gerekir! Zaten aramızdaki bu eşitlik fark edilmeli; hayvanların hissettikleri bilincine bir parça sahibiz, onlar da bize karşı aşağı yukarı aynı durumdadır. Bize yaltaklanırlar, bizi tehdit ve protesto ederler; bizim için de durum bunun aynısıdır.

Kısacası, hayvanlar arasında dolu dolu ve tam bir iletişim olduğunu, birbirleriyle anlaştıklarını görüyoruz; yalnızca aynı türler için değil, farklı türler için de benzer biçimde bu böyledir.

Et mutæ pecudes et denique secla ferarum

Dissimiles suerunt voces veriásque cluere,

Cum metus aut dolor est, aut cum jam gaudia gliscunt.

"Sözden yoksun hayvanlar, hatta vahşi hayvanlar bile,

onları harekete geçiren korku, acı ya da sevince göre

farklı ve çeşitli sesler çıkarırlar." (Lucretius, V, 1058)

At, köpeğin belirli bir biçimde havladığını duyduğunda onun kızgın olduğunu anlar, başka bir biçimdeki havlama onu ürkütmez. Hatta sesten yoksun hayvanlar bile bizi aralarında bir başka iletişim yolu var olduğunu düşünmeye sevk eden özel yöntemlere sahiptir; hareketleri bir şey ifade eder ve düşünceleri sergiler:

Non alia longè ratione atque ipsa videtur

Protrahere ad gestum pueros infantia linguæ.

"Hemen hemen aynı biçimde, dilleri yetmediğinden,

çocukların da jestler diline yöneldiklerini görüyoruz " (Lucretius, V, 1029)

Neden olmasın? Çoğu sağır dilsizin işaretlerle tartıştığına, birbirlerine kanıtlar sunup öyküler anlattığına tanık oluyoruz. Onların gerçekten de buna pek yatkın, pek eğitilmiş olduklarını, birbirleriyle hiçbir zorluk çekmeden, kusursuzca anlaştıklarını gördüm. Âşıklar birbirine kızar, tesellide bulunur, teşekkür eder, randevu verir; sonuçta her şeyi birbirlerine gözleriyle söyler:

E'l silentio ancor suole

Haver prieghi e parole.

"Sessizlik bile yalvarmayı

ve kendini duyurmayı bilir." (Torquato Tasso, *Aminte*,

sahne II, koro 34)

Ya ellere ne demeli? Onlarla sorarız, söz veririz, çağırırız, kovarız, tehdit ederiz, dua ederiz, yalvarırız, inkâr ederiz, reddederiz, sorgularız, hayranlık duyarız, sayarız, itiraf ederiz, pişman oluruz, korkarız, utanırız, kuşkulanırız, öğretiriz, emrederiz, harekete geçiririz, cesaret veririz, söveriz, tanıklık ederiz, suçlarız, mahkûm ederiz, affederiz, hakaret ederiz, küçümseriz, meydan okuruz, kızarız, şımartırız, alkışlarız, kutsarız, aşağılarız, alay ederiz, uzlaşırız, tembih ederiz, yüceltiriz, bayram ederiz, seviniriz, yakınırız, kederleniriz, cesaretimizi yitiririz, umutsuzluğa kapılırız, hayret ederiz, yazarız, susarız… Onlarla dile rakip yaratarak sonsuz çeşitlilik içinde ne yapmayız ki! Ya başla? Başla davet ederiz, yol veririz, itiraf ederiz, inkâr ederiz, yalanlarız, hoş geldin deriz, onurlandırırız, yüceltiriz, küçümseriz, sorarız, baştan savarız, neşelendiririz, kedere sürükleriz, okşarız, azarlarız, boyun eğeriz, karşı çıkarız, yüreklendiririz, tehdit ederiz, güven veririz, sorgularız… Ya kaşlara ne demeli? Ya da omuzlara? Konuşmayan hiçbir hareket yoktur; öğretilmeksizin edinilen anlaşılabilir bir dildir bu. Yine de halka mal olmuş bir dildir; bu da, diğerlerinin farklılığı ve özgün kullanımına bakıldığı zaman, insan doğasına iyice özgü olduğunu düşünmeye sevk eder. Zorunluluğun ihtiyaç duyanlara öğrettiği parmak alfabesini ve hareketlerin dilbilgisini ve bilimini sadece bu yollarla çalışan ve ifade edilen bilimleri bir kenara bırakıyorum; Plinius'un bize başka dile sahip olmayan halklar diye sözünü ettiği uluslar için de aynı durum geçerlidir.

Abdera kentinden bir elçisi, Isparta kralı Agis ile uzun uzadıya konuştuktan sonra ona sordu: "Pekâlâ, soylu efendim, yurttaşlarıma hangi yanıtı götürmemi istiyorsunuz?" – "söylemek istediğim her şeyi sana bıraktım, istersen tek kelime etmezsin." İşte sessiz ve pek anlaşılır bir belagat!

Ayrıca hayvanların eylemlerinde insana özgü bir tür becerikliliğin var olduğunu görmüyor muyuz? Arılardakinden daha düzenli, daha büyük kapsamlı görev ve hizmetlerle kurallara bağlanmış, daha fazla sebatla örgütlenmiş bir toplum var mı? Bu kadar iyi düzenlenmiş bu eylem ve işlev sisteminin rasyonel bir düşünce ve öngörü olmaksızın çalıştığını düşünebilir miyiz?

His quidam signis hæc exempla sequiti,

Esse apibus partem divinæ mentis et haustus

Æthereos dixere.

"Bu belirtilerle ve bu kadar örnekten sonra,

bazı kişiler arıların tanrısal ruhun bir parçası

ve göksel yayılımlarını almış olduklarını söyledi."

(Virgilius, *Georgica*, IV, 219)

İlkbahardaki dönüşlerinde evlerimizin her köşesini gözden geçirirken gördüğümüz kırlangıçlar bin bir yer arasından düşüncesizce araştırıp ayırt etmeden mi yerleşmek için en elverişli olan yerleri seçiyor? Yuvalarının güzel ve hayranlık uyandıran kuruluşunda, kuşlar niteliklerini ve sonuçlarını bilmeden mi kare biçimini yuvarlak biçime, bir geniş açıyı dik açıya tercih ediyorlar? Sert olan bir şeyin ıslatıldığı zaman yumuşadığını bilmeden mi gagalarına bazen kil, bazen su alıyorlar? Yavrularının narin uzuvlarının daha yumuşak ve daha rahat olacaklarını öngörmeden mi saraylarının döşemesini yosun ya da kuştüyüyle kaplıyorlar? Onlar yağmurla rüzgârdan korunup, yuvalarını bu rüzgârların farklı özelliklerini bilmeden ve birinin diğerinden daha iyi olduğunu hesaba katmadan mı doğu yöne dönük olarak kuruyorlar? Düşünme, akıl yürütme ve sonuç çıkarma yeteneği yoksa örümcek neden ağının bir yanını daha sık, diğer yanını daha gevşek dokuyup, değişik düğüm kullanıyor. Eserlerinde hayvanların bizden ne kadar üstün olduklarını, zanaatkârlığımızın onları taklit etmekte zorlandığını açıkça görüyoruz. Bununla birlikte, en kaba saba çalışmalarımızda bile kullandığımız özellikleri, ruhumuzun bunlara nasıl bütün güçleriyle katıldığını gözlemleyebiliyoruz. Neden hayvanlarda başka türlü olsun ki? Doğal ya da icat yoluyla yapmayı başardıklarımızı geride bırakan uğraşlar neden bilmem hangi doğal ve kölece eğilime yüklenmeli? Zaten burada onların bizim üzerimizdeki çok büyük üstünlüğü kabul ediyoruz; sanki doğa ellerinden tutmuşçasına yaşamlarının her eyleminde ve işlemesinde bir ana yumuşaklığıyla onlara eşlik edip yönlendirirken, korumamız gereken şeyleri bu sırada icat etmeye mecbur tutarak bizi rastlantıya ve kadere terk eder; aklın bir düzenlemesiyle ve çabasıyla hayvanlarda olan doğal beceriye ulaşma yolunu bazen bizden esirger: Hayvanların aptallığı her yararlı şey konusunda, tanrısal zekâmızın üstünü çıkar.

Bu hesaba göre, gerçekten de, Doğa'ya son derece adaletsiz bir üvey ana demekte haklı olacaktık. Ama hiç de öyle değildir; organizmamız pek şekilsiz ve pek anormal değildir. Doğa tüm yarattıklarının üzerine titredi; bunlardan hiçbirini kendini korumak için gerekli donanımdan yoksun bırakmadı. İnsanların şu suçlamasını duyarım: (onlardaki kafa karışıklığı kimi zaman çok yükseklerde kimi zamanda çok aşağılara düşmektedir) Biz yeryüzüne çıplak olarak bırakılmış tek hayvanız; bağlı, başkalarının artıklarıyla örtünen ve donanımını sağlayan tek hayvan. Hâlbuki tüm diğer yaratıklar doğa tarafından gereksinimlerine göre kabuklarla, kozalarla, kılla, yünle, dikenlerle, kalın deriyle, tüyle, kıtıkla, pullarla, post ya da ipekle donatılmışlardır. Bu arada doğa, saldırmak ve savunmak için onları pençelerle, dişlerle, boynuzlarla silahlandırmış, hatta her birine uygun düşen ne varsa, yüzmeyi, uçmayı, ötmeyi öğretmiştir; hâlbuki insan, çıraklık süresi olmadan, ağlamanın dışında ne yürümeyi, ne konuşmayı, ne de yemeyi bilir:

Tum porro puer, ut sævis projectus ab undis

Navita, nudus humi jacet, infans, indigus omni

Vitali auxilio, cum primum in luminis oras

Nixibus ex alvo matris natura pofudit;

Vagitúque locum lugubri complet, et æquum est

Cui tantum in vita restet transire malorum.

At variæ crescunt pecudes, armenta, feræque,

Nec crepitacula eis opus est, nec cuiquam adhibenda est

Almæ nutricis blanda atque infracta loquella;

Nec varias quærunt vestes pro tempore cæli;

Denique non armis opus est, non mænibus altis,

Queis sua tutentur, quando omnibus omnia largè

Tellus ipsa parit, nataráque dædala rerum.

"Ve sonra, kudurmuş dalgaların kıyıya attığı çocuk,

doğanın onu ışığa karıştırmak için bir gayretle anasının bağrından kopardığı anda toprağın üzerine çıplak, dilsiz, yaşamak için gerekli her şeyden yoksun uzandı; doğum yerini ağlamaklı çığlıklarıyla doldurdu.

Yaşamının tüm akışı içinde ona geriye acı çekeceği bunca kötülük kaldığına göre ağlamakta haklıydı. Aksine, tüm hayvanlar, küçük ve büyük baş hayvanlar, vahşi hayvanlar kolayca büyür; ne çıngıraklı oyuncaklara, ne de bir sütannenin sevimli ve okşayıcı seslenmelerine

gereksinimleri vardır. Onlar mevsimlere göre giysilerin arayışında da değillerdir; becerikli yeryüzü ve doğa gereksinimlerini bolluk içinde sağladığına göre, mülklerini korumak için onlara ne silahlar, ne de yüksek duvarlar gerekir." (Lucretius, V, 223)

Bu tür yakınmalar yanlıştır; dünyanın düzenlenmesinde hayvanlarla bizim aramızda eşi görülmemiş bir eşitlik ve tekbiçimli bir ilişki var. Derimiz onlarınki kadar havanın kötü etkilerine dayanıklıdır; henüz giysi kullanma alışkanlığı olmayan halklar bunu gösteriyor. Atalarımız Galyalılar, soğuk bir gökyüzü altında yine de İrlandalı komşularımızdan hemen hemen daha fazla giyinmezdi. Ama buna kendimizden pay biçelim; çünkü rüzgâra ve havaya karşı açık bırakmayı sevdiğimiz bedenimizin tüm bölümleri bunlara dayanmak üzere yapılmıştır. Üzerimizde soğuktan korunması gereken bir bölüm varsa bu sindirimin yapıldığı karın bölgesi olmalı; atalarımız onu açıkta bırakırdı ve kadınlarımızsa her ne kadar narin ve nazik olsalar da, pek sıkça göbeklerine kadar dekolte giyinir. Çocukların sarılıp sarmalanmaları da çok gerekli değildir; Ispartalı anneler, çocukların altını bağlayıp kundaklamaksızın tüm uzuvlarını açıkta bırakarak yetiştirirlerdi. Ağlama tarzımız çoğu hayvanla ortak olup, doğumlarından sonra uzun süre yakınmayan ve sızlanmayan hemen hemen yoktur; çünkü içinde bulundukları güçsüzlük nedeniyle oldukça doğal bir davranıştır bu. Beslenme alışkanlığına gelince, bizde olduğu gibi onlarda da doğaldır ve öğrenim gerektirmez;

Sentit enim vim quisque suam quam possit abuti.

"Her canlı varlık yeteneklerini hisseder." (Lucretius, V. 1032)

Kendini besleme gücünü elde etmiş olan bir çocuğun besinini aramayı bilmesinden kim kuşku duyacaktı? Yeryüzü bunu üretir ve toprak ona, başka bir yapay işlem olmadan yeterince sunar; hayvanlar için de aynısını yapar; karıncaların ve öteki türlerin yılın kısır ayları için erzak toplamaları

bunu göstermektedir. Varlığını yeni keşfettiğimiz kavimler, özel çalışma gerekmeden elde edilmiş doğal erzak ve içeceklerle bize ekmeğin tek besin olmadığını, ekip biçmeksizin bile Doğa anamızın bize tüm gerekenleri yeterince, hatta belki de şimdi kendi imalatımızla eklediğimizden çoğunu bol olarak sunduğunu bize öğretmektedir;

Et tellus nitidas vinetáque læta

Sponte sua primum mortalibus ipsa creavit;

Ipsa dedit dulces fætus et pabula læta,

Quæ nunc vix nostro grandescunt aucta labore,

Conterimúsque boves et vires agricolarum,

"Ve toprak, başlangıçta ölümlüler için sarı başaklar ve verimli

üzümler verdi. Lezzetli meyveler ve bol otlaklar verdi.

Tüm bunları şimdi emeğimizle zorlukla üretiyoruz;

bu işlerde öküzlerimizin ve çiftçilerimizin gücünü tüketiyoruz."

(Lucretius, II, 1157)

iştahlarımızın taşkınlığı ve aşırılığı doyurmaya çalıştığımız tüm yeni buluşların üzerine çıkıyor.

Silahlara gelince, çoğu hayvanın sahip olduğundan daha fazla doğal silaha sahibiz; uzuvlarımızın hareketleri daha çeşitlidir, dolayısıyla önceden öğrenmeksizin bundan yarar sağlarız. Çıplak olarak savaşmak için yetişmiş insanlar, tehlikeye diğerleriyle aynı biçimde atılır. Bazı vahşi hayvanlar bizi çevikliklerivle geride bırakırlarsa da, biz birçok bakımdan onlara üstünlük sağlarız. Bedenimizi güçlendirme ve onu koruma sanatını bir tür doğal içgüdüyle ve davranış kuralıyla yapıyoruz. Bunun benzer bir kanıtı da filin savaşta kullandığı dişlerini sivriltip bilemesidir (çünkü bu dişler başka işler için değil, özellikle bu uygulama içindir). Boğalar mücadeleye girişecekleri zaman eşinip tozları çevrelerine savurur. Yabandomuzları, azı dişlerini sivriltir. Firavun sıçanı, bir timsahla karşılaşmak zorunda kaldığı zaman, bedenini iyice yoğrulmuş ve sıkıştırılmış balçığa bular; bu da ona bir kabuk ve bir zırh işlevi görür. Odun ve demirle silahlanmamızın tamamıyla doğal olduğunu neden söylemeyelim?

Konuşmaya gelince, doğal olmasaydı gerekli de olmazdı. Bununla birlikte, bir çocuk tam bir yalnızlık içinde, insanlarla her türlü temastan uzak (bunun yapılması çok güç olacaktı) yetiştirilmiş olsaydı, düşündüğünü ifade etmek için yine de bir tür dile sahip olurdu; Doğa'nın birçok başka hayvana bahşettiğini bizden esirgeyeceğini düşünmek mümkün değil. Çünkü onların sesleriyle âdet haline getirdikleri gibi yakındıklarını, sevindiklerini, yardıma ve sevişmeye çağırdıklarını gördüğümüz bu özellik konuşmaktan başka bir şey midir? Onlar bizimle biz onlarla konuştuğumuza göre neden hayvanlar kendi aralarında konuşmasınlar? Köpeklerimizle kaç şekilde konuşuruz? Ve onlar bize cevap verir! Kuşlarla, domuzlarla, öküzlerle, atlarla başka bir dil ve başka sözcükler kullanarak konuşuruz; hitap ettiğimiz türlere göre özel dil kullanırız:

Cosi per entro loro schiera bruna

S'ammusa l'una con l'altra formica

Forse à spiar lor via, e lor fortuna.

"Karıncalar, kara taburlarının ortasında,

belki de yollarını ve ganimetlerini araştırmak için

birbirleriyle çarpışıyor." (Dante, *Cehennem*, XXVI)

Bana öyle geliyor ki, Hıristiyanlığın savunucusu Lactantius hayvanlara sadece konuşma değil, gülme özelliğini de mal ediyor. Ve insanlar arasında çeşitli bölgelerde saptanan konuşma farkı, aynı türden hayvanlar arasında da bulunur. Aristoteles bu konuda, gözlemlendikleri bölgelere göre kekliklerin ötüşlerinin farklılık gösterdiklerini dile getirir:

variæque volucres

Langè alias alio jaciunt in tempore voces,

Et partim mutant cum tempestatibus una

Rau cisonos cantus.

"Çeşitli kuşlar havanın durumuna göre

çok farklı şekilde öterler;

atmosferin durumuna göre

cıvıltıları değişir." (Lucretius, *De natura rerum*, V, v. 1078)

Geriye tam bir yalnızlık içinde yetiştirilmiş çocuğun hangi dili konuşacağını öğrenmek kalıyor. Bu konuda salt tahmine dayanarak söylenenin fazla değeri yok. Yukarıda dile getirdiğim doğuştan sağır olanların hiçbir zaman konuşmadığına itiraz edilirse, onların sadece kulaklarının eğitilmemiş olmasından değil, işitme duyusundan yoksun olmalarıdır. İşitme duyusu sözle ilişkilidir; bunlar doğal bir alışkanlıkla sıkı bir biçimde birbirine bağlıdır; öyle ki, sözle ifade ettiklerimizi önce kendimize, kendi kulaklarımıza duyurmalı sonra yabancı kulaklara başvurmalıyız.

Tüm bunları insani ve hayvani öğeler arasındaki benzerliğin altını çizmek ve bizi varlıkların bütününe götürmek, bu bütüne bağlamak için söyledim. Geri kalanın ne üstünde, ne de altındayız; "gökkubbenin altındaki her şey, bir yasaya ve benzer bir kadere uyar" der bilge kişi;

Indupedita suis fatalibus omnia vinclis.

"Hepsi kaderlerinin zincirine vurulmuştur." (Lucretius, V, v. 874)

Bazı farklılıklar vardır, sıralamalar ve dereceler vardır; ama bunlar aynı doğanın görünüşü altındadır:

res quæque suo ritu procedit, et omnes

Fœdere naturæ certo discrimina servant.

"Her şey kendi yolunu izler, herşey

doğanın değişmez düzeniyle belirlenmiş farklılıkları korur."

(Lucretius, V, 921)

İnsanı sınırlamak ve onu bu toplumsal düzen sınırları içinde tutmak gerekir. Aslında zavallının bunun ötesine gitme gücü yoktur; bağımlı ve engellidir o, kendi düzeyindeki öteki yaratıklarla aynı zorlamanın baskısı altındadır, hiçbir ayrıcalığı ve gerçek ve esaslı üstünlüğü olmaksızın çok sıradan bir koşuldadır. Düşüncesinde ve hayalinde ne kararlılık ne de duyulabilir gerçekliği vardır. Ve hayvanların arasında kim olduğunu ya da kim olmadığını, arzu ettiğini, doğru olduğu kadar iyi biçimde yanlışı ortaya koymasına yol açan bu hayal ve düşüncede bir tek o bu özgürlüğe sahipse, ona pahalıya satılmış, dolayısıyla da pek az şan kazandığı bir üstünlüktür bu; çünkü onu bunaltan kötülüklerin kaynağı buradadır: Günah, maraz, kararsızlık, çalkantı ve umutsuzluk.

Şu halde başlangıçtaki konuma dönmek için derim ki, yapmayı tercih ettiğimiz şeylerin aynısını, hayvanların doğal eğilimle ve zorla yapma şansı hemen hemen hiç yoktur. Aynı etkilerin aynı yetileri ortaya çıkardıkları, daha önemli etkilerin daha büyük yetilere borçlu olunduğu, dolayısıyla da, uğraşlarımızı gerçekleştirmek için yararlandığımız elimizdeki olanakların ve kullandığımız yöntemin hayvanlarda da olduğu ve belki de onların en iyilerine sahip bulunduğu sonucuna varmamız gerekir. Neden onlarda kendimizde hissetmediğimiz bir doğal zorlama hayal etmeliyiz? Kararsız ve rastlantısal bir özgürlük yerine doğal durumun kurallarına göre hareket etmeye yöneltilmiş olmanın daha onurlu ve tanrısallığa daha uygun olduğunu ekleyelim buna. Ve davranışlarımızı yönetme özenini kendimizdense doğaya bırakmak da daha güvenlidir. Kendimizi beğenmişliğin boşluğu o derecede büyüktür ki, değerimizi bağışlamaktansa güçlerimize borçlu olmayı yeğliyoruz; ve böylece öteki hayvanları doğal şeylerle zenginleştiriyoruz; bizi onurlandırması ve yüceltmesi için kazanılmış şeyleri onlara bırakıyoruz! Bu oldukça kolay bir davranıştır; bense kendi adıma, öğrenim yoluyla avuç açıp kazanabileceklerimin yerine, kendime ait olan doğal iyi niteliklere daha fazla değer verirdim. Tanrı ve Doğa tarafından korunmaktan daha önemli bir durum umut edemeyiz.

Trakya ahalisi buz tutmuş bir nehirden geçmeye niyetlendiğinde önden bir tilkiyi salıyor. Tilki nehir kenarında kulağını buza yaklaştırıp aşağıda suyun sesinin yakında mı, uzakta mı olduğunu öğreniyor, buzun kalınlığını tahmin ediyor ve böylece ya ilerliyor ya da geri çekiliyor. Bu durumda aklımızdan geçen düşüncenin aynısının onun da aklından geçtiğini, bunun doğuştan çıkarılan bir akıl yürütme olduğunu düşünmekte haksız mıyız? "Ses çıkaran şey hareketlidir; hareketli olansa donmuş değildir. Donmuş olmayan sıvıdır; sıvı olansa ağırlığı taşıyamaz." Çünkü bu davranışı bir uslamlama, bir sonuç çıkarma katmaksızın sadece özel bir işitme duyarlılığına bağlamak korkunç bir hayaldir ve yalnız bizim aklımızda varolabilir bu. Aynı şekilde, hayvanların kendilerine karşı girişimlerimizden kendilerini korudukları çok sayıdaki kurnazlık ve buluş için de aynı yargıya varmak gerekir.

Ve eğer onları yakalamaktan, onlardan yararlanmaktan, onları kullanmaktan kendimize bir üstünlük çıkarıyorsak, bu üstünlük birbirimize karşı çıkardığımız üstünlükten pek farklı değildir. Çünkü aynı şekilde bizim de kölelerimiz var. Suriye'deki Climacideler'de kadınlara arabaya binerken, diz çökerek, basamak ve merdiven hizmeti veren bizzat kadınlar değil midir? Özgür insanların çoğunluğu, çok önemsiz çıkarlar karşılığında yaşamlarını ve kişiliklerini başkalarının insafına bırakmayı kabul ederler. Trakya'da kadınlar, kocalarının mezarı üzerinde kurban edilmek için seçilme yarışına girerler. Zorba hükümdarlar hiç kendilerine bütünüyle bağlı olan kişilerden yoksun kaldılar mı? Ya onlardan bazıları bu bağlılığa zorba hükümdarlara yaşamda olduğu kadar ölümde de eşlik etme zorunluluğunu eklemediler mi?

Ordular bütünüyle bu şekilde komutanlarının ellerine teslim edilir. Gladyatörler and içerken şöyle söylerler: "Kendimizi zincire vurulmaya, yakılmaya, dövülmeye, kılıçla öldürülmeye

bırakacağımıza, büyük inançla bedenlerini ve ruhlarını hizmetine veren tüm meslekten gladyatörlerin efendilerinden çektikleri her şeye katlanacağımıza yemin ederiz";

Ure meum, si vis, flama caput, et pete ferro

Corpus, et intorto verbere terga seca.

"İstersen başımı yak ve bedenimi kılıçla del

ya da sırtımı kamçı darbeleriyle parala." (Tibullus, I, IX, 21)

Gerçek bir bağlılıktı bu; yine de, her yıl bu loncaya girmek ve orada yok olmak için on bin kişi bulunuyordu.

İskitler, krallarını gömdükleri zaman onun mezarı üzerinde gözde odalığını, içki sunucusunu, arabacısını, mabeyincisini, oda hizmetçisini ve aşçısını boğarak öldürürlerdi. Ölümünün yıldönümündeyse elli seyisin bindiği elli atı gırtlağına kadar kazığa oturtarak öldürür ve bu şekilde geçit resmindeymiş gibi mezarın etrafına dikerlerdi.

Hizmetimizde olan kişiler daha ucuza mal olmaktadırlar; kuşlarımızdan, atlarımızdan ve köpeklerimizden daha az özen istiyorlar, daha az korunuyorlar. Onların iyiliği için biz hangi özeni göstermeyiz! Sanmam ki, prenslerin bu hayvanlar için yaptıklarından duydukları onuru en alçak gönüllü hizmetçi efendisi için yaptıklarından duysun.

Diogenes, anne-babasının azatlık verip kendisini özgürleştirmek için uğraştıklarını görünce şöyle diyecekti: "Delirmiş bunlar! Bana bakan ve beni besleyen kişi benim kölemdir." Hayvanlara bakanlar onlardan hizmet görmektense onlara hizmet ettiklerini kendi kendilerine açıkça söylemelidir!

Zaten hayvanlar bizden daha soyludur; korkaklık edip ne bir aslanın diğer bir aslana, bir atın diğer bir ata kölelik ettiği görüldü. Nasıl ki biz hayvan avına çıkarız, kaplanlar ve aslanlar da insan avına çıkar. Onlar kendi aralarında da aynısını yapar; köpekler tavşanları, turna balıkları yeşilsazanları, kırlangıçlar ağustos böceklerini, atmacalar karatavuk ve tarlakuşlarını avlar:

serpente ciconia pullos

Nutrit, et inventa per devia rura lacerta,

Et leporem aut capream famulæ Jovis, et generose

In saltu venantur aves.

"Leylek, yavrularını ücra yerlerde bulunan

yılanlarla ve kertenkelelerle besler

ve Jüpiter'in elçileri soylu kuşlar

ormanlarda tavşan ve karaca avlar." (Juvenal, XIV, 74, 81)

Çabalarımızı ve becerilerimizi paylaştığımız gibi avımızın meyvesini de köpeklerimizle ve atmacalarımızla paylaşırız. Trakya'da Amphiopolis'in yukarısında avcılar ve yabani şahinler av ganimetini eşit biçimde yarı yarıya paylaşır. Aynı şekilde Meotides bataklıkları (Azak denizinde) boyunca avcı dürüst bir biçimde kendi payının eşit bir miktarını kurtlara bırakmazsa, kurtlar çok geçmeden onun ağlarını parçalarmış.

Biz insanlar kuvvetten çok, tuzak, olta ve çengel kullanımı gibi kurnazlıkla avcılık yapıyorsak da benzer durum hayvanlarda da görülmektedir. Aristoteles, mürekkepbalığının boynundan olta gibi uzun bir hortum çıkarıp ileriye uzattığını, küçük bir balığın yaklaştığını gördüğünde bu hortumu hafifçe ısırılmaya bıraktığını, bir sıçrayışta yakalayabileceği mesafeye kadar küçük balığı ağır ağır yanına çektiğini söyler.

Güç kullanmaya gelince, dünyada insan kadar yaralanma tehlikesiyle karşı karşıya olan bir hayvan olmadığını kesinkes söylemek gerekir. Bir tekinin bile çok sayıda insanı öldürebileceği balina, fil, timsah ve diğer hayvanlardan söz etmeyelim; diktatör Sylla'yı bitler saf dışı etmiştir; muzaffer bir büyük imparatorun yüreği ve yaşamı küçük bir asalağın yemeği oldu!

Teknik ve akıl sayesinde yaşamak için yararlı şeyleri ayırt etme ve hastalıkları tedavi etme ya da ravent ile polipodun erdemlerini bilme yeteneğin sahip olduğu için insanın hizmetinde örnek bir bilgi hazinesi ve bilim olduğunu neden öne sürmeli? Kandiya (Girit) keçileri okla yaralandıklarında, binlerce çeşit ot arasından iyileştirecek geyikotunu seçmeye giderler; kaplumbağa engereği yediği zaman, hazmetmek için hemen mercanköşk bitkisi araştırır; Hint kertenkelesi gözlerini rezene ile ovuşturur ve bu, onun gözlerini daha saydam kılar; leylekler kendi kendilerine deniz suyuyla tenkıye yapar; filler savaş sırasında sadece kendi bedenlerine değil, arkadaşları olan öteki fillerin hatta sahiplerinin (İskender'in yendiği kral Porus bunun tanığıdır) bedenlerine saplanan ok ve mızrakları çıkarırlar; hem de bunları bizim yapamayacağımız kadar az bir acıyla ustaca çıkartırlar. O zaman tüm bunları görerek neden aynı şekilde bir bilimin ve bir düşüncenin söz konusu olduğunu söylemiyoruz? Çünkü hayvanların değerini azaltmak için onların Doğa'dan aldıkları tek derslik öğrenimden başkasını bilmediklerini ileri sürmek, onlardan bilim ve bilgelik unvanlarını kaldırmak değildir; öylesine güvenli bir öğretmene sahip olduklarına göre, tam aksine, onlara bizden daha güçlü bir idrak atfetmektir bu!

Başka hiçbir filozof Chyrippus kadar hayvanları her bakımdan horlamadı; ama o bile bir üç yol kavşağında, yolunu kaybeden ya da önündeki bir avın izini süren veya sahibini arayan bir köpeğin hareketlerini gözlemlemişti. Köpek, bir yolun ardından diğerini denedikten ve ilk ikisinin aradığı izi taşımadığına emin olduktan sonra, tereddüt etmeksizin üçüncü yola dalınca filozof onun bu şekilde bir akıl yürütmede bulunmuş olduğunu kabul etmek zorunda kaldı: "Sahibimi bu kavşağa kadar takip ettim; kuşkusuz bu üç yoldan birini tutması gerekirdi. Ne bu, ne de şu olduğuna göre, zorunlu olarak üçüncü yoldan geçmesi gerekir." Bu akıl yürütmeyle çıkardığı sonuçtan emin olan köpeğin üçüncü yoldan koku almasına ve tümüyle orada araştırma yapmasına gerek yoktu; o da akla güvendi. Bu tamamen yöntemli düşünüş davranışı, bölünmüş önermelerin sonradan derlenişini bu kullanışı, sonucu getirmeye yeterli terimleri tam olarak sıralayışı, köpeğin kendi başına ya da Trabzon'lu Yorgo'dan öğrenmesinin önemi yok?

Hayvanları bizim tarzımızda eğitmek de imkânsız değildir. Karatavuklara, kargalara, saksağanlara, papağanlara konuşmayı öğretiyoruz, onları belirli sayıda harfi ve heceyi söyletebileceğimiz bir ses ile çok esnek ve çok elverişli bir soluk yatkınlıkları var; bu da onların bu öğrenmeye yatkın ve yapmaya hevesli kılan bir düşünce yetisine kendiliklerinden sahip olduklarını gösterir. Cambazların köpeklerine öğrettikleri tüm maskaralıkları seyretmekten sonunda bıkılır sanırım. Bu köpekler duydukları bir tek ses ölçütünü atlamaz; çeşitli hareketler ve atlayışlarda onlara yalnızca sesle komut verilir. Daha fazla hayret ettiğim, aslında oldukça yaygın olan, kentte olduğu kadar kırda da körlere hizmet veren köpeklerin davranışıdır. Onların sadaka almaya alışık oldukları belirli kapılarda nasıl durduklarını, yolcu ve yük arabalarının yanından geçmek için yeterli yere sahip oldukları halde nasıl sakınmayı bildiklerini gözlemledim. Hatta bir tanesinin kentin bir hendeği boyunca, sahibini

hendekten uzak tutmak için düz ve rahat olanı bırakıp kendine çok daha kötü bir patikayı seçtiğini gördüm. Bu köpeğe görevinin sahibinin güvenliğini gözetmek olduğu ve ona hizmet etmek için kendi rahatını umursamaması nasıl anlatılabiliyordu? O, kendisi için yeterince geniş olan yolun, bir kör kişi için öyle olmadığını nasıl bilebiliyordu? Tüm bunlar düşünülmeden ve akıl yürütmeden anlaşılabilir mi?

Plutarkhos'un Roma'da Marcellus tiyatrosunda İmparator baba Vespasian'la gördüğü köpek hakkında söylediğini unutmamak gerekir. Bu köpek, bir cambazın birçok kişiliği canlandırdığı temsilde oynuyordu. Birçok şeyin arasında bir süre için zehir yutmuş gibi ölü numarası yapması gerekiyordu. Köpek, zehir niyetine verilen ekmeği mideye indirdikten hemen sonra kendinden geçermişçesine titreyip çırpınmaya başladı ve sonunda ölmüş gibi yere uzanıp katıldı; rolü gereği kendini bir o yana bir bu yana sürüklenmeye bıraktı. Sonra da, zamanın geldiğini bilip, önce derin bir uykudan uyanıyormuşçasına yavaşça kımıldanmaya başladı, seyircileri hayrete düşüren bir biçimde başını kaldırarak sağına soluna bakındı.

Susa kraliyet bahçelerinde öküzler sulama işlerinde ve su çarkının döndürülmesinde kullanılırdı (Languedoc'da da sıkça yapılırdı bu). Her birine günde yüz dönümlük çevirme görevi verilmişti; zorla bile olsa, onlara bir dönüş daha fazla yaptırmak mümkün değildi, görevi tamamlayınca yerlerine çakılmış gibi duruyorlardı. Bizse yetişkin çağa gelinceye kadar ancak yüze kadar saymayı öğreniriz; sayılardan hiç haberi olmayan halkların bulunduğunu da biliyoruz.

Başkalarını eğitmek için eğitilmiş olmaktan daha fazla zekâ gerekir. Democritus'un düşüncelerine ve kanıtlarına göre, hayvanların çoğu bize birçok sanatı öğretmiştir; örneğin, örümcek bize dokumayı ve dikişi, kırlangıç ev kurmayı, kuğu ve bülbül müzik yapmayı öğretti; birçok başka hayvanın yaptıklarını taklit ederek hekimliği öğrendik. Aristoteles, bülbüllerin yavrularına nağmeli ötmeyi öğrettiklerini, buna zaman ayırdıklarını ve özen gösterdiklerini söyler; bu nedenle, ebeveynlerinin derslerini izlemeye vakit bulamayan kafeste yetiştirdiğimiz kuşlar çekiciliklerinden çok şey yitirirler. Bundan ötüşün disiplin ve öğrenimle gitgide kusursuzlaştığı, kendi başlarına özgür olan kuşların ötüşünün tek düze ve tek biçim olmadığı sonucunu çıkarabiliriz; her biri yapabildiği oranda kendi payını alır ve öğrenimin telaşı içinde o derece rekabete girer ki, bunlar aralarında bazen ölümüne yarışırlar; yenik düşen soluğunun kesilmesinden ölebilir. Çok daha genç olanları derin düşüncelere dalar, nağmenin birkaç dizesini taklide girişir; öğrenci eğitmeninin dersini dinleyip, büyük özenle tekrarlar. Öğrenciler işlerini bitirince susarlar; onların yanlışlarını düzelttikleri duyulur, eğitmenin belirli eleştirileri fark edilir. "Bir zamanlar bir fil görmüştüm" der Arrius, "her iki yanında birer zil asılıydı, bir başka zil de hortumundaydı; diğer filler onun çıkardığı ahenkli seslere göre çember halinde kalkıp eğilerek dans ediyor, bu uyumlu seslerden zevk alıyordu. Roma'da yapılan gösterilerde, genellikle, insan sesleriyle hareket eden ve çok sayıda figürlü dansı, öğrenilmesi çok güç ritmde ve çeşitli ahenkle yapan terbiye edilmiş filler görülürdü. Bunlardan özel biçimde derslerini tekrarlayanları, sahipleri tarafından azarlanıp dövülmemek için özenle ve dikkatle talim edenleri de varmış.

Ama Plutarkhos'un doğruluğuna kefil olduğu saksağan öyküsü olağanüstüdür. Roma'da bir berber dükkânında bulunan bu saksağan hayret verici biçimde her duyduğu sesi taklit ediyordu. Günün birinde, boru takımı bu dükkânın önünde durup, uzun bir süre boru çaldı; o andan itibaren ve tüm ertesi gün saksağan düşüncelere daldı, sessiz ve hüzünlü bir biçimde kaldı. Herkes buna hayret ediyor, boruların onu sağırlaştırıp sersemlettiğini, sesinin belki de işitme duyusuyla birlikte uçup gittiğini düşünüyordu… Ama çok geçmeden kuşun talim ettiği ve sesini boru seslerini çıkarmaya hazırladığı derin bir yoğunlaşmanın ve içe çekilişin etkisinde olduğu fark edildi; çünkü onun

duraklamalar, tekrar başlayışlar ve küçük farklılıklarının kusursuz ifadesiyle yeniden etrafına duyurduğu sesler bunlardı. Bu yeni öğrenimle birlikte, saksağan önceden söylemeyi bildiklerini şimdi bırakmıştı; onları küçümsüyordu.

Plutarkhos'un gördüğünden söz ettiği bir başka örneği dile getirmeyi de hatırlamadan geçmek istemiyorum (bu örnekleri ortaya koyarken sırasına uymadığımı biliyorum; ama zaten tüm yazdıklarımda sıraya pek aldırış etmem). Plutarkhos denizde bir teknedeydi; köpekse testi dar boyunlu olduğundan ve dili dibine kadar ulaşmadığı için testinin dibindeki sıvı yağı boşuna yalamaya çalışıyordu. Hayvan, o zaman bulup getirdiği çakıl taşlarını yağın düzeyi dilinin ulaşabileceği yere yükselinceye kadar testinin içine doldurdu. Şu halde bu, pek becerikli bir zekânın kanıtı değil de nedir? Barbar ülkeleri (Kuzey Afrika) kargalarının çok aşağıda olan bir suyun seviyesini içmek istedikleri zaman yükseltmek için aynısını yaptıkları söylenir.

Filler konusunda bunların ülkesinin kralı Juba'nın anlattığı öykü buna biraz yakındır. Fil avına çıkan kişilerin hilesi, bunun için hazırlanmış ve gizlemek üzere çalılarla örtülmüş derin çukurlardan birine fillerden bir tanesini düşürdüğü zaman, hayvanın arkadaşları aceleyle bir miktar taş ve odun parçaları getiriyorlar ve böylece onun kendini yukarıya çekip çıkmasını sağlıyorlar. Ama çok sayıda örnekte deneyimin gösterdiği gibi bu hayvanın insanın özellikleriyle benzeşen özelliklerini ayrıntılarıyla anlatmak isteseydim, genelde, savunduğum hayvanın insanla olan farklılığından, insanın bir başka insanla daha fazla farklılığı olduğu fikrini destekleyen malzemeye kolaylıkla sahip olurdum. Suriye'de özel bir konakta bir fil bakıcısı, hayvan için saptanmış günlük yem miktarının yarısını her öğünde zimmetine geçiriyordu. Bir gün sahibi hayvana kendisi yem vermeyi istedi ve ona ayrılmış olan arpa tayınını yemliğe boşalttı. O zaman fil, bakıcısına kötü bir nazarla baktı ve bakıcısının ona yaptığı haksızlığı belirleyerek yemi hortumuyla ikiye böldü. Yine bir başka olayda, çoğaltmak için yemine çakıl taşları katan bir bakıcısı olan fil, akşam yemeği için et pişiren adamın tenceresine yaklaşıp içini külle doldurdu. Buradakiler özel olaylardır; oysa herkesin görebildiği ve bildiği gibi, Doğulu ülkelerin tüm ordularında en büyük güçler filler tarafından oluşturulmuştur; düzenli bir savaşta aşağı yukarı aynı yeri tutan şimdiki topçumuzun yaptığından daha büyük etkiler elde edilir bundan (eski zaman tarihini bilen kişiler bunu kolaylıkla değerlendirebilirler):

Siquidem Tirio servire solebant

Annibali, et nostris ducibus, regique Molosso,

Horum majores, et dorso ferre cohortes,

Partem aliquam belli et euntem in prælia turmam.

"Onların (fillerin) ataları Kartacalı Annibal'e,

komutanlarımıza ve Epir kralına hizmet etmiş olup,

sırtlarında savaşa giden birlikleri taşıyor,

onlarla savaşta yer alıyorlardı." (Juvenalis, XII, 107)

Savaşın başını çekmeyi bu hayvanlara emanet ederken onlara ve zekâlarına tam olarak güvenilmesi gerekir; çünkü o mevkide, her şeyi kaybetmek için bedenlerinin iriliği ve ağırlıkları dolayısıyla en ufak duraklamanın ya da en ufak ürkmenin onları kendi adamlarına doğru döndürmesi yeterlidir. Bunun meydana geldiğini ve fillerin kendi birliklerinin üzerine atıldıklarını gösteren az sayıda örnek vardır; oysa biz bile birbirimize giriyor ve bozguna uğruyoruz. Onlara basit bir hareket değil, ama

çarpışmanın değişik birçok bölümü emanet ediliyordu; İspanyollar Hint topraklarının yakın geçmişteki fethinde köpekleri kullanıyorlardı; onlar için maaş ödeyip, onları ganimetin paylaştırılmasına katıyorlardı. Bu hayvanlar da İspanyollar'ın zaferlerinde sürekliliği ya da duraklamayı elde etmede, koşullara göre saldırmada ya da geri çekilmede, dostu düşmanı ayırt etmede üst düzey beceri ve kararlılık gösteriyor, canla başla çalışma ve irade örneği sergiliyorlardı.

Sıradan şeylerdense bize yabancı olan şeylere daha fazla hayranlık duyar, değer veririz; yoksa bu uzun listeyi ortaya koymakla vakit kaybetmezdim. Çünkü kanımca, bizimle birlikte yaşayan hayvanlarda görülebilenleri yakından inceleyen bir kişi, onlarda yabancı ülkelerden toplanan ve başka çağ hayvanları kadar hayranlık uyandıran şeyler olduğunu görebilecektir. Orada ortaya çıkan aynı doğadır. Şimdiki durumu değerlendiren kimse kuşkusuz geçmişi hakkında olduğu gibi geleceği hakkında da bilgi edinecektir. Bir zamanlar deniz yoluyla uzak ülkelerden getirilen insanlar gördüm; dillerini anlamamamız ve davranışlarının, tavırlarının, giysilerinin bizimkilerden çok farklı olması nedeniyle hangimiz onları vahşiler ve yabaniler diye değerlendirmedi ki? Onların Fransız dilini bilmedikleri için konuşmamalarını, el öpüşlerimizi, bükülüp eğilerek selam verişlerimizi, tavrımızı ve durumumuzu hiç bilmeyişlerini hangimiz sersemliğe ve aptallığa bağlamadıki? Sanki insan doğası bizim davranış tarzımızı model almak zorundaydı!

Kendimize garip gelen ne varsa kınıyor ve akıl erdiremiyoruz. Hayvanlar hakkındaki yargımız da öyledir; onların bizimkileri andıran, dolayısıyla kıyaslamayla üzerinde belirgin tahmin yürüttüğümüz sayısız davranışı vardır. Oysa özel olanları hakkında ne biliyoruz? Atlar, köpekler, öküzler, koyunlar, kuşlar ve evcil hayvanların çoğunluğu sesimizi tanır ve buna itaat ederler; Crassus'ün çağırdığı zaman yanına gelen mürena balığı da, Arethuse kaynağındaki yılanbalıkları gibidir. Çok sayıdaki yetiştirme havuzunda yeme koşup gelen, beslendikleri zaman bazı keskin sesler çıkaran balıklar gördüm;

nomen habent, et ad magistri

Vocem quisque sui venit citatus.

"Onların adları var;

her biri sahibinin kendisini çağıran sesine geliyor."

(Martialis, IV, XXIX, 6)

Bundan bir hükme varabiliriz. Hatta fillerin bir tür din duygusuna sahip olma yetisi gösterdikleri, birçok abdest alma ve arınma ölçütü içinde sanki kollarıymış gibi hortumlarını yıkadıkları görülür; bu yolda eğitilmemiş oldukları halde, günün belirli saatlerinde başlarına buyruk doğan güneşe gözlerini kaldırıp derin düşünceler içinde hayranlıkla seyrederler. Başka hayvanlarda buna benzer hiçbir şey görmediğimizden ötürü, onların bir dine sahip olmadıklarını düşünmemeliyiz; bizden gizli olan şeyler hakkında bir fikir edinebiliriz. Bununla birlikte filozof Cleanthes tarafından gözlemlenmiş şu davranıştan bir şeyler anlayabiliriz; çünkü bunda bizimkiyle ilgili bir olay vardır. O, karınca yuvasından ölü bir karıncanın bedenini taşıyarak çıkan karıncalar gördüğünü, başka karıncaların da onlarla görüşmek için buluşmaya geldiklerini anlatır. Bir süre birlikte toplandıktan sonra son gelenler sanki yurttaşlarına danışmak içinmiş gibi geriye dönüp, muhtemelen teslim alışta karşılaşılan güçlükler nedeniyle iki üç kez gidip gelirler. Sonunda bunlar öteki karıncalara kendi yuvalarından getirdikleri bir kurtçuğu ölünün fidyesini ödermiş gibi verir; kurtçuğu sırtlarına alan karıncalar ölüyü diğerlerine bırakarak evlerine döner. Bu sahne hakkında Cleanthes'in verdiği açıklama işte budur; bu açıklama konuşmayan hayvanların iletişimden pek o kadar yoksun

olmadıklarını gösteriyor. Cleanthes'ın görüşüne katılmıyorsak, bunun nedeni bu konudaki yeteneksizliğimizdir; bu mesele üzerinde kanımızı belirtmeyi istemekse aptallık olur!

Hayvanların, bizim olanaklarımızın çok ötesine uzanan çok farklı davranışları vardır; bunları taklit edemeyiz, çünkü bunlar hayal bile edemediğimiz şeylerdir. Kimileri bu şekilde Antonius'un Augustus'a karşı kaybettiği son büyük deniz savaşında amiral gemisini seyir halindeyken Latinler'in "remora" diye adlandırdıkları küçük bir balık tarafından herhangi bir gemiyi durdurduğunu iddia eder. İmparator Calligula da Romanya kıyıları boyunca büyük bir filoyla ilerlerken sadece onun savaş gemisi aynı balık tarafından durduruldu. İmparator bu balığı yakalattı ve bu pek küçük hayvanın basit bir biçimde başıyla kendi savaş gemisine tutunduğu sırada (çünkü bu kabuklu bir balıktı) denize, rüzgârlara ve tüm kürekli teknelere karşı direnebildiğini saptayarak çok öfkelendi. Ve onun tekneye alınınca dışarıda gösterdiği bu gücünü kaybetmiş olduğunu görünce çok şaşırdı.

Cyzique kentinde bir yurttaş kirpinin davranışlarını incelemiş olduğu için büyük bir bilgin başarısı elde etti. Bu hayvan, ininde her yöne bakan çeşitli rüzgârlara açık aralıklar yapıyor, rüzgârın hangi yönden eseceğini önceden tahmin ederek oradaki deliği tıkıyordu. Bunu gözlemleyen yurttaş da, esecek rüzgâr konusunda tahminlerde bulunuyordu!

Bukalemun bulunduğu yerin rengini alır; oysa ahtapot, korktuğunda gizlenmek ya da avını yakalamak için koşullara göre hoşuna giden renge bürünür. Bukalemun bu değişimde edilgendir; hâlbuki bu durum ahtapotta etkindir. Biz de kendimizde bazı renk değişimlerini biliriz; korku, öfke, utanç ya da başka duygular yüzümüzün rengini değiştirir. Ama bu, bukalemundaki gibi ani bir etkidir. Sarılık hastalığı bizi sarıya boyasa da, bunu gönüllü olarak yapamayız. Hayvanlarda saptadığımız ve bizdekilerden çok daha büyük olan bu etkiler, onların gizli kalmış bazı üstün özelliklere sahip olduklarını gösterir. Hatta öyle görünüyor ki, onların, belirtisi bize ulaşmayan birçok başka güç ve yetenekleri de bulunmaktadır.

Bir zamanların yapılmış tüm kehanetleri arasında en eski ve en güvenilir olanları, kuşların uçuşlarından elde edilen kehanetlerdir. Bunların ne benzerine, ne de bu kadar şaşırtıcı olanına sahibiz. Bu kural, onların kanat çırpmalarının düzenidir ve buradan geleceğe ilişkin olarak sonuçlar çıkarılıyor. Ancak bu kadar soylu etki için çok iyi araçlarla yönlendirilmiş olması gerekir. Bu büyük sonucu, hayvanın zekâsını, onayını ve düşüncesini dikkat almaksızın doğal düzene bağlamak boş bir gevezeliktir. Bu şekilde torpil balığı ona dokunan elleri uyuşturmakla kalmaz, aynı zamanda ağına elini süren kişilere de bu etkiyi iletme yetisine sahiptir. Balığın üzerine su döküldüğü zaman etkisinin sudan geçerek ele kadar ulaştığı, dokunma duygusunu hissizleştirdiği bile söylenir. Bu şaşırtıcı güç, torpil balığı için yararsız değildir. O, bu gücünü bilir ve kullanır; gözlediği avını yakalamak için öteki balıkların üzerinden geçtiği sırada kendisinden çıkacak uyuşturucuyla öteki balıkları tuzağa düşürecek şekilde dip çamurunun altına gizlenir. Turna kuşları, kırlangıçlar ve öteki göçmen kuşlar, mevsimlere göre her yıl yerlerini değiştirirler, böylece kahince bir yetenekleri olduğunu, bunu hayata geçirebildiklerini gösterirler. Avcılar, çok sayıda yavru köpeğin arasından en iyisini seçilmesi söz konusu olduğu zaman, bunu anne köpeğe bırakmanın yeterli olduğunu söylüyor bize. Yavrular yuvalarının dışına çıkarıldığında anne köpeğin geriye ilk taşıdığı her zaman en iyi yavru olacaktır. Ya da yuvanın çevresinde yangın ve benzeri ateş yakıldığında onun yavruların arasından ilk kurtardığı yavru en iyisidir. Bundan da dişi köpeklerin yavrularının niteliklerini değerlendirmek için bizim sahip olmadığımız bir tahmin yapma biçimine ya da bizimkinden başka şekilde güçlü bir seziye sahip oldukları sonucu çıkıyor.

Hayvanların doğma, dölleme, beslenme, hareket etme, davranma, yaşama ve ölme şekilleri bizimkine çok yakındır; onlara can veren nedenleri tüm bunlardan kaldırıp, üstünlüğümüzü akla

uygun bir görüntüde ortaya koyabilmek üzere kendi koşulumuza ekliyoruz. Sağlığımız için kural olarak hekimler bize hayvanların yaşama biçimini öneriyor; şu deyim her zaman halkın ağzındadır:

Ayaklarınızı ve başınızı sıcak tutun;

Bununla birlikte, hayvanlar gibi yaşayın.

Üreme, en başta gelen doğal olaylarından biridir. Bizim insan olarak bu olaya özgü, gelişmiş bazı organlarımız vardır; bununla birlikte hekimler etkili olması sebebiyle hayvanlara özgü duruşa ve biçime uymamızı bize tavsiye etmekten geri kalmaz:

more ferarum

Quadrupedúmque magis ritu, plerúmque putantur

Concipere uxores; quia sic loca sumere possunt,

Pectoribis bositis, sublatıs semina lumbris.

"Genellikle kadının gebe kalması için en elverişli duruşun

dört ayak üzerinde durma olduğu düşünülür;

çünkü böylece göğüsler aşağıda kalçalar kalkık olduğundan

tohumlar yerlerini doğal olarak bulurlar." (Lucretius, IV, 1261)

Bu hareketleri ahlâka aykırı, kötü ve zararlı gördüler; kadınlara kendi cinslerinden hayvanların daha sakin ve dengeli uygulamaları örnek almaları salık verilir.

Nam mulier prohibet se concipere atque repugnat

Clunibus ipsa viri venerem si læta retractet,

Atque oxossato ciet omni pectore fluctus.

Ejicit enim sulti recta regione viáque

Vomerem, atque locis avertit seminis ictum.

"Çünkü kadın gebe kalmayı engelleyip

zevk sarhoşluğu içinde erkeğin önünden kendini geri çeker.

Böylece sapanı yolundan çıkarıp tohumu yolundan saptırır."

(Lucretius, IV. 1266)

Yiğidin hakkını yemememiz gerekirse, hayvanlar kendilerine iyi davrananları sevip savunur, kendilerine kötü davranan yabancıları ise kovalayıp tehdit ederler; bizim adaletimizle bazı benzerlikler gösteren davranışları vardır. Aynı şekilde, onların sahip olduklarını yavruları arasında kusursuz bir eşitlikte paylaştırmaları da böyledir Dostluğa gelince, onlardaki insanlarınkiyle kıyaslanamayacak kadar güçlü ve kalıcıdır. Kral Lisimachus'un köpeği Hircanus, sahibi ölünce yemeden içmeden kesilip ısrarla onun yatağının üzerinde yattı. Kralın bedeninin yakıldığı günse, köpek kendini ateşin içine atıp yanarak can verdi. Pyrrhus adında birinin köpeği, sahibinin

ölümünden sonra onun yatağından ayrılmadı ve ölüyü götürdükleri zaman, sonuçta sahibinin bedenini yakan ateşle yanmak için onunla birlikte kendini ateşe attı. Bazen aklın denetimi dışında kimi duygusal eğilimlere kapılırız: bu kendiliğinden ve ani olarak ortaya çıkar. Başkaları bunu sempati diye adlandırır. Bu eğilimlere bizim gibi hayvanların da yatkınlığı vardır. Atlar da birbirleriyle belirli bir dostluk ve arkadaşlık kuruyorlar, öyle ki, onları ayırıp yaşamak veya yolculuğa çıkmak bize üzüntü verebilir. Atlar arasındaki dostluk ve arkadaşlık tüylerinin rengine göre kendini gösterir. Biz insanlar nasıl ilk gördüğümüz kimi insanların yüzlerinde bir yakınlık buluyorsak onlar da tüylerinin rengine göre sempati duyuyorlar. Hayvanlar da bizim gibi aşklarında seçicidir; dişilerinin arasında belirli bir seçim yaparlar; bizim sonsuz ve giderilemez kıskançlıklarımızdan ve kinlerimizden de bağışık değillerdir.

Arzular (istekler) ya yeme içme gibi doğal ve zorunludur, ya dişilerle çiftleşmede olduğu gibi doğal ama zorunlu olmayan nitelik taşırlar; ya da ne doğal ne de zorunlu olurlar; bu son arzuların neredeyse tümü insanlara aittir; bunlar tümüyle gereksiz ve yapaydırlar; Çünkü doğanın ne kadar azla yetindiğini görmek, bize arzulayacak ne kadar az şey bıraktığını görmek şaşırtıcıdır: Mutfaklarımızda hazırlanan şeyler onun yetkesini ortaya koymaz; Stoacılar insanın günde tek bir zeytinle beslenebileceğini söylerler. Doğa bize ne şaraplarımızın niteliklerini, ne de aşk iştahımıza kattığımız fazlalıkları zorla benimsetir;

neque illa

Magno prognatum deposcit consule cunnum.

"Onun yüce bir konsülün kızına ihtiyacı yoktur."

(Horatius, *Satirler*, I, II, 69)

İyilik konusundaki bilgisizlik ve yanlış düşüncelerin bize aşıladığı bu garip arzular öyle çoktur ki, doğal olan ne varsa hemen hemen hepsini kovar. Tıpkı bir kentte bulunan çok sayıdaki yabancının orayı tamamen ele geçirmek için doğal kent sakinlerini kovmaya ya da onların eski otoritelerini ve erklerini zayıflatmaya gelmeleri gibi. Hayvanlar bizden çok daha iyi bir davranış tarzına sahiptirler; Doğa'nın belirlemiş olduğu sınırlar içinde kalırlar ve çok daha ılımlı davranırlar. Ama sefahatimizle hiç benzerlik göstermeyecek kadar da değil Hatta bazen çılgınca arzuların insanları hayvanlarla aşka ittiği olur; hayvanlar da bazen bize âşık oluyorlar, doğaya karşı bir türden diğerine arzulara kapılıyorlar. Dilbilimci (gramerci) Aristophanes'in rakibi filin İskenderiye'deki çiçekçi kıza olan aşkı bunun tanığıdır. Fil, meyve pazarında dolaşırken meyveleri hortumuyla alıyor ve genç kıza taşıyordu; gözlerini mümkün olduğunca kızdan ayırmıyor, hortumunu bazı kereler memelerini okşamak için onun boynundan göğsüne kadar indiriyordu. Yine kıza âşık olan bir ejderhanın, Yunanistan'ın Asope kentinde bir çocuğa sevdalanan bir kazın, Glaucia adlı çalgıcı kıza aşkını ilan eden bir koçun öyküleri de anlatılır. Kadınlara karşı çılgınca sevdalanan maymunlar çok sık görülür; Kendi cinsinden hayvanlara âşık olan erkek hayvanlar da görülüyor.

Oppianus ve diğerleri, hayvanların çiftleşme sırasında yakın akrabalığa saygı duyduklarını gösteren bazı örnekleri dile getirir; ama deneyim bize çoğu kez bunun aksini gösterir,

nec habetur turpe juvencæ

Ferre patrem tergo; fit equo sua filia conjux;

Quásque creavit init pecudes caper; ipsáque cujus

Semine concepta est, ex illo concipit ales.

"Genç inek utanmaksızın kendisini babasına teslim eder,

kısrak, babası atın eşi olur;

teke, soyundan gelen keçilerle çiftleşir

ve kuş, kendisine varlık veren kuşlardan döllenir."

(Ovidius, *Metam.*, X)

Hınzırca kurnazlıkta filozof Thales'in katırından daha iyi bir örnek var mıdır? Sırtında tuz yükü bulunan katır, ırmaktan geçerken kötü bir rastlantı eseri tökezleyip taşıdığı çuvalları ıslattı. Eriyen tuzun yükünü hafiflettiğinin farkına varan hayvan bundan sonra hiçbir zaman bu fırsatı kaçırmadı. Sahibi onun kurnazlığını ortaya çıkarıp yükünü yünle değiştirinceye kadar bir dere gördüğünde çuvallarını suya daldırmayı sürdürdü. Katır foyası meydana çıkınca hilesinden vazgeçti! Bize açgözlülüğümüzün görüntüsünü aksettiren hayvanlar vardır; çünkü hiç kullanmayacakları halde inatla ellerinden geldiği kadar her şeyi elde etmeye çalışırlar.

Ev işlerindeki özene gelince, gelecek günler için birikim ve tasarruftaki öngörü üstünlüklerinin ötesinde, hayvanlar bu alanda bilinmesi gerekenleri de ortaya koyarlar. Karıncalar, küflenmeye başlayan tahıllarıyla tohumlarını gördükleri zaman, bozulmalarını ve çürümelerini önlemek için bunları havalandırıp kurutmak üzere yuvalarının dışına yayarlar. Ama buğday tanelerini kemirmek hususunda gösterdikleri ihtiyat ve özen insanın hayal edebildiğinden de öteye geçer. Buğday sürekli kuru ve sağlıklı değildir; yumuşar, ıslanır ve sulanır, yeşermeye başlarken süt haline gelir. O zaman buğdayın filizlenip doğasını ve beslenmelerine uygun korunma niteliklerini yitirmesinden korkan karıncalar, alışıldığı üzere filizin çıktığı ucu kemirir.

İnsanların en büyük ve en görkemli eylemi savaş konusuna gelince, bunu bir üstünlük kanıtı mı yoksa tam tersine zayıflığımızın ve yetersizliğimizin bir göstergesi olarak mı kullandığımızı bilmek isterdim. Çünkü savaş, gerçekten de birbirimizi paralamanın ve öldürmenin, kendi türümüzün mahvına ve kaybına yol açma bilimidir; bana öyle geliyor ki, bunu bilmeyen hayvanlar tarafından arzulanabilecek bir şey değildir.

quando leoni

Fortior eripuit vitam Leo? Quo nemore unquam

Expiravit aper majoris dentibus apri?

"Ne zaman daha yiğit bir aslan öteki aslanın canını aldı?

Hangi ormanda bir yabandomuzu

kendisinden daha güçlü bir yabandomuzunun dişleri altında can verdi?" (Juvenalis, XV, 160)

Ama yine de istisnalar vardır: Kraliçe arıların iki düşman hükümdarın savaş seferlerine benzeyen öfkeli kavgalarına tanık oluruz,

sæpe duobus

Regibus incessit magno discordia motu,

Continu incessit magno discordia mot.

"Çoğu kez iki kral arasında büyük bir başkaldırıya neden olacak bir çekişme başlar. Ardından kalabalıkların duygularını ve yüreklerini

harekete geçiren savaşçıların öfkesi tahmin edilebilir."

(Virgilius, *Georgica*, IV, 67)

Bu harika tanımlamayı, içinde temsil edilen insanca aptallığı ve boşluğu görmeden asla okumam. Çünkü bizi yılgıya ve dehşete salan bu savaşçı hareketler, bu sesler ve çığlıklar fırtınasında,

Fulgur ibi ad cœlum se tollit, totáque circum

Ære renidescit tellus, subtérque virum vi

Exitur pedibus sonitus, clomoréque montes

Icti rejectant voces ad sidera mundi,

"Silahların parıltısı gökyüzüne doğru fışkırıp,

dünyanın tüm çevresi tunç parıltısıyla aydınlandı;

toprak askerlerin adımları altında titreyip, dağlar kendilerine çarpmış olan patırtıları gök kubbedeki yıldızlara kadar gönderdi." (Lucretius, II, 325)

binlerce silahlı adamın bu ürkütücü yayılışını, bunca korku, bunca aşırı hareket ve cesaretin boş nedenlerle pek sıkça çatışmasını, pek sıkça da benzer nedenlerle duruşunu görmek hoşa giden bir şeydir:

Paridis propter narratur amorem

Græcia Barbariæ diro collisa duello.

"Anlatıldığına göre, Paris'in aşkı yüzünden,

Yunan ülkesi barbar dünyasına karşı ölümcül bir savaşa atıldı." (Horatius, *Mektuplar*, I, II, 64)

Bu şekilde tüm Asya Paris'in çapkınlığı yüzünden mahvına koştu ve savaşlarda tükendi. Tek bir kişinin tutkusu, bir küsme, bir zevk, bir kıskançlık, iki balıkçı kadını bile kavgaya sürüklemeyecek basit bir sebep böylesine büyük bir fırtınaya yol açtı. Bu savaşa yol açanların söylediklerine inanacak mıyız? Muzaffer ve görülmemiş biçimde en güçlü olan komutana kulak verelim; işte o, onu izleyen beş bin adamın kanını, yaşamını ve kendi kaderini, onun girişimleri için tükenmiş dünyanın iki bölümünün güçlerini ve zenginliklerini tayin eden birçok tehlikeli kara ve deniz savaşını alaya alıp, gülünç ve nükteli bir hale çeviriyor:

Quod futuit Glaphyran Antonius, hanc mihi pœnam

Fulvia constituit, se quoque uti futuam.

Fulvian ego ut futuam? Quid, si me Manius oret

Pædicem, faciam? Non puto, si sapiam.

Aut futue, aut pugnemus, ait. Quid, si mihi vita

Charior est ipsa mentula? Signa canant.

"Antonius, Glaphyan'la seviştiği için,

Fulvia, beni de kendisiyle sevişmeye zorluyor.

Fulvia'ya ne yapmalıyım? Eğer Manius da bunu isterse, aynı şekilde

yapmak gerekecek mi?

Eğer aklım iyice başımdaysa olmaz.

– Ya aşk, ya savaş, diyor o.- Şu halde, nasıl?

Yaşam kamışımdan daha mı az değerli? Çalın, boruları."

(Augustus'a atfedilen dizeler, *Martial*, XI, XXI, 3)

(Bana verdiğiniz izinle, soylu bayan, burada Latincemi özgürce kullanıyorum).

Ve bu çok yüzlü ve çok hareketli heybetli vücut –savaş- şimdi yeri göğü tehdit eder gibi duruyor,

Quam multi Lybico voluntur marmore fluctus,

Sævus ubi Orion hybernis conditur undis,

Vel cum sole novo densæ torrentur aristæ,

Aut Hermi campo, aut Lycæ flaventibus arvis,

Scuta sonant, pulsuque pedum tremit excita tellus;

"Savaşçılar o kadar çok ki,

Orion'un kış dönüşü dalgalara daldığı zaman,

sayısız dalgaların Libya denizi üzerinde yuvarlandığı gibi,

gerek Hermus ovalarında gerek Lycie'nin altın renkli tarlalarında

kalkanlar çınlar, yer sarsılır ayaklar altında."

(Virgilius, *Aeneas*, VII, 718)

bu çok kollu ve çok başlı korkunç canavar, hep o güçsüz, talihsiz, zavallı insandır. Kaynayan kızgın karınca yuvasından başka birşey değildir.

It nigrum campis agmen.

"Kara savaş birlikleri ovada ilerler." (Virgilius, *Aeneas*, IV, 404)

Ters yönden bir rüzgâr esişi, uçan bir karga sürüsünün gaklaması, bir atın tökezlemesi, bir kartalın beklenmedik geçişi, bir rüya, bir söz, bir işaret, sabahın pusu onu devirmeye ve yere çalmaya yeter. Yüzüne sadece bir güneş ışını vursun, ortadan kaybolur, yok olur. Gözlerine ozanımızın arıları gibi yalnızca biraz toz çarpmasın, işte tüm bayrakları, birlikleri başlarında yüce Pompeius bile olsa kırılıp

dökülmüştür. Çünkü bana öyle geliyor ki, İspanya'da Sertorius bu güzel silahları kullandı; Antigonus'a, Eumenes'e, Crassus'a, ve Surene'ya karşı bu silahlarla üstün geldi;

Hi motus animorum atque hæc certamina tanta

Pulveris exigui jactu compressa quiescent.

"Bu büyük öfkeler ve bu korkunç çarpışmalar,

havaya atılmış bir avuç tozla sakinleşecek." (Virgilius, *Georgica*, IV, 86)

Bu silahlı askerlerin üzerine arılar sürülsün, onları çabucak bozguna uğratır. Portekizliler'in Xiatime bölgesinde Tamly'yi kuşatmaları çok olmadı; bu kentin sakinleri çok sayıda kovanı getirip surlara yerleştirdi ve onları ateşle düşmanlarına doğru öyle bir kışkırttı ki, kuşatmacılar arıların saldırılarına ve sokmalarına dayanamayıp girişimlerinden vazgeçtiler. Kentlilerin zaferi ve kentin kurtuluşu savaş sırasında tek bir arının bile ölmediği bir büyük başarıyla elde edilmiş oldu.

İmparatorlarla ayakkabı tamircilerinin ruhları aynı hamurdan çıkmadır. Hükümdarların eylemlerine ve ağırlıklarına değer biçtiğimiz zaman, bunların çok önemli ve ağır basan nedenlerle meydana geldiğine inanırız. Oysa yanılıyoruz; onlar da bizim içinde bulunduğumuz aynı dürtülerle harekete geçmiş ve eylemlerine girişmişlerdir. Hükümdarları savaşa sürükleyen neden, bizi bir komşuyla kavgaya sokan nedenin aynısıdır. Bize bir uşağı kamçılattıran neden, bir kral söz konusu olunca ona bir ülkeyi yerle bir ettirir. Onların da bizimkiler kadar önemsiz arzuları vardır; ama daha fazla güce sahiptirler. Bir peynir kurduyla bir fili harekete geçiren, benzer isteklerdir.

Sadakat konusuna gelince, dünyada bir insan kadar ihanet eden hiçbir hayvanın olmadığı söylenebilir. Tarih kitapları bazı köpeklerin nasıl sahiplerinin ölümünün öcünü almaya çalıştıklarını anlatır. Kral Pyrrhus ölü bir kişinin yanı başında nöbet tutan bir köpeğe rastlayıp, onun üç gündür orada bulunduğunu duyunca cesedin gömülmesini buyurdu ve köpeği yanında götürdü. Ama günün birinde kral ordusunun topluca hazır bulunduğu sırada köpek sahibinin katillerini fark edip bütün gücüyle havlayarak, büyük bir öfkeyle onlara doğru koştu. Böylece köpek adaletin yerini bulması için ilk işareti verip, kısa bir zaman sonra kralın bu cinayetin bedelini ödemesine yol açtı. Hesiode'un köpeği de Ganistor'un çocuklarını gafil avladığı sırada, sahibinin katillerine aynısı yaptı. Atina'daki bir tapınağın bekçisi bir başka köpek de, kutsal şeylere saldıran bir hırsızın en güzel mücevherleri götürdüğünü görerek ona karşı var gücüyle havlamaya başladı. Ama tapınak bekçileri onun kadar uyanık olmadıklarından köpek hırsızın peşine düştü; gün ağardığında gözden kaybetmeksizin adamı biraz uzaktan sürekli izledi. Köpek, onun kendisine verdiği yiyeceği istemiyor, yanlarından geçen kişilere ise kuyruk sallayıp onların verdiği yiyecekleri kabul ediyordu; hırsız uyumak için mola verirse, köpek de aynı yerde mola veriyordu. Köpeğin öyküsü tapınak bekçilerine kadar ulaştı; onlar da iz sürerek insanları sorguladılar ve sonunda hırsızı Cromyon kentinde bulup, Atina'ya getirdiler. Ve yargıçlar köpeğin davranışına saygı duyarak iyi beslenmesine karar verdiler. Kamu Hazinesi'nden bir ölçek buğday tahsis ederek ona iyi bakılması için rahiplere talimat verdiler. Plutarkhos, çağında yaşanmış bu olayın pek bilinen bir olay olduğunu belirtir.

Minnet duygusuna gelince (çünkü bu sözcüğü onurlandırmamız gerektiğini özellikle düşünüyorum) Apion'un anlattığı şu tek örnek buna yetecektir. "Günün birinde" diyor Apion, "Roma halkına uzak ülkelerden gelmiş vahşi hayvanlarla, özellikle de görülmemiş irilikte aslanlarla yapılan mücadeleleri izleme zevki sunuluyordu. Bunların arasında bir tanesi öfkeli tavrı, cüssesi, pençelerinin gücü ve başı göklerde ürkütücü kükremeleriyle tüm hazır bulunanların dikkatini üzerine çekmişti. Bu vahşi yaratıklarla dövüşmek üzere halka tanıtılan kölelerin arasında Dacyalı Androklus diye Romalı bir

konsülün kölesi de vardı. Aslan onu uzaktan fark edince, büyük şaşkınlığa uğramış gibi olduğu yerde çakıldı; ardından tanımaya çalışırcasına yavaşça, sakince ve dostça yaklaştı. Vahşi hayvan böyle yaptıktan ve aldanmadığından emin olduktan sonra, sahibine yaranmak isteyen köpekler gibi kuyruk sallayıp korkudan donmuş, neredeyse bayılacak haldeki zavallı adamın ellerini, bacaklarını yalamaya koyuldu. Aslanın sevecen davranışı karşısında Androklus kendine geldi; hayvana bakmayı göze alıp, iyice inceledikten sonra onu tanıdı. İkisinin birbirini sevip okşamalarının seyri son derece zevkli bir sahneydi. Halk sevinç çığlıkları atıyordu; imparator böylesine şaşırtıcı bir maceranın nedenlerini öğrenmek için bu köleyi yanına getirtti. Adam, o zaman ona şu işitilmemiş ve olağanüstü öyküyü anlattı."

"Benim efendim", diyordu Androklus, "Afrika valisi iken, bana acımasızca davrandığı için ve her gün dayak yediğim için kaçmak zorunda kaldım. Yönetim bölgesi içinde büyük otoritesi olan birinin elinden kaçıp kurtulmanın en kestirme yolunun tenha bir yere gitmek olduğunu düşündüm; ıssız ve kumlarla kaplı bir bölgeye geldim; yiyecek bir şey bulamayacak olursam kendimi öldürecektim. Öğleyin güneş son derece yakıcı, sıcaklık dayanılmazdı, ücra ve sarp bir mağara bulup gizlendim. Ama kısa bir süre sonra kendisine acı veren yaralı ve kanayan ön ayağı yüzünden sızlanarak inleyen bir aslan çıkageldi. Onun gelişiyle büyük korkuya kapıldım; ama hayvan beni ininin bir kıyısına sığınmış görünce, yardım istercesine ön ayağını bana uzatarak yavaşça yanıma yaklaştı. O zaman ayağında bulunan büyücek bir odun kıymığını çıkardım; onunla biraz içli dışlı olunca da yarasını sıkıp orada toplanan tüm cerahati akıttım. Yarayı sildim, elimden geldiğince en iyi şekilde temizledim. Aslan kendini rahatlamış hissettiğinden ve acısı hafiflediğinden dinlenmeye çekilip ayağını ellerimin arasında bırakarak uykuya daldı. O zamandan sonra üç yıl boyunca onunla ben mağarada birlikte yaşadık. Aynı besini paylaşıyorduk; o bana avladığı hayvanlardan en iyi parçaları getiriyordu; ateş olmadığından bunları güneşte pişirip yiyordum. Zamanla bu vahşi hayvan yaşamından bıktım; bir gün alışıldığı üzere aslan ava gittiğinde yola çıktım. Üçüncü gününde askerler tarafından yakalanıp Afrika'dan buradaki sahibime getirildim; o da beni ölüme, vahşi hayvanlara atılmaya mahkûm etti. Kısa bir süre sonra aslanın da yakalandığını görüyorum; şimdi bana kendisine gösterdiğim iyiliğin ve yardımın karşılığını ödüyor."

İşte Androklus'un imparatora anlattığı, ağızdan ağza dolaşan öykü. Halkın isteği üzerine köle serbest bırakıldı; ardından aslan da yanına verildi. "O zamandan sonra" diyor Appion, "Androklus'un Roma'da aslanı tavernadan tavernaya dolaştırıp, verilen paraları topladığını görmek mümkündü. Aslanın üzerine çiçekler atılıyor, onlara rastlayan herkes ‘İşte insana konuk olan aslan, işte onu tedavi eden adam!' diyordu."

Sevdiğimiz hayvanların ölümlerine sıkça ağlarız; onlar da bizim için aynısını yapar;

Post, bellatur equus, positis insignibus, Aeton

It lachrymans, guttisque humectat grandibus ora.

"Sonra onun savaş atı Ethon, tüm süsleri sökülmüş olarak gelir

ve ağlayıp yüzünü iri gözyaşlarıyla ıslatır." Virgilius, *Aeneas*, XI, 89)

Bazı halklarda kadınlar ortaktır; başkalarındaysa herkesin kendi karısı vardır. Hayvanlarda da öyle değil midir bu? Onlarda da bizimkiler kadar saygın olan evlilikler görülmez mi?

Hayvanlar kendi aralarında karşılıklı yardımlaşma için birlikler oluştururlar. Sığırlar, domuzlar ve öteki hayvanlar kötü muameleye uğrayan bir arkadaşlarının çığlıklarını duydukları zaman sürü

halinde onun yardımına koşarlar, onu savunmak için birlik olurlar. Papağan balığı bir balıkçının olta iğnesini yutunca, hemcinsleri onun çevresinde toplanıp olta ipini kemirir; eğer balık bir ağa yakalandıysa, diğerleri dışarıdan ona kuyruklarını uzatır. Papağan balığı dişleriyle bunlara sıkıca tutununca da, öteki balıklar onu çekip, ağdan dışarıya çıkarırlar. Tekir balığı oltaya yakalandığı zamansa, diğerleri sırtlarındaki dikenleri kaldırarak olta ipine sürter ve bu dikenleri testere gibi kullanıp ipi kesmeyi başarırlar.

Hayatın içinde birbirimize yaptığımız özel yardımlara gelince; hayvanlarda da bunlara benzeyen çok sayıda örnek bulunur. Balinanın önünde sazan gibi küçük bir balık olmadan asla hareket etmediği söylenir. Bu yüzden bu küçük balığa kılavuz deniyor. Balina onu izler, bir geminin bordasındaki dümen gibi onun gütmesine ve manevra yaptırmasına kendisini bırakır. Karşılığında ödül olarak, bu kocaman ağza giren bu küçük balık, orada canlı, cansız tüm ne varsa hemen kaybolup yutulduğu halde, uyumak için oraya sığınır. Uyurken balina hareketsiz kalır; ama dışarıya çıkar çıkmaz balina hiç durmaksızın yeniden bu balığı takip etmeye koyulur. Talihsizlik eseri balık yanından ayrılırsa balina oraya buraya başıboş dolaşır ve sıkça da dümenini yitirmiş bir tekne gibi kayalara toslar. Plutarkhos, Anticyre adasında bunu gözleriyle gördüğünü söylüyor. Çalıkuşu denilen küçük bir kuşla timsah arasında da aynı türden bir birliktelik vardır; bu kocaman hayvana çalıkuşu bekçilik yapar. Eğer düşmanı firavun faresi timsaha saldırmak üzere yaklaşırsa, bu küçük kuş timsahın gafil avlanmaması için öterek ve gagasıyla vurarak tehlikeye karşı uyarır. Kuş kendisini dostça ağzının içine kabul eden bu canavarın artıklarıyla yaşar; timsah onun çenelerinin arasında dişlerinde kalmış olan et parçalarını toplamasına izin verir. Ve ağzını kapamak istediğinde dışarıya çıkması için önce çalıkuşuna haber verip, sonra da kuşu kıstırıp yaralamaksızın çenelerini ağır ağır kapatır. Sedef denilen kabuklu deniz hayvanı da kendisine yardımcılık ve kapıcılık görevi yapan küçük yengeç türüyle birlikte yaşar; yengeç, içeriye onlara uygun küçük bir balığın girdiğini görünceye kadar bu kabuklu hayvanın sürekli aralık ve açık tuttuğu kabuklarının dışında durur. Sonra da kabuklardan içeriye giren yengeç, kabuklunun canlı etini çimdikleyerek onu kapanmaya zorlar; o zaman, koruganlarının içindeki avlarını ikisi birlikte yer.

Ton balıklarının yaşam biçiminde matematiğin üç bölümünün eşsiz bilgisi fark edilir; birincisi, astronomi: bunlar insanlara öğretiliyor: kış gün doğumuna yakalanıncaya kadar hareketsiz kalıp, bir dahaki gece gündüz eşitliğine kadar bir daha kımıldamaz. İşte bu nedenle Aristoteles, sözü geçen bilginin hakkını onlara gönüllü bağışlar. Geometriyle aritmetiğe gelince onların sürüleri her zaman bir küp şeklinde biçimlendirdiği görülebilir; altı yüzü sağlam, kapalı ve karşılıklı bir savaş birliği şeklinde her yüzü kare bir küptür bu. Öyle ki, önü kadar arkası da geniş olan bu kare biçiminde yüzen ton balıklarını gören ve tek bir sırayı sayan bir kişi, bütün sürünün sayısını kolayca bulabilir; çünkü derinlik sayısı ile genişlik genişlikle de uzunluk sayısı eşittir.

Yiğitlik konusunda kral İskender'e Hindistan'tan gönderilen büyük köpekten daha çarpıcı bir örnek vermek zordur. Dövüşmesi için onun karşısına önce bir geyik, sonra bir yabandomuzu, daha sonra da bir ayı çıkarıldı; ama hayvan yerinden kımıldamadı bile. Ama karşısında bir aslan gördüğü zaman hemen ayaklarının üzerinde dikildi; böylece sadece onu kendisiyle dövüşmeye layık gördüğünü açıkça gösterdi.

Pişmanlık ve kabahatlerini kabul etme konusunda, şiddetli bir öfke nöbetiyle bakıcısını öldüren bir filin yemekten içmekten kesilip kendini ölüme terk ediş öyküsü de anlatılır.

Merhamete gelince, bu konuda en kıyıcı hayvan olan kaplanın öyküsü anlatılır; kaplan kendisine yemesi için verilmiş olan keçi yavrusuna saldırmadan iki gün boyunca açlık çekiyor; üçüncü gün arkadaşı ve konuğu haline gelen hayvana zarar vermeyi reddederek başka bir av aramaya gitmek için

kafesini kırıp çıkıyor.

Toplum için kurulan iyi ilişkiler konusunda da, kedilerle, köpeklerle ve tavşanlarla birlikte yaşama alışkanlığımız bilinir. Ama denizlerde, özellikle de Sicilya denizinde gezinen selentereler hakkındaki deneyim tüm hayal edilebileceklerinin ötesindedir. Doğanın gebeliğini ve yavrulamasını bu kadar onurlandırdığı başka bir hayvan türü var mıdır? Sadece Laton'un yavrulamasına izin vermek için yeri sabitlenmiş. Ama Tanrı yılın en kısa günü olan gündönümünde selentere kuşu (aleyon) yavrularını dünyaya getirebilsin diye tüm denizin sakinleşmesini, dalgasız, rüzgârsız, dümdüz hale gelmesini istedi. Aslında bu ayrıcalık sayesinde kışın tam göbeğinde, yedi gün yedi gece denizde tehlikesizce yolculuk yapabiliyoruz. Bu kuşun dişileri kendi erkeklerinden başkasıyla çiftleşmezler, tüm yaşamları boyunca onlara asla terk etmeden eşlik ederler. Erkek çaresiz ve güçsüz hale gelirse, dişiler onu omuzlarına alır, ona ölünceye kadar hizmet ederek her yana birlikte taşır. Ama aleyonların yavrularına nasıl ve neyle yuva yaptığını kimse henüz bulamadı. Bunları gören ve birçoğunu elden geçiren Plutarkhos, söz konusu yuvanın birbirine bağlanmış ve eklenmiş balık kılçıkları olduğunu, sonuçta yüzmeye hazır yuvarlak bir tekne biçimi elde etmek için eğri ve değirmi parçalar eklendiğini düşünmektedir. Yapım tam olarak bitirildiğinde alcycon onu dalgaların hafifçe çarpacağı bir yere götürür; böylece yapımdaki eksikliklerin giderilmesi, iyi bağlanmamış yerlerin onarılması ve dayanıksız yerlerin sağlam hale getirilmesi gerektiğini görür. Buna karşın denizin dövmesi iyi bağlanmış olanını kırılıp bozulmayacak biçimde sıkıştırır; öyle ki, büyük çaba göstermeksizin bunu taş ya da demir çubuk darbeleriyle ne kırıp dağıtmak, ne de zedelemek mümkündür. En hayranlık uyandıran da, yuvanın orantıları ve içbükeyliğidir; çünkü bu yuva, onu yapmış olan kuştan başka bir şeyi içine alamaz. Zaten tüm başka şeylere tamamen kapalı ve geçirmez olan yuvaya deniz suyu bile giremez. İşte bu yapının güvenilir kaynaktan alınmış olan betimlemesi. Ama yine de bana bu mimarinin karmaşıklığı üzerine bize yeterince bilgi vermiyor gibi geliyor. O halde anlamayı bir türlü başaramadığımız şeyleri aşağılama ve hor görme noktasına hangi övünme merakı huyuyla geliyoruz?

Hayvanlarla aramızdaki eşitlik ve uygunluk konusunu biraz daha ileriye götürelim. Ruhumuz her şeyi kendi koşullarına nuygun bir ahenge sokma ayrıcalığı ile gurur duyar. Kavradığı her şeyi kendi özgün doğasına çeker, kendisindeki fani ve bedensel nitelikleri bırakır, layık olduğuna inandığı şeyleri bozucu özelliklerinden sıyırır; derinliği, ağırlığı, rengi, kokuyu, sertliği, cilayı, katılığı, yumuşaklığı ve tüm hissedilen şeyleri yüzeysel ve adi giysiler gibi bir kenara bırakır, kendi ruhsal doğasına büründürür, örneğin Roma ya da Paris'i kafamda niceliksiz ve mekânsız, taşsız, alçısız, ahşapsız canlandırdığım gibi. Bence bu ayrıcalığı hayvanlar da paylaşıyor. Çünkü borazanlara, tüfek seslerine ve savaşa alışmış bir atın, ottan yatağına uzanmış uyurken, çarpışmaların ortasındaymış gibi debelenip titrediğini görüyoruz; sanki bir çatışma içindeymiş gibi ruhunda (içinde) gürültüsüz bir tambur sesi, silahsız ve askersiz bir ordu tasarlıyor.

Quippe videbis equos fortes, cum membra jacebunt

In somnis, sudare tamen, spiraréque sæpe,

Et quasi de palma summas contendere vires.

"Gerçekten de, güçlü atların uykularında bile,

dinlenirken terlediklerini, soluduklarını ve yarış için mücadele

ediyorlarmış gibi tüm kaslarını gerdiklerini göreceksiniz."

(Lucretius, IV, 988)

Tazının biri rüyasında tavşan görür; uyurken koşma hareketlerini taklit ederek kuyruğunu uzatır ve bacaklarını oynatır; kürksüz ve kemiksiz sözde bir tavşandır bu,

Venantúmque canes in molli sæpe quiete

Jactant crura tamen subito, vocesque repente

Mittunt, et cerebras reducunt naribus auras,

Ut vestigia si teneant inventa ferarum,

Esperge factique sequuntur inania sæpe

Cervorum simulachra, fugæ quasi dedita cernant:

Donec discussis redeant erroribus ad se.

"Av köpekleri de sıkça uykularının tatlılığı içinde,

hayvanların izini sürüyormuş gibi

birdenbire ayaklarını oynatır,bağırır, telaşla havayı koklar;

hatta bazen de uyandıklarında

hayvanın önlerinden kaçtığını görüyormuşçasına,

hayal içinde kendilerine gelinceye kadar

bir geyiğin sahte hayalini kovalamayı sürdürür." (Lucretius, IV, 992)

Bekçi köpeklerinin uykuda rüya görürken, gelen bir yabancıyı görmüş gibi homurdandıklarını, sonra gerçekten havlayıp sıçrayarak uyandıklarını sıkça görürüz. Zihinlerinde gördükleri, yabancı, cisimsiz, boyutsuz, renksiz ve gerçek varlığı olmayan bir insandır:

consueta domi catulorum blanda propago

Degere, sæpe levem ex oculis volucrémque soporem

Discuteri, et corpus de terra corripere instant,

Proinde quasi ignotas facies atque ora tueantur.

"Sevimli ev köpekleri hafif uykuları içinde gözleri kırpıştır,

bir yabancının yüzünü görüyormuş gibi irkilerek ayağa kalkar." (Lucretius, IV, 999)

Beden güzelliğine gelince, daha ileriye gitmeden önce konunun tanımı üzerinde anlaşıp anlaşmadığımızı bilmek gerekecektir. İnsani güzelliğimize bunca çeşitli görünüş verdiğimize göre, genelde güzelliğin kendisinin ne olduğunu hemen hemen bilmediğimiz gerçek gibi görünüyor; güzellikte önceden tespit edilmiş belirli bir biçim var olsa, onu ateşin sıcaklığını tanıdığımız gibi ortak bir anlaşmayla tanırdık. Oysa buradaki biçimleri keyfimize göre hayal ederiz:

Turpis Romano Belgicus ore color.

Bir Romalının yüzünde Belçikalının rengi çirkin kaçar.

Amerikan yerlileri insanı siyah renkte betimliyorlar; dolgun koca dudaklarla birlikte esmer ve yağız, burun yassı ve geniş, burnun kıkırdağı onu ağza kadar sarkıtmak için iri altın halkalarla yüklü, alt dudak da çeneye dek indirmek üzere yine değerli taşlarla süslü iri halkalar içermekte; dişleri köklerine kadar göstermek zarafet olarak değerlendirilir. Peru'da en kocaman kulaklar en güzelleridir; kulaklar yapay şekilde elden geldiğince uzatılır. Çağdaş kişilerden biri, doğudaki bir halkta bu kaygının kulakları ağır takılarla uzatmaya vardığını ve kulaklardaki deliklerden giysili bir kolu geçirmenin mümkün olduğunu gördüğünü anlatır. Başka yerde dişlerini özenle karartan ve beyaz dişleri hor gören halklar vardır. Yine başka yerlerde dişler kırmızıya boyanır. Yalnız Basklar arasında değil, başka birçok yerde de -Plinus'a göre Kutup bölgelerinde de- kadınların başlarını traş etmeleri beğeniliyor. Meksikalı kadınlar alnın küçüklüğünü bir güzellik belirtisi diye kabul eder; bedenlerindeki tüm tüyleri yoldukları halde alında olanlara özenle bakıp, saçlarını hünerle uzatırlar. Bu kadınlar göğüslerinin iriliğini pek önemli sayar ve çocuklarına omuzlarının üzerinden meme verebildiklerini öne sürerler; oysa bizim için çirkinlik belirtisi bile olurdu bu. İtalyanlar için güzellik tombul ve iri olmaktır; İspanyollar içinse kuru ve sıska. Bizde güzellik kimi kişi için akça pakça, bir başkası için esmer olmaktır. Birine göre güzellik yumuşak ve narin, ötekine göre kaba saba ve güçlüdür. Biri ufak tefeklik ve tatlılık ister, öteki ululuk ve görkem. Ayni şekilde, Platon için küresel biçim en güzel olandır; Epikürcüler içinse en güzel biçim piramit ya da kare şeklinde olandır; onlar top şeklinde bir tanrıyı içlerine sindiremezler.

Ama ne olursa olsun; Doğa bu husustaki genel yasalarında bize ayrıcalık tanımamıştır. Bu yasaları yakından incelersek, güzellik konusunda hayvanların bizden daha az şanslı olanları varsa da çoğunun biz insanlardan daha şanslı olduklarını görürüz, "multis animalibus decore vincimur" [Birçok hayvan güzellikte bizi geçer]. Hatta bizim kara hayvanlarımız bile bizi geçer. Çünkü deniz hayvanları da (karşılaştırılamaz nitelikteki vücut biçimlerini bir yana bırakalım) renkleri, parıltıları, incelikleri ve yumuşak esnek tavırları ile bizden üstündürler. Havadaki hayvanların (kuşların) bizden üstünlüğü de daha az değildir.

Pronáque cum sepectent animalia cætera terram,

Os homini sublime dedit, cœlemque videre

Jussit, et erectos ad sydera tollere vultus,

Ve öteki hayvanlar yüzleri yere dönük toprağa bakarlarken

Tanrı insanın yüzünü göğe doğru çevirdi,

ona gökyüzünü ve yıldızları seyretmesini buyurdu.

(Ovidius, *Metamorfozlar*, 1, 84)

Şairlerin de övdüğü gökyüzüne bakarak dik duruşumuzla ilgili ayrıcalığımız gerçekten şiirseldir.

Çünkü gözleri tamamen gökyüzüne bakan dönük birçok hayvan vardır; develerin ve devekuşlarının boynunu bizimkinden daha soylu ve daha dik buluyorum!

Hangi hayvanların yüzleri yukarıya dönük değildir ve bizim gibi öne doğru bakıp, her zamanki durumlarında insandan daha fazla gökyüzünün ve yeryüzünün oldukça büyük bir bölümünü göremez? Platon ve Cicero'da vücudumuzun hangi nitelikleri binlerce hayvan türüne mal edilemez?

Hayvanların bize en fazla benzeyenleri, hepsi arasında en çirkinleri ve en hor görülenleridir; dış görünüş ve yüz şekli olarak maymunlara benziyoruz:

Simia quam similis, turpissima bestia, nobis!

"Hayvanların en çirkini olan maymun bize ne kadar benziyor!"

(Cicero, De Natura deorum, I, XXXV)

İç organlarımız ve hayati bölümlerimiz bakımından da domuza benziyoruz (doktorlar öyle diyorlar). Gerçekten de, insanı tümüyle çıplak halde düşündüğüm zaman, kusurları, doğal bağımlılıkları ve noksanları görünce, başka hiç bir hayvanda olmayan şeyi yapmakta, yani örtünmekte ne kadar haklı olduğumuzu anlıyorum. Doğa'nın bizden daha fazla kayırmış olduğu hayvanlardan aldığımız yün, tüy ve ipekle kendimizi örttüğümüz ve güzelleştirmeye çalıştığımız için hoş görülmeliyiz.

Ayrıca, kusurlarıyla hemcinslerini şoke eden (olumsuz olarak etkileyen) ve doğal davranışlarını kendi türünden gizleyen tek hayvan olduğumuzu da unutmayalım. Konunun uzmanlarının aşk tutkularına karşı önerdikleri reçeteye göre, aşkın yatışması için bedenin bütünüyle ve serbest bir şekilde görülmesi gerekir. Aşk tutkusunun soğuması için sevilen özgürce görülmelidir.

Ille quod obscœnas in aperto corpore partes

Viderat, in cursu qui fuit, hæsit amor.

"Sevdiğinin gizli yerlerini görünce tutkusunun yatıştığını hissetti." (Ovidius, De remedio amoris, 429)

Ve bu reçete, her şeyin ötesinde biraz dayanıksız ve titiz bir mizaçla açıklanabilir; işte noksanlığımızın şaşırtıcı bir belirtisi. Kadınlarımızın insan içine çıkmak için süslenip makyajlarını yapmadan önce biz odalarına kabul etmemede gösterdikleri titizlik utangaçlıklarından çok yetkinlik ve ihtiyattandır;

Nec veneres nostras hoc fallit: quo magis ipsæ

Omnia summopere hos vitæ post scenia celant,

Quos retinere volunt adstrictoque esse in amore,

"Ve güzel kadınlarımız bunu bilmez değiller;

aşklarında, ellerinde tutmak ve zincire vurmak istedikleri kişilerden

yaşamlarının tüm bu gizli yanlarını saklamaya çok fazla özen gösterirler." (Lucretius, IV, 1182)

Hal böyleyken birçok hayvanda bizim sevmediğimiz ve duygularımızın hoşuna gitmeyen bir yan yoktur; onların dışkılarından ve salgılarından sadece yemeklerimizde yararlanmıyoruz, en zengin süslemelerimizi ve en iyi parfümlerimizi onlardan elde ediyoruz.

Burada söylediklerim sadece sıradan oluş biçimimizle ilgili olup, bedensel ve dünyevi bir tül altında bazen aramızda parıldadığı görülen şu tanrısal, doğaüstü ve olağanüstü güzellikleri bir arada saymak kutsal şeylere saygısızlık değildir.

Zaten, kendi itirafımızla hayvanlara tanıdığımız saygınlıkların payı onlardan yanadır. Kendimize

hayali ve gerçek dışı iyilikler atfediyoruz; gelecek, ama var olmayan iyilikler ya da dahası düşünce yoksunluğuyla akıl, ilim ve onur gibi yanlış bir biçimde kondurduğumuz iyilikler. Paylaşımdaysa gerçek, kullanışlı ve elle tutulur iyilikleri hayvanlara bırakırız: Barış, dinlenme, güvenlik, masumiyet, sağlık gibi. Sağlık ise, doğanın bize verebildiği en güzel ve en zengin armağandır. O derecede ki filozoflar, hatta Stoacı filozoflar bile, Heraclitus ile Pherecides bilgeliklerini sağlıkla değiş tokuş edebilmiş olsalardı, bu alışverişle kendilerine azap çektiren damla hastalığı ve deri hastalığından kurtulacaklariçin bu alışverişi gönüllü yaparlardı demeye kadar götürürler. Yine başka bir yerde sağlığı akıllarıyla karşılaştırıp kendi akıllarına büyük ödül verdiklerinde, yalnız kendilerine ilişkin bir öneride bulunmuş oluyorlar. Diyorlar ki, eğer büyücü Kirke, Ulysses'e iki içki sunsa (biri akıllıyı deli haline getiren, öteki deliyi akıllı yapan) onun daha çok deliliği seçeceği sanılırdı. Bilgeliğin (aklın) da kendisine şöyle diyeceğini söylüyorlar." Beni bırak! Bir eşeğin bedenine girmektense, terk et beni!" Nasıl! Demek ki, bu yüce ve tanrısal bilimi filozoflar şu bedensel ve dünyevi kılıf için terk ediyor? Şu halde artık hayvanlara akıl, düşünce ve ruhla üstünlük kurmuyoruz; onlara olan üstünlüğümüz, güzelliğimiz, güzel benzimiz, organlarımızın güzel konumuyla sağlanıyor, şu güzellik denilen şey için zekâmızdan, bilgeliğimizden ve tüm geri kalandan vazgeçmemiz gerekiyor.

Varsın olsun; bu samimi ve saf itirafı kabul ediyorum. Onlar hiç kuşku yok ki bizim son derece sorun haline getirdiğimiz bu özelliklerin sadece ham hayal olduklarını anladılar. Hayvanlar, Stoacılar'ın tüm erdemine, ilmine, bilgeliğine ve yeteneklerine sahip olsaydılar bile, her zaman sadece hayvan olacaklar, mutsuz, işe yaramaz, çılgın bir insanla kıyaslanabilir olmayacaklardı. Çünkü sonuçta bizim gibi olmayan hiçbir şeyin değeri yoktur; Tanrı bile, kabul edilmek için, bize benzemek zorundadır. Bundan da anlaşılacağı gibi, haklı bir düşünceden değil, aptalca bir gururdan ve inadımızdan, kendimizi öteki hayvanlardan üstün görüyoruz;

Ama konuma tekrar dönecek olursam, şunları diyeceğim: sebatsızlık, kararsızlık, belirsizlik, keder, batıl itikat, gelecek şeylerden hatta yaşamımızdan sonrasından bile kaygı, ihtiras, aç gözlülük, kıskançlık, kin, başıboşluk, çılgınca ve zapt edilmez arzular, savaş, yalan, hainlik, yergi ve merak sahibi olduğumuzu söyleyeceğim. Kuşkusuz, gururlandığımız şu güzel aklı, şu düşünce ve öğrenme yeteneğini sürekli kıskacında bulunduğumuz şu sayısız tutku pahasına satın aldıysak çok pahalı bir bedel ödedik. En azından hayvanların üzerindeki bu kayda değer üstünlüğümüzü, doğanın cinsel haz için onlara belirli mevsimleri ve sınırları tespit ettiğini, aksine bizi her saat ve her fırsatta girişimde bulunma özgürlüğü verdiğini bilip, Sokrates'in yaptığı gibi değerlendirirsek,*"Ut vinum ægrotis, quia prodest raro, nocet sæpissime, melius est non adhibere omnino, quam, spe dubiæ salutis, in epertam perniciem incurrere: sic haud scio an melius fuerit humano generi motum istum celerem cogitationis, acumen, solertiam, quam rationem vocamus, quoniam pestifera sint multis, admudum paucis salutaria, non dari amnino, quam tam munifice et tam large dari."* [*"Şarap nadir olarak hastalara iyi gelir; çoğu kez de zararlıdır; kuşkulu bir iyileşme için hastaları açık bir tehlikeye götürmektense onlara hiç şarap vermemek çok daha yerinde olur. Aynı şekilde, doğanın bize pek özgürce ve pek cömertçe vermiş olduğu, akıl dediğimiz şu düşünce etkinliğini, zekâyı, kavrayışı, bizden esirgeseydi daha iyi olurdu; çünkü bu yetenek çoğu insana zarar verir, pek az insana esenlik getirir."* (Cicero, *De natura deorum*, III, XXVII)].

Bu kadar şeyi anlamalarının Varro ve Aristoteles'e ne yararı olmuştur? Onları insansal güçlüklerden bağışık mı tuttu tüm bunlar? Bunun için bir hamalı ezen hastalıklardan mı yakayı sıyırdılar? Damla hastalığını hafifleten mantığı mı çıkardılar bundan? Mafsalların iltihaplanması bilmekle sızıları daha az mı hissettiler? Bazı kavimlerin ölümden sevinç duyduğunu bilmek onları ölümle barıştırdı mı ve bazı bölgelerde kadınların orta malı olduklarını bilmek onları

boynuzlanmayla uzlaştırabildi mi? Bunun tam aksine, bilgi alanında ve bilimin en verimli olduğu çağda birisi Romalılar, diğeri Yunanlılar arasında başı çekmelerine rağmen, yine de onların özellikle örnek teşkil eden bir yaşama sahip olduklarını duymadık. Hatta Yunanlının kendi sorunlarını halletmekte bir hayli sıkıntı çektiği bilinir.

Astronomi ile dilbilgisini bilen bir kişinin cinsel gücü ve sağlığı daha mı yerindedir?

Illetrati num minus nevri rigent?

"Okuma yazma bilmeyince aşkta daha mı az güçlü olunur?"

(Horatius, *Epodes*, VIII, 17)

Ve de utançla yoksulluk onun için daha mı az can sıkıcıdır?

Scilicet et morbis debilitate carebis,

Et luctum et curam effugies, et tempora vitæ

Longa tibi post hæc fato meliore dabuntur.

"Kuşkusuz bu şekilde hastalıklardan ve bitkinlikten yakayı sıyıracaksınız;

ne keder, ne de kaygı olacak; uzun bir yaşam boyunca

iyi bir kaderin keyfini süreceksiniz." (Juvenal, XIV, 156)

Kendi çağımda üniversite rektörlerinden daha bilge ve daha mutlu yüzlerce zanaatkâr ve çiftçi gördüm; onlara benzemeyi tercih ederdim. Bilim, şan, soyluluk, haysiyet, üstelik de zenginlik ve gerçekten yararlı nitelikler gibi yaşam için gerekli şeylere belki de katkıda bulunur, –ama bu katkı uzaktan ve doğal olmaktan çok düş gücünden gibi geliyor bana.

Bizim insan topluluğumuzun hemen hemen turna kuşlarınınkinden ya da karıncalarınkinden daha fazla işlevlere, kurallara ve yasalara gereksinimi yoktur. Ama yine de, onların eğitimleri olmadığı halde çok normal olarak düzenli yaşadıkları görülüyor. Eğer insan bilge olsaydı, varoluşu için yaralarına ve rahatlığına göre olaylara doğru değer biçerdi.

Bizi eylemlerimize ve davranışımıza göre sınıflandırsalar, bilginlerde olduğundan daha büyük sayıda dikkate değer insan, cahiller arasında bulunacaktır – ve bu söylediğim her tür erdem için geçerlidir. Bence ilkel Roma, barış için olduğu kadar savaş için de, çöküşüne bizzat neden olan bilgin Roma'dan çok daha değerli insan ortaya çıkardı. Hatta kalan konularda benzer olsalar bile, onurluluk ve saflık eski Roma'nın yanındadır. Çünkü bu erdemler yalınlılıkla birlikte gider.

Bu söylemleri bir kenara bırakıyorum; çünkü bunlar beni konumun dışına çıkaracak. Ancak ilave olarak şunu da söyleyeceğim; insanı sadece alçakgönüllülük ve itaat şekillendirebilir. Görevini bilmeyi herkesin kendine bırakmamalı; bunu belirleyip onun isteğine göre seçmesine izin vermemeli. Aksi halde, Epiküros'un dediği gibi, düşüncelerimizin ve kanaatlerimizin sonsuz derecedeki çeşitliliği ve zayıflığı birbirimizi yemeye kadar götürür. Tanrı'nın insana sonsuza kadar verdiği yasa, salt itaatle ilgili olandır; bu sade ve açık bir buyruktur; insanın öğreneceği ve tartışacağı bir şey yoktur bu konuda. Çünkü boyun eğme (itaat) akıllı bir ruhun başlıca görevidir, (böylece) ilahi ve hayırlı bir gücü tanımış olur. İtaat ve boyun eğmeden öteki tüm erdemler doğar (tüm günahların kendini beğenmişlikten, kibirden doğması gibi). Aksine bize ilim ve bilmeyi vaat ederek bunu içimize sokan şeytandır: "Eritis sicut dii, scientes bonum et malum." ["İyi ile kötüyü bilerek tanrılar gibi

olacaksınız." (Eski Ahit, *Tekvin*, III, V)] Hatta Sirenler de, Homeros'un destanında Ulysses'i kandırmak, tehlikeli ve ölümcül tuzaklarına çekmek için ona bilmeyi vaat eder. İnsan için veba, bilgiyi elinde tuttuğunu düşünmesidir. İşte bu nedenle, imana ve itaate elverişli bir öğe olarak bilgisizlik bize dinimiz tarafından çokça tavsiye ediliyor. "Cavete ne quis vos decipat per philosophiam et inanes seductiones secundum elementa mundi." ["Dünyanın öğretisine göre, felsefenin maskesi altında ve sahte görüntülerle aldanmaktan kendinizi sakının." (Aziz Paul, *Colossienler'e Mektup*, II, 8)].

Şu konuda bütün filozoflar arasında genel bir uzlaşma vardır; egemen güç ruhun ve bedenin dinginliğinde bulunur. Ama bu dinginliği nerede bulacağız?

Ad summum sapiens uno uno minor est Jove: dives,

Libed, honoratus, pulcher, rex denique regum;

Præcipue sanus, nisi cum pituita molesta est.

"Sonuç olarak bilge kişi kendi üstünde sadece Jupiter'i görür;

zengindir, özgürdür, onurlandırılmış, güzel, özellikle gelişen bir

sağlıkla kralların kralıdır, bir de onu sümük rahatsız etmese."

(Horatius, *Mektuplar*, I, I, 106)

Aslına bakılırsa, Doğa sefil ve değersiz durumumuzdan ötürü bize teselli olarak sadece böbürlenmeyi bağışladı. Epiktetos'un "İnsanın düşüncelerini kullanması dışında sahip olduğu özgün hiçbir şey yoktur" dediğinde kastettiği budur. Payımıza düşen yel ile dumanı kabul ettik yalnızca. "Tanrılar gerçekte sağlıklıdır" der felsefe, "onlar sadece hayal gücüyle hasta olur; insansa aksine nesnelere hayal gücüyle sahiptir ve onlarda hastalıklar tamamen gerçektir." Hayal gücümüzle övünmekte tamamen haklıyız; çünkü sahip olduğumuz şeyler hayalidir. Gelin de bu yoksul ve acınacak hayvana güvenin! "Kendini edebiyat kültürüne adamak kadar hoş hiçbir şey yoktur" der Cicero. "Edebiyat sayesinde nesnelerin sonsuzluğu, doğanın uçsuz bucaksız büyüklüğü, bu dünyanın üzerindeki gökler, karalar ve denizler bize açıklandı; bize dini, ılımlılığı, yüreğin yüceliğini öğretip, yüksek, alçak, birinci, sonuncu ve ortada olan bu düşünceleri göstermek için ruhumuzu karanlıktan çekip çıkardı. Bize iyi ve mutluluk içinde yaşamak için gerekli olanları veren, hayatımızın mutsuz olmadan ve acı çekmeden geçmesi için bize kılavuzluk ediyor." Bu adam, ebedi ve salt muktedir Tanrı'dan söz eder gibi görünmüyor mu? Ve olayların gerçeği içinde binlerce kadın köyde ancak kendince daha eşit ve daha tatlı bir ömür sürdürdü.

Deus ille fuit, Deus, inclute Memmi,

Qui princeps vitæ rationem invenit eam, quæ

Fluctibus è tntis vitam tantisque tenebris

In tam tranquillo et tam clara luce locavit.

"Bir Tanrı oldu, evet bir Tanrı, soylu Memmius!

Bugün bilgelik denen yaşam biçimini ilk o buldu.

Kendi bilimiyle bizim varlığımızı büyük fırtınalardan ve derin

karanlıklardan çekip çıkardı.

Tam bir huzura ve aydınlığın içine yerleştirdi." (Lucretius, V, 8)

İşte oldukça görkemli ve güzel sözler; ama küçük bir rastlantı, şu eğitmen-tanrı ve şu tanrısal bilgeliğe rağmen yazarının zekâsını sıradan bir çobanınkinden daha kötü duruma düşürdü. Buna benzer bir densizlik Democritus'un kitabında da bulunur: "onun için ben de her şeyi söyleyeceğim". Aristoteles'in bize yakıştırdığı o aptal ölümlü tanrılar ünvanından, Dion'un bizzat Tanrı kadar erdemli olduğunu söyleyen Chrisippus'un yargısından söz edeceğim. Democritus'un "sevgili Seneca, tanrının ona yaşamına gerekli olanları sağladığını, ama kendisinin de refahı elde ettiğini itiraf ediyor" demesi bu diğer yazarın söylediğine uygundur: "In virtute vere gloriamur; quod non contingeret, si id donum a deo, non nobis haberemus." ["Halk olarak erdemimizle övünmekteyiz; bu bir tanrıya dayanmasaydı olmazdı. " (Cicero, *De natura deorum*, III, XXXVI)].

Şu da yine Seneca'dan bir söz: "Bilge insan, Tanrı'nınkine benzer bir cesarete sahiptir, ama insanca zayıflıklarıyla birlikte. Bu açıdan daha yüksek sayılır." Böyle bir aptallığın hatları kadar bayağı başka hiç bir şey yoktur. Aramızdan bir kişi bile diğer hayvanların düzeyine indirildiğini farkettiği zaman yaptığı gibi Tanrı'yla kıyaslanmaktan gocunmaz; yaratıcımızın yararından çok kendimizden kaygılanmamızdandır bu. Oysa bu aptalca kendini beğenmişliği ayaklar altında çiğnememiz ve bu yanlış fikirlerin üzerine kurulan gülünç temelleri şiddetle ve cesaretle sarsmamız gerekir. İnsan, kendinde belirli bir güç vehmettiği sürece asla efendisine borçlu olduğunu bilmeyecek, hikmeti her zaman kendinde bulacaktır; denildiği gibi, gerçeği çırılçıplak ortaya koymalı.

Şu halde onun felsefesinden dikkate değer birkaç örnek görelim:

(Stoacı filozof) Possidonius, kendisine çok ağrı veren bir hastalıktan kıvranırken ve dişlerini gıcırdatırken "Ne istersen yap, senin ağrı olduğunu söylemeyeceğim." diye bağırarak acıyı umursamıyordu: Uşağımla aynı sancıları hissediyor ama Stoacı yasalara uyarak hiç değilse yiğitliği elden bırakmıyor.

"Re succumbere non oportebat verbis gloriantem."

"İflahı kesilmişken, lafla övünmeli." (Cicero, *Tusculanes*, II)

Archesilias damla hastasıydı; ziyaretine gelen Carneades keder içinde ayrılırken ona seslendi; ayaklarını ve göğsünü göstererek: "Aşağıdan yukarıya geçmiş olan hiçbir şey yok" dedi. Bu adam biraz daha iyi bir davranışa sahip; hasta olduğunu hissediyor, bundan kurtulmayı istiyordu. Ama yüreğindeki cesaret kırılmamıştı. Öncekindeyse (Possidonius) o sertliğine korkarım gerçekten daha ziyade lafla sımsıkı sarılıyordu. Heracleotesli Dionysius'a gelince, gözlerindeki kavurucu yanmalardan acı çekerken, Stoacı çözümlemelerini terk etmek zorunda kaldı.

Ama bilimin gerçekten denileni yaptığı, peşimizi bırakmayan talihsizliklerin katılığını yumuşattığı ve hafiflettiği varsayılırsa, cahilliğin çok daha kökten ve daha açıkça yaptığını ne yapar? Filozof Pyrrhon, denizde güçlü bir fırtınanın tehlikeleriyle karşılaşınca yanındaki kişilere onlarla birlikte yolculuk eden ve fırtınaya korkusuzca bakan bir domuzun soğukkanlılığını taklit etmekten daha iyi bir örnek bulamadı. Felsefe onun kurallarının ötesinde, yanlarında genellikle ölüme, acıya ve öteki kötülüklere çok daha az duyarlılığın, üstüne üstlük çok daha fazla dayanıklılığın gözlendiği atlet ve katırcı örneklerine yöneltir; bu bilim ise niteliklerle doğmamış ya da kendiliğinden hazırlanmamış olanlara hiçbir zaman bunları sağlamaz. Şu halde bir çocuğun nazik organını bizimkilerden daha kolayca kesip biçmek, sünnet etmek bilmezlik değil de nedir? Ya bir atınkileri? Yalnızca hayal

gücüyle kaç kişi hasta edildi? Sadece düşüncelerinde hastalık olduğu için kendini hacamat ettiren, lavman yaptıran ve ilaçlar alan kişileri sık sık görürüz. Gerçekten, hasta olmadığımız zaman bilim (yani hastalıklar hakkındaki bilgilerimiz) bize kendininkileri yükler; şu uçuk beniz herhangi bir nezleli tıkanıklığın belirtisidir; sıcak mevsim sizi ateş yükselmesiyle tehdit ediyor; sol elinizdeki yaşam çizgisinin şu kesiği önemli ve yakın bir keyifsizliğin uyarısıdır. Ve son olarak, hayal gücü, açıkça bizzat sağlığın kendisine yönelir; gençliğin canlılığı ve gücü yerinde duramaz, kendinize karşı dönmesi korkusundan ötürü onlardan kanı ve gücü geri almak gerekir. Böyle hayallere kapılan bir kişiyle kendini doğal eğilimlerinin yönetimine bırakan, olayları sadece şimdiki zamana göre ölçen, bilimsiz ve kaygısız bir çiftçiyi kıyaslayın; çiftçinin gerçekten hissetmediği zamana kadar bir yeri ağrımazken, öteki henüz böbreğinde taş olmadan sıkça ruhunda bir taşın ağırlığını duyar! Bu kişi ağrı geldiğinde dayanacak zamanı yokmuşçasına onu önceden zihninde canlandırır ve onun önünde koşar.

Hekimlik konusunda söylediğim sadece bir örnek olup, herhangi bir bilim dalına uygulanabilir. Düşüncemizin zayıflığının bilinciyle egemeni yerleştiren felsefecilerin bu eski kanaati buradan ileri gelmektedir. Bilgisizliğim bana korku kadar, fazla umut fırsatı da sunar; sağlığım için başkalarından alınmış örneklerden çıkardığım ve aynı koşullarda ortaya çıktığını gördüğümden başka kuralım olmadığından, bunun çeşitli türlerden olduğunu anlayıp bana daha elverişli olan yaklaşımları benimserim. Özgür, tam ve bütünüyle istediğim gibi bir sağlığı kollarım, açıkça kabul ederim; sağlık benim için şimdiden az bulunur bir durum olduğu için bunun keyfini en iyi şekilde çıkarmak için iştahımı kabartırım. Yeni bir yaşam tarzına seve seve uyum sağlayarak onun dinginliğini ve tatlılığını bulandırmaktan tamamen kaçınırım. Zihin çalkantılarımızın hastalıklara davetiye çıkardığını hayvanlar bize yeterince gösteriyor.

Brezilyalılar'ın iklimin sakinliği ve yumuşaklığı dolayısıyla ancak yaşlılıktan öldükleri bize söylendiği zaman, ben doğrusu bunun onların heyecandan, ürkütücü ya da rahatsız edici düşünceden veya zihni meşguliyetten bağışık ruhlarındaki dinginlik ve ferahlık nedeniyle olduğunu sanıyordum. Bunlar yaşamlarını hayranlık verici basitlik ve bilgisizlik içinde, yasasız, kralsız, herhangi bir dinden uzak geçiren kişilerdir.

Deneyimin bize gösterdiği, aşk ilişkileri konusunda en kaba saba kişilerin en iyi ve en aranan kişiler oluşu nereden ileri geliyor? Bir katır sürücüsünün aşkı sıkça kibar bir adamınkinden daha iyi kabul ediliyor; yoksa bu sonuncudaki ruhsal bunalım bedensel gücüne zarar mı veriyor, onu yorgun bırakıp tüketiyor mu?

Onu rahatsız eden nedir? Çevikliği, inceliği ve kendi kuvveti mi onu deliliğe atıyor? En incelikli bilgelik olmasa, en incelikli çılgınlık nereden doğacak? Nasıl ki büyük dostluklardan büyük düşmanlıklar ve güçlü sağlıklardan ölümcül hastalıklar doğar, bu şekilde zihnimizin özellikle şiddetli hareketlerinden en olağanüstü ve en acayip çılgınlıklar doğar; birinden diğerine geçmek için sadece anahtarın yarım çevrilmesi gerekir. Delilerin davranışı bize, çılgınlığın zihnin ne derece güçlü hareketlerinden başlayarak etkili olduğunu iyice gösterir. Başıboş bir aklın çılgınlığı ve cüretkâr kuruntuları ile yüce ve olağanüstü bir erdem arasında kalmış aralığın ne kadar olduğunu kim bilmez? Platon melankoliye yakalanmış kişilerin eğitimi en kolay ve en iyi kişiler olduklarını söyler; deliliğe de son derece eğilimleri vardır. Çok sayıda zihin kendi canlılığı ve esnekliği tarafından tahrip edilmiştir. Hayal gücü en yaratıcı, en hünerli, eşsiz nitelikli İtalyan şairlerinden birinin aklı coşkuları ve çırpıntısı zoruyla nasıl da düşüşe geçti! Zihnindeki bu canlılığın onun aklını katletmesi buna bağlı değil midir? Ve onu kör eden bu aydınlığa? Ondan aklı çekip alan bu zorunluluğa, bu akılsal gerginliğe? Onu sersemliğe yönelten titiz ve hamarat bilgi araştırmasına? Bundan böyle onu kendini

zihnine vermekten engelleyip, akıldan yoksun etmeye varan bu ender zihni yeteneğine, bütün bunlar hep bu canlılığa bağlı değil midir? Onu Ferrari'de acınacak bir durumda gördüm. Yalnız başına yaşıyordu. Ne kendisinden ne de yapıtlarından haberi vardı. Acımaktan çok kızdım, çünkü yapıtları düzeltilmeden yayımlandı.

Sağlıklı ve dengeli bir insanı sağlam bir davranış içerisinde görmek ister misiniz? Onu karanlıklarla, aylaklıkla, zihinsel ağırlıklarla donatın. Kendimizi uslandırmak için sersemletmeye, kılavuzluk yapmak için körletmeye mecbur oluyoruz. Denir ki, az arzuya sahip olma ve acılarla hastalıklara az duyarlı olma üstünlüğü, bizi iyilikler ve zevkler karşısında da duyarsız olmaya götürür. Doğrudur bu; ama koşulumuzun zavallılığı bizi zevk almaktan çok zevkten kaçmak durumunda bırakıyor; ileri derecedeki haz bize hafif bir acı kadar dokunmuyor. "Segnius homines bona quam mala sentiunt." ["İnsanlar zevke acıdan daha az duyarlıdır." (Titus Livius, XXX, XXI)]. İyi sağlığı, önemsiz bir hastalığı hissettiğimiz gibi hissetmeyiz;

pungit

In cute vix summa violatum plagula corpus,

Quando valere nihil quemquam movet. Hoc juvat unum,

Quod men on torquet latus aut pes: cætera quisquam

Vix queat aut sanum sese, aut sentire valentem.

"Derimizdeki küçük sıyrık canımızı yakar,

oysa sağlığımıza pek aldırmayız. Beni sevindiren şey,

göğsümden ve ayaklarımdan ağrı çekmemektir.

İnsanoğlu sağlıklı ve güçlü olmanın pek bilincinde değil.

(La Boétie, 1892 y., s. 234)

Rahatlık dediğimiz, rahatsızlığın olmamasıdır sadece. İşte aşırı hazzı en fazla öven felsefe okulu, bunu yine de acının var olmaması diye tarif etti. Ennius'un dediği gibi, hiç ağrısı olmamak insanın umut edebileceği en büyük iyiliktir:

Nimium boni est, cui nihil est mali.

"Mutsuzluğun olmaması en büyük mutluluktur" (Ennius, alıntılayan

Cicero, *De finibus*, II, XXIII)

Çünkü bu uyarma, bazı zevklerden duyulan, bizi basit iyi bir sağlıklılığın ve acının yokluğuna taşıyan bu büyük istek, bu etkin, değişken, nasıl söyleyeyim pek bilmiyorum kavurucu ve yıpratıcı şehvet gerçekte sadece tek bir hedefi, acıdan kaçınmayı gözetir. Bizi kadınlara doğru taşıyan ateş, yakıcı ve çılgınca arzunun bizde neden olduğu sancıyı kovalamaya çalışmaktan başka bir şey yapmaz; bu bedensel ateşi dağıtmak için hafifletmeyi ve dinlendirmeyi ister ancak. Öteki arzular için de durum aynıdır.

Şu halde derim ki, eğer sadelik bizi acının yokluğuna doğru götürüyorsa, aslında koşulumuz için çok mutlu bir duruma doğru yola çıkarmaktadır.

Öyleyse bunu hiçbir zevke sahip olmadığımız gibi dar kafalı hayal etmemek gerekir. Crantor, Epikuros'un acıya karşı duyarsızlıkla savaşmasına karşı çıkmakta çok haklıydı; öyle ya duyulmaması için olmaması gerekir. Ben bu duyarsızlığı övmüyorum; aslında bu duyarsızlık ne mümkün olan bir şeydir ne de istenen bir şey. Hasta olmamaktan mutluyum; ama hasta olsaydım, hasta olduğumu bilmek isterdim ve beni dağlayıp kesseler bunu hissetmek isterim. Aslında acıyı tanımayı tamamen ortadan kaldırmak aynı zamanda hazzın da yok edilmesine yol açardı ve sonuçta insanı da yok ederdi. "Istud nihil dolore, non sine manga mercede contingit immanitatis in animo, stuporis in corpore ["Acıya karşı bu duyarsızlık pahalıya mal olabilir; ruhu alıklaştırmak ve bedeni uyuşturmak gibi." (Cicero, *Tusculanes*, III, VI)].

Acı yeri geldiğinde insan için iyidir; ne her zaman acıdan kaçmalı, ne de her zaman hazzın peşinden gitmeli.

Bilimin hastalıklarımıza karşı direnme gücünü vermeyi başaramadığı zaman bizi cehaletin (bilgisizliğin) kollarına atması cehalet için büyük bir başarıdır. Bilim şu anlaşmaya varmak zorundadır; dizginleri gevşetmek ve cehaletin kucağına sığınmaktan vazgeçmemiz için kaderin darbelerine karşı korunaklı bir yer bulacaktır. Aslında ötekisi, bizi sıkan hastalıkları artık düşünmeyip kaybolmuş hazları anımsamayı, şimdiki acıları avutmamız için geçmişteki iyiliklerin hatırasından yararlanmayı ve bizi kaygılandıran ne varsa ona dayanmak için silikleşmiş bir zevki yardıma çağırmayı ister. "Levationes ægritudinum in avocatione a cogitanda molestia et revocatione ad contemplandas voluptates ponit" ["Acıları hafifletmek için izlenecek yöntem, insanın düşüncesini her türlü can sıkıcı fikirden uzak tutmak ve hoş anıların derin düşlerine götürmektir." (Cicero, *Tusc.*, III, XV)]. Bilgi güçten yoksunsa hile yapmaya başlar; eğer beden ve kollarının gücü onu kusurlu kılıyorsa, o zaman tam bir çeviklikle yana doğru bir adım atar. Aslında sadece bir filozoftan değil, ama basit sağduyulu bir kişiden güçlü bir ateş hissi karşısında Yunan şarabının hatırasıyla yetinmesi istenebilir mi? Sahte parayla ödeme yapmak onun durumunu ağırlaştırmak değil midir? İyi hatıraları anımsatmak onun acısını ikiye katlamaktır.

İşte felsefenin verdiği aynı sınıftan bir başka öneri; bellekte sadece geçmişe ait mutluluk anları korunmalı ve karşılaştığımız tüm sıkıntılar unutulmalı. Şunu ya da bunu unutma gücü kendi elimizdeymiş gibi! İşte yine bir değersiz öneri daha.

Suavis est laburum præteritorum memoria.

"Tatlıdır geçmiş kötülüklerin hatırası." (Cicero, *De finibus*, II, XXXII)

Talihe karşı savaşmak için elime silah vermesi, insanlığa karşı olan her şeyi ayaklarımın altına almam için bana cesaret vermesi gereken felsefe, beni bir tavşan gibi zikzaklarla, korkulu ve gülünç dönüşlerle koşturmaya mı yarıyor? Bellek bizim istediklerimizi değil, kendi hoşuna gidenleri sunar bize. Belleğimizde unutma arzusu kadar şiddetle iz bırakan başka hiçbir şey yoktur; birşeyi akılda tutmak ve oraya kazımak için, akıldan, onu ortadan kaldırmasını istemekten daha iyi bir yöntemdir bu. Ve de şu söz yanlıştır: "Est situm in nobis, ut et adversa quasi perpetua oblivione obruamus, et secunda jucunde et suaviter meminerimus ["Mutsuzluklarımızı sürekli bir unutmanın içine gömmek ve tatlı anıları hatırlamak bizim elimizdedir." (Cicero, *De finibus*, I, XVII)]. Şu ise doğrudur: "Memini etiam quæ nolo, oblivisci non possum quæ volo." ["İstemediğim şeyleri hatırlıyorum, istediğimi unutamıyorum." (Cicero, *De finibus*, II, XXXII)]. Ya bu düşünce kimin? "Qui se unus sapientem profiteri sit ausus" ["Tek başına bilge olduğu söylemeyi göze alıyor."] (Cicero, *De Finibus*, II, II)].

Qui genus humanum ingenio superavit, et omnes

Præstrinxit stellas, exortus uti ætherius sol.

"Dehası ile insan soyunun üstündeydi, öteki bütün bilgeleri

gölgede bıraktı,

tıpkı yükselen güneşin yıldızları gölgede bırakması gibi."

(Lucretius, III, 1056)

Belleği boşaltıp temizlemek, cehalete giden yol değil midir? "Iners malorum remedium ignorantia est." ["Cehalet, hastalıklarımız için güçsüz bir ilaçtır." (Seneca, *Oedipus*)].

Parlak ve güçlü akıl kendini kabul ettirmeyi başaramadığı zaman sağlam olmayan, olur olmaz görüşlere başvururuz, yeter ki bu düşünceler bizi rahatlatsın ve memnun etsin. Yara iyileştirilemediği takdirde, onu yatıştırmak ve küçültmek tercih edilir. Bana bunun aksinin söylenmeyeceğini sanıyorum; eğer yaşamın bir anı dingin ve düzenli kılınarak hoş ve sakin tutulabilseydi, kuşkusuz düşüncenin belirli bir güçsüzlüğü ve yetersizliği pahasına kuşkusuz yapılırdı bu:

potare et spargere flores

Incipam, patiárque vel inconsultus haberi.

"İçmeye başlayacağım, çiçekleri yaşayacağım,

deli sayılsam bile." (Horatius, *Mektuplar*, I, V, 14)

Birçok filozof Lycas'ın fikirlerini paylaşırdı. O, her şeye rağmen iyi düzenlenmiş törelerden önce, kendi insanlarının arasında sakince ve rahatça yaşayarak, ne yakınlarına, ne de yabancılara karşı görevlerinin hiçbirini ihmal etmeden, zararlı şeylerin uzağında durarak bu fikri kafasına yerleştirmişti; her zaman tiyatrolardaki eğlenceleri, temsilleri ve dünyanın en güzel güldürülerini görmenin keyfini sürerek yaşadığını söylüyordu. Hekimler tarafından bu kötü huyu tedavi edilince, bu tatlı hayalleri tekrar yaşatmaları için onları dava etti.

pol! me occiditis, amici,

Non servastis, ait, cui sic extorta voluptas,

Et demptus per vim mentis gratissimus error.

"Heyhat! Beni iyileştireceğiniz yerde

öldürdünüz dostlarım, der. Mutluluğumu benden aldınız,

tüm sevincimi oluşturan hayali benden koparıp aldınız."

(Horatius, *Mektuplar*, II, II, 138)

Onun bu çılgınlığı, Pire limanına yanaşan ve uğrayan tüm teknelerin özellikle kendi hizmetinde bulunduğuna inanmış olan Pythodorus oğlu Thrasilaus'a benziyordu; bu kişi iyi talihinden keyiflenip, gemileri sevinçle karşılardı. Kardeşi Criton ise aklını başına getirmek için Thrasilaus'u tedavi ettirdi; onun bayram sevinciyle ve kederden uzak yaşamasına üzülüyordu. Bu eski Yunanca dizenin söylediği şudur: çok düşünceli olmamakta büyük yarar vardır,

Kilise âlemi de şunu der: "Çok bilgelik, çok keder; bilgiyi elde eden acı ve azabı da edinir."

Filozoflar genelde her tür aşırı zorluğa son çözüm olarak dayanamadığımız bir yaşama son vermeyi onaylamaktadırlar: "Placet? pare. Non placet? Quacunque, vis, exi" [Hayat hoşuna gidiyor mu, ona boyun eğ; gitmiyor mu, istediğin yerde çık ordan. (Seneca, *Lucilius'a Mektuplar*, LXX)].

"Pungit dolor? Vel fodiat sane. Si nudus es, da jugulum; sin tectus armis Vulcaniis, it est fortitudine, resiste." [Acı içine mi işliyor? Savunmasız isen boynunu uzat; ama Vulesin'in silahıyla donanmış isen, yani cesaretin varsa diren. (Cicero, *Tusculanes*)].

İşte Yunanlıların bu duruma uydurdukları bir şölen sözü daha: "Aut bibat, aut abeat" [Ya içsin, ya çekip gitsin. (Cicero, *Tusculanes*, V, XLI)]; Ciceron'un dilindense, ‘b'leri ‘v'ye gönüllü çeviren bir Gaskon'un dilinde daha iyi tını kazanıyor bu;

Vivere si rectè nescis. Decede peritis;

Lusisti satis, edisti satis atque bibisti;

Tempus ağabeyre tibi est, ne potum largius æquo

Rideat et pulset lasciva decentius ætas.

Bilge olarak yaşamasını bilmiyorsan, yerini iyi bilenlere bırak;

yeterince yedin, içtin, eğlendin, senin için gitmenin tam zamanıdır;

senden çok daha fazla çılgınlığı hak eden

gençliğin alay ve kovalamasıyla karşılaşmadan.

(Horatius, *Mektuplar*, II, II, 213)

Filozofların bu reçeteleri, güçsüzlüğün itirafı değil de nedir? diyorum. Korunmak için yalnız cehalete değil, sersemliğe, duyarsızlığa ve yok olmaya yöneltmiyor mu?

Democritum postquam matura vetustas

Admonuit memorem motus languescere mentis,

Sponte sua leto caput obvius obtulit ipse.

Demokritos, belleği

ve özgün hareket yetenekleri çökünce

başını ölüme uzattı. (Lucretius, III, 1052)

Antisthenes'in söylediği de tam budur; "Anlamak için sağduyu ya da kendini asmak için ip tedarik etmek gerekir." Chrysippus da, şair Tyrtæus'un şu sözünü örnek verir;

De la vertu, ou de mort approacher.

Ya erdeme ya da ölüme yaklaşın.

Ve Crates, kendince, aşkın zamanla, zamanla olmazsa açlıkla sağaldığını söylerdi. Ona göre, bu iki yolu da beğenmeyen kişiyi ancak kendini asacak ip paklar!

Seneca'nın ve Plutarkhos'un pek olumlu biçimde söz ettiği Sextius, her işi bırakıp giriştiği felsefe

öğreniminde, çalışmalarını fazla uzun ve ilerlemelerini fazla ağır bulduğu için kendini denize atmaya karar verdi. Bu konu üzerindeki yasanın söylediği şudur: "Eğer çaresi bulunamayan ciddi bir engel çıkarsa liman yakındır; su alan küçük bir sandal gibi bedenden de kurtulmak mümkün olabilirdi; çünkü aptalı bedenine bağlı tutan yaşama arzusu değil ölme korkusudur."

Sadelik yaşamı daha hoş hale getirir; aynı zamanda da, yukarıda önceden söylemeye başladığım gibi, daha saf ve kusursuz kılar. "Basit ve cahil kişiler" der Aziz Paul, "göğe doğru yükselip oraya ulaşırlar; bizler ise tüm bilgilerimizle dipsiz cehennem uçurumlarına dalıyoruz." Bilim ve edebiyatı düşman ilan etmiş, bunlara tüm siyasal devletin zehir ve vebası diyen iki Roma imparatoru Valentian ve Vicinius'la vakit kaybetmeyeceğim. Hatta bilimi müminlerine yasakladığını duyduğum Muhammet'le de. Ama saygınlığıyla birlikte şu Lycurgus örneği, aynı şekilde de şu pek büyük, övgüye değer, edebiyat öğretilmeksizin ve uygulanmaksızın uzun zaman erdem ve mutluluk içinde gelişen şu Isparta kentine duyulan hayranlık kuşkusuz terazide ağır basmalı. Babalarımızın çağında İspanyollar tarafından keşfedilen şu Yeni Dünya'dan dönüp gelen kişiler, yüksek devlet görevlileri ve yasaları bulunmayan bu halkın sıradan kişilerden ve suçlulardan daha fazla adli görevli ve yasanın bulunduğu bizim ülkemizden daha iyi düzenlenmiş ve daha onurlu yaşadığına tanıklık ediyor;

Di cittatorie piene e di libelli,

D'esamine e di carte, di procure,

Hanno le máni e il seno, e gran fastelli

Di chiose, di consigli e di letture:

Per cui le faculta de poverelli

Non sono mai ne le citta sicure;

Hanno dietro e dinanzi, e dambi ilati,

Notai procuratori a advocati.

Elleri ve cepleri mahkeme celpleriyle, dilekçelerle, çağrı kâğıtlarıyla,

soruşturma evrakı ile, aynı zamanda içtihatlarla ve bilirkişi

raporlarıyla dolu. Böyle insanlar kent içinde hiç de güvenli bir hayat sürmezler. Her yandan noterlerin, savcıların, avukatların kuşatması

altındadırlar. (Aristo, Orlando Furiso, XIV, 84)

Son yüzyılların Romalı senatörlerinden biri, kendinden öncekilerin soluklarının leş gibi sarımsak koksa da midelerinin ise vicdanlı oldukları için güzel koktuğunu, hâlbuki kendi zamanındakilerin dışarıdan parfüm içeridense her türlü günahla kokuştuklarını söylüyordu. Demek ki bunlar çok bilgili ve bir hayli yetenek sahibiydi; ama korkunç biçimde erdemden yoksundu gibi geliyor bana. Köylülük, cahillik, aptallık, kaba sabalık masumiyetle birlikte olur; merak, hüner, bilgi, kötülüğü peşinden sürükler; alçak gönüllülük, korku, itaat, iyilik (ki bunlar insan toplumunun sürekliliği için başlıca niteliklerdir) boş, uysal ve iddiasız bir ruha sahip olunmasını ister.

Hıristiyanlar merakın hangi noktaya kadar doğal ve kökensel bir kötülük olduğunu özellikle iyi bilirler. İnsan türünün çöküşü daha bilgili ve daha bilge olma kaygısıyla başladı; o andan itibaren sonsuz lanetlenmeye mahkûm oldu. İnsanın kaybının ve bozulmasının nedeni kibirdir. Kibir, insanı

bilinen yolların dışına attı ve onu yeniliklerle tanıştırdı. Yolunu kaybetmiş bir sürünün şefi yaptı. Hakikat okulunun öğrencisi olmaktansa, yalanın ve yanlışların öğretildiği okulda öğretmen olmayı tercih etti. Şu eski Yunanca sözlerin anlamını burada görmek gerekir: "Boş inanç kibiri izler ve ona babasıymış gibi boyun eğer." (Sokrates)

Ey kibir, bize nasıl da ayak bağı oluyorsun! Sokrates, bilgelik tanrısının kendisine bilge sıfatını verdiğini öğrendiği zaman buna hayret etti; boş yere silkinip kendini inceledi ve bu tanrısal tespite hiçbir dayanak bulamadı. Bilgelikte kendisi gibi doğru, ılımlı, cesur ve bilgili, ondan daha güzel konuşan, daha güzel ve ülkesine daha yararlı başka kişilerin bulunduğunu biliyordu. Sonunda, tanrısına göre, kendini bilgin ve bilge sanmanın insana özgü bir aptallık olduğu, kendini bu şekilde değerlendirmediği için de diğerlerinden ayrıldığı ve bu yüzden bilge olduğu yargısına vardı.

Kutsal kitap, aramızda kendileri için üstünlük düşüncesi besleyenlerin zavallı olduklarını bildirir; "Balçık ve kül" der onlara, "bundan nasıl kibirlenebiliyorsun?" Ve zaten "Tanrı insanı gölgeye benzer yarattı; ışık uzaklaştığında gölgenin silineceğini kim düşünecek?" Biz ancak bir hiçiz; gücümüz tanrısal yüceliği ve yaratıcımızın kendi damgasını taşıyan, hiç kuşkusuz ona ait olan, aklımızın en az erdiği işlerini kavramaktan acizdir. İnanılmaz bir şeye rastlamak Hıristiyanlar için bir inanma nedenidir; insan aklına ters geldiği oranda akla uygundur, eğer aklın ortaya koyduğu bir şey olsaydı, bir mucize olmayacaktı. Önceden böyle bir örneğe sahip olduysak, artık olağanüstü bir şey olmayacaktı. "Melius scitur deus nesciendo" ["Cahilsek Tanrı'yı daha iyi tanırız (Aziz Augustinus, *De ordine*, II, XVI)] der Aziz Augustinus. Tacitus ise, "Sanctius est ac reverentius de actis deorum credere quam scire" ["Tanrıların işlerine inanmak, onları bütünüyle bilmekten daha kutsal ve saygıdeğerdir. (Tacitus, *De Moribus Germanorum*)] der.

Platon da, Tanrı ve dünya üzerine, olguların ilksel nedenleri üzerine kendini fazla sorgulamayı dine günahkârca bir saygısızlık diye değerlendirir. "Atque illum guidem parentem hujus universitatis invenire difficile; et quum jam inveneris, indicare in vulgus, nefas" ["Doğrusu bu evrenin babasını tanımak zor bir şeydir; tanımaya erişilirse onu kabaca açıklamak da dine aykırıdır."] der Ciceron.

Kuşkusuz güç, hakikat ve adalet sözcüklerini kullanıyoruz; bunlar yüce bir şeyi anan sözcüklerdir; bu "bir şey" hiçbir şekilde görmediğimiz ve kavrayamadığımız bir olgudur. Tanrı sakınır, Tanrı öfkelenir, Tanrı sever diyoruz;

Immortalia mortali sermone notantes.

"Ölümsüz şeyleri ölümlü terimlerle ifade ederek" (Lucretius, V, 122)

Bunlar bizim kendi biçimimize göre Tanrı'da bulunamayan heyecan ve duygulardır; ne de onu kendi biçimine göre tahayyül edebiliriz. Kendini tanımak ve yapıtlarını yorumlamak sadece Tanrı'ya özgüdür.

O, bunu yerde yatan bizlere kadar ve düzeyimize inerek bizim dilimizden yarım yamalak yapar. Hiçbir kötülük ona ulaşamadığına göre, iyiyle kötü arasında bir tercih olan bilgelik ona nasıl uygun düşebilirdi? Tanrı için hiçbir şey karanlık olmadığına göre, karanlıktaki şeyleri görünür kılmak için kullandığımız akıl ya da zekâdan ne anlaşılır? Ve herkese kendine ait olanı veren, insan toplumunun gereksinimleri için kurulmuş olan adalet Tanrı'da hangi biçime sahiptir? Ya onda olmayan bedensel hazların ölçülülüğünden başka bir şey olmayan ılımlılık? Acıya, çabaya, tehlikelere dayanmak için cesaret, tüm bunların pek azı ona aittir; bu üç şey ona kadar erişemez bile. Bu nedenle Aristoteles Tanrı'nın erdem ve günahtan eşit derecede münezzeh olduğunu düşünür.

"Neque gratia neque irat eneri potest, quod quæ talia essent, imbecilla essent omnia."

O ne iyiliği bilir ne de kötülüğü; bu duygular sonuçta ancak zayıflarda bulunur. (Cicero, *De natura deorum*, 1, XVII)

Sahip olduğumuz gerçeğin bilgisini, ne olursa olsun, özgün güçlerimizle elde etmedik. Kendi hayran olunacak gizemlerini iletmek için, basit ve cahil halkın arasından tanık gibi seçtikleriyle bunu bize öğreten Tanrı'dır; iman, kendiliğimizden elde ettiğimiz sıradan bir şey değil, başkalarının bağışları ile elde edilmiş katıksız bir armağandır. Dinimizi aklımız ya da zekâmızla değil, yabancı bir otoriteyle ve emirle kabul etmişizdir. Yargı yeteneğimizin zayıflığı bize güçlü olmaktan, körlüğümüz de ileriyi görmekten daha fazla yardım ediyor. Biz bilgimizden çok cehaletimizle tanrısal bilgiye ulaşıyoruz. Doğal ve dünyevi yetilerimiz bu doğaüstü ve semavi bilgiyi kavrayamıyorsa bu şaşırtıcı değildir. Kutsal kitapta yazıldığı gibi, ona itaatimizi ve bağlılığımızı taşımakla yetinelim: Ben "bilgelerin bilgeliğini yok edeceğim; zekâ sahiplerinin da zekâlârını. Bilge nerededir? Eğitilmiş kişi nerededir? Bu zamanı tartışan nerededir? Bu dünyanın bilgeliğini Tanrı sersemletmedi mi? Mademki dünya Tanrı'yı bilgelikle tanımadı; onun inanç sahiplerini basit vaazıyla kurtarmaktan hoşlanmasındandır bu."

Şu halde sonuç olarak, aradığını bulmanın insanın elinde olup olmadığını, yüzyıllardan beri izlediği bu araştırmanın onu belirli bir yeni güçle ve belirli bir sağlam gerçekle zenginleştirip zenginleştirmediğini incelemem de gerekiyor.

Eğer içtenlikle konuşursa, yıllar peşine düştükten sonra, kendi güçsüzlüğünü tanımayı öğrenmiş olduğunu itiraf edeceğini sanıyorum. Bizde doğallıkla bulunan cehaleti uzun öğrenimle doğruladık ve tasdik ettik. Gerçekten bilgili olanların başına, buğday başaklarının başına gelenler geldi; onlar boş oldukları sürece başlarını gururlu bir biçimde yükseltip diker, oysa olgunluklarında taneyle dolup ağırlaştıkları zaman alçalmaya ve başlarını eğmeye başlar. Bu şekilde insan da her şeyi deneyip, her şeyin derinliğine inmiş, ama bu bir yığın bilim ve kaynak içinde geçicilikten başka sağlam ve dayanıklı hiçbir şey bulmamış olarak kendini beğenmişliklerinden vazgeçip, doğal koşullarını kabul etti.

Velleius'un Cotta ve Cicero'ya fark ettirdiği budur; onlar Philo'da "hiçbir şey öğrenmemiş olduklarını" bildirmiştir.

Yedi bilgeden biri olan Pherecydes, son nefesini verirken Thales'e şöyle yazdı: "Yakınlarıma beni gömdükleri zaman yazılarımı sana getirmelerini söyledim. Senin ve öteki bilge kişilerin hoşuna giderse bunları yayınla, yoksa imha et. Bu yazılar beni tatmin eden hiçbir kesinlik içermiyor; gerçeği bildiğimi ve ona eriştiğimi iddia etmiyorum. Olayları keşfetmekten çok açıyorum."

Dünyanın en bilge kişisi olan insana ne bildiği sorulduğunda bildiğim tek şey hiçbir şey bilmediğimi bilmektir yanıtını vermiştir. O, dile getirilen şu sözü de böylece onaylıyordu: Bildiklerimizin en büyük bölümü, bilmediklerimizin en ufak bölümüdür. Bu, bildiğimizi düşündüğümüz şeyler cahilliğimizde pek küçük bir bölümdür demektir. "Biz şeyleri düşteyken biliriz; gerçekte bilmeyiz" der Platon.

"Omnes pene veteres nihil cognisci, nihil percipi, nihil sciri posse dixerunt angustos sensus, imbecilos animos, brevia curricula vitæ."

"Hemen hemen bütün eski insanlar derler ki, hiçbir şeyi bilmeyiz, anlayamayız ve öğrenemeyiz; duyularımız sınırlı, zekâlarımız zayıf ve ömrümüz kısa." (Cicero, *Academius*, I, XII)

Hatta tüm değerini bilgiye borçlu olan Cicero için bile, Valerius yaşlılık günlerinde edebiyatla ilgilenmemeye başladığını söyledi. O edebiyata kendini verdiği çağda, hiçbir öğretiye bağlanmaksızın bazen bir okulda, bazen bir diğerinde hangisi ona olası geliyorsa ona yakın dururdu; her zaman akademik kuşkuculuk içinde kalıyordu.

Dicendum est, sed ita ut nihil affirmem, quæram omnia, dubitans plerumque et nihil diffidens.

"Söylemem gerek, ama hiçbir şeyi doğrulamaksızın, her zaman kendimden kuşku duyarak, olabildiğince araştıracağım."

(Cicero, *De Divinatione*, II, III)

Eğer insanı sıradan görünüşü altında ve bütünü içinde değerlendirmek isteseydim, fazla rahatlığa kaçardım; ama yine de, gerçeği oyların değeriyle değil sayısıyla yargılayan kendi kuralını izleyerek yapabilirdim bunu. Burada sözü halka bırakalım;

Qui vigilans stertit,

Mortua cui vita est prope jam vivo atque videnti,

"Her ne kadar canlı ve gözleri açık olsa da uyanıkken uyuyan kişi hemen hemen ölü sayılır." (Lucretius, *De natura rerum*, VII, 1046 ve 1048)

çünkü halk kendinin bilincinde olmayıp yargı sahibi değildir ve doğal özelliklerinin çoğunu kendi haline bırakır. İnsandan en üst düzey durumuyla söz etmek istiyorum. Yaradılıştan doğal bir ruhun güzel ve ayrıcalıklı gücünden yola çıkarak, çaba, öğrenim ve düzenle bunu daha güçlendirip iyileştirmiş, bilgeliğin erişebileceği en üst düzeye getirmiş olan şu az sayıdaki üstün ve ender insan üzerinden inceleyelim bunu. Onlar şu aşağıdaki dünyada ya da öteki dünyada olsa bundan her yönde ve her türlü biçimde yararlanırdı, kendi çıkarına taklit edebildiği her şeyle bunu zenginleştirip güzelleştirirdi; onların yanında insan doğası en yüce biçimiyle bulunur. Dünyayı kuruluşlarla ve yasalarla düzenlediler; dünyayı uygulamalarla ve bilimlerle, böylece örnek davranışlarıyla eğittiler. Bu kişilerin sadece tanıklıklarını ve deneyimlerini hesaba katacağım; onların nereye kadar gidip, nerede durduklarını görelim. Onlarda bulacağımız ölçüsüzlükleri ve kusurları, dünya hiç tereddütsüz tam olarak kendi ölçüsüzlüğü ve kusuru olarak değerlendirebilecektir.

Bir kimse bir şey aradığı zaman, ya bunun bulunduğunun, ya bulunmasının mümkün olmadığının ya da hâlâ aranmakta olduğunun söylenebildiği bir an vardır. Tüm felsefe, bu üç tür arasında bölündü; amacı gerçeği, bilimi, kesinliği araştırmaktır. Aristotelesçiler, Epikürcüler, Stoacılar bunları bulmuş olduklarını sandılar. Onlar bizim bildiğimiz bilimlere biçim verip, bunları kesinlikler gibi işlediler. Clitomachus, Kuşkucular ya da Akademisyenler bunları hiçbir zaman bulamama umutsuzluğuna kapılıp, gerçeği kavramak için yeterli yollara sahip olmadığımız düşüncesine vardılar. Bu okul, en önemli soya ve en soylu temsilcilere sahip oldu.

Düşünceleri eski birçok yazara göre, Homeros'tan, Yedi Bilgelerden'den, Archilochus'dan, Euripides'den, aynı zamanda da Zenon'dan, Domocritus'tan, Xenopanes'ten oluşan Pyrrhon ve öteki kuşkucular ya da akademisyenler hâlâ gerçeğin araştırmasında olduklarını söyler. Onlar gerçeği bulduğunu düşünen kişilerin tamamen yanıldıkları değerlendirmesini yaparlar ve insan gücünün gerçeğe ulaşacak yetenekte olmadığını tahmin edenlerde fazlaca kendini gösterme merakı olduğunu düşünürler. Bu aslında bilme ve olguların güçlüğünde yargılama yetimizi ölçme amacında olup, önceden sınır bilmez bir bilimin kanıtını vermek gerekir – onlarsa insanın böyle bir yeteneğinin olduğundan kuşku duyarlar.

Nil sciri quisquis putat, id quoque nescit

An sciri possit quo sen il scire fatetur.

"Kim ki hiçbir şeyin bilinemediğini savunur, hiçbir şeyin bilinmediğini iddia etmek için bunun yeterince bilinip bilinmediğini bile bilmez." (Lucretius, IV, 470)

Kendini tanıyan, yargılayan ve kınayan cehalet, tam bir cahillik değildir; böyle olmak için, onun kendi kendini bilmemesi gerekirdi. O şekilde ki, Pyroncular'ın davranışı tereddüt etmeye, kuşkulanmaya, aramaya, hiçbir şeyden emin olmamaya ve hiçbir şeye yanıt vermemeye dayanır. Onlar ruhun üç işlevinden zekâ, duygulanma yetisi ve düşünme yetisinden ilk ikisini tanır, sonuncusunu iki yandan birine pek az da olsa eğilim ya da onaylama göstermeksizin belirsiz bırakırlar.

Zenon, aklın yeteneklerindeki bu bölümleme biçimini hareketlerle temsil ederdi; geniş biçimde açılmış el olasılığı, yarı kapalı ve parmakların biraz kısık oluşu kabullenmeyi, sıkılı yumruk anlayışı belirliyordu; sol elin çok daha sıkılı yumruğuysa bilimi.

Pyroncular'ın düşüncelerine verdikleri doğru ve bükülmez nitelik, her nesneyi bağlanmaksızın ve kabul etmeksizin almaktır; onları sakin, dingin bir yaşam biçimi olan, olgulardan elde ettiğimizi düşündüğümüz kanı ve bilgiye borçlu olduğumuz çalkantılardan bağışık sarsılmazlığa doğru yöneltir; gerçekten de bu çalkantılardan bize korku, aç gözlülük, haset, aşırı arzular, tutku, kibir, batıl inanç, yenilik sevdası, asilik, itaatsizlik, inat ve bedensel kötülüklerin çoğu gelir. Kuşkusuz onlar bu şekilde kendi öğretilerine rekabet edebilecek yarıştan kaçınır; çünkü tartışmaları az hareketli olup, çelişkiden hemen hemen hiç çekinmezler. Ağırlığı olan her şeyin aşağıya doğru gittiğini söyledikleri zaman, onlara inanılırsa canları bir hayli sıkılıp, amaçları olan kaygıya yol açmak ve tüm düşünceyi ertelemek, kendi düşüncelerinin aksinin söylenmesi için ellerinden gelen her şeyi yaparlar. Görüşlerini ancak, kendiliğimizden sahip olduğumuzu düşündükleri kanılarla savaşmak için öne sürerler; her şey onlar için farksız olup, hiçbir tercihleri yoktur. Karın beyaz olduğunu iddia ederseniz, aksine siyah olduğunu kanıtlamayı deneyeceklerdir; ne birisi ne de diğeri olduğunu söylerseniz, hem biri hem de diğeri olduğunu göstermeye çaba sarf edip, bu hususta bir şey bilmediğinizi bildirirseniz onlar bildiğinizi savunacaklardır. Hatta bundan kesin olarak kuşku duyduğunuzu doğrularsanız, hiç de kuşku duymadığınızı ya da kuşku duyduğunuz şeyi ne yargılayabildiğinizi, ne de kararlaştırabildiğinizi size kanıtlamayı görev edineceklerdir. O zaman, onlar kendi dayanaklarını temelinden yıkmaya kadar varan bu sonsuz kuşkuyla birbirlerinden ayrılıp, birçok görüşte aralarında sivrilir; çeşitli biçimlerde kuşku ve bilgisizliği savunan düşünceler bile dahildir buna.

Mademki dogmalarını izleyenlerden biri yeşil, diğeri sarı diyebiliyor, neden kuşkulanmakta haklı olmayacaklardı? Sadece iki yöne çekilebilen bir şeyin sizden kabul ya da reddedilmesini istemek değil midir sorun? Diğerleri fırtınaya tutulmuş gibi, gerçekten ne karar vermiş, ne de seçmiş olarak, hatta farkı algılama aşamasına erişmeden önce, ya ülkesinin geleneklerine, ya ebeveynlerinden aldıkları eğitime ya da rastlantı olgusuna göre, şu ya da bu görüşe doğru, Epikürcü ya da Stoacı okula doğru sürüklenirler; orada bağlanmış, köle olmuş ve bozamadıkları bir tuzağa yakalanmış gibi bulunurlar: "ad quamcunque disciplunam velut tempestate delati, ad eam tanquam ad saxum adherescunt." ["Sanki fırtına onları bir kayanın üzerine fırlatmış gibi bir öğretiye sıkı sıkıya sarılırlar." (Cicero, *Academicus*, II)]. Şu halde neden onlara kendiliklerinden özgürlüklerini ve olguları baskısız, bağımsız koruma hakkı verilmiş olmayacaktı? "Hoc liberiores et solitiores quod integra illis est judicandi potestas?" ["Olabildiğince özgür ve bağımsız olarak mutlak bir yargılama

gücüne sahiptirler." (Cicero, *Academicus*, II)]. Başkalarını sıkıca bağlayan baskıya boyun eğmemiş olmak bir üstünlük değil midir? İnsanın hayal gücünün üretmiş olduğu yanlışlıklara düşmektense gerginlik içinde (askıda) kalmak daha iyi değil mi? İsyancı ve kavgacı bu ayrılıkçılık hareketlerine katılmaktansa inancını askıya almak çok daha geçerli değil midir? Öyleyse neyi seçeceğim? Hangisini isterseniz; yeter ki seçiniz! İşte aptalca bir cevap; yine de tüm dogmacılık oradan gelir ve bilmediklerimizden habersiz kalmamıza izin vermez. En ünlü olan tarafı ele alın; hiçbir zaman başarısızlığa uğramayacağınız, onu savunacağınız, diğer tarafa saldırıp mücadele edeceğiniz kadar güvenli değildir. Tüm bu karmaşanın dışında kalmak daha iyi olmaz mı? Aristoteles'in ruhun ölümsüzlüğü düşüncesine katılabilirsiniz ve bu konuda Platon'a karşı gelip onunla mücadele edebilirsiniz; onların bu konuda kuşku duymaları yasaklanacak mıydı? Stoacılar'ın hiçbir şekilde kuşku duymadıkları Panætius'un kurban belirtileri yorumları, rüyalar, vahiyler ve diğer kehanetler üzerine yargısı verilebiliyorsa, neden bir bilge kişi öğretmenlerinin kendisine öğrettikleri, öğrencisi ve ateşli savunucusu olduğu okuldaki ortak onaylamayla kurulmuş tüm şeyler üzerinde onlarla aynı şekilde davranmayı göze alamasın? Yargılayan bir çocuksa, neyin söz konusu olduğunu bilmez; eğer bir bilginse, önyargılara sahiptir. Pyroncular, çatışmalarda korunma özenini üzerlerinden atarak kendilerine olağanüstü üstünlük sağlarlar; onlara vurulmasının pek az önemi vardır, yeter ki kendileri vursunlar. Onlar her şeyden kendilerine pay çıkartır; galip gelen onlarsa bizim görüşümüz çürüktür, galip sizseniz onlarınki. Eğer aldanırlarsa, bilgisizliği ispat ederler; yanılan sizseniz cehaletlerinizi siz kanıtlayacaksınız. Hiçbir şey bilinmediğini kanıtlarlarsa, bu iyidir. Kanıtlayamazlarsa da yine iyidir. "Ut, quum in eadem re paria contrariis in partibus momenta inveniuntur, facilius ab utraque parte assertio sustineatur" ["Aynı konuda karşıt iki tarafın eşit gerekçeleri olduğunda kararın ertelenmesi kolay olsun diye." (Cicero, *Academicus*, I, XII)].

Bir şeyin neden doğru olduğunu bulmak çok daha kolay olduğu halde, onlar bir şeyin neden yanlış olduğunu bulmakla uğraşırlar ve ne olduğunu bulmaktansa ne olmadığını bulmaya, inandıklarındansa inanmadıklarını söylemeye çaba gösterirler.

Söyleyiş tarzları şöyledir: "Hiçbir karar vermiyorum; olgular öncekinden başka türlü değildir ya da ne biri ne de öteki; bunu anlamıyorum; görünüşler her tarafta aynıdır; lehinde ya da aleyhinde konuşmak; tümü bunun gibidir; yanlış görünebilen hiçbir şey doğru gibi görünmez." Kullandıkları başlıca Yunanca sözcük olan *epoke*, "yargımı erteleyip, düşüncemi açıklamıyorum" anlamına gelir. İşte başkalarıyla aynı esinden gelen nakaratları. Ve bundan elde ettikleri, tam, bütün ve kusursuz bir yargının askıya alınmasıdır; akıllarını sorgulamak ve tartışmak için kullanırlar; ama seçmek ve kararlaştırmak için değil. Bir kimse ömür boyu cehalet (bilgisizlik) itirafını tasarlıyorsa, her koşulda tarafsız bir yargı tasarlıyorsa, bu kişi Pyronculuğu kavrayabilir. Bunların düşünme biçimlerini elimden geldiğince ortaya koyuyorum; çünkü öğretinin yazarları bile anlaşılmaz ve öğretilerini farklı şekillerde sergilerler.

Güncel yaşamın eylemlerine gelince, sıradan davranır onlar. Doğal eğilimleri, tutkuların itkilerini ve zorlamalarını, yasaların yükümlülükleriyle gelenekleri ve aydınların törelerini yüklenip, bunlara uyarlar: "Non enim nos Deus ista scire, sed tantummodo uti voluit." ["Tanrı şeyleri tanımamızı istemedi yalnızca kullanmamızı istedi. (Cicero, *De divinatione*, I, XVIII)]. Onlar hiçbir düşünceye veya yargıya katılmaksızın, davranışlarını bu şekilde bir kılavuzluğa bırakırlar. Bu nedenle Pyrron ile ilgili olarak söylenenlere katılmıyorum. Onu aptal ve durgun olarak resmediyorlar; kendini arabaların çarpmasına bırakan, uçurumları göremeyen, yasaya uymayı kabul etmeyen vahşi ve toplumdışı bir kişi gibi tasvir ediyorlar. Burada onun öğretisinin bir abartısı vardır. Ne bir taş, ne de bir kütük olmak istedi; ama geçerli kurallara göre ve dürüstlükle, tüm bedensel ve ruhsal yeteneklerinden yararlanarak doğanın bağışladığı tüm zevklerin ve üstünlüklerin keyfini çıkararak

yaşayan bir insan olmayı istedi. İnsanın kendine mal ettiği, keyfince yönettiği, gerçeği yerleştirmekte temelsiz, hayal mahsulü ve yanlış ayrıcalıkları iyi niyetle terk etti.

Ayrıca, bilgesini anlaşılmayan, kanıtlanmayan, benimsenmeyen birçok şeyi izlemek için zorlamayan topluluk yoktur. Denize açıldığı zaman, kendisine uygun olup olmayacağını bilmeksizin kendi düşüncesini takip eder; varsayımsal kalan koşullara boyun eğer: Tekne iyi mi? Kılavuz deneyimli mi? Mevsim elverişli mi? Ve sanki niyetine tamamen ters olmadıkları ölçüde ihtimallerin yönetimine kendini bırakmaya iyiden iyiye mecburdur. Bir bedeni ve bir ruhu vardır onun; duyular onu iter, ruh onu canlandırır. Hatta kendisinde olayları yargılayacak kişisel ve tek bir ölçüt bulamazsa, yanlışın doğruya benzeyebildiği ölçüde onayına bağlanmamak zorunda olduğu düşüncesinde olsa bile yaşamını yine de dolu dolu ve hoş bir biçimde sürdürür. Zihinsel eylemlerin arasında, bilimden ziyade tahmin üzerine dayanan kaç eylem vardır? Doğru ya da yanlışı seçmektense açıkça görülür gibi olanı izleyen kaç eylem vardır? "Doğru ve yanlış vardır, diyor Pyroncular, bizim içimizde bunun aranmasına gerekli olan şeylerin var olduğunu da sözlerine ekliyorlar; ama denek taşıyla yapıldığı gibi bunu seçmeye yarayan bir ölçüt yok. Daha iyisi, bunu taşırken kendimizi araştırmaksızın dünya düzenine göre gitmeye bırakmak. Dinginlik yolu üzerinde önyargılardan bağışık bir ruh iyice üstünlüğe sahip bulunur. Yargıçlarını yargılayan ve eleştiren kişiler zorunlu oldukları şekilde asla onlara boyun eğmez. Basit ve az meraklı zihinlerin –ah, kaçı!- dinsel ve siyasi yasalara göre yönetilmesi, şu tanrısal ve insansal olguları eğitim uzmanı gözüyle gözleyen zihinlerden daha uysal ve daha kolaydır.

İnsanın icat ettiği şeylerde Pyrron'un bu öğretisindeki kadar doğru ve yararı olan hiçbir şey yoktur. Bu öğreti, insanı çıplak ve yoksun, doğal güçsüzlüğünü bilen, dolayısıyla da yukarıdan bir dış gücü kabul etmeye yatkın, insani bilgiden sıyrılmış, dolayısıyla da inanca yer vermek için kendi düşüncesini yok eden bir varlık olarak gösterir; onu imansız olmayan, ama üstelik de ortaklaşa kabul edilmiş yasa ve kurallara ters düşen hiçbir dogmaya meyletmeyen, sade, itaatkâr, kendini yola getirmeye yetenekli, gayretli, sapkınlığın yeminli düşmanı, dolayısıyla da sahte mezheplerle öğretilen boş ve dinden uzak inanışlardan korunan birisi gibi ortaya koyar. Tanrı'nın parmağının altında bulunan ve hoşuna gittiği sürece üzerine esenlikler kazıması için hazırlanmış bir beyaz kart gibidir bu. Tanrı'ya teslim oldukça, ona daha fazla sığındıkça ve kendi kendimizden daha fazla vazgeçtikçe daha çok değer kazanırız. Kilise adamları şöyle derler: "Olguları sana sunuldukları şekilde, iyi yönünden al, geriye kalanı senin öğrenebileceğinin ötesindedir." "Dominus novit cogitationes hominum, quoniam vanæ sunt." ["Tanrı insanların düşüncelerini okur ve bunların boş olduğunu da bilir." (*Mezmur*, XCIII, II)]

İşte başlıca üç felsefe okulunun durumu; ikisi kesinlikle kuşkuyu ve cehaleti öğretiyor, üçüncüsüyse dogmacılara aittir; çoğunun iyi görünüşe sahip olmaktan ziyade sadece güven veren bir çehre taşıdıklarını görmek kolaydır. Doğruyu yakalama peşinde nereye kadar gitmiş olabildiklerini göstermenin dışında bize bir kesinlik sağlama kaygısında pek değillerdir; "quam docti fingunt , magis quam norunt." ["Bilginler bilmekten çok varsayımdan bulunsunlar."]

Timæus, tanrılar, dünya ve insanlar hakkında neler bildiğini Sokrates'e açıklarken iki insan arasında konuşuyor gibiydi. Açıklamalarının bir başkasının açıklamaları kadar geçerli olması yeterliydi. Çünkü kesin bilgiler ne onun elindeydi, ne de başka bir ölümlünün elinde. Çömezlerinden biri ona şöyle öykündü: licabo: nec tamen, ut Pythius Apollo, certa ut sint et fixa, quæ dixero; sed, ut homunculus, probabilia conjectura seqens" ["Elimden geldiğince açıklayacağım. Bununla birlikte sözlerim Pythius Apollo'nun sözleri gibi kesin ve tartışmasız olmayacak, ölümlü biri olarak hakikate benzeyeni bulmaya çalışıyorum. (Cicero, *Tusculanes*, I, IX)]. O bunu doğal bir konu olan ve herkesin

görebileceği ölümü küçümseme hakkında söyler. Zaten bu sözünü Platon'un aynı tümcelerini tekrarlayarak yorumlamaktaydı: "Si forte, de deorum natura ortuque mundi disserentes, minus id quod habemus animo consequimur, haud erit mirum. Æquum est enim meminisse et me qui disseram, hominem esse, et vos qui judicetis; ut, si probabilia discentur, nihil ultra requiratis" ["Tanrıların doğası ve dünyanın kökeni hakkında konuşurken amacıma ulaşamazsam, sizin buna şaşmamanız gerekir; benim konuştuğumu, sizin dinlediğinizi hatırlamalısınız, insan olduğumuzu hatırlamalısınız; size sadece olasılıklar sunarsam benden başka birşey istemeyin. (*Timæus*)].

Aristoteles her zaman kendi düşüncesiyle karşılaştırmak ve kendisinin ne kadar ileride olduğunu, doğruya ne kadar yakınlaştığını göstermek için çok sayda kanıyı ve inancı ortaya koyardı. Aslında gerçek, başkalarının otoritesine ve kanıtlarına göre kararlaştırılamaz. Bu nedenle Epikuros, yazılarında başkalarının kendisininkilere aykırı düşüncelerine yer vermekten özenle kaçındı. Aristoteles, dogmacıların "hükümdar"ıdır, yine de birçok bilgiden kuşku duymayı ondan öğreniyoruz. Onun sıkça bilerek kanısının hangisi olduğunu çözmenin mümkün olmadığı pek yoğun ve pek içinden çıkılmaz bir karanlığa büründüğü görülür; sonuçta bu, "Pyronculuk"un olumlu bir biçimidir.

İşte başkasının düşüncesini kendi düşüncesiyle açıklarken Cicero'nun söylediği: "Qui requirunt quid de quaque re ipsi sentiamus, cruiosius id faciunt quam necesse est. Hæc in philosophia ratio contra omnia disserendi nullamque rem aperte judicandi, profecta a Socrate, repetita ab Arcesila, confirmata a Carneade, usque ad nostram viget ætatem. Hi sumus qui omnibus veris falsa quædam adjuncta esse dicamus, tanta similitudine ut in iis insit certe judicandi et assentiendi nota." ["Her konu üzerinde kişisel olarak düşündüklerimizi öğrenmek isteyenler meraklarını fazlasıyla öteye götürürler. Felsefedeki bu hiçbir şeye karar vermeksizin her şeyi tartışma ilkesi, Sokrates tarafından kurulmuş, Arcesiles tarafından tekrarlanmış, Carneade tarafından doğrulanmış olup günümüzde de hâlâ geçerlidir. Bizler yanlışın her zaman doğruya karıştığını söyleyenlerdeniz; yanlış doğruya öylesine çok benzer ki onlarda yargılama ve karar vermeye yol açan hiçbir belirti yoktur."(Cicero, *De Natura deorum*, I].

O halde, filozofların çoğunun (sadece Aristoteles değil), eğer konularının boşluğuna değer kazandırmak ve kafamızda merak uyandırmak için değilse, bize tatsız tuzsuz boş ve eti sıyrılmış kemirilecek kemiği vererek zor okunulur olmaya özenmeleri nedendir? Clitomachus, Carneades'in yazılarını okuduğunda, yazarın görüşünün ne olduğunu asla anlayamamış olduğunu öne sürüyordu. Epikuros neden yapıtında sadelikten kaçındı; Herakleitos'a neden "Karanlık" (güç anlaşılır) lakabı takıldı. Karanlıkta olmak, bilginlerin insan aptallığının fazlasıyla yetindiği bilimlerinin cılızlığını gizlemek için hokkabazların el çabukluğu gibi kullandıkları bir geçer akçedir:

Clarus, ob obscuram linguam, magis inter inanes,

Omnia enim stolidi magis admirantur amantque

Inversis quæ sub verbis latitantia cernunt.

Cahiller arasında anlaşılımaz diliyle ünlü,

çünkü ahmak insanlar gizemli sözler altında

gördüklerine inanıyor ve hayranlık duyuyorlar

(Lukretius, *De Natura rerum*, I)

Cicero, dostlarından bazılarını astronomiye, hukuka, diyalektiğe ve geometriye gereğinden çok zaman ayırmış olmalarından dolayı eleştirip, bunun onları varoluşun daha yararlı ve daha onurlandırıcı görevlerinden uzaklaştırdığını söylerdi. Cyrenauques (Kyrene okulu) felsefecileri fizik kadar diyalektiği de hor görmekteydiler. Zenon, "Cumhuriyet" adlı kitabının başında tüm liberal sanatların yararsız olduğunu öne sürüyordu.

Platon ve Aristoteles'in mantık hakkında yazdıklarını söyleyen Khryssippos, bunu keyif için ve alıştırma niteliğinde kaleme aldıklarını, bu kadar yararsız bir bilim dalını ciddiyetle işleyebildiklerine inanamadığını ileri sürüyordu. Plutarkhos metafizik hakkında aynısını söyler; Epikuros da, fiziğin dışında, söz bilim, dilbilgisi, şiir, matematik ve tüm öteki bilimler için bunu demiştir. Sokrates, töreler ve yaşam dışında, tüm bilimler konusunda aynısını düşünür. Üzerinde soru sorulan şey ne olursa olsun, sorgulayan kişiyi öncelikle yaşamış olduğu ve dolayısıyla da yaşamakta olduğu biçimde konuşmaya götürürdü bu; düşüncesinde incelediği ve yargıladığının dışındakiler ise ikincil bir öneme sahiptir, ayrıntıdır.

"Parum mili placeant eæ literæ quæ virtutem doctoribus nihil profuerunt" ["Eğitimini almış kişilere erdemli bir hizmeti dokunmamış edebiyat kültürüne çok önem vermem." (Sallustius, *Jugurtha*, LXXXV)]. Bilginin çoğu alanı, bizzat bilginlerin kendileri tarafından bu şekilde küçümsenmişti. Ama bilginler yararlanabilecek sağlam hiç bir şeyin bulunmadığı bu tür işlerde akıl yürütmenin gereksiz olmadığını düşündüler. Kimileri Platon'u dogmatik, kimileri kuşkucu sayıyordu; bazıları ona belirli konularda tek, diğer bazı konularda başka diye değer biçiyordu. Diyalogların başını çeken Sokrates her zaman tartışmaya yol açmaktan ve buna hiç ara vermemekten yararlanır; asla tatmin olmaz ve itirazlara karşı çıkmaktan başka bilime sahip olmadığını söyler. Eskilerin gözde yazarı Homeros, hangi yoldan gittiğimizin hiç farketmediğini göstermek için bütün felsefe ekollerinin temellerini attı. Bu nedenle, kendi düşünceme göre, öğretim hiçbir zaman onunki kadar tereddütlü ve daha az dogmatik olmadı. Sokrates, ebe kadınların başkalarını doğurtmak mesleğini seçtiklerini, aynı zamanda kendileri doğurmaktan vazgeçtiklerini belirtiyordu; kendisinin de tanrılardan ‘"bilge kişi" niteliğini alarak bedence ve akılca doğurma yeteneğinden yoksun bırakıldığını söylüyordu. O, uzuvlarını hazırlayarak, kanallarını yağlayarak, doğumun yolunu kolaylaştırarak, çocuğun yaşayabileceğini düşünüp, onu adlandırarak, besleyerek, giyindirerek, sünnet ederek, onun ruhunu tehlikelere ve başkalarının vereceği zararlara karşı koruyarak doğuracak kişilerin yardımına ve imdadına gitmekle yetindiğini dile getiriyordu. Eskilerin Anaxagoras, Demokritos, Parmenides, Zenophanes ve diğerlerinin yazılarında fark ettikleri gibi; bunların amaçta ve biçimde öğretmekten ziyade sorgulayan – bazen yazılarına dogmatik öğeler katsalar bile – sorgulayan bir yazış biçimi vardır. Bu, Seneca ve Plutarkhos'ta görülmüyor mu? Onları yakından inceleyen kişiye bazen bir yüz, bazen diğer bir yüz sunmuyor mu bunlar? Hukukçuların metinleri arasında uyum sağlamaya kalkışan kişilerse, bunlardan her birini kesinkes kendisiyle uyumlu kılmak zorunda kalıyordu! Bana öyle geliyor ki, Platon bile bile diyaloglar halinde felsefe yapma yolunu tuttu, bu biçim ona düşüncesinin çeşitliliğini ve değişkenliğini birçok ağızdan daha kolayca sergileme yolunu açıyordu.

Sorunları birçok açıdan incelemek, onları bir tek bakış noktasından çok daha iyi sergilemeyi sağlar; çünkü bu, işi daha eksiksiz ve daha yararlı yapmaktır. Bugünden bir örnek verelim; mahkeme kararları dogmatik ve açık söylemlerin en üst derecesidir. Bununla birlikte, yüksek yargı organlarımızın en iyi ders olsun, hatta uygulandıkları kişiler üzerinde büyük yetkinlikle bu bilgeliğe borçlandıkları saygıyı uyandırsın diye halka sundukları hükümler o insanlar için, her yargıcın günlük sonuçlarından değil, güzelliklerini çeşitli ve bazen karşıt görüş noktalarının tartışmasından ve hukuksal disiplinin hoşgörülü karşıladığı çatışmadan çıkar.

Filozofların birbirlerine tanıdıkları en geniş alan, insan aklının her türlü konuda nasıl bocaladığını göstermek amacıyla ya bilerek ya da her türlü konunun değişkenliği ve anlaşılmazlığından dolayı cahilliğin zorlamasıyla her birinin saplanıp kaldığı çelişkilerden ve çeşitlilikten kaynaklanır.

Euripides'in de aşağıda dile getirdiği gibi "kaygan ve değişken bir yerde inancımızı bir yana bırakalım" nakaratı başka ne anlama gelir?

Tanrı'nın türlü biçimde yapıtları

Şaşkına çevirir biz insanları,

Empedokles'in sıkça tanrısal bir öfkeyle coşmuş, gerçeği tanımakta zorlanırcasına, "Hayır, hayır, hiçbir şeyi hissetmiyoruz, hiçbir şeyi görmüyoruz, her şey bizden gizlenmiş; içinde olanı kesinlikle ortaya koyabileceğimiz hiçbir şey yok" dediği gibi. Bu ise tanrı sözünü hatırlatıyor: "Cogitationes mortalium timidæ, et incertæ adinventiones nostræ et previdentiæ" [Ölümlülerin düşünceleri ürkektir, buluşları ve öngörüleri belirsiz. (*Sagesse*, IX, XIV)]. Umutsuz insanların av zevkinden yoksun kalmamalarını garipsememek gerekir. Öyle ki Stoacılar bu zevki zihinsel çalışmadan kaynaklanan zevklerin içinde görerek sınır koymak isterler.

Demokritos, bal kokan incirleri yedikten sonra, akıl yoluyla incirlere bu umulmadık lezzetin nereden geldiğini araştırmaya koyuldu; yerinden kalkıp incirlerin konulduğu tabağı görmeye gitti. Onun neden ayağa kalktığını anlayan hizmetçisi gülerek bunun için hiç rahatsız olmamasını, çünkü incirleri içinde bal bulunan tabağa kendisinin koyduğunu söyledi. Demokritos ise, kadının merakının nedenini yok ederek kendisinden araştırma fırsatını almasına kızdı ve kadına "Çekil git, canımı sıktın; ama yine de, doğal bir neden varmış gibi bunun nedenini araştırmaktan vazgeçmeyeceğim" dedi. Ve hiç kuşku yok ki, bu hayali ve yapay olguya gerçek bir neden bulmaktan yoksun kalmadı. Bir büyük ve ünlü filozofun bu örneği, elde edemeyeceğimiz şeylerin peşine düşme gayretini tam olarak gösterir. Plutarkhos buna benzer bir örneği anlatır; Adamın biri araştırma zevkini yitirmemek için, kuşkulandığı şeylerin açıklanmasını istemez. Ateşi düşerse susuzluğunu giderme zevkini doktorunun elinden alacağını düşünen insan gibi. "Satius est supervacua discere quam nihil." [Hiçbir şey öğrenmemektense yararsız şeyleri öğrenmek daha iyidir. (*Seneca*)].

Besinden alınan zevk, çoğu kez kendi kendine yeterlidir; hoş bulduğumuz her şey her zaman besleyici değildir, sağlığa da bir yararı yoktur. Aynı şekilde, aklımızın bilimden çıkardığı da besleyici ve sağlıklı olmasa da haz vermekten geri kalmaz.

İşte filozofların söyledikleri: "Doğayı gözlemek, aklımıza uygun gelen bir besindir; bizi yükseltir ve yüceltir; yüksek ve göksel şeylerle dünyasal ve aşağı şeyleri karşılaştırırız; bu da onları hor görmemize yol açar. Yüksek ve gizemli şeylerin arayışı ise, kişi bundan sadece ürkütücü bir saygı çıkarsa ve bunu yargılamaktan korksa bile çok hoştur." Buradaki sözcükler, onların görüşlerini açıklamakta kullandıkları sözcüklerdir. Ama onların sıkça dillerinden düşürmedikleri ve onur duydukları bu türden hastalıklı merak aşağıdaki bir başka örnekte çok daha iyi görünüyor: Eudoxus, güneşi hiç değilse bir kez olsun yakından görmeyi, onun şeklini, büyüklüğünü, güzelliğini tanımayı diliyor, bunun için tanrılara yakarıyordu. O, yaşamı pahasına çok geçmeden yoksun kalacağı bir bilgiyi elde etmeyi istiyordu. Bu anlık ve geçici bilgi için, sahip olduğu tüm bilgileri yitirmeye, daha sonra tüm elde edebileceği bilgilerden vazgeçmeye hazırdı.

Epikuros'un, Platon'un ve Pythagoras'ın kolayca bize "atom"larını, "düşünce"lerini ve "sayılar"ını verdiklerine gerçekten ikna olmuş değilim. Onlar inanç malzemelerini böyle belirsiz ve tartışabilir şeyler üzerine yerleştirmeyecek kadar bilgedirler. Ama dünyanın anlaşılmazlığı ve bilgisizliği içinde

bu büyük kişilerin her biri biraz ışık getirmeye çaba harcadı; akıllarını hiç değilse ince ve hoşa giden görüntüsü bulunan, yanlış bile olsa çelişkiyi savunan buluşlara adadılar; "unicique ista pro ingenio finguntur, non ex scientiœ vi." [Bu sistemler her filozofun dehasının varsayımlarıdır; onların bilgilerinden doğmuş değildir. (Seneca, *Suasorie*, IV)]. Felsefeyle övündüğü için kınanan eskilerden biri, o sırada düşüncesinde felsefenin hemen hiç izi bulunmadığı halde, felsefe yapmanın tam olarak bu olduğu yanıtını verdi. Filozoflar her şeyi incelemeyi, her şeyi tartışmayı isteyip, bu uğraşın doğal merakımıza çok uygun düştüğünü keşfettiler; dinler gibi kamu yaşamını ilgilendiren bazı şeyler üzerine yazdılar; ne mutlu ki, ülkelerinin yasalarını ve âdetlerini sıkıntıya sokmamak için bunları tamamıyla inceden inceye çözümlemeyi istemediler.

Platon, bu sorunu açıkça ortaya koyar. Kişisel düşüncelerini sergilediği zaman, hiçbir şeyi kesin biçimde savlamaz. Ama yasa koyucuyken otoriter ve buyurucu bir üslup kullanır ve topluluğu ikna etmekte çok yararlı olan, kendini inandırmak için de gülünçlüğü söz konusu olan buluşlarının en abartılılarını konusuna cesurca katar. Her türlü görüşü, en tuhaf ve en düzensiz olanları dahi kabul etmeye ne derecede yatkın olduğumuzu bilmektedir.

Platon, bu nedenle "Yasalar"ında yalnızca anlatısı yararlı şiirlerin halk içinde okunmasına büyük özen gösterdi. Yararsız ya da zararlı yalanları vermektense, insanların aklına düşsel görüntüleri sokmak daha değerlidir. Ve o, "Devlet"inde pek temiz yüreklilikle insanların yararına onları aldatmanın sıkça gerekli olduğunu söyler! Felsefe okulları arasında bazılarının gerçeğin, bazılarının yararlılığın peşinden gittiklerini saptamak kolaydır; Ün kazananlar bu sonunculardır. Koşulumuzun bahtsızlığıdır bu; aklımızda en doğru olarak beliren şey, yaşamımızda sıkça en yararlı şey olarak ortaya çıkmaz. En cüretkâr okullar, Epikurosçular, Pironcular ve Yeni Akademi de sonunda genel yasaya boyun eğmek zorunda kaldılar. Kimi sağda, kimi solda filozofların her biri, diğer konuları doğrulanmış olsun ya da olmasın takdim edilebilir bir havaya sokmaya çabalayarak ince süzgeçlerinden geçirir. Bunlar sıkça sözü edilmesi istenmeyecek derecede gizli hiçbir şey bulmamış olarak, kendilerine temel almadıkları, herhangi bir gerçeği ortaya koymak için de olmayan, ama incelemelerinin çalışmalarına yarayan, kırılgan ve fazla iddialı tahminler yapmaya zorlandılar. "Non tam id sensisse quod dicerent, quam exercere ingenia materiæ difficultate videntur voluisse." ["Sanki kişisel inançları ile yazmamışlar gibi konunun zorluğundan ötürü dolayı alıştırma yapar gibi yazıyorlar"].

Eğer böyle olmasaydı, bu mükemmel ve hayranlık verici akılların öne sürdüğü bu kadar çeşitli ve kararsız görüşleri nasıl kabul edebilirdik? Örneğin, Tanrı'yı kendi örneksemelerimizle ve sanılarımızla keşfetmeyi, onu dünyanın kendisiyle kendi yetimize ve yasalarımıza göre çözümlemeyi istemekten daha boş bir şey olur mu? Bizim kendi görüşümüzü onun şanlı konutuna ulaştırma şansımız olmadığına göre, onu kendi acınası yoksul dünyamıza çekebilir miyiz?

Dinle ilgili görüşler içinde bana en gerçeğe yakın ve kabul edilebilir geleni Tanrı'yı anlaşılmaz bir güç sayan, O'nu her şeyin kökeni ve koruyucusu sayan görüştür. O, yüce bir güzellik, iyilik ve yetkinliktir. İnsanların her yönden kendisine verdiği onuru ve saygıyı kabul eder.

Jupiter omnipotens rerum, regumque

Progenitor genitrixque.

"Her şeye gücü yeten Jupiter; dünyanın, kralların ve tanrıların babası ve anası." (Valerius Soranus, Aziz Agustinus'un *Tanrı'nın Kenti*'nde, VII, IX ve XI.)

Bu evrensel çaba Tanrı katından iyi bir gözle karşılandı. Tüm toplumlar bağlılıklarının yararını

gördüler; dinsiz insanlar her yanda hak ettikleri kaderi eylemlerindeki gibi gördüler. Pagan (Hıristiyan olmayan) tarih kitapları da soyluluğun, düzenin, adaletin kendi efsanelerinde eğitimleri ve yararları için kullanıldığını söylüyorlar. Tanrı bazen merhametiyle, geçici belirtilerle basit aklın, rüyalarımızın hayali görüntüleri üzerinden doğrudan ve kaba bir bilgi veren öğesel kuramları güçlendirme lutfunda bulunur.

İnsanın kendisi tarafından şekillendirilmiş hayali temsiller sadece sahtekârlık değil, aynı zamanda dinsizlik ve kâfirliktir. Aziz Paul'a tüm Atina'daki dinler içinde, gizli ve bilinmeyen bir Tanrı'ya adanmış din en hoş görülebilir din gibi geldi.

Bu ilk neden ve varlıkların varlığı olanın bilgisinin belirsiz, tanımlanamaz ve betimlenemez olması gerektiğini düşünen Pythagoras gerçeğe çok yaklaşır. Bu, hayalimizin mükemmele doğru atılan büyük çabasından başka bir şey değildi. Ama Numa bundan tanımlanmış cismi, maddi öğeleri bulunmayan salt zihinsel bir din yapmayı istediği zaman boşa harcanmış çaba oldu bu; insan aklı, bu sonsuz ve şekilsiz düşüncelerde tutunamazdı; onun bu düşüncelerini hayalinin temsili içine sıkıştırmak gerekir. Tanrısal görkem, bir bakıma kendini bedensel sınırlar içine bıraktı; onun doğaüstü ve semavi kutsamaları bizim dünyevi koşulumuzun işaretini taşıyıp, ona yöenelen ibadet, bizim için bir anlamı olan hizmetler ve sözlerle ifade edilir; çünkü inanan ve yakaran kesinlikle insandır. Bu konuda öne sürülen öteki kanıtları bir yana bırakıyorum; ama çarmıha gerilişin görünüşü, bu korkunç işkenceli ölümü temsil eden tablolar, kiliselerimizdeki törensel süslemeler ve hareketler, düşüncelerimizin bağlılığına uygulanmış şarkılar, duyularımızla iletilmiş bu heyecan halkların ruhunda etkileri çok yararlı olan bir dinsel coşkuya neden olmasa beni güçlükle inandırırdı.

Evrensel körlük arasında insani gereksinimle bir beden verilen tanrısal varlıklar içinde bir seçim yapmak gerekseydi, daha gönüllü olarak, güneşe tapan kişilere seve seve katılırdım;

Ortak ışık,

Dünyanın gözü ve Tanrı gözlerin yüce kapısındaysa,

Güneşin ışınları onun parıldayan gözleridir,

Herkese yaşam verir, bizi savunur ve korur,

Ve bu dünyada bakar insanların işlerine:

Bu güzel, bu büyük güneş bize mevsimleri yaratır,

Bu on iki eve göre batar ve doğar kendisi,

Bilinen erdemleriyle doldurur çevremizi,

Gözlerinin bir ışını dağıtır bulutlarımızı:

Ruh, dünyanın yakıcı ve alevli ruhu,

Devreden tüm Gök'ün bir günü peşinde koşar;

Sonsuz yücelikle dolu, dürüst, başıboş ve sağlam,

Altında tüm dünyayı sona erişe hazır tutarak,

Dinlencesiz dinlenir, işsiz ve yersiz,

Doğanın büyük oğlu, günün babası (Ronsard, *Fransa halkına uyarı*)

Ona özgü olan bu yüceliğin ve bu güzelliğin çok daha ötesinde, bizim için en uzaklarda bulunan, bu yüzden pek az tanınan, önünde hayranlık ve saygı duymanın kesinlikle hoş görülebilir olduğu bu semavi düzeneklerin parçasıdır bu.

Bu soruları kendine yönelten ilk kişi olan Thales, Tanrı'ya sudan her şeyi yaratan bir ruh diye değer verdi. Anaximenderos ise, tanrıların mevsimlere göre doğup öldüklerini ve dünyaların sonsuz sayıda bulunduğunu sanıyordu. Anaximenes için yaratılmış, uçsuz bucaksız ve her zaman hareket eden hava tanrıydı. Anaxagoras, her şeyin oluş biçiminin ve düzenlemesinin sonsuz bir ruhun gücü ve düşüncesi tarafından yazdırılmış olduğunu savunan ilk kişiydi. Alcmæon güneşe, aya, yıldızlara ve ruha tanrısallık verdi. Pythagoras, Tanrı'dan doğadaki her şeyde var olan ve ruhlarımızın ondan ayrılmış olduğu bir ruh yaptı. Permenides için göğü çevreleyen ve dünyayı ışığının sıcaklığıyla savunan bir çemberdir bu. Empedokles, her şeyin yapıldığı dört öğenin tanrılar olduğunu söylüyordu. Protagoras tanrıların var olup olmadıkları, kim oldukları konusunda söyleyecek hiçbir şeyi olmadığını öne sürüyordu. Demokritos için, bazen yıldız kümeleri ve bunların devirleri tanrılardı, bazen de bu yıldız kümelerini hareket ettiren doğa ya da dahası bilgimiz ve zekâmız tanrısaldı. Platon, inancına çeşitli biçimler verir. "Timæe"sinde dünyanın babasının adlandırılamadığını, "Yasalar"ında onun kim olduğunun araştırılmaması gerektiğini söyler. Zaten o, bu kitaplarda gökyüzünü, yıldızları, yeryüzünü ve ruhlarımızı tanrılar gibi düşünür; bunun ötesinde, kentlerin her birinde geleneksel olarak böyle kabul edildiklerini onaylar. Ksenophon, Sokrates'in öğretisinde benzer belirsizlikler gösterir; Sokrates'e göre kimi zaman tanrının şeklini öğrenmeye çalışmamalıdır, bazen güneş bazen ruh tanrıdır; bazen sadece bir tek tanrı vardır, bazen de çok sayıda. Platon'un yeğeni Speusippus, tanrının olayları yöneten ve yaşamın borçlanıldığı belirli bir güç olduğunu söyler. Aristoteles için, Tanrı bazen ruh bazen dünyadır; o, bu dünyaya bazen bir başka sahip verir, bazen de göğün sıcaklığını tanrısal kılar. Zenocrates, sekiz tanrı olduğunu iddia eder. Bunların ilk beşi gezegenlerin adını taşır, altıncısı tüm sabit yıldızları bir araya getirip bunlardan uzuvları oluşturur, yedinci ve sekizinci güneşle aydır. Heraklides Pontikos, çeşitli görüşler arasında tereddüt eder ancak; sonunda, Tanrı'yı duygudan yoksun kılar. O, bazen Tanrı'ya bir şekil, bazen bir diğerini verip, sonra da bunun gökyüzü ve yeryüzü olduğunu öne sürer. Theophraste da, dünyanın yönetimini bazen zekâya, bazen göğe, bazen yıldızlara atfederek çeşitli fikirler arasında kararsız kalır. Straton için, şekilsiz ve duyarsız olan Tanrı, doğurtma, çoğaltma veya azaltma gücüne sahiptir. Zenon için iyiyi buyuran, kötüyü yasaklayan doğal yasadır ve bu yasa canlı bir yaratıktır; ama o, geleneksel tanrıları, Jupiter'i, Junon'u, Vesta'yı yadsır. Diogenes Apolloniates'e göre Tanrı olan havadır. Xenophanes'in tanrısı yuvarlaktır, görür ve işitir, nefes almaz ve insan doğasıyla hiçbir ortak yanı yoktur. Cleanthes için, bazen akıl, bazen dünya, bazen doğanın ruhu, bazen de her şeyi çevreleyip içine alan yüce sıcaklıktır bu. Citiumlu Zenon'un öğrencisi Perseus, insan yaşamına özellikle yararlı bir şeyler ve bunlara da yararlı şeyler getirmiş olanlara tanrılar adı verildiğini öne sürdü. Chrysippus önceki görüşlerin hepsini karmakarışık bir araya topluyor, icat ettiği bin çeşit tanrı arasında, ölümsüzleştirilmiş insanları da sayıyordu. Diagoras ile Theodorus'a gelince, onlar, tanrıların var olduklarını açıkça yadsıyorlardı. Epikuros, tanrıları ışık verici, saydam, havayı geçiren, iki kale arasında gibi iki dünya arasına yerleşmiş, darbelerden korunmuş, bir insan yüzüyle, hiçbir işe yaramadığı halde bizimkiler gibi uzuvlarla donanmış hayal eder.

Ego deûm genus esse semper duxi, et dicam cœlitum;

Sed eos non curare opinor, quit agat humanum genus.

"Bana gelince, tanrıların her zaman var olduklarını düşündüm ve bunu hiç durmadan ilan edeceğim;

ama onların insanların yaptıkları için kaygılandığını sanmıyorum." (Ennius, Ciceron'un *De divinatione*'sinden, II, I)

Şu halde, felsefenizle gurur duyun! Böylesine felsefi kafalar şamatasının ortasında pastanın içinde asıl aradığınız tadı bulmuş olmakla övünün! Bu dünyanın karmaşası üzerinde etkili oldu; benimkinden farklı düşünce ve âdetler bana bir şey öğretiyorlarsa beni fazla rahatsız etmezler; karşılaştığım zaman utandırsa da kibirlendirmiyor. Ve bizzat Tanrı'nın elinden gelenin dışındaki her türlü seçim bana elverişli olmayan bir seçim (korkunç ve doğa karşıtı yaşam tarzlarını bir yana bırakıyorum) gibi geliyor. Siyasal kuruluşlar bu konuya felsefi okullardan daha az karşı koymuyor; bu da, Kader'in aklımızdan daha çeşitli ve değişken olmadığı gibi, kör ve tutarsız da olmadığını gösteriyor.

Az bilinen şeyler, tanrısallaştırılmaya en uygun olan şeylerdir. Bu nedenle, Antik Çağ'ın yaptığı gibi, bizleri tanrıların seviyesine çıkartmak aklın zayıflığını aşar. Yılana, köpeğe ya da öküze tapınanların peşinden kolayca giderdim, onların doğaları az bilindiği için sevdiğimiz olağanüstü özelliklerini onlara atfedebilmemiz için daha fazla olanağımız vardır. Ama tanrıları bizimle zorunlu olarak kusurlarını bildiğimiz aynı koşullarda yaratmış, onlara arzuları, öfkeyi, öç almaları, evlilikleri, soydan gelenleri ve akrabalığı, aşkı ve kıskançlığı, uzuvlarımızı ve kemiklerimizi, tutkularımızı ve zevklerimizi, ölümlerimizi ve ölü gömmelerimizi atfetmek gerçekten de insani anlayışın şaşırtıcı bir çılgınlığını ortaya koyuyor;

Quæ procul usque adeo divino ab numune distant,

Inque Deum numero quæ sint indigna videri.

"Bunlar tanrısallıktan çok uzak şeyler

Ve tanrılar arasında görünmeye değmezler." ((Lucretius, V, 123, 124)

"Formæ, ætates, vestitus, ornatus, notu sunt; genera, conjugia, cognationes omniaque traducta ad similitudinem imbecillitatis humanæ: nam et perturbatis animis inducuntur; accipimus enim deorum cupiditates, ægritudines, iracundias." ["Onların (tanrıların) şekillerini, yaşlarını, giysilerini, süslerini biliyoruz; soy kütükleri, evlilikleri, ortaklıkları, hepsi insanın zayıflığı modeline göre sunuluyor. Çünkü karmaşa içinde zırhlar da var. Bize tanrıların tutkularından, kederlerinden ve öfkelerinden bilgi veriliyor. (Cicero, *De natura deorum*, II)]. Bu şekilde tanrısallık sadece imana, erdeme, onura, iyi geçinmeye, özgürlüğe, zafere, sofuluğa değil, aynı zamanda şehvete, hilekârlığa, ölüme, hasede, ihtiyarlığa, yoksulluğa, korkuya, tutkuya, kötü kadere, kırılgan ve hükümsüz yaşamımızın diğer can sıkıcı olgularına veriliyor.

Quid juvat hoc, templis nostros inducere mores?

O curvæ in terris animæ et cæestium inanes.

"Törelerimizi tapınaklara taşımanın ne yararı var?

Ey toprağa doğru eğilmiş

ve tüm tanrısal duygudan yoksun kalmış ruhlar!"

(Perse, II, 61 ve 62)

Mısırlılar, küstah (saygısız) bir bilgelikle ve ölüm cezası tehdidiyle tanrıları Serapis ve Isis'in bir

zamanlar insan olduklarını söylemeyi yasaklıyordu. Oysa bunu herkes biliyordu. Varron'a göre, rahipleri ağızları üzerinde parmakla temsil eden resimleri, bunların kökenleri üzerinde konuşmayı onlara yasaklıyordu. Sanki bu açıklama onlara atfedilen tüm kutsallığı kaçınılmaz olarak geçersiz hale getirecekti.

"Mademki insan Tanrı ile eşit olmayı bu kadar istiyor" diyor Cicero, "yukarıya kendi çürümüşlüğünü ve yoksulluğunu göndereceğine, tanrısal nitelikleri getirse ve bunları aşağıya çekse daha iyi yapardı." Ama oraya iyice bakmalı; insan bunu ve diğerini birçok biçimde, ama her zaman aynı seçicilikle yapmıştır.

Filozoflar tanrılar arasındaki hiyerarşiyi inceden inceye araştırdıkları ve tanrıların ittifaklarını, görevlerini, güçlerini ayırt etmeye çabaladıkları zaman onların ciddiyetle konuştuklarına inanamam. Platon bize Pluton'un bahçesini, bedenlerimizin harap olup ortadan yok olmasından sonra dahi bizi bekleyen bedensel hazları ve cezaları tasvir ettiği zaman, bunu olguları yaşam boyunca hissettiğimiz biçime göre yapar;

Secreti celant calles, et myrtea circum

Sylva tegit; curæ non ipsa in morte relinquant.

"Sapa yollar gizliyor, Mersin ormanı onları sarıyor,

ama ölüm bile acılardan uzaklaştırmıyor." (Virgilius, *Aeneas*, VI, 443)

Muhammed de kendi insanlarına halılar kaplı, altın ve değerli taşlarla süslü, son derece güzel hurilerle dolu, şarap ve seçkin yemeklerin bulunduğu bir cennet vaat ettiği zaman; burada, biz ölümlülerin ağzına bir parmak bal çalmak, bizi çekmek ve canımızın çektiği şeylere uygun umutlar vermek için bizi nasıl aptal yerine koyduğunu görüyorum. Aramızdan kendilerine dünyevi ve geçici bir yaşamda ölüp dirildikten sonra, bu dünyanın her türlü zevkini ve eğlencesini vaat eden bazılarımız benzer bir hatanın kurbanıdır. Pek yüce kuramlara ve tanrısallıkla pek yüce bir gizli uzlaşmaya ("tanrısal" lakabına varıncaya kadar) sahip olmuş Platon'un, insanın, bu zavallı yaratığın bu anlaşılması mümkün olmayan güce uygun olmaya yatkın bir şeyi kendinde bulundurduğunu düşündüğüne inanılabilir mi? Ve onun aklımızın az keskin, yargımızın oldukça güçlü oluşunun bize ebedi mutluluğa ya da acı çekişe katılma izni vermeye yeterli olduğunu sandığına da! Ona insan aklı adına şöyle demek gerekirdi: Öteki yaşamda bize vaat ettiğin zevkler burada, aşağıda bildiklerimle aynı mahiyetteyse bunun ölümsüzlükle hiçbir ortak yanı yoktur. Beş duyum zevkle dolup taşsaydı, ruhum arzulayabileceği ve umut edebileceği kadar büyük bir mutluluğa kapılsa bile, bunun yetisinin hâlâ hiçten ibaret olduğunu biliyoruz; eğer içinde benden bir şeyler varsa, tanrısal hiçbir şey yoktur; eğer bu, koşulumuzun içinde olanın sunduğundan başka bir şey değilse hesaba katılmaz. Ölümlülerin tüm mutluluğu, ölümlü bir mutluluktur. Eğer annelerimizi babalarımızı, çocuklarımızı, dostlarımızı tekrar bulma sevinci öteki dünyada hâlâ gururumuzu okşuyorsa ve böyle bir zevke hâlâ değer veriyorsak, dünyevi yaşamın sınırlı eğlenceleri içinde eğleşiriz. Bir şekilde kavrayabilsek de, gerçekte bu yüce ve tanrısal vaatlerin büyüklüğünü kavrayamayız. Bunları gerçekten hayal etmek için, onları hayal edilemez, söze dökülemez ve anlaşılamaz, kendi yoksul deneyimimizin bize sağlayabileceğinden kesin farklı diye tasarlamak gerekir. "Göz, Tanrı'nın kendi yakınları için hazırladığı mutluluğu görmeyi bilemez ve bu mutluluk insanın kalbine ulaşamaz" diyor Aziz Paul. Ve eğer bizi buna yetkin kılmak için, yenilenmek ve varlığımızı değiştirmek gerekirse (Platon'un söylediği gibi "arınmayla"), o zaman bu değişim çok aşırı ve tamam olmalıdır ki, biz, fiziksel öğreti olarak artık biz olmayalım.

Hector erat tunc cum bello certabet; at ille,

Tractus ab Æmonio, non erat Hector, equo.

"Kalabalığın içinde savaşan Hector'du; ama

Achille'in atlarının sürüklediği ceset artık Hector değildi."

(Ovidius, *Hüzünlüler*, III, II, 27)

Ama bunun ödülünü bir başka varlık alacak,

Quod mutatur, dissolvitur; interit ergo:

Trajiciuntur enim partes atque ordine migrant.

"Ne zamanki değişim vardır, orada bozulma ve dolayısıyla da

ölüm vardır. Aslında parçalar yer değiştirir ve sıralanışları bozulur."

(Lucretius, III, 736)

Çünkü eğer Pythagoras'a göre ruh göçü ve onun ruhlar için hayal ettiği gibi göç yolculuğu kabul edilirse, içinde Sezar'ın ruhu bulunan aslanın, Sezar'ı harekete geçiren duyguların aynını hissettiği ve bu aslanın Sezar olduğu mu düşünülecek? Eğer oysa, Platon'un bu düşüncesine karşı mücadele edenler haklı olacaklardı; bu durumda oğlunu katır bedenine bürünmüş annesinin sırtına bindirmesini (bu saçmalıkları) kınayacaklardır! Ya da değişmelerin aynı türden hayvanların bedenleri arasında yapıldığına, yeni gelenlerin öncekilerden farklı olmadıklarına inanabilir miyiz? Derler ki, Anka kuşunun küllerinden önce bir tırtıl doğar, sırasıyla bundan bir başka Anka kuşu meydana gelir. Ne var ki, bu ikinci Anka kuşunun birincisinden başkası olmadığı hayal edilebilir mi? İpeğimizi yapan tırtılların öldükleri ve kurudukları, bu bedenin bir kelebek ve bu kelebeğin bir başka tırtıl ürettiği görülür; bunu hâlâ öncekinin aynısı saymak gülünç olurdu. Var olmaya bir kez son verildi mi, artık yok olunur.

Nec si materiam nostram collegerit ætas

Post obitum, rursúmque redegerit, ut sita nunc est,

Atque iterum nobis fuerint data lumina vitæ,

Pertineat quidquam tamen ad nos id quoque factum,

Interrupta semel cum si repetentia nostra.

Ölümümüzden sonra bile,

zaman bize biçim veren tüm maddeleri bir araya getirse

ve şimdiki durumumuzu, yaşamın ışığını geri verse,

anılarımızın akışı kesilmiş olduğundan,

bizimle hiçbir ilgisi olmaz. (Lucretius, III, 859

Bize söylediğin gibi Platon, öteki hayatın ödüllerinden yararlanma zamanı gelen insanın ruhsal

yönü olacaktır; bu söylediğinin olasılığı çok az görünüyor.

Scilicet, avolsis radicibus, ut nequit ulam

Dispicere ipse oculus rem, seorsum corpore toto.

"Bu şekilde, göz çukurundan kopmuş,

bedenin geri kalanından ayrılmış göz, hiçbir nesneyi göremez."

(Lucretius, III, 562)

Çünkü bu hesaba göre bu sevinçten yararlanacak insan artık biz olmayacağız. Biz iki temel parçadan yapılmışız. Bunların birbirinden ayrılması ölüm ve varlığımızın yok olmasıdır;

Inter enim jacta est vitai pausa, vagéque

Deerrarunt passim motus ab sensibus omnes.

"Yaşam kesintiye uğradı ve tüm hareketler

duyularımızı etkilemeden uzayda yollarını kaybetti."

(Lucretius, III, 872)

Hayattayken insanın organlarını kurtlar kemirir, toprak bunları kendine katarken insan acı çekiyor demeyiz:

Et nihil hoc ad nos, qui coitu conjiquqoe

Corporis atque animæ consustimus uniter apti.

"Ve bunlar bize hiçbir şeydir; mademki biz

ruhla bedenin birliğinden ve evliliğinden şekillenmiş bir bütünüz."

(Lucretius, III, 857)

Ve zaten, tanrılar onun içine kendileri koyup, bunlarla doğmasını sağladıklarına göre ölümünden sonra insanı iyi ve erdemli eylemleriyle ödüllendirebilmeleri hangi temele dayanıyor? Neden onlar insanı kendilerinin bu koşula yerleştirdikleri, iradelerinin basit bir girişimiyle buna düşmesini engelleyebilecekleri halde insana kötü eylemlerinden dolayı gücenip, ondan öç alıyorlar? Epikuros bu konuda Platon'a karşı gelmeyecek miydi? Bütün bir insan akıllığının görünümüyle ve şu ünlü özdeyişle: "Ölümlü bir doğadan ölümsüz bir doğaya kesin bir şey yerleştirmek olanaksızdır". Akıl her yerde, ama özellikle tanrısal şeylere karıştığı zaman kendini yanılgıya düşürmüyor mu? Bunu bizden fazla kim hissediyor? Gerçekten de, akla güvenilir ve kesin ilkeler koyduğumuz, onu Tanrı'nın bize iletmekten hoşnut olduğu gerçeğin kutsal ışığıyla aydınlattığımız halde, yine de, aklın her gün biraz olsun olağan yoldan saptığını, Kilise'nin çizmiş ve izlemiş olduğu yoldan yüz çevirdiğini ya da ayrıldığını, nasıl hemen yolunu şaşırdığını, insan görüşlerinin bu bulanık ve değişken geniş denizi üzerinde dolanarak, yüzerek başıboş ve amaçsız tereddüt ettiğini görüyoruz. Akıl, alışılmış yolu terk etmeye görsün, bölünüp bin bir türlü yol arasında dağılır.

İnsan olduğundan başkası olamaz; ancak kendi yetilerinin oranında düşünebilir. "Sadece insan olanlar için, tanrılardan ve yarı tanrılardan söz etmek, onlar hakkında söylev vermek büyük bir

kendini beğenmişliktir" diyor Plutarkhos, "bu, müzikten haberi olmayan birinin şarkıcıları yargılaması ya da hiçbir zaman bir askeri sefere gitmediği halde birkaç yüzeysel inanışla bunu anladığını hayal ederek silahlarla ve savaşla uğraşmak istemesinden, kendi uzmanlıklarının ötesindeki bir sanatın uygulamalarından daha beterdir."

Eskiçağ, sanıyorum ki, tanrısal yüceliği insanınkiyle aynı düzeye koyarak bir şey yaptığını hayal etti. Ona, kendi utanç verici gereksinimleri gibi kendi güzel niteliklerini ve olanaklarını gülünç bir şekilde yakıştırıp, onu neşelendirmek için yediğimiz besinlerimizi, danslarımızı, şakalarımızı ve maskaralıklarımızı, giydirmek için giysilerimizi, oturması için evlerimizi sundu; güzel kokulu tütsülerle, müzik nağmeleriyle, çiçek çelenkleri ve buketleriyle onun gönlünü hoş etti. Tanrısal yüceliği, kötü tutkularımıza uygun kılmak içinse, yıkımın ve içindeki olguların yok oluşunun onu neşelendireceği düşüncesiyle onun adaletini insanlık dışı bir öç almayla övgülere boğdu; bunları, Eskiçağ yaratmış ve sürdürmüştür (Tiberius Sempronius, Sardinya'da düşmanlarından aldığı silahları ve zengin ganimeti bu şekilde Vulcain'e adayarak yaktırdı. Paul Æmile de, Makedonya'da bunun aynısını Mars ile Minerva'nın onuruna yaptı; Hint okyanusu kıyısına ulaşmayı başaran İskender, Thetis'in adına saygıyla suya birçok büyük altın vazo attı; adaklarını sadece masum hayvanları katlederek değil, genelde alışılanın ötesinde çok sayıda insanı da katlederek yerine getirdi). Böylece birçok halk, bu arada halkımız da bunu gelenek haline getirdi. Sanıyorum hiçbir halk bunun dışında kalmadı.

Sulmone creatos

Quattuor hic juvenes quos educat Ufens,

Viventas rapit, inferias quos immolet umbris.

"Sulmone'un oğlu (Enee) dört genç adamı yakaladı;

Ufens'in yanında yetişmiş dört gençle birlikte

Pallas'ın kutsal ruhlarına canlı kurban etmek üzere."

(Virgilus, *Aeneas*, X, 517)

Geteler kendilerini ölümsüz sayarlar; onlar için, ölmek sadece tanrıları Zamolxis'e doğru yola çıkmaktır. Onlar, beş yılda bir tanrıya kendisine gereken şeyleri sormak için birisini gönderir. Bu elçi kurayla seçilir; görevini bildirdikten sonra, elçiyi oraya göndermek üzere hazır bulunanlardan üçünün dimdik tuttuğu mızraklarına, diğerleri onu kollarının tüm gücüyle savurur. Eğer adam ölümcül bir yara alıp hemen ölürse, onlar için tanrısal kayranın bir kanıtıdır bu; ama ölümden kurtulursa bunu kötü ve tiksinti verici kabul ederler ve aynı biçimde bir başkasını seçerler.

Kserxes'in annesi Amestris ihtiyarlayınca, ülkenin dini kurallarına uyarak yeraltı tanrısına yaranmak için Pers ülkesinin en seçkin ailelerinden on dört genci canlı olarak toprağa gömdürür. Bugün bile Themistitler'in putları küçük çocukların kanlarıyla mühürlenir; bunlar kurban olarak yalnız çocuk yaştaki ve kirlenmemiş canları beğenir. Masum kanına susamış bir adalettir bu;

Tantum relligio potuit suadere malorum!

"Din hangi suçlara ilham veriyor!" (Lucretius, *De natura rerum*, I)

Kartacalılar, öz çocuklarını Satürn'e kurban ederdi; çocuğu olmayanlar çocuk satın alırdı; çocuğun anne-babası da bu törene neşeyle ve mutlu bir şekilde katılırlardı. Buradaki, derin üzüntümüzle

tanrısal iyiliği satın almayı istemek, tanrıçaları Diana'ya sevgi göstermek uğruna küçük erkek çocukları ölünceye kadar işkenceyle kamçılattıran Ispartalılarla aynı biçimde acayip bir düşüncedir. İşte, mimarı yapısının yıkımıyla hoşnut etmeyi, suçluları masumları cezalandırmak suretiyle hak ettikleri cezadan kurtarmayı isteyen çılgın bir ruh hali. Yunan ordularının, Tanrı'ya karşı işlenmiş saldırıların bedelini ödetmek için Aulide limanında zavallı İphigenie'ye kurban etmesi de bu anlayışın ürünüdür:

Et casta inceste, nubendi tempore in ipso,

Hostia concideret mactatu mæsta parentis.

Bu masum ve zavallı kız tam da gerdeğe gireceği gün

babasının eliyle kurban edildi. (Lucretius, I, 99)

Şu baba oğul soylu Deciuslar'a, Romalılar'ın çıkarları konusunda tanrıların iyiliğini elde etmek üzere düşmanın içinde bilerek ölüme atılan bu güzel ve özverili insanlara ne demeli?

"Quae fuit tanta deorum iniquitas, ut placare populo Romano non possent, nisi tales viri occidissent." ["Tanrıların, böyle insanların yaşamı pahasına Roma halkından yana olmayı kabul etmemeleri ne büyük insafsızlık." (Ciceron, *De Natura deorum*, III, VI)]. Şunu da ekleyelim ki, kırbaç cezasının ölçüsünü ve zamanını suçlu değil yargıç belirliyor ve yargıç yalnızca cezalandırmayı düşünüyor, cezayı çekecek olanın isteğine göre ceza vermiyordu. Kutsal intikam, bize uyguladığı ceza ve adalet için bizdeki düşünce ve duygu ayrılığını varsayım olarak kabul ediyor.

Her zaman sürekli kendine gülen talihe son vermek için, bu şekilde olayların dengesini tekrar kurmayı düşünen Samos tiranı Polcrates'in sahip olduğu en aziz ve en değerli mücevherini gidip denize atışı, çok gülünç bir düşünceydi. Böyle yaparak, Kader'in gidişatını değiştirmeyi düşünüyordu. Kaderse tam olarak onun aptallığıyla alay etmek için, aynı mücevheri bir balığın karnından dolaşarak tekrar onun eline geçmesini sağladı! Ya Coribantelar'ın ve Menadelar'ın yaralamaları ve günümüzde, peygamberlerini memnun etmek için yüzlerini, göğüslerini organlarını yaralayan Muhammed ümmetinden olanlar; oysa günah göğüste, gözlerde, cinsel organlarda, karında omuzlarda ya da boğazda değil iradenin içinde yer alır. "Tantus est pertubetæ mentis et sedibus suis pulsæ furor, ut sic Dii placentur, quemadmodum ne homines quidem sæviunt." ["Karmaşık ve zıvanadan çıkmış ruhları öyle delirir ki, insanların kini geride bırakan bir gaddarlıkla Tanrıları yatıştırmayı düşünürler." (Aziz Augustin, *Tanrı'nın Kenti*, VI, X)].

Vücudumuzun doğal yapısı ve onun kullanımı yalnız bizi değil Tanrı'yı ve öteki insanları da ilgilendirir. Bilerek onu yaralamak, herhangi bir bahane ile kendimizi öldürmek adaletsizliktir. Ruhu akla uygun biçimde yönetme kaygısından kurtarmak için, bedenin işlevlerini bozmak ve çalışmaktan alıkoymak büyük bir alçaklık ve büyük bir ihanettir.

"Ubi iratos deos timent, qui sic propitios habere merentur? In regiæ libidinis voluptatem castrati sunt guidam; sed nemo sibi, ne vir esset, jubente domino, manus intulit." ["Tanrıları bu şekilde yatıştırmayı düşünenler, tanrıların neden öfkelendiklerini soruyor? İnsanlar kralların zevkine hizmet etmek için hadım edildi; ama bir efendinin buyruğu için bile hiç kimse asla kendini hadım etmedi." (Aziz Augustine, Tanrı'nın Kenti, VI, X)].

İnsanlar, şu halde, dinlerini birçok kötülükle doldurdular;

sepius olim

Relligio peperit scelerosa atque impia facta.

"Çok kez din canice ve dine aykırı davranışlara neden oldu."

(Lucretius, I, 83)

O halde hiçbir insanın varlığı, tanrısal doğanın ne olursa olsun eşiti olamaz, hatta yakınına bile erişemez; onu ne lekeleyebilir, ne de onda bir kusur bulabilir. Bu güzellik, bu güç, bu sonsuz iyilik, bir zarar ve alçalma görmeksizin bizim gibi aşağılık varlıklarla nasıl bir tutulabilir?

"Infirmum dei fortius est hominibus,

et stultum dei sapientius est hominibus"

"Tanrı'nın güçsüzlüğü insanlarınkinden daha güçlüdür;

Tanrı'nın çılgınlığı insanların bilgeliğinden daha bilgedir." (Aziz Paul, *Korentliler'e*, I, I, 25)

Filozof Stilpon, tanrıların kendilerine sunduğumuz onurlardan ve verdiğimiz kurbanlardan sevinip sevinmediğinin sorulması üzerine şöyle yanıt verdi: "Saygısızlık ediyorsunuz; bundan söz etmeyi istiyorsanız, biz yanınızdan uzaklaşalım."

Bununla beraber, Tanrı'ya sınırlar çizip, gücünü aklımızla kuşatıyoruz; zira bizi yaratan, zekâmızı yapan o olduğu halde, Tanrı'yı zekâmızın değersiz ve cılız haline boyun eğdirmek istiyoruz! (Ben felsefenin özel izniyle kuruntularımıza ve düşlerimize "akıl" diyorum; felsefe delilerin de akıl yoluyla deliliklerini ortaya koyduklarını söyler, aklın özel bir biçimi olsa da) "Mademki hiçten hiçbir şey olamaz, Tanrı da dünyayı yapı gereçleri olmadan yaratamazdı." Ne!? Tanrı kendi gücünün en üst etkinliklerinin anahtarlarını bizim elimize mi teslim edecekti? Bilgimizin sınırlarını aşmamız için zorunluluk muydu? Ey insan, kabul edelim ki, burada aşağıda onun meydana getirdiklerinden birkaç iz gözlemleyebilen sen, onun elinde bulundurduklarını, tüm görüşlerini, tüm fikirlerini buna kullandığını mı düşünüyorsun? Seni yerleştirdiği bu küçük inin, , ancak düzenini ve örgütünü görüyorsun, tabii onu da görebiliyorsan; ama onun tanrısallığı sonsuzdur ve çok uzaklara uzanır. Bu bölüm, Bütün'ün yanında hiçbir şeydir,

omnia cum cælo terráque maríque

Nil sunt ad summam summaï totius omnem.

"Gökyüzü, yeryüzü ve deniz ve bütün bu şeyler,

büyük bütünün karşısında bir hiçtir." (Lucretius, VI, 679)

Senin ileri sürdüğün yerel bir yasadır; evrensel yasanın ne olduğunu bilmiyorsun. O'nu ilgilendirenle değil, seni ilgilendirenle meşgul ol; o, senin ne meslektaşın, ne hemşehrin, ne de arkadaşındır. Eğer sende kendini tanıtabildiyse, bu senin küçüklüğünde ne kendini gözden düşürmek, ne de gücünü denetlemene izin vermek içindir. İnsan bedeni bulutlara yükselemez; bu seni ilgilendirir. Güneş yorulmaksızın sıradan hareketini sürdürür, denizlerle karanın sınırları karışamaz, su durağan ve sert nitelikli değildir, sert bir cisim duvarı delmeden öteye geçemez, insan alevler içinde canlı kalamaz; insan, aynı anda hem karada, hem gökte, fiziksel olarak bin yerde olamaz. Tanrı, bu kuralları seni düşünerek kararlaştırdı; bunların düzene bağladığı sensin. O, Hıristiyanlar'a istediği zaman tüm bu yasaları aştığını gösterdi. Gerçekten de, her şeye muktedir olan Tanrı, neden güçlerini belirli sınırlamalar içinde azaltacaktı? Kimin adına ayrıcalığından vazgeçmek zorunda kalacaktı? Seni dünyaların çokluğuna inandırdığı zaman, aklın artık asla daha fazla gerçek olabilirliğe, daha sağlam temele sahip olamaz;

Terrámque, et solem, lunam, mare, cætera quæ sunt

Non esse unica, sed numero magis innumerali.

"Yeryüzü ve güneş, ay deniz ve varolan her şey

tek değil sonsuz sayıdadır." (Lucretius, II, 1085)

Geçmiş zamanın en ünlü akıllarının, hatta günümüzdeki bazılarının bu yapı içinde çok daha fazla,

yalnız başına ve tek olan hiçbir şeyin olmadığına, insan sağduyusunun ölçüştürdüğü gerçek olabilirliğin aşırı kullanımıyla inandığı açıkça görülür;

cum in summa res nulla sit una,

Unica quæ gignatur, et unica soláque crescat,

"Mademki şeylerin bütünlüğü içinde hiçbir şey tek değil,

hiçbir şey tek doğmaz, tek büyümez ve tek kalmaz."

(Lucretius, II, 1027)

Yine görüldüğü gibi, tüm türler aralarında çoğaldılar. Şu halde, Tanrı'nın bu çalışmayı tek başına, arkadaş edinmeden ve bu tasarımın tüm yapı malzemelerini bu tek birey için tüketmeden yapmış olması gerçeğe uygun görünmüyor;

Quare etiam atque etiam tales fateare necesse est

Esse alios alibi congressus materiaï,

Qualis hic est avido complexu quem tenet æther.

Bu nedenle, tekrar tekrar söylüyorum,

bizimkine benzer başka maddelerin başka yerlerde toplandığını kabul etmelisin, kendi eterimiz onları sıkıca kucaklamış durumdadır.

(Lucretius, II, 1064)

Ve özellikle, eğer bir canlı varlık söz konusuysa, onun hareketleri bu düşünceyi Platon'un iddia ettiği ve birçoğumuzun doğruladığı ya da doğrulamaya cesaret edemediği derecede kabul edilebilir kılar; bunlar, göğün, yıldızların ve diğer dünya öğelerinin bir bedenden ve bir ruhtan yapılmış, bileşimleriyle ölümlü, ama Yaratan'ın iradesiyle ölümsüz yaratıklar olduklarını söyleyen bu düşünceye karşı koymaya da cesaret edemezler. Ama eğer Demokritos, Epikuros ve aşağı yukarı tüm filozofların düşündüğü gibi birçok dünya varsa; bu dünyada geçerli ilkelerin ve kuralların ötekilerde de uygulanıp uygulanmadığını biliyor muyuz? Onların belki de farklı bir görünüşü ve bir başka düzenlemesi vardır. Epikuros, bunlardan bazılarının benzer, bazılarınınsa farklı olduklarını düşünür. Bu dünyanın kendisinde bile, sadece aradaki mesafe dolayısıyla çeşitli yerler arasında farklılıklar ve değişiklikler görüyoruz. Ne buğdayın, ne şarabın, ne de hayvanlarımızın benzerine, babalarımızın keşfettiği dünyanın şu yeni bölümünde rastlanıyor; bizdeki her şey orada çok farklı. Eski çağlarda da, birçok ülkede Bacchus'ün üzümünün ve Ceres'in buğdayının nasıl bilinmediğini görürsünüz! Yaşlı Plinius'a ve Heredote'e inanılırsa, bazı yörelerde bizim insanımıza pek az benzerliği olan insanlar var. İnsana ve hayvana egemen olan melezleşmiş biçimler mevcuttur. İnsanların kafasız, gözleri ve ağızları göğüste doğdukları, başkalarında hepsinin çifte cinsiyetli oldukları ülkeler vardır; bazı yerlerde insanlar dört ayak üzerinde yürür, bize değil de bir köpeğinkine benzeyen bir kafayla alında tek gözlü olur, bir yerde alt tarafı balıktır ve suda yaşar, kimi yerde kadınlar beş yılda doğurur, ancak sekiz yıl ömre sahiptir, kimi yerde baş ve alın derisi o denli serttir ki kılıcın demiri buna işlemez ve körlenir, kimisinde erkeklerin sakalı yoktur. Başka ülkelerde halk ateşi bilmez; kimilerinin spermleri siyahtır.

Bir anda kurda, kısrağa dönüşüp, sonra tekrar insan haline gelenlere ne demeli? Eğer Plutarkhos'a

inanılırsa, Hindistan'ın bir bölgesinde belirli kokularla beslenen ağızsız insanlar var; o zaman, bizim tasvirlerimizden kaçı yanlış? Artık gülme yetisi olmayan, belki de düşünemeyen ya da toplum halinde yaşayamayan insanlar varsa, o zaman kendimiz hakkında yürüttüğümüz fikir büyük bölümüyle yanlış olacaktır!

Dahası, doğa için biçimlendirdiğimiz ve ona benimsettiğimiz şu güzel kurallara karşı koyan şeyleri biliyoruz. Tanrı'nın kendisini buna bağlamayı iddia etmez miydik? Kaç tane olguyu mucizevî ve doğaya karşı diye adlandırıyoruz! Her insanın, her halkın cahilliği oranındadır bu. Kaç gizemli ve yüce özellikler buluyoruz? Bize göre, olguların doğal akışı zekâmızın izleyebildiği ve görebildiğimizdir; bunun ötesinde olanlar doğaya aykırı ve düzensizdir. Oysa bu hesapla, en iyi düşünenler ve en becerikliler için hepsi doğaya aykırı olacak! Çünkü akılları bizzat kendinde ne temel, ne de dayanak bulunmadığına, karın beyaz olduğuna (Anaxagoras siyah diyordu!) bile güvence veremediğine, hiçten başka bir şeyin, bilimin ya da cahilliğin bulunup bulunmadığını bile söyleyemediğine (Chiolu Metrodorus insan için bunun mümkün olmadığını düşünüyordu) onları inandırdı. Ve yaşıyorsak, Euripides kendi kendine yaşadığımız yaşamın gerçekten yaşam olup olmadığını soruyordu. Yaşam bizim yaşadığımız mı, yoksa ölüm dediğimiz mi?

Bu görüşte bir doğruluk payı vardır: gerçekten de, ölüm bunun önünü ve sonunu, hatta bu anın önemli bir bölümünü işgal etse de çok uzun bir gecenin sonsuz akışında ancak bir şimşek kadar olan bu anı ve doğal ve sürekli tekrarlanan koşulumuzda çok kısa olan bir kesikliği neden önemsiyoruz? Melissus'den sonra gelenlerin bazıları, Platon'un gösterdiği gibi hareket olmadığını, hiçbir şeyin yerinden kımıldamadığını, bir noktadan bir diğerine yer değiştirmediklerini öne sürerler; eğer bir olan tek başına var oluyorsa, sadece dairesel bir hareketin olabileceğini de iddia ederler. Doğada ne üremenin, ne de yıkımın olabileceğini de buna eklerler.

Protagoras, doğada sadece kuşkunun var olduğunu söyler; her şey, hatta öğrenmek konusunda bunun yapılıp yapılamadığı bile sorgulanabilir. Nausiphanez ise, bize hakikat gibi görünen şeylerin var olup olmadıklarının söylenmediğini, tek gerçekliğin belirsizlik olduğunu öne sürer. Parmenides bize görünen şeylerin hiçbirinin evrensel bir değeri olmadığını, sadece bir'in tek başına var olduğunu düşünür. Zenon, bir'in bile var olmadığını, sadece hiçliğin bulunduğunu öne sürer. Eğer bir var olsaydı, kendiliğinde ya da bir başkasının kendiliğinde var olacaktı. Ama eğer bu bir başkasında olsaydı, iki olacaklardı ve eğer kendiliğinde olsaydı, içeren ve içerilen olarak yine iki olacaklardı. Bu kuramlara göre dünya sadece bir gölge ya da sahte veya boştur.

Bir Hıristiyan için bu şekilde konuşmak, bana her zaman kendini beğenmişlik ve saygısızlık dolu gibi geldi: Tanrı asla ölmez, Tanrı söylediğini asla geri almaz, Tanrı şunu ya da bunu yapamıyor olamaz. Tanrısal gücün kendi ifademizde düzenlenen yasalar içinde bu şekilde sıkıştırılmasını doğru bulmuyorum. Bundan anladıklarımız daha dindar bir biçimde ve daha saygılı ifade edilmeliydi.

Konuşma dilimizin baştan aşağı zayıflıkları ve kusurları vardır; dilin sorunlarıysa dünyayı altüst eden karışıklıkların çoğunun kaynağıdır. Çünkü davalarımız sadece yasaların yorumlanmasındaki tartışmalardan, savaşların birçoğu, hükümdarlar arasındaki geçmiş uzlaşmaların ve anlaşmaların açıkça ifade edilebilme gücündeki bu yetmezlikten doğar. Kaç kavga – ve ne kadar önemli olanları! – sadece şu basit "hoc"[7] kelimesi üzerindeki kuşkuyla yaratıldı! Mantığın en açık olarak ortaya çıktığı tümceyi ele alalım. Eğer "hava güzel" diyorsanız, doğruyu söylüyorsunuzdur; şu halde, hava güzeldir. İşte, oldukça güçlü bir konuşma tarzı değil midir bu? Bununla birlikte, bizi yanıltabilir; kanıtlamak için işte bir örnek: Eğer "yalan söylüyorum" diyorsanız ve doğruyu söylüyorsanız, yalan söylüyorsunuzdur.

Bu cümlenin tekniği, düşünce tarzı ve gücü öncekiyle aynıdır; ama yine de batağa saplandık işte! İyice görüyorum ki, Pyroncu filozoflar hiçbir konuşma biçimiyle anlayışlarının bütününü ifade etmeyi başaramıyor; onlara yeni bir konuşma dili gerekirdi. Aslında bizim dilimiz, düşüncelerinin aksine tamamen olumlu tümcelerden meydana getirilmiştir. Öyle ki, "kuşku duyuyorum" dedikleri zaman, bu hemen en azından kuşku duyduklarını bildiklerini ve bir şeyden emin olduklarını itiraf ettirmek üzere ağza tıkanır. Böylece hekimlikten elde edilmiş bu akıl yürütme içinde onlar bir yardım aramaya mecbur kalır; yoksa tavırları başka türlü açıklanamaz olurdu. O halde, bu tümcenin kendini başka yere aktarması için, geri kalanıyla birlikte "bilmiyorum" ya da "kuşkuluyum" derler; ruhi bunalımları aynı zamanda kendisiyle birlikte dışarıya atan raventten ne bir eksik, ne bir fazla!

Bu düşünce soru şekliyle daha iyi anlatılır; bir terazi simgesiyle birlikte "Ne biliyorum?"la buraya taşıdığım gibi.

Şimdi bu saygısızlık dolu konuşma biçiminin nasıl baskın olduğuna bakın. Şu anda dinimizin içinde geçerli kalem tartışmalarında, rakiplerinizi aşırı bezdirirseniz, size çok açıkça Tanrı'nın bedeninin aynı zamanda cennette ve yeryüzünde, hem de birçok yerde birden olamayacağını söyleyecektir. Ve şu ihtiyar alaycı Plinius, bakın bundan kendine nasıl kazanç payı çıkarır; "Hiç değilse Tanrı'nın elinden her şeyin gelmediğini görmek insan için küçük bir tesellidir" der. "Çünkü istese bile kendini öldüremez; yine de bizim insan koşulumuz için en büyük yarardır budur. Ölümlüleri ölümsüze çeviremediği gibi, ölmüşleri ölümden kurtaramaz, onur kazanmışları hiç onur kazanmamış yapamaz; çünkü geçmişin üzerinde ‘unutma'dan başka gücü yoktur." Ve Plinius, dahası, hoşa giden bir örnekle insanla Tanrı'nın arasındaki oranı doğrulamak için, Tanrı'nın iki kere onun yirmi etmesini engelleyemediğini öne sürer. İşte Plinius'un bir Hıristiyan'ın söylemekten kaçınmak zorunda olacağı sözleri; insanlar, Tanrı'yı kendi ölçütlerine indirgemek için dilin bu çılgınca densizliğini tekrar araştırıyor gibi geliyor,

cras vel atra

Nube polum pater occupato,

Vel sole puro; non tamen irritum

Quodqumque retro est, efficiet, neque

Diffinget infectúmque reddet

Quod fugiens semel hora vexit.

"Yarın Jupiter

ister gökyüzünü kar bulutlarıyla kaplasın,

isterse güneşle aydınlatsın,

ne geçmişi yok edebilir,

ne de saatin bir kez kaçışında götürdüğü şeyi

değiştirip yok edebilir." (Horatius, *Odlar*, III,28)

Geçmiş ve gelecek yüzyılların sonsuzluğunun Tanrı için sadece bir an, onun iyiliğinin, bilgeliğinin, gücünün özüyle sadece bir olduğunu söylediğimiz zaman, zekâmızın bu sözleri idrak etmekten yoksun olduğunu dile getiriyoruz. Ve yine de, kibrimiz tanrısallığı eleğimizden geçirmeyi

isteyecektir; dünya onu kendine indirmek ve kendi çapının üzerindeki bir şeyi terazisinde tartmak isteyince, dünyayı saran çılgınlıklar ve hatalar ortaya çıkmaktadır. "Mirum quo procedat improbitas cordis humani, parvulo aliquo invitata successu." ["İnsan kalbinin en ufak bir başarıyla cesaretlendiği zaman kendini kibirliliğe kadar götürmesi hayret vericidir." (Pline, *Hist. nat*., II, XXIII)].

Epikuros, sadece Tanrı'nın gerçek anlamda iyi ve mutlu olabildiğini, bilge insanın ancak belli belirsiz bu durumu andıran bir gölge gibi sezebildiğini savunduğu zaman, Stoacılar onu küstahlıkla tersledi! Tanrı'yı ne kadar kolay kadere bağlıyorlar. (Hıristiyan kişilerin hiçbirinin böyle bir hata yapmamasını dilerdim). Thales, Platon ve Pythagoras, alın yazısına boyun eğdirildi. Tanrı'yı kendi gözlerimizle keşfetmeyi isteme iddiasının dinimizde yarattığı bir büyük kişilik, tanrısallığa bedensel bir biçim verdi. Her gün başımıza gelenlerin bilinmesi gereken kaynağı, önemli olayları özellikle Tanrı'ya atfetmektir. Çünkü bunların bizim için önemi vardır; O'nun için de önemi olduğunu, bize az önemli gelen ya da sonuçları büyük olmayan olaylara daha fazla dikkat ettiğini düşünürüz. "Manga dii curant, parva negligunt" ["Tanrılar büyük işlerle uğraşır ve küçük işleri önemsemezler." (Cicero, *De Natura deorum*, II, LXVI)]. Onun örneğini dinleyin, düşüncesini daha iyi anlatacaktır: "Nec in regnis quidem reges omnia minima curant." ["Krallar da yönetimindeki küçük ayrıntılarıla uğraşmazlar." (Cicero, *De Natura deorum*, III, XXXV)].

Sanki oradaki kral için bir imparatorlukla bir ağacın yaprağının yerini değiştirmek arasında bir fark varmış gibi! Ve sanki koruyucu Tanrı bir pirenin sıçrayışını ya da bir savaşın sonunu etkilemek söz konusuyken başka türlü çalışıyormuş gibi. Onun otoritesini kullandığı eli her şeyin üzerinde aynı biçimde ve aynı düzeyde uygulanır; çıkarlarımız bir şey değiştirmez, hareketlerimiz ve beğenilerimiz onu etkilemez.

"Deus ita artifex magnus in magnis, ut minor non sit in parvis." ["Tanrı büyük işlerde büyük işçidir, küçük işlerde de daha az büyük değildir. Aziz Augustinus, *Tanrı'nın Kenti*, XI)].

Kibirliliğimiz bizi her zaman kendimizi O'nunla kıyaslama davranışına sürükler. Çünkü meşguliyetlerimiz bize bir yüktür; Strato tanrıları, rahipleriyle birlikte her zorunluluktan muaf tuttu. Ona göre, her şeyi üreten ve muhafaza eden Doğa'dır; o, ağırlığı ve hareketleriyle aynı anda tanrısal yargıların korkusunu insan doğasından boşaltarak dünyanın çeşitli bölgelerini kurdu. "Quod beatum æternumque sit, id nec habere negotii quicquam, nec exibere alteri." ["Mutlu ve ebedi bir varlığın hiç kaygısı yoktur ve bundan kimseye söz etmez." Cicero, *De natura deorum*, I, XVII)] Doğa, nesnelerin aralarında bir ilişki varsa, onlara benzer olanların da aralarında benzer bir ilişki olmasını ister. O halde, ölümlülerin sonsuz sayısı, ölümsüzlerin sonsuz sayısına denk düşer. Tanrıların dilsiz, gözsüz ve kulaksız olan ruhlarının aralarında her birinin hissettiğini hissetmeleri, düşüncelerimizi yargılamaları gibi, insanların ruhları da uyku ya da bir esriklikle özgür ve bedenden kurtulmuş oldukları zaman, kehanette bulunur, vahiy yoluyla bildirir ve olayları bedene bağlı olduklarında göremeyecekleri şekilde görür. "İnsanlar, bilge olduklarını sanarak çılgınlaşıp, Tanrı'nın bozulmaz şanını bozulabilen bir insan hayaline çevirdiler" der Aziz Paul.

O halde, eskiçağın şu tanrılaştırma maskaralığına biraz bakın! Cenaze töreninin büyük ve görkemli şatafatından sonra, odun kümesinin tepesinde alevlerin yükselip, ölünün yatağını sarmaya başladığı sırada bir kartal salıveriyorlardı. Kartal gökyüzüne doğru havalandıkça ruhu cennete gidiyormuş. Çok sayıda madalyayı, özellikle de, bu kartalın sırtında tanrılaştırılmış ruhları taşırken temsil edildiği dürüst Faustine'e ait olan madalyayı muhafaza ettik. Kendi soytarılıklarımıza ve uydurduklarımıza nasıl kolayca kandığımız çok acıklı bir durumdur;

Quod finxere, timent.

"Kendi uydurduklarından korkuyorlar." (Lukionos I, 466)

Çocuklar da, sakal takıp siyaha boyadıkları arkadaşlarından korkarlar. "Quasi quicquam infelicus sit homine cui sua figmenta dominantur." ["Kendi kuruntularının esiri olan insandan daha mutsuz kim vardır!"(Phirius)]. Augustus, Jupiter'den daha fazla sayıda tapınağa layık görüldü; mucizelerine bağlılık ve inancın çokluğu oranında bunların hizmetinde bulunuldu. Thasienler, Agesilaus'dan görmüş oldukları iyiliklerin karşılığında ona kendisini ermişler katına çıkardıklarını bildirmeye geldiler. "Milletiniz işine geleni tanrı ilan etmek gücüne sahip mi?" dedi Agesilaus onlara. "O halde aranızdan birini tanrı yapın; onun nasıl tanrılık yapacağını gördükten sonra, bana sunduğunuz şey için şükranlarımı sunacağım."

İnsanoğlu çıldırmış! Bir kurtçuk bile yaratamazken düzineyle tanrı üretiyor!

Bu şekilde yetilerimizi öven "Trismegiste"in dediğine kulak verin: İnsanın, hayranlık verici şeyler içinde en hayranlık uyandıran yanı tanrısal doğayı keşfetmesi ve bunu gerçekleştirmesidir. İşte aynı okul felsefesinin iddiası:

Nosse cui Divos et cœli numina soli,

Aut soli nescire, datum.

"Tek başına tanrıları ve semavi güçleri tanıma ya da

onların tanınmasının olanaksız olduğunu bilme yetisi kime verildi." (Lukianos, 1, 452)

Eğer Tanrı varsa canlıdır, canlı varlıksa duyulara sahiptir; duyulara sahipse, bozulmaya müsaittir. Tanrı bedensizse, ruhsuzdur ve dolayısıyla eylemsizdir; bir bedene sahipse, ölümlüdür. Gerçekten de, ne parlak bir başarı! Biz dünyayı yaratma yetisinde değiliz; o halde bu işe el atmış olan bir üst düzey varlık var. Kendimizi bu evrenin en kusursuz şeyi saymamız aptalca bir kendini beğenmişlik olacaktır. Demek ki bizden çok daha iyi bir şey mevcut; bu şey, Tanrı'dır. Zengin ve şatafatlı bir mekân gördüğünüz zaman, sahibini bilmeseniz bile bunun fareler için yapılmış olduğunu söylemeyeceksinizdir. Ya gök kubbenin tanrısal mimarili sarayını gördüğünüz zaman, bunun bizden daha büyük bir efendinin evi olduğuna nasıl inanmazsınız? En yüksekte olan her zaman en saygın değil midir? Bizse en aşağıya yerleştirilmişiz. Ruhsuz ve akılsız hiçbir şey akıl sahibi bir varlığı meydana getiremez. Oysa dünya bizi üretiyor; şu halde o, ruha ve akla sahiptir. Kendimizin her parçası bizden küçüktür; bizse dünyanın bir parçasıyız. Dünya, demek ki, bizim sahip olamadığımızdan çok daha fazla bilgeliği ve aklı hizmetinde bulunduruyor. Yüce bir yönetime sahip olmak güzel bir şeydir. Şu halde, dünyanın yönetimi çok mutlu bir varlığa aittir. Yıldızlar bize kötülük etmez; demek ki, iyilikle doludurlar. Besinlere gereksinme duyarız, tanrılar da öyle; onlar, burada aşağıdaki buharlarla beslenir. Bu dünyanın malları, Tanrı için değildir; o halde, Tanrı'nın malları da bizimkilerle eş değildir. Birine kötü davranmak da kötü bir davranışla karşılaşmak da ahlak zayıflığının göstergesidir; demek ki, Tanrı'dan korkmak akıldan yoksunluktur. İnsan yaptığıyla, Tanrı ise doğasıyla iyidir; üstün olan budur. Tanrısal bilgelikle, insan bilgeliği birbirine benzer, sadece Tanrısal bilgelik edebidir. Oysa süre bilgeliğe hiçbir şey eklemez; işte, bu düzeyde eşitiz. Yaşama, akla, özgürlüğe sahip olup, iyiliğe, merhamete, adalete değer veriyoruz; bu niteliklere adalet sayesinde sahipsiz. Kısacası, Tanrı düşüncesinin yapımı ve yıkımı, onun özgün çizgileri insan tarafından kendine göre üretiliyor. Ne şablon, ne örnek! Uzayalım, yükselelim, şişelim insani niteliklerimizle hoşumuza gittiği kadar; şişin zavallı insanlar, daha, daha, daha şişin;

Non, si tu ruperis, inquit.

"Hayır, patlasan da olmaz." (Horatius, *Satir, II, III, 318)*

"Profecto non Deum, quem cogitare non possunt, sed semet ipsos pro illo cogitantes, non illum sed se ipsos non illi sed sibi comparant." ["İnsanlar, kuşkusuz, akıl erdiremedikleri Tanrı'yı tanımladıklarını sanırken onu değil, ancak kendilerinde gördüklerini temsil ederler; bunu onunla değil, kendileriyle karşılaştırırlar." (Aziz Augustin, *Tanrı'nın Kenti*, XII, XVII.)

Doğada sonuçlar nedenlerinin ancak yarısını ortaya koyar. Tanrı'nınkiler için ne demeli şu halde? Doğa düzeninin üzerindedir bu; onun koşulu sonuçlarımızın onu bağlaması ve kösteklemesini kabul etmek için çok fazla yüksekte, çok fazla uzakta ve egemendir. Bizim için ulaşılabilecek yerde değildir; yolumuz epeyce aşağıdadır. Ne Senis dağının üzerinde göğe daha yakınız, ne de denizin dibindeyiz. Usturlabınızla bunu doğrulayabilirsiniz! Tanrı'yı kadınlarla cinsel ilişki kurdurmaya kadar indirgerler; hem de kaç kez? Kaç tane çocuk için? Saturninus'un karısı, Roma'nın ünlü hanımefendisi Paulina, tanrı Serapis'le yatmayı düşünürken, bu tapınağın rahiplerinin araya girmesiyle kendini âşıklarından birinin kolları arasında buldu. Latin yazarlarının en ustası ve en bilgilisi olan Varron, Tanrıbilim üzerine yazdığı kitaplarda birine kötü davranmak da kötü bir davranışla karşılaşmak da ahlak zayıflığının göstergeleridir, kazanırsa adaklar onun olacak, kaybederse bunu kendi cebinden ödeyecektir, diye yazar. Varron kaybetti; akşam yemeğini ve kızını verdi. Bu kızın adı Laurentine'di; geceyi tanrının kollarında geçirdi. Tanrı, ona bunun bedelini ertesi sabah rastlayacağı bir adamın tanrısal bir biçimde ödeyeceğini söyledi. Karşısına çıkan ilk adam genç ve varlıklı bir kişi olan Taruntius'du; kızı evine götürüp, daha sonra da mirasçısı yaptı. Kız da sırası geldiğinde bu tanrıya hoş gelecek bir şey yapma umuduyla, Roma halkını kendine varis yaptı; bu nedenle de ona tanrısal onurlar atfedildi. Platon'un iki ayrı kökenden tanrısal kaynaklı, Neptün'ün ırkının atası olması yetmiyormuş gibi, Atina'da şu öykü gerçek diye kabul edilir: Ariston, güzel Perictione'yi baştan çıkarmayı istemişse de, bunda başarılı olamamış, tanrı Apollon tarafından doğum yapıncaya kadar bakire bırakması için uyarılmıştı. Oysa Ariston ile Perictione, Platon'un babası ve annesiydi! Kitaplarda ne kadar çok böyle aldatmacalar ve tanrılar tarafından zavallı insanlara karşı kışkırtıcı öyküler var! Ve de çocukları yüzünden karaçalınmış nice babalar!

Müslümanlıkta, halkın inançlarına göre babasız, yani cinsel ilişki olmaksızın, genç kızların karınlarında tanrısal olarak oluşan çocuklar var; kendi dillerinde bu anlama gelen ad verilir bu çocuklara.

Her yaratık için, kendinden daha önemli ve daha güvenilir hiçbir şeyin bulunmadığına dikkat etmek gerekir (aslan, kartal, yunus kendi türlerinin üzerinde hiçbir varlık düşünmez); bu yaratıkların her biri kendi niteliklerini öteki varlıkların nitelikleriyle ilişkiye sokar. Niteliklerimizi iyice artırabilir ya da azaltabiliriz; ama hepsi budur. Aklımız bu oranı ve bu ilkeyi aşamaz, bir başkasıyla hiç yüzleşemez; onun oradan çıkıp, öteye gitmesi mümkün değildir. Şu eski iddiaların dayanağı budur: "Tüm biçimler içinde en güzeli insanınkidir. O halde, Tanrı bu biçime sahiptir." Ya da "Hiç kimse erdemsiz mutlu olamaz, erdem de akılsız var olamaz; hiçbir akıl, insandan başkasında yer bulamaz; şu halde Tanrı insan biçimine bürünür.

"Ita est informatum, anticipatum mentibus nostris ut homini, cum de deo cogitet, forma accurat humana." ["Tanrı'yı düşündüğü zaman, hemen ona insan biçimini yakıştırması, doğuştan bir gereksinim ve aklımızın bir öngörüsüdür." (Cicero, *De Nature deorum*, I, XXVII)

Bu nedenle Ksenophone de, şakayla şöyle der: eğer hayvanlar kendileri için tanrı icat etselerdi, onları kendi suretlerinde tasarlar ve bizim gibi gururlanırlardı. O zaman neden bir kaz palazı şöyle demeyecekti: "Evrenin tüm öğeleri benim keyfime göre yapıldı; yeryüzü yürümeme, güneş

aydınlanmama, yıldızlar etkilerini bana göstermeye yarıyor, rüzgârlardan ve aynı şekilde sulardan çıkar sağlıyorum, gök kubbenin benden daha elverişli olduğu başka biri yok, Doğa'nın sevgili çocuğu benim. Beni besleyen, beni barındıran, bana hizmet eden insan değil mi? O, benim için ekin ekiyor ve öğütüyor; beni yiyorsa, arkadaşı olan insanı da yiyor. Bense onu öldüren, onu yiyen solucanları yiyorum." İstediği yerde uçan, bu güzel ve ekili alana tepeden bakan bir turna kuşu aynı şekilde ve daha mağrur bir biçimde derdi ki, "Tam blanda conciliatrix et tam sui est lena ipsa natura!" ["Doğa yarattığına karşı ne kadar sevimli, uzlaştırıcı ve yumuşak." (Cicero, *De nat. deorum*, I, XXVII)].

Bu akıl yürütme sayesinde, kader bizim tarafımızdan çizilmiştir, dünya bizim için ışık ve sesle donatılmıştır; Yaratan ve yarattıkları bizim içindir. İşte şeylerin evrenselliğinin uzandığı hedef ve nokta budur. Semavi işler için felsefenin iki bin yıldan fazla tuttuğu sicil defterine bakın; denebilir ki, tanrılar insandan başkasıyla eyleme girmemiş, insandan başkası için konuşmamış, felsefe onlara başka uğraşlar, başka işlevler yüklememiştir. Örneğin, onlar savaşta bize karşı çıkıyor:

Domitesque Herculea manu

Telluris juvenes, unde periculum

Fulgens contremuit domus

Saturni veteris;

"Herkül'ün elinde terbiye edilmiş

Yeryüzü'nün oğulları Titanlar,

yaşlı Satürn'ün

ışıldayan sarayını titretti." (Horatius, *Odlar*, II, XII, 6)

Bizler kaç kez huzurlarını bozduğumuz için, onlar da aynısını yaptılar, bizim huzurumuzu bozdular.

Neptunus muros magna karıştığımız kendi

Fundamenta quatit, totámque a sedibus urbem Eruit,

Hic Juno Scæas sævissima portas

Primat enet.

Neptün güçlü üç dişli zıpkınıyla Truva'nın surlarını ve temellerini

yerinden oynattı ve tüm kenti bütünüyle yerle bir etti;

burada, amansız Junon önceden Scées kapılarını tutmuştu."

(Virgilius, *Aeneas*, II, 610)

Caunienler, kendi tanrılarının hâkimiyetini kıskançlıkla muhafaza etmek için ibadete gittikleri gün silahlarını kuşanıp, kısa kılıçlarını havaya savunarak kentin çevresini dolanır, bu şekilde yabancı tanrıları kovalar ve onları kendi yurtlarına sürerler. Tanrıların kudreti bizim gereksinimlerimize göre belirlendi; biri atları, bir diğeri insanları iyileştirir, şu tanrı vebaya, bir diğeri öksürüğe, bir başkası bir tür uyuza karşı etkilidir; "adeo minimis etiam rebus prava religio inserit deos." ["Batıl

inanç, Tanrıları en önemsiz işlere bile karıştırır." (Titus-Livius, XXIII)]) İşte bu üzümü olgunlaştıran tanrı, diğeriyse sarımsağı; şu, edepsizliğe göz kulak oluyor, diğeriyse malı koruyor. Her zanaatkâr için bir tanrı; şunun Doğu'da, diğerinin Batı'da alanı ve inananları var:

Hic illius arma,

Hic currus fuit.

"Silahları oradaydı,

savaş arabaları az ötede." (Virgilius, *Aeneas*, I, 16)

O sancte Apollo, qui umbilicum certum terrarum obtines! ["Ey aziz Apollon, sen ki dünyanın merkezindesin!" (Cicero, *De divinatione*, II, LVI)].

Palada Cecropidæ, Minoïa Creta Dianam,

Vulcanum tellus Hipsipilea colit,

Junonem Sparte Pelopeïadesque Mycenæ;

Pinigerum Fauni Mænalis ora caput,

Mars Latio venerandus.

Cecrops'un soyundan gelenler (Atinalılar) Pallas'a;

Girit'li Minos'lar Diane'ya;

Limnililer Umlcain'e,

Ispartalılar ve Mars da Latium'a kraldır. (Ovidius, III, 81.)

Bir tanrı kasabadaki evinde ya da tek bir aile içinde olur ancak; biri yalnız başına, bir başkası gönüllü ya da zorunlu olarak birlikte yaşar.

Junctaque sunt magno templa nepotis avo.

"Torunun tapınağı, büyükbabasınınkiyle birleşti." (Ovidius, IV)

Cılız ve avamdan olanları da vardır (çünkü sayıları otuz altı bine kadar çıkar!); bir buğday başağı üretmek için beşini ya da altısını daha yardıma çağırmak gerekir. Bir kapıya üç tanrı düşer; biri tahtalarla, biri menteşelerle, biri eşikle ilgilenir. Bir çocuk için dört tanrı gerekir; biri çocuğun kundak bezine, bir başkası içtiğine, üçüncüsü yediğine, dördüncüsü süt emmesine göz kulak olur. Bunlardan güvenilir olanları vardır; diğerleri güvenilmez ve kuşku uyandırıcıdır. Bazıları daha cenneti bile görmemiştir:

Quos quoniam cœli nondum dignamur honore,

Quas dedimus certe teras habitare sinamus.

"Mademki onları gökyüzünün onuruna değer bulmuyoruz;

hiç değilse kendilerine verdiğimiz topraklarda oturmalarına izin verelim." (Ovidius, *Metamorfozlar*, I, 194)

Bilimle uğraşan tanrılar, ozan tanrılar, hukukçu tanrılar vardır. Bazıları, tanrısallıkla insanlık arasında yer alır; bunlar arıcıdırlar, Tanrı ile bizim aramızda aracılıkta bulunurlar. Onlar bir parça ikinci sınıftandır ve saygınlıkları şöyledir: Sayısız ünvanları ve işlevleri vardır; bazıları iyi, bazıları kötüdür bunların. Yaşlılığın yorduğu, hatta ölümlü olan ihtiyarlar vardır. Chrysippus, Jupiter'in dışında tanrıların dünyanın son gününde gerçekten ortadan kaybolacaklarına inanır. İnsan, kendisiyle Tanrı arasında kesinlikle bin bir tuhaf ortaklıklar üretiyor. Tanrı onunla aynı yerden değil mi?

Jovis incunabula Creten.

"Girit, Jupiter'in beşiği." (Ovidius, *Metamorfozlar*, VIII, 99)

İşte bu konu üzerinde Yüce Rahip Scevola ile büyük tanrıbilimci Varron'un çağlarında sundukları karar: Halkın birçok doğru şeyi bilmemesi, yanlış olan birçok şeye inanması gereklidir; "cum veritatem qua liberetur, inquirat, credatur ei expediere, quod fallitur." ["O, gerçeği sadece kendini kurtarmak için araştırdığından, yanılgının onun yararına olduğundan emin olalım." (Aziz Augustin, *Tanrı'nın Kenti*, IV, XXXI).

İnsan gözü, tanıyabilme yetisine sahip olduğu şeyleri fark eder; zavallı Phaeton'un bir ölümlü olarak babasının atlarının dizginlerini tutmayı isteyerek ne kadar büyük bir boşluğa düştüğünü unuttuk. Aklımız, aynı pervasızlıkla benzer dipsiz uçurumlara tekrar düşüyor, ezilip yok oluyor. Felsefeye güneşin hangi maddeden yapıldığını sorarsanız, size "demir"den ya da Anaxagoras gibi "taş"tan veya başka maddeden olmasa da kullandığımız bir maddenin dışında başka yanıt verebilir mi? Zenon'a doğanın ne olduğu sorulsa, "bir ateş, ama doğurtma yetisine sahip ve yöntemli biçimde iş gören sanatçı bir ateş" diye yanıtlayacaktır. Gerçeklik ve kesinlik konusunda bilgi sahibi olan tanrıların öne çıkması isteyen şu bilimin üstadı Archimedes şöyle bir iddia öne sürer: "Güneş, alevler içinde demirden bir tanrıdır." İşte bu doğru geometrik kanıtlamalarından çıkmış güzel bir düşünce değil mi? Ama yine de çok yararlı, çok kaçınılmaz değil. Sokrates kendince alınan ya da verilen toprağı ölçme yetisinde olmak için gerekeni bilmenin yeterli olduğunu düşünüyordu. Sözü edilen bilimin büyük ve ünlü üstadı olan Poliænus, Epikuros'un bahçelerinden tatlı iç açıcı meyveleri tadınca, bu kanıtlamaları yanlış ve hiçlikle dolu sayarak küçümsedi.

Sokrates, Anaxagoras (Eskiçağ ona semavi ve tanrısal olgular konusunda herkesin üzerinde yer verir) hakkında, kendi olanaklarının üzerindeki şeylere fazlaca burunlarını sokan tüm kişiler gibi onun da beyninin karıştığını öne sürer. Anaxagoras'a gelince, o, güneşe akkor halinde bir taş gözüyle bakıyordu; taşın ateş içinde parlamadığı, daha kötüsü ateşte eriyip bittiğini hesaba katmıyordu. Güneşle ateşi tek ve aynı şey yaptığı zaman, ateşin kendisine bakanları karartmadığını, ona gözümüzü ayırmadan bakabildiğimizi, ateşin bitkileri ve otları yakıp öldürdüğünü aklına getirmiyordu. Sokrates'e inanmak gerekirse (ki ben de aynı düşüncedeyim) Tanrı'yı en bilgece değerlendirmek, üzerinde yargıya varmamaktır.

Platon, *Timaeus*'ta kötü ruhlu tanrılardan (deamon) söz ederken şöyle der: "Bizim yetilerimizi aşan bir sorudur bu. Onların soyundan geldiklerini iddia eden eski insanlara inanmak gerekir. Söyledikleri şeyler akla uygun ve gerçeğe benzer olmasa da çocuklara tanrı inancını vermemek için hiçbir neden yoktur." Çünkü aileye ilişkin şeylerden söz ettikleri konusunda bize güvence veriyorlar.

Şimdi de insani ve doğal konularda biraz daha açıklık olup olmadığını görelim.

Burada kendi uzlaşımızın, bilgimizin ulaşmayı başaramadığı şeylere, doğrudan hayalimizin ürünü olan biçimler atfederek bir başka beden üretmemiz gülünç bir girişim değil midir? Bu, örneğin, gezegenlerin hareketlerinde görülür; aklımız oraya kadar uzanamadığı, doğal akışın ne olabileceğini

canlandıramadığı içindir ki, biz bu gezegenlere maddi, ağırlıklı ve somut nedenler yakıştırıyoruz;

temo aureus, aurea summe

Curvatura rotæ, radiorum argenteus ordo.

"Araba oku altındandı; tekerleklerin çemberleri altın,

parmakları gümüştendi." (Ovidius, *Metamofozlar*, II, 107)

Sanki arabacılar, dülgerler ve boyacılar, çeşitli düzenekli makineleri tesis etmek için yukarıya gitmişler de, Platon'un dediği gibi gereksinim ekseni çevresinde alaca renkli semavi cisimlerin çarklarını, dişlilerini hizmete geçirmiş denebilir;

Mundus domus est maxima rerum,

Quam quinque altitone fragmine zonæ

Cingunt, perquam limbus pictus bis seş signis

Stellimicantibus, altus in obliquo æthere, lunæ

Bigas acceptat.

"Dünya, beş bölgeyle çevrili

ve çaprazlamasına yıldızların on iki burcunun,

ayın arabası ve iki sürücüsüyle

birlikte bezediği bir sınırla üzerinden aşılan

uçsuz bucaksız bir yapıdır."

(Valerius Probus'un Virgilius'un altıncı şarkısındaki notlarına taşıdığı, Varron'un bir dizesi.)

Tüm bunlar rüyalar ve hezeyanlardan ibarettir. Doğa'nın gözlerimizi hazırlamak için bize kapısını açmayı, gerçekte nasıl hareket ettiğini ve buyurduğunu bize göstermeyi istememesi ne acı! Ey Tanrı! Yoksul bilgimizin içinde daha hangi kandırmaları ve yanlışları bulacağız? Doğa tek bir şeyi gerektiği gibi ele alıyor mu derken yanılıyor muyum? Ben ki, burada aşağıda bilgisizliğimden daha çok şeyin cahiliyim.

Platon'da felsefenin gizemli bir şiirden başka bir şey olmadığını, kötü aydınlatmaların sonsuz değişikliği arasında bir tür tülle örtülü ve anlaşılmaz, tahminlerimizi kışkırtmaya özgü bir boyama resim olduğunu görmedim mi?

"Latent ista omnia crassis occultata et circumfusa tenebris, ut nulla acies humani ingenii tanta sit, quæ penetrare in cœlum, terram intrare possit. ["Her şey en koyu karanlıkların içine saklı ve sarılıdır; insan aklı gökyüzüne çıkacak ya da yeryüzünün derinliklerine inecek kadar güçlü değildir." (Ciceron, *Akademikler*, III, XXXIX)].

Kuşkusuz, felsefe gösterişli bir tür şiirden ibarettir. Eskiçağ yazarları şair olmasalardı otoritelerini nereden sağlayacaklardı? Zaten ilk filozoflar şairlerden meydana gelmiştir; felsefeden şair olarak söz ettiler. Platon, Şiir'den kopmuş bir ozandır. Timon, sataşarak, ona büyük mucizelerin yaratıcısı diyor.

Kadınların eksik dişlerini fildişi dişlerle tamamladıkları, yapay maddelerle kendilerine başka bir ten ürettikleri, aynı şekilde, çuha ve keçeyle kalçalarına şekil verdikleri, pamukla sıska bedenlerini şişirdikleri bilinir; onlar, herkesin görüp bildiği gibi, kendilerine sahte ve yapay bir güzellik sağlarlar. Hukuk, söylendiği üzere, adaletinin doğruluğunun oturması için meşru uydurmaları ve bilimi kullanır; doğruluğuna inanarak icat ettiği şeyleri kendi açısından önümüze sürer. Astronominin, yıldızların hareketlerini düzenlemek için başvurduğu şu tuhaf ve eşmerkezli ilmekler, aslında, konu üzerinde bize sunduğu, en iyi icat edebildiği şeylerdi; felsefe de, kendi bakımından, bize kim olduğunu ya da ne düşündüğünü değil, en gerçeğe benzer ve en çekici olan kendi ürettiğini sunar. Platon, insan anatomisinin hayvanlardaki gibi olduğu konusunda şöyle der: "Söylediğimizin gerçek olması için, bunun hakkında bir vahiy güvencesi bulunmasını isterdik; biz sadece bunun söyleyebileceğimiz en benzer şey olduğunun güvencesini verebiliriz."

Felsefenin iplerini, makinelerini ve düzeneklerini yerleştirdiği yalnız gökyüzü değildir; biraz da bizim için ve yapımız konusunda bize ne dediğini görelim. Filozofların sadece bu küçük zavallı insan bedeni için icat ettikleri geriye dönüşler, koşuşmalar, yakınlaşmalar, gerilemeler ve devrilmeler yıldızlarda ve semavi cisimlerde yoktur. İnsan bedenini inşa etmek ve kurmak için parçalar ve biçimler kullandıkları gibi, ona "küçük dünya" (mikrokozmos) adını takmakta da gerçekten haklılar. İnsanda gözlemledikleri hareketleri, hissettiğimiz çeşitli işlevleri ve nitelikleri açıklamak için ruhumuzu kaç parçaya böldüler? Kaç yere yerleştirdiler bunu? Bu zavallı insanı doğal ve anlaşılabilir olanlara ilaveten kaç düzeye ve kata dağıttılar? Ve kaç görev ve kullanıma verdiler? Ondan bir tür hayali cumhuriyet yaptılar. Bu onların elde tuttukları ve güdümledikleri bir alandır; her birini keyfi olarak parçalara ayırmak, sıralamak, bir araya getirmek, bezemek üzere tam özgürlük veriliyor, yine de hâlâ buna egemen değiller. Sadece gerçeğinin içinde değil, hatta ruhta da bunlar onu sadece bir ritme sahip ya da çok büyük, bin bir sahte ve hayali parçayla yamanmış olsa da kuruluşunda bir sesin ağızdan çıktığı bir biçimde çözemiyor. Onları hoş görmek için hiçbir neden yok; ressamları göğü, yeryüzünü, denizleri, dağları ve uzak adaları resmettikleri, bize bunlardan belli belirsiz biz izlenim verdikleri zaman kabul eder, bizim için bilinmeyen şeyler söz konusu olduğunda az ya da çok hayali bir karalamayla yetiniriz. Ama onlar doğaya göre ya da bize aşina ve iyi bildiğimiz bir konuyu resmederlerse kendilerinden bu kez tıpatıp doğru ve kusursuz biçimleri ve renkleri ısrarla isteriz; bunda başarısız olurlarsa onları ancak küçümseriz.

Filozof Thales'in zamanını gök kubbeyi seyretmekle geçirdiğini görünce, gökyüzündense ayaklarının dibindekini düşünmesinin tam zamanı olduğu konusunda uyarmak için takılıp sendelesin diye onun yoluna bir şeyler koyan şu Miletli kıza saygı duyuyorum. Kız, ona göğün yerine kendine bakmasını tavsiye ederken kesinlikle haklıydı; çünkü Demokritos'un Cicero'nun ağzıyla dediği gibi,

Quod est ante pedes, nemo spectat; cœli scrutantur plagas.

"Kimse ayaklarının önündekine bakmıyor; gök kubbe derinliğine araştırılıyor." (Cicero, *De divinatione*, II, XIII)

Ama öyle bir yapımız var ki; ellerimiz arasındaki şeyleri tanımak, bize bulutlar, yıldızlar kadar uzak ve onların çok üstündedir. Sokrates'in Platon'a dediği gibi, felsefeye bulaşan kişiye, şu kadının Thales'e yaptığı sitemin aynısı yapılabilir; o, önündeki hiçbiri şey görmüyordu. Çünkü her filozofun komşusunun yaptığından, hatta kendi yaptığından haberi yoktur; hayvan mı insan mı olduklarını bilmez.

Sebond'un gerekçelerini fazlaca zayıf bulan insanlar, dünyadan habersiz kişiler değil, dünyayı yöneten ve her şeyi bilen kişilerdir,

Quæ mare compescant causæ; quid temperet annum;

Stellæ sponte sua jussæve vagentur et errent;

Quid premat oscurum Lunæ, quid proferat orbem;

Quid velit et possit rerum concordia discors;

"Denizi egemenliğinde tutan, yılı düzenleyen;

eğer yıldızlar özgün hareketlerine sahipse ya da yol almalarında bir dış güce boyun eğiyorsa, neden ayın yuvarlağı büyüyor ve küçülüyor,

birbirine uymayan öğeler arasında uyum oluşturmanın amacı

ve sonucu nedir?" (Horatius, *Mektuplar*, I, XII, 16.)

Onlar, bazen kitaplarının ortasında varlılarını göz önüne getirmekte karşılaştıkları zorlukları görmediler mi? Parmağımızın, ayağımızın ve vücudumuzun belirli bölümlerinin irademiz dışında kendiliklerinden hareket ettiğini görürüz; bunlar, başka zamanlarda istemimizle hareket eder. Bazı algılamaların yüzü kızarttığını, bazılarınınsa soldurduğunu, bir düşüncenin sadece dalağı, başka bir düşünceninse beyni etkilediğini, birinin bizi güldürdüğünü, diğerinin ağlattığını, bir başkasının duyularımızı duyarsızlaştırdığını ya da coşturduğunu, bir nesnenin midemizi, bir diğerinin daha aşağıda yer alan bir bölümü kabarttığını görürüz. Ama akla bağlı olan bir izlenim katı ve kitlesel bir cisme nasıl girebiliyor? Bu farklı etkinliklerin bağlantı ve düzeninin doğası nedir? Kimse asla bilmedi bunu. "Omnia incerta ratione et in naturæ majestate abdita" ["Tüm bu şeylere akıl nüfuz edemiyor; doğanın büyüklüğü içinde kalıyor." (Plinius, *Doğa tarihi*, II, XXXVII)] der Plineius; Aziz Augustinus ise, kendi yönünden şöyle der: "Modus quo corporibus adhærent spritus, omnino mirus est, nec comprehendi ab homine potest: et hoc ipse homo est." ["Ruhların bedenlerle birleşme tarzı tümüyle olağanüstüdür; insan bunu anlayamaz: bununla birlikte bu birleşme insanın kendisidir." ; (Aziz Augustinus, *Tanrı'nın Kenti*, XXI, X)] Bununla beraber, bundan kuşku duyulmaz; çünkü insani kanılar, sanki din ya da bir yasa metni söz konusuymuş gibi otoritesi olan ve güven duyulan eski inançlardan türer. Bu inançlar genellikle kabul edilen gizli bir dil gibi kabul görmüş sayılır, bu gerçek sanki artık ne sarsılabilir, ne de yargılanabilir kesin ve sağlam bir şeymiş gibi kabul edilir. Aksine, her kişi bu kabul edilmiş inançta yarışırcasına ufak tefek değişiklikler yaparak ve pekiştirerek, içine tatlı bir esneklikle tüm zekâsını katarak alıp başını gider ve şeklin her durumuna uyarlanabilir olarak çevresinden dolaşabilir. Dünya, bu şekilde saçma sapan sözlerle ve yalanlarla dolar ve batar. Onun yaptığı adeta hiçbir şeyden kuşku duyulmaması, genel kanıların asla sınavdan geçirilmemesidir. Kendi zayıflıklarının ve yanlışlıklarının bulunduğu temelin araştırılmamasıdır; ancak onların ilgi alanlarının konusu tartışılabilir; bunun doğruluğu değil, ancak kendi kendine bunun bu şekilde mi, yoksa başka şekilde mi anlaşıldığı sorulabilir. Galien'in[8] değerli bir şey söyleyip söylemediği değil, bunu ne şekilde söylediği sorulur. O halde, düşüncelerimizi dizginlemenin ve baskının bu biçimi çok normaldir; inançlarımızdan kaynaklanan bu zorbalık, okullara ve sanatlara kadar yayıldı. Skolastik felsefenin tanrısı Aristoteles'tir; Lycurgus'un bildirilerini Isparta'da tartışmak günahsa onun bildirilerini tartışmak da günahtır. Onun öğretisi bizde temel yasa gibi kullanılır, ama belki de, bu yasa bir başka yasa kadar yanlıştır. Platon'un düşüncelerini, Epikuros'un atomlarını, Leucippus ile Demokritos'un dolu ve boşunu, Thales'in suyunu, Anaximanderos'un doğanın sonsuzluğunu, Diogenes'in havasını, ya da Pythagoras'ın sayılarını ve bakışımını ya da Parmenides'in sonsuzunu, Musæus'un Bir'ini, Apollodorus'un su ve ateşini ya da Anaxagoras'ın benzer bölümlerini, Empedokles'in uyuşmazlık ve dostluğunu,

Herakleitus'un ateşini ya da başka bir düşünceyi (bu güzel insan aklının kesinlik ve sağduyusuyla ürettiği bu sonsuz fikir ve hüküm karmaşası içinde) neden çok beğenmeyecektim anlamıyorum. Bütün bunları, Aristoteles'in doğal olgulara dair kurallarıyla ilgili, madde, biçim, yoksunluk diye üç öğeden yapılandırdığı kurallar düşüncesi kadar neden beğenmeyecektim anlamıyorum. Zaten, nesneleri üreten tek nedeni, boşluktan yaratmaktan daha aptalca bir şey var mı? Yoksunluk olumsuz bir kavramdır; ondan var olan şeylerin nedeni ve kaynağı nerden geliyor? Yine de, mantık çalışması dışında, kimse bu soruyu kurcalamayı göze alamayacaktır. Aslında tartışılır, ama neyin kuşkulu olduğunu açmak için değil, dıştan gelen itirazlara karşı Okul'un kurucusunu savunmak içindir bu; onun otoritesinin amacı kendisinin ötesinde soru sormaya izin vermez. İsteneni, herkes tarafından kabul edilmiş temeller üzerine yapılandırmak kuşkusuz kolaydır; çünkü bu başlangıcın ilkeleri ve bildirimleri oranında yapının geri kalan parçaları kolaylıkla ve karşı çıkışlar olmaksızın kurulur. Bu biçimde, aklımızı çok tutarlı bularak, huzur içinde üzerinde konuşabiliriz. Daha sonra diledikleri sonuçları çıkarmak üzere şekilde uğraşıyor ve geometricilerin postülalarıyla yaptıkları gibi peşinen bu kadar uğraşıp mesafe alır; onlara razı oluşumuz ve onay vermemiz, bizi keyiflerince sağa ve sola çekmelerine yol açar. Önceden kabullenmelerin bağışlandığı kişi efendimiz ve Tanrımız'dır; kurumlarına öylesine geniş, öylesine rahat bir düzlem verecektir ki, bunların sayesinde isterse bizi bulutlara kadar çıkarabilecektir.

Bilimi bu biçimde uygulamanın ve görüşmenin içinde, Pythagoras'ın sözü uyarınca her uzmanın kendi alanında inanmış olması gerekir. Diyalektikçi, sözcüklerin anlamları için dilbilimciye güvenir. Retorikçi, kanıtlarının konularını diyalektikçiden sağlar. Şair, ölçülerini müzikçiden elde eder; geometrici oranlarını aritmetikçiden. Metafizikçi temel olarak fiziğin tahminlerine dayanır. Her bilim, gerçekten de, kendi peşin varsayım kurallarına sahiptir; bunlarla insan düşüncesi her yandan dizginlenmiş bulunuyor. Temel hatayı oluşturan bu kaleyi eleştirirseniz; ağızlarında şu vecize hemen hazırdır: "İlkeleri kabul etmeyenlerle tartışmak gerekmez."

Oysa insanlar için, Tanrı'nın açıklamaları (vahiy) yoksa ilkeler de olamaz: başlangıç, orta ve son; tüm gerisi hayal ve dumandır sadece. Varsayımlarla mücadele edenler başka bir varsayımı kullanırlar. Çünkü akıl aralarındaki farkı belirlemediyse, insanın açıklama ya da varsayım gibi ortaya koyduğu şeylerin bir diğeriyle aynı derecede gücü vardır. O halde bunları, öncelikle de bizi baskı altında tutan en genel olanların hepsini sorgulamak gerekir. Kesinlik duygusu bir çılgınlık ve en uç düzeyde kararsızlık göstergesidir. Kimse Platon'un filodoks'larından (philodoxia: kanısever) daha çılgın, daha az filozof değildir. Bunda ateşin sıcak, karın beyaz, bildiğimiz şeylerin katı ya da yumuşak olup olmadığını öğrenmek gerekir. Eski metinlerde yer aldığı gibi, bu konuda verilen yanıtlar, sıcaklıktan kuşkulanan kişinin kendini ateşe atması ya da buzu kucağına alan kişinin soğukluğu yadsıması gibi tamamen felsefe uygulamasının yakışıksızlığıdır. Eğer bu kişiler, doğal durumumuzdan dış izlenimleri duyularımız aracılığıyla kendilerini bize sundukları gibi, basit arzularımızla ve doğumdaki koşulumuzla bırakmış olsalardı bu şekilde konuşmakta haklı olacaklardı. Oysa bizi dünyanın yargılayıcısı yapmayı onlar öğretti bize; bu insan aklının her şeyi kucaklamak zorunda olduğu düşüncesini, onun gök kubbenin altında olduğu kadar dışında da bulunduğunu, her şeyi yapabildiğini, onun sayesinde her şeyin bilinip tanındığını onlardan kaptık. Bu tür bir yanıt, uzun, dingin ve barış içinde bir yaşamın sevinci Aristoteles'in yargılarından ve hatta fizik biliminin adından habersiz yamyamlarda elverişli olurdu. Bu yanıt, belki de, her şeyi akıllarından ve hayal güçlerinden elde edecek kişilerde daha geçerli, daha fazla tutarlı olacaktı. Halen doğanın salt ve sade yasasıyla yönetilen hayvanlar ve tüm varlıklar bizimle birlikte anlayabileceklerdi bu yanıtı, – ama el çektiler bundan. Bana, "Bu şekilde görüp hissettiğinize göre doğrudur bu" dememelidirler; aksine, hissettiğimi sandığımı gerçekten de hissedip hissetmediğimi, eğer hissediyorsam, o zaman neden ve nasıl olduğunu bana söylemeleri gerekir; sıcağın ve soğuğun

adını, kaynağını, girdisini çıktısını, bunu harekete geçirenin, etkisinde kalanın niteliklerini bana söylemeliler. Ya da aksi takdirde, aklın dışında hiçbir şeyi kabul etmemeye, onaylamamaya dayanan amentülerinden vazgeçmeliler; bu, onların "denek taşı", ama kesinlikle aldatıcı, hatalar, zafiyet ve kusurlarla yüklü bir "denek taşı"dır.

Bu aklı, kendisiyle sınamak gerekmez mi? Akıldan söz ederken akla inanılmıyorsa, kendisine yabancı şeyleri yargıladığında nasıl yetkin olabilir? Onun bildiği bir şey varsa, bu en azından onun kendi varlığı ve bulunduğu yer olmalıdır. Akıl ruhta bulunur ve bunun bir bölümü ya da bir etkisidir; ama gerçek akıl, adını kötüye kullanarak edindiğimiz gerçek akıl, Tanrı'nın bağrında yerleşiktir. Onun yuvası ve barınağı orasıdır; Pallas'ın dünyada ortaya çıkmak için babasının kafasından çıkması gibi, Tanrı isteyince ışıklarını oradan bize gösterir.

O halde, insan aklının bize kendinden ve ruhtan ne öğrettiğine bakalım; hemen hemen tüm filozofların semavi cisimleri ve ilksel öğelere kattıklarına ya da etrafındaki her şeyi mıknatıs gibi kendine çeken Thales'in cansız kabul edilen nesnelere yüklediği ruha değil, bize ait olanına ve daha iyi tanımamız gerekene bakalım.

Ignoratur enim quæ sit natura animaï,

Nata sit, an contra nascentibus insinuetur.

Et simul intereat nobiscum morte dirempta.

An pecudes alias divinitus insinuet se.

Ruhun doğası bilinmiyor,

acaba bedenle birlikte mi doğdu,

yoksa doğarken bedenin içine mi girdi,

yoksa tanrısal istençle başka varıklara mı giriyor?

(Lucretius, *De natura rarum*)

Crates ile Dicæarchus'a göre, insan aklı ruhun olmadığını öğrendi; beden doğal olarak harekete geçmekteydi. Platon'a göre ruh, kendi kendine hareket eden bir cevherdir; Thales içinse, durdurak bilmeyen bir doğadır. Asclepiades'e göre duyuların bir çalışması, Hesiodus ile Anaximanderos'a göre toprak ve suyun karışımından oluşan bir şey, Parmenides'e göre ise toprakla ateşin karışımıdır, Empodekles'e göre de ruh kandandır.

Sanguineam vomit ille animam;

"Ruhunu kandan kustu."

Possidonius, Cleantes ve Galen'e göre, ruh bir sıcaklık eğilimidir.

Igneus est ollis vigor, et cœlestis origo.

"Ruhlar ateş gücüne sahiptir; kökenleri gökseldir."

(Virgilius, *Aeneas*, VI. 750)

Hipokrat için ruh bedene yayılmış bir manevi varlıktır; Varron için ağızdan alınmış, ciğerde

ısınmış, kalpte ılımlı hale gelmiş ve tüm bedene yayılmış havadır. Zenon'a göre ruh, dört öğenin özü, Pontuslu Herakleitos'a göre ışık, Ksenokrates ve Mısırlılar'a göre değişken bir sayı, Kaldeliler'e göre belirli biçimi olmayan bir güçtür;

habitum quemdam vitalem corporis esse,

Harmonium Græci quam dicunt.

Canlı bedene niteliğini veren şeydir

Yunanlılar buna armoni diyorlar. (Lucretius, III, 100)

Aristoteles'i unutmayalım; ona göre (akıl ona öğretti ki) ruh, doğal biçimde bedeni harekete geçirendir; o, buna "eylemin yetkinliği" adını verir. Bu oldukça soğuk bir buluştur; çünkü ne özden, ne kaynaktan, ne de ruhun doğasından söz eder, sadece etkilerini kaydetmekle yetinir. Lactance, Seneca ve dogmacı filozofların çoğunluğunun bunu anlamadıklarını açıkça söylediklerini belirtir. Cicero, çeşitli görüşlerin dökümünü yaptıktan sonra şöyle yazıyor: Bu kanı dizinini düzenledikten sonra Cicero, "Harum sententiarum quæ vera sit, deus aliquis viderit" ["Bütün bu görüşler içinde doğrunun hangisi olduğunu tanrı söyleyecektir. (Cicero, *Tusculanes*, XI)] diye yazar. Aziz Bernard, "Varlığımın öğelerini bilemediğime göre, kendi bakımımdan Tanrı'nın ne kadar anlaşılmaz olduğunu biliyorum" der. Her varlığın ruhlarla ve cinlerle yüklü olduğunu düşünen Herakleitos'a göre, yine de, özünün bu kadar derin oluşuyla gerçekten asla ulaşılamayacak ruhun bilinişinde ilerlemenin güzel olduğunu öne sürüyordu.

Ruhun oturduğu yer de daha az tartışma yaratmaz. Hipokrat ile Hierophilus, ruhu beynin içine yerleştirir; Demokritos ile Aristoteles tüm bedene,

Ut bona sæpe valetudo cum dicitus esse

Corporis, et non est tamen hæc pars ulla valentis;

"Sıkça beden sağlığa sahip denildiğinde,

bundan insanın bir parçasının sağlıklı olduğu anlaşılır."

(Lucretius, III, 103)

Epikuros'a göre, ruh midenin içindedir,

Hic exultat enim pavor ac metus, hæc loca circum

Lætitiæ mulcent.

"Çünkü korkunun ve dehşetin ürpermeleri oradan hissedilir;

sevincin okşadığı yer bu bölgedir." (Lucretius, III, 142)

Stoacılar'a göre ruh, kalbin çevresinde ve içindedir. Erasistratus, onu kafatasını kaplayan zarın çok yakınına koyar. Empedokles, sırf bu nedenle ruhlarının kanla birleşmiş olduğu hayvanların kanını yemeyi yasaklayan Musa gibi, ruhu kana yerleştirir. Galen, bedenin her bölümünün kendi ruhuna sahip olduğunu düşündü. Straton, ruhu iki kaşın arasına oturttu. "Qua facie quidem sit animus, aut ubi habitet, ne quærendum quidem est" ["Ruhun biçimi ve eğleştiği yer için; onu tanımaya çalışmak bile gerekmez." (Ciceron, *Tusculanes,* I, XXVIII)] der Cicero. Onun kendi sözcüklerini kendine

bırakıyorum. Güzel konuşma tarzını neden bozacağım? Onun özgün düşüncelerinden alınacak az şey var; Oysa Chrysippus'u okulunun tüm öteki filozofları gibi ruhu kalbin çevresine yerleştirmeye sevk eden kanıt bellekte tutulmaya layıktır: "Bir şeyi onaylamak istediğimiz zaman elimizi göğsümüze götürürüz" der o, "her ‘ben' anlamına dediğimizde de alt çenemiz göğse doğru iner." Bu tümce, bunca büyük bir kişiliğin hafifliği kaydedilmeden okunamaz; onun düşüncelerinin son derece hafif oluşlarının ötesinde, bu sonuncusu ruhun o tarafta olduğuna bir kanıt oluşturuyorsa, bu yer belki de sadece Yunanlılar için olabilir.

Neyi söylemekten korkuyoruz? İşte insan bilgeliğinin babaları Stoacılar, yıkıntıyla bunalmış insanın ruhunun kendini yükten kurtarmayı başaramadan sürüklendiğini ve uzun süre bundan çıkmak için çabaladığını keşfediyor; kapana sıkışmış bir fare gibi.

Bazılarına göre, dünya, ruhların kendi saflıkları içindeyken günah işlemelerine bir ceza olsun diye onlara beden verilmesiyle kuruldu. İlk yaratılış bedensizdi. Bu nedenledir ki, onlar başlangıçtaki ruhsallıklarına daha uzak ya da daha yakın oluşlarına göre daha hafif ya da daha ağır bedenlerle bütünleştirilir; yaratılmış maddenin çeşitliliği bundan ileri gelir. Ama ceza olarak güneşin bedenini alan ruhun olağanüstü ve ayrıcalıklı bir hata işlemiş olması gerekirdi. Araştırmamızın sonu, her zaman gözlerimizin görmez oluşuna çıkıyor. Anlatılan öykülerin kaynağı konusunda Plutarkhos'un dediği gibi, bu öyküler için durum, bilinen toprakların sınırlarının bataklıklar, uçsuz bucaksız ormanlar, çöller ve oturulmayan yerler tarafından işgal edildiği coğrafya haritaları gibidir. Bu nedenle, en kaba ve en çocukça düşlemlere en yüce ve en derin olguları ele alan kişilerde rastlanıyor; onlar, kendi meraklılıklarının ve iddialarının içine batıyor. Bilginin başlangıcı ve sonu, bu şekilde aynı aptallığın içinde bulunuyor. Platon, şiirsel bulutlarının üzerinde kanat açarken, ondaki tanrıların gizemli konuşmasını görün. Ama kendisi insanı iki ayaklı ve tüysüz bir hayvan diye tanımladığı zaman ne düşünüyordu acaba? O, bu şekilde, kendisiyle alay etmek isteyenlere bunu yapmaları için mükemmel bir fırsat vermekteydi. Çünkü iğdiş edilmiş ve yolunmuş bir horozu "Platon'un adamı" diye ortalıkta dolaştırıyorlardı!

Epikurosçulara gelince, belirli bir ağırlığa sahip ve aşağıya doğru doğal bir hareketle hayat verilmiş bedenler olduklarını söyledikleri atomların dünyayı kurabildiğini hayal etmek için yeterince aptal değiller miydi? En azından rakipleri onlara "eğer böyle olsaydı, o zaman atomlar düşüşleri dikey ve düz çizgide olduğuna göre birbirlerine bitişip bağlanamazlardı; çünkü zorunlu olarak paralel yollar izliyorlardı" diye karşı fikir yürütüyorlardı! Onlar da rastgele bir uyanık hareket ekleme durumunda kalıp, birbirlerine bağlanmaya ve toplanmaya elverişli kılmak üzere atomlarını kıvrık ve çengel kuyruklarla donatmaya yöneldiler.

Bununla aynı şekilde, işte onlara karşı çıkanların bir başka düşüncesi daha: Mademki rastlantının basit etkisiyle türlü biçimlerde oluşmuşlardı, nasıl oluyordu da hiçbir zaman kendiliklerinden bir evi ya da bir ayakkabıyı meydana getirmeyi başaramadılar? Ve neden bir alana dökülmüş sonsuz sayıda Yunan harfinin İlyada'nın metnini oluşturmayı bilemediği düşünülmüyor? Zenon, "akıllı olanın, akıllı olmayandan çok iyi olduğunu" söylüyor. Dünyadan daha iyi hiçbir şey yoktur; şu halde, dünya akılla donatılmıştır." Cotta bu kanıtlamanın yardımıyla matematikçi dünyayı yaratmaya yöneldi; Zenon'un bir başka kanıtlamasını izleyerek müzikçi ve org çalan dünyaya: "Bütün parçadan daha büyüktür; biz bilgelik yetisindeyiz ve dünyanın parçalarıyız. O halde dünya bilgedir."

Filozofların farklı düşünceler ve okullarından birbirlerine yönelttikleri eleştirilerinde, iddia sahiplerinin kafasızlıklarını olduğu kadar cahilliğini de gösteren sadece yanlış değil, ama aptalca, tutarsız aynı türden sayısız örnek görülür. İnsan bilgeliğinden kim ustaca bir kucak dolusu kara cahilliği bir araya getirirse bir harika yaratacaktır.

Geçerli ve ılımlı kanılardan göz önüne alınması daha az yararlı olmamaları bakış açısıyla, ben de bunlardan bir tür koleksiyon yapıyorum. İnsan olanaklarının en üst noktasına çıkmış yüce kişiliklerde pek gözle görünür ve kaba hatlı kusurlar bulunduğuna göre, buradan insan, insanın ruhu ve aklı hakkında ne düşünülmesi gerektiği çıkarılabilir. Beni ilgilendiren taraf, onların söz konusu olan basit bir oyuncakmış gibi bilimi rastgele ele aldıklarına, sanki bundan önemsiz ve sıradan bir araç yapılacakmış gibi her tür düşünceyi ve bazen iddialı, bazen belli belirsiz görüşleri önererek akıldan yararlandıklarına inanmaktan daha çok hoşlanıyorum. Sokrates'e göre, insanı tavuk gibi tanımlayan Platon, zaten gerçekte insanın ne olduğunu bilmediğini ve bunun dünyadaki anlaşılması en güç şeylerden biri olduğunu söyler. Onlar, görüşlerinin bu çeşitliliği ve değişkenliği aracılığıyla kısacası durağan kanıya sahip olmadıkları bu sonuca üstü kapalı olarak yönlendirmek üzere bizi ele alır. Fikirlerini açık seçik ve iyice görünür şekilde sunmama alışkanlıkları vardır; kimi zaman manzum masalların karartısı içine, kimi zaman başka maskeler altına saklarlar. Kusurlu oluşumuz da bunun aynısını içerir; çiğ besinler her zaman midemize uygun gelmez. Besinleri kurutmak, güçlendirmek, başka şekle sokmak gerekir. Filozoflar da aynı şeyi yapar; gerçek görüşlerini ve yargılarını geçerli uygulamaya uyarlamak için bazen karartıp başka biçimlere sokarlar. Onlar, çocukları ürkütmemek için cahillik yapmayı ve insan aklının güçsüzlüğünü göstermeyi kesinlikle istemez, ama yine de, bunu bulanık ve az dayanıklı bir bilimin çizgileri altında bize açıklarlar.

İtalya'dayken bunu İtalyanca'yı bir türlü konuşamayan birine, sadece meramını anlatma kaydıyla tavsiye ettim; Latince, Fransızca, İspanyolca ya da Gaskonca dilinin ucuna gelen sözcükleri kullanmasını söyledim. Bu sözcüklerin sonuna İtalyanca ek takarak hiçbir zaman ülkenin Toskana, Roma, Venedik, Piemonte ya da Napoli deyimlerinden birine rastlamaktan yoksun kalmayacak ve sözcük bu şekilde pek çok sayıdaki biçimlerden birine benzeyecekti! Felsefe hakkında da aynısını söylüyorum: Felsefe, öylesine çok görünüme ve çeşitliliğe sahiptir ve öyle çok şey söyler ki, bunları tüm hayallerimizde ve tüm rüyalarımızda tekrar tekrar görürüz! İnsanın hayal gücü, iyi ya da kötü, önceden olmayan hiçbir şeyi tasarlayamaz: "Nihil tam absurde dici potest quod non dicatur ab oliquo philosophorum." ["Ancak bir filozoftan okunan bir şeye bu kadar anlamsız denebilir." (Cicero, *De divinatione*, II, LVVIII)].

Düşlemlerimi herkesin önünde birazcık öteye götürmek için kendimi yetkili kılıyorum; bunlar kendimden ve örneksizce doğmuş olsalar da, birinin aralarında ve eskilerden bir kişinin herhangi bir kanısıyla bir bağ kuracağını biliyorum; "İşte bakın bunu nereden almış!" diyen biri eksik olmayacaktır.

Davranışlarım doğaldır. Bunları kurmak için hiçbir öğretiyi yardıma çağırmadım. Ama derinlikten çok uzak olsalar da, davranışlarımı anıştırmak ve herkese biraz daha edebe uygun olarak sunmak hevesini duyduğum zaman, bunları uslamlamalara ve örneklere yaymayı görev bildim; kendim bile istemeden bunların pek çok felsefi söyleme benzer olduklarını keşfederek hayrete düştüm. Yaşamım hangi türdendi; bunu ancak uyguladıktan ve tamamladıktan sonra öğrendim.

Felsefenin yeni bir çehresi; önceden düşünülmemiş ve önceden kestirilemez biçimde!

Ama konumuza dönelim, Platon aklı beyne, öfkeyi kalbe ve aç gözlülüğü karaciğere koyduğu zaman, bu beden ve uzuvlara göre yapılmış bir ayırım olmaktan çok ruhun hareketlerine göre yapılmış bir ayırım olmaktadır. Bu konuda filozofların kanılarından en gerçeğe benzer olanı, hep bir tek ve aynı ruhun bedenin çeşitli araçlarını kullanarak düşünmesi, hatırlaması, anlaması, yargılaması, arzulaması ve tüm diğer etkinlikleri uygulamasıdır; aynen bir denizcinin deneyimine göre bazen yelken iplerini gerip gevşeterek, ya da dümeni kullanıp aynı çabayla değişik etkiler üreterek teknesini yönetmesi gibi. Bu organla ilgili yaraların ve kazaların ruhun niteliklerini hemen kötüye yormasında

görüldüğü gibi, ruh aynı zamanda beyinde yerleşmiştir. Ama buradan bedenin tüm geri kalanına yayılması şaşırtıcı verici değildir;

medium non deserit unquam

Cœli Phœbus iter; radiis tamen omnia lustrat,

"Güneş göğün ortasında asla yolunu değiştirmez;

bu sırada, ışınlarıyla her şeyi aydınlatır." (Claudius, De sexto *Consulatu Honorii*, V, 411)

Güneşin ışığını ve gücünü gökten yayması ve dünyayı bununla dolduruşu gibi:

Cætera pars animæ per totum dissita corpus

Paret, et ad numen mentis nomenque movetur.

"Ruhun geri kalanı tüm bedene yayılmış olarak akla uyar,

onun buyruklarına boyun eğer. (Lucretius, III, 144)

Kimileri büyük bir beden gibi genel bir ruh bulunduğunu, tüm bireysel ruhların ondan çıktığını ve bu evrensel maddeyle tam olarak birleşerek oraya döneceklerini söylüyor;

Deum namque ire per omnes

Terrásque tractúsque maris cœlumque profundum:

Hinc pecudes, armenta, viros, genis omne ferarum,

Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas;

Scilicet huc reddi deinde, ac resoluta referri

Omnia: nec morti esse locum.

Çünkü yeryüzünün her tarafında denizlerde,

gökyüzünün derinliklerinde dolaşan bir tanrıdır;

büyük ve küçük hayvanlar, insanlar,

vahşi hayvanlar hayatın ince ilkelerini ondan alırlar;

bunlar bozulunca da tekrar ona dönerler;

ölüme yer yoktur. (Virgilius, *Georgias*, IV, 221)

Kimileri bu ruhların sadece orada bulunduğunu, oraya bağlandıklarını, kimileri bunların tanrısal cevherden, kimileri de melekler tarafından ateşle havadan üretildiklerini dile getiriyor. Bazıları ruhların hep var olduklarını, bazıları da bunların kendilerini hissettirmek ihtiyacı hasıl olduğu zaman anında yaratıldıklarını söylüyor. Bazılarıysa ruhların ayın yuvarlağından indiklerini ve oraya döndüklerini düşünüyor. Eski yazarların çoğunluğu ruhların babadan oğula aynı şekilde ve tüm öteki doğal yaratılışlarla aynı türde geçtiğini düşünüp, bu savlarına çocukların babalarına benzemesini delil gösteriyorlar,

Instillata patris virtus tibi.

"Babanın erdemi sana geçmiş." (Anonim)

Fortes creantur fortibus et bonis.

"Yürekli çocuklar yürekli ve değerli insanlardan çıkar."

(Horatius, *Odlar*, 1, IV)

Ve bu olguda babadan çocuklara sadece fiziksel niteliklerin değil, davranışların ve eğilimlerinde de geçtiği görülüyor:

Deníque cur acris violentia triste leonum

Seminium sequitur; dolus vulpibus, et fuga cervis

A patribus datur, et patrius pavor incitat artus;

Si non certa suo qiuia semine seminincita

Vis animi pariter crescit cum corpore toto?

"Kısacası, neden aslan yırtıcılığını aktarır?

Neden tilkilerde hilekârlık ve korkunun

ayaklarını çevikleştirdiği geyiklerde korku ırsidir?

Bu, ruhun kendi özünde sahip olduğu

ve bedenle aynı zamanda gelişen bir şey değil de nedir?"

(Lucretius, III, 741)

Onlar, tanrısal adaletin bunun üzerine kurulduğunu, çocuklarda babaların hatalarını cezalandırdığını, babaların kusurlarının bazen çocukların ruhuna kaydedildiğini, irade düzensizliğinin çocuklara da eriştiğini söylüyor. Ve üstelik de, eğer ruhlar doğal bir verasetten başka bir şeyden ileri geliyorsa ve bedenin dışında yer verilmiş bir şeyden olmuşlarsa, kendilerini düşünmek, yargılamak ve hatırlamak gibi nitelikleri verilmiş olarak bunlar ilk varoluşlarını hatırlamalıydılar;

si in corpus nascentibus insiniatur,

Cur superante actam ætatem meminisse nequimus,

Nec vestigia gestarum rerum ulla tenemus?

"Eğer ruh doğumda bedene giriyorsa,

neden geçmişi hatırlamıyoruz?

Neden eski eylemlerinin hiçbir izini saklamıyoruz?"

(Lucretius, III, 671)

Ruhlarımızın koşuluna değerini vermek için, doğal sadeliklerinin ve saflıklarının içinde oldukları

zaman bile onların son derece bilgili olduklarını varsaymamız gerekir. Bunun sonucu olarak, beden hapishanesinden bağışık olarak oraya girmeden ve oradan çıkmadan önce umduğumuz gibi olacaklardı. Platon şöyle diyordu: "öğrendiğimiz şey, daha önce bildiklerimizin hatırlanmasından ibarettir". Bu, herkesin doğrulayabileceği gibi yanlıştır. Birinci olarak, ne öğrendiysek kesinlikle ancak o hatırlanır. Eğer bellek gerçekten işlevini yerine getiriyorsa, hiç değilse bize öğrendiklerimizden fazla bir şey önerecekti. İkinci olarak, belleğin saflık döneminde bildiği gerçek bir bilimdir; çünkü tanrısal zekâ sayesinde, şeyleri nasıl iseler öyle tanıyordu. Oysa eğitim alınıyorsa sağdan soldan yalan ve günah kazanılmaktadır. Şu halde, bu görüntü ve bu kavrayış hiçbir zaman kendisinde yerleşmediği için anısını da kullanamaz. Beden hapishanesinin onun doğuştan gelen niteliklerini boğduğunu söylemeye gelince, bu başka bir inanışa aykırıdır. Bu inanış şudur: onun büyük güçlerini tanıyoruz. Biz tanrısallığın ebedi geçmişine, gelecekteki ölüm sözlüğüne inanmaktayız.

Nam, si tantopere est animi mutata potestas

Omnis ut actarum exiderit retinentia rerum,

Non, ut opinor, ea ab leto jam longior errat.

"Eğer ruhun yetileri

Geçmişi tüm anılarını silecek şekilde değişmişse

Bu durum bence ölümden pek uzak değildir." (Lucretius, III)

Bundan başka, uzaklarda değil bizde ruhun gücü ve etkileri incelenmelidir; onun için öteki yetkinlikler boşuna ve yararsızdır. Çünkü ruh şimdiki durumuyla değerlendirilmeli ve tüm ölümsüzlüğü tanınmalıdır. O yalnızca insanın yaşamından sorumludur. Onun olanaklarını ve yetkilerini elinden almak bir adeletsizlik olur. Onun tutsak ve hapisteyken, zayıflık ve hastalık zamanlarında, baskı altında olduğu zamanlarda elinden silahını almak ve bu durumdan yararlanmak, onu sonsuza kadar yargılayıp mahkûm etmek de adaletsizliktir. Yine bu kadar kısa, belki de bir ya da iki saatlik veya en fazla bir yüzyıllık çok kısa bir süreye (sonsuzluğun yanında bir an sayılabilir) tutunmak ve sadece bu anı ruhun ne olduğu üzerine kesin karara varmak için hesaba katmak haksızlık olurdu. Bu kadar kısa yaşamdan ebedi bir değerlendirme çıkarmak gerçekten de çok haksız bir oransızlık olurdu.

Platon, bu zorluktan kaçınmak için gelecekle ilgili karşılaştırmaların, insan ömrüyle bağlantılı olarak yüz yılla sınırlanması gerektiği düşüncesindedir, bizimkilerin çoğu da zaman sınırlamasını savunmaktadır.

Sonuç olarak, felsefeciler insan ruhunun doğuşunun (generation) tıpkı insan hayatı gibi insanla ilgili şeylerin normal koşullarına uygun olduğunu söylüyorlar. Yaygınlıkla kabul edilen görüşe göre, Epikuros ile Demokritos'un kanısı budur: Aslında, yetisi olduğu ölçüde ruhun bir bedende doğuşu görülebiliyor, beden gücü gibi ruhun gücünün de gelişmesi, çocukluk dönemindeki zayıflığı, zamanla güç kazanması, sonra ihtiyarlık dönemindeki çöküş ve nihayet tükenişi söz konusudur.

Gigni pariter cum corpore, et una

Crescere sentimus, paritérque senescere mentem.

Ruhun bedenle doğduğunu hissediyoruz,

onunla büyüyor ve yaşlanıyor. (Lucretius, III, 4446)

İnsanlar ruhun çeşitli tutkuları olduğunu, çeşitli zorlukların ona sıkıntı verdiğini, üzüntü ve bezginliklerle karşılaştığını algılıyorlar. Aynı zamanda değişikliklere maruz kalabilir, canlılık kazanabilirler; mide ve ayaklar gibi hastalık ve kazalara uğratabilirler.

Mentem sanari, corpus ut ægrum

Cernimus, et flecti medicina posse videmus.

İnsan ruhu da beden gibi iyileştirilebiliyor,

tıp tarafından sağlıklı hale getirebiliyor. (Lucretius, 505)

Ruh, şarabın etkisiyle esrikleşip karmaşaya düşebilir, ateşli bir hastalığın keyifsizlikleriyle normal durumundan çıkmış, bazı ilaçlarla uyuşup, bazı ilaçlarla uyanmış olabilir;

Corporeum naturam animi esse necesse est,

Corporeis quaniam telis ictuque laborat.

Ruh varlığı bedenseldir,

aldığı darbeler ona acı çektirir. (Lucretius, 1760)

Hasta bir köpeğin ısırması ile tüm yeteneklerinin zarar gördüğü, alt üst olduğu görüldü. Onda hiç bir düşünce direnci, hiçbir direnç kapasitesi, hiçbir erdem, hiçbir felsefi kararlılık, bu kazaların baskısını boşa çıkaracak büyük bir kuvvet yoktu; zavallı bir köpeğin salyası Sokrates'in eline dökülünce, onun bütün bilgeliği, büyük ve yöntemli düşünceleri yerle bir oluyor; bu düşünceler hiçbir iz bırakmayacak şekilde yok oluyordu.

vis animaï

Conturbatur, ... et divisa soersum

Disjectatur, eodem illo distracta veneno.

"Ruh sarsıldı…. Ve bu aynı zehirin etkisiyle

bölümleri birbirinden ayrılıp, saçılıyor." (Lucretius, III, 498.)

Ve bu zehir, bu ruhta dört yaşındaki bir çocuğun ruhundakinden daha fazla bir direnç bulamaz; canlanmış olsa zehir tüm felsefeyi çılgın ve sağduyusuz bir hale sokabilecek güçtedir. Kaderle ve bizzat ölümle alay eden Cato, bu şekilde kuduz bir köpekten hastalık kaparak doktorların hidrofobi (sudan korkma) dedikleri hastalığa yakalanmış olsaydı korku ve dehşete düşmüş olacaktı ve bir aynaya ya da suya bakamayacaktı.

vis morbi distracta per artus

Turbat agens animam, spumantes æquore salso

Ventorum ut validis fervescunt viribus undæ.

"Hastalık, uzuvlara yayılarak ruhu kargaşaya sokuyor

ve dayanılmaz rüzgârların tuzlu denizin köpüklü dalgalarını kaynaştırdığı gibi ona acı çektiriyor." (Lucretius, III, 494)

Bu noktada, felsefenin insanı beklenmedik olaylara dayanması için iyice silahlandırdığı söylenebilir. Ama bu yollar kendine tamamen egemen, güçlerinin tüm aidiyetiyle dolu, derin düşünmeye, akıl yürütmeye yatkın bir ruh için yararlı yollardır – ve de ruhu delirip bunalmış bir filozofun bulanık, altüst olmuş ve yolunu kaybetmiş ruh hali için geçerli değildir. Bu durum birçok vesileyle, ya ruhun son derece büyük bir tutkuya kapılmasına, bedenin bazı yerlerinde bir yara olmasına ya da mideden kaynaklanan göz kararmasına ve baş dönmesinin ürettiği bir huzursuzluk durumuna yol açabilir;

morbis in corporis, avius erat

Sæpe animus: dementit enim, deliraque fatur;

Interdúmque gravi Lethargo fertur in altum

Æternumque soporem, oculis nutuque cadenti.

"Bedenin hastalıklarında, çoğu kez ruh yolunu yitirir;

saçmalar ve çılgınca konulara kapılır;

bazı kere ağır basan bir uyuşukluk ruhu derin ve ebedi

bir uyuklamaya sürükler, bu sırada gözler kapanır ve

baş öne düşer." (Lucretius, III, 464)

Filozoflar, bu noktaya hemen hemen hiç dokunmadılar sanırım.

Onlar, aynı önemde bir başka soruna da dikkat etmediler. Bizim ölümlü konumumuza tahammül etmemiz için şu ikilime hiç dillerinden düşürmediler: Ruh ya ölümlüdür ya da ölümsüzdür. Eğer ölümlüyse, katlanacağı hiçbir zorluk olmayacaktır. Eğer ölümsüzse, gitgide kusursuzlaşarak ilerleyecektir. Ama bunlar, hiçbir zaman başka bir ihtimalle ilgilenmez; ruh daha kötüleşerek ilerlerse ne olacak? Güzel oyunun kendilerine alarak, gelecekteki acıların tehlikelerini şairlere bıraktılar. Yapıtlarında sıkça ortaya çıkan iki eksiklik vardır. Birincisine geliyorum.

Bu ruh, metanet ve sağlamlık dileyen birçok Stoacı'da etkili kullanımını yitirir o zaman. Güzel insani bilgeliğimizin bunu kabul etmesi ve bu noktada silahları bırakması gerekir. Sonuçta insan aklının övüngenliğiyle ölümlü ve ölümsüz gibi çok farklı iki öğenin birlikte var olmasını hayal edilemez olarak kabul ediyorlardı:

Quippe etenim mortale æterno jungere, et una

Consentire putare, et fungi mutua posse,

Desipere est. Quid enim diversius esse putandum est,

Aut magis inter se discunctum discrepitánsque,

Quam martale quod est, immortali atque perenni

Junctum, in concilio sævas tolerare procellas?

"Ve gerçekten de, ölümlüyle ölümsüzü birleştirmek,

onların bütünde uyuşabildiklerine inanmak

ve onlara karşılıklı görevler yüklemek bir çılgınlıktır.

Birlikte en korkunç boralara maruz bırakmak için

birleştirmeyi öne sürdüğümüz biri yok olabilir, diğeri yokedilemez,

bu iki özden daha birbirine benzemez,

daha karşıt ve daha uyuşmaz bir şey hayal edilebilir mi?"

(Lucretius, III, 801)

Ve ruhun ölüme tamamen beden gibi atıldığını iyice hissediyorlardı;

Simul ævo fessa fatiscit.

"Onunla birlikte yaşın ağırlığı altında ezilir. (Lucretius, III, 459)

Zenon'a göre, uykunun görüntüsü bunu bize oldukça açık bir şekilde gösterir; çünkü o burada ruhun beden kadar kendinden geçmesinin ve göçmesinin söz konusu olduğunu düşünür: "Contrahi animum et quasi labi putat atque concidere." ["O, uykuda bir kasılma, yüzükoyun uzanma gibi, ruhun çöküşünü görür." (Cicero, *De divinatione*, II, LVIII)] Bazı kişilerde gücün ve canlılığın yaşamının sonuna geldiği gözlemlenen insanlarda görülen hastalıkların çeşitliliğine bağlanıyor; aynı şekilde, insanların bu son aşamada kiminin bir duyuyu, kiminin bir başkasını, işitmeyi, koku almayı bozulmaksızın muhafaza ettikleri görülüyor. Ama genel olarak hiç bir yerine zarar gelmemiş bir insan düşünülemez.

Non alio pacto quam si, pes cum dolet ægri;

In nullo caput interea sit forte dolore.

Öyle ki, başın hiçbir acı duymadığı sırada

ayaklar hasta olabilir. (Lucretius, *Denatura rerum*, III)

"Bizim görüşümüz, güneşin parlaklığı karşısında baykuş gözünün gerçeği görmesine benzer", der [*Metafizik*'in II. kitabında] Aristoteles. Bu kadar parlak ışık karşısında böyle bir körleşmeden başka neyle bunu daha iyi kanıtlayabilirdik?

Cicero'ya göre, ruhun ölümsüzlüğüne karşı çıkan görüş, en azından kitapların dediğine göre, kral Tullus zamanında önce Pherecydes Syrus (kimileri bunu Thales'in buluşuna, kimileri de başkalarına atfeder) tarafından getirilmiştir; insan biliminin daha fazla ihtiyatlılık ve kuşkuyla işlenişidir bu. En bağnaz dogmacılar, bu sorun üzerine Akademi'nin gölgesine sığınmak zorunda kaldılar. Hiç kimse Aristoteles'in bu konuda ortaya koyduğunu, hatta genelde tüm eski filozofların yararlandığı şu kararsız güvenden başkasını bilmez; "rem gratissimem promittentium magis quam probantium." [Kanıtlardan ziyade vaadettikleri çok hoş şeyler (Seneca, *Ep.*, CII)]. Aristoteles, sözlerin ve çok az açık, çok az kavranabilir anlamların bulutu altına gizlendi; takipçilerini sorun üzerinde olduğu kadar yargısını da tartışmaya bıraktı. Onların gözlerinde iki olgu bu kanıyı kabul edilebilir kılıyordu; biri, ruhların ölümsüzlüğü olmaksızın, bu dünyada en üst derecede önemli olduğu kadarıyla, ünün boş

umutlarına bel bağlanamazdı artık. Diğeriyse, Platon'un dediği gibi, daha yararlı bir düşünceydi; günahlar insan adaleti karşısında gizlenebilse de, yine de suçlular ölümden sonra bile her zaman onları takip edecek tanrısal adaletin hedefi olarak kalır.

İnsan, ömrünü uzatma konusunda çok dikkatli düşünür; bu konuda tüm yetilerini kullanır. Bedenini muhafaza etmek için mezar, adını muhafaza etmek için şan vardır. O, kendi kaderine razı olmadığı için yeni buluşlarıyla yeniden yapılandırma için bütün düşüncesinin olanaklarını kullandı. Ruh, karmaşası ve güçsüzlüğü nedeniyle ayakta duramadığından, hiç durmadan her yerde avunmalar, umutlar ve dayanaklar ya da bağlanabileceği ve aşılanacağı dış koşullar arar. Çok düşsel ve çok az sağlam olsa da bunlardan hayal gücünün kendisine sağladıkları ile daha emin ve daha seve seve dinlenir. Çok doğru ve çok açık bir fikir olan ruhlarımızın ölümsüzlüğü fikrini en dirençli kişilerde, bunu yalnızca kendi insani güçleriyle kurmakta yeteneksiz ve güçsüz olduklarını görmek şaşırtıcıdır. "Somnia sunt non docentis, sed optantis" [Bunlar öğreten değil, arzu eden bir ruhun düşleridir. (Cicero, *Academicus*, II, XXXVIII)]. diyordu eskilerden biri. İnsan, buradan elinin altında olduğuna göre sadece bir tek kader ve rastlantı olgusuyla kendiliğinden gerçeği bulduğunu, bunu tutma ve muhafaza etmeyi bile başaramadığını ve aklının bundan hisse çıkarma gücü olmadığını anlayabilir. Doğru ya da yanlış tanıma ve yargılama yetimizden üreyen her şey kesin değildir ve tartışmaya açıktır. Tanrı bizim kibirliliğimizi cezalandırmak, acizliğimiz ve zavallılığımız konusunda bizi eğitmek için eskil Babil kulesinin karmaşa ve karışıklığını yarattı. Onun yardımı olmadan giriştiğimiz, onun inayetiyle aydınlanmamış olduğumuz her şey sadece hiçlik ve saçmalıktır. Tek ve kalıcı gerçeğin özünü bile; talih onu elimize geçirmemize izin verirse, güçsüzlüğümüzle değiştirir ve bozarız. İnsanın tavrı ne olursa olsun, Tanrı her zaman aynı karşılığı veriyor. Nemrud'un ölçüsüz gururuna verdiği adil cezayla, piramidini kurmak için gösterdiği nafile çabalarını yok edişi bunun canlı örneğidir. "Perdam sapientiam sapientium et prudentiam prudentium reprobabo" [Bilgelerin aklını karıştıracağım, ihtiyatlıların ihtiyatlarını sınayacağım. (Aziz Paulus, *Korintlilere,* I. Mektup)] Onun bu yapı aracılığıyla karıştırdığı öz deyişlerin ve dillerin çeşitliliği, insan bilimini kurmak için beyhude çabalara eşlik eden ve onları karıştıran görüş açılarının ve kanıtların şu sürüp giden uyuşmazlığından başka bir şey midir? Ve bunu yararlı biçimde karıştırıyor. Eğer sadece bir bilgi kırıntısına sahip olsaydık, bizi kim zaptedecekti? Bir ermiş kişinin söylediği şu söz bana büyük zevk verir: "Ipsa utilitatis occultatio aut humilitatis exercitatio est, aut elationis attritio." ["Bize yararlı olanı kuşatan karanlık, bizi küçük düşürüyor, gururumuzu kırıyor." (Aziz Augustinius, *Tanrı'nın Kenti*, XI, XXII)]. Körlüğümüzü ve aptallığımızı, kendini beğenmişliğin ve saygısızlığın hangi noktasına kadar taşıyoruz?

Ama konumuza dönecek olursam, Tanrı'ya ve iyiliğine borçlu olduğumuz bu kadar soylu bir inanç gerçeği kesinlikle normaldir; mademki, sadece onun cömertliğiyle ölümsüzlüğün meyvesine, ebedi yüce mutluluk sevinci bilgisine ulaşıyoruz.

Bunu bize sadece Tanrı'nın söylediğini ve imanı içtenlikle kabul edelim; bu ne doğanın, ne de aklımızın bize sağladığı bir öğretimdir. O'nun varlığını ve güçlerini bu tanrısal ayrıcalık olmadan içinden ve dışından çözümleyecek, derinliğine inecek kişi, insanı onunla güzelleştirmeden gözlemleyecek kişi, bunda yalnız toprak ve ölüm kokan değer ve yetiyi görecektir. Tanrı'ya kendimizi ne kadar fazla verirsek, ona ne kadar borçlanır ve borcumuzu ödersek o kadar Hıristiyanca davranmış oluruz.

Halkın sesinin rastlantısal kabulünü söyleyen şu Stoacı filozof, buna Tanrı'nın sözünün kabulü gözüyle baksaydı çok daha değerli olmaz mıydı? "Cum de animarum æternitate disserimus, non leve momentum apud nos habet consensus hominum aut timentium inferos, aut colentium. Utor hac

publica persuasione. ["Ruhun ölümsüzlüğünü işlediğimiz sırada cehennem tanrılarından korkan ya da onları onurlandıran insanların onayının ağırlığı olan bir kanıt olduğunu anlarız. Bu genel inançtan hisse çıkarıyorum." (Seneca, *Ep.*, CXVII)].

Şimdi, bu konu üzerinde insani kanıtların güçsüzlüğünden söz edeceğim, özellikle, bizim olan bu ölümsüzlüğün doğasının ne olduğunu bulmak bu düşünceyle birleşen düzmece koşullarda kendini gösterir. Stoacıları bir kenara bırakalım – "usuram nobis largiuntur tanquam cornicibus: diu mansuros aïunt animos; semper negant" ["Onlar bize kuzgunlar gibi uzun bir süreç bağışlar; ruhlarımız uzun süre yaşamalıdır, ama her zaman değil." (Cicero, *Tusculanes*, I, XXXI)] – ; onlar ruhlara uzun, ama sınırlanmış bir yaşam verir. En evrensel, herkes tarafından en kabul görmüş ve ilk bulanı bilinmese de yazarı Pythagoras olan ve bize kadar ulaşmış olan düşünce, onun sayesinde büyük ağırlık ve güvenilirlik kazanmıştır. Bu düşünceye göre, ruhlar bizi terk ettiği zaman sadece bir bedenden diğerine, bir aslandan bir ata, bir attan bir krala, bu şekilde hiç durmadan bir mekândan bir diğerine geçer.

Pythagoras'a gelince, o da kendisinin bir zamanlar Athalides, sonra Euphorbus, sonra Hermotimus olduğunu, sonunda da Pyrrhus'dan Pythagoras'a geçtiğini, bu anıyı bu şekilde iki yüz altı yıldan beri hatırladığını söylüyordu. Kimi kişilerse bu ruhların bazen gökyüzüne yükseldiklerini ve oradan tekrar bir kez daha indiklerini ekliyorlardı buna:

O pater, anne aliquas ad cœlum hinc ire putandum est

Sublimes animas iterumque ad tarda reverti

Corpora? Quæ lucis miseris tam dira cupido?

Ah baba! Ruhların göğe yükseldiğini

ve tekrar bedene girmek üzere indiklerine inanmak mı gerekiyor?

Bu zavallılar neden bu kadar şiddetle aydınlığı istiyorlar?

(Virgilius, *Aeneas*, VI, 719)

Origenes ruhları durmaksızın iyi durumdan kötü duruma sokar. Varron, ruhların dört yüz kırk yıllık değişiklikler sonunda ilk bedenlerine kavuştuklarını öne sürer. Chrysippus'a gelince, o bunun bilinmeyen ve sınırsız bir süre içinde olması gerektiğini düşünür. Bu inanışı, bu dünyadaki hayatın geçici olması gibi, öteki dünyadaki cezaların ve ödüllerin de geçici olmasından dolayı, bu sonsuz ruhun çelişik dönüşümlere hazırlıklı olduğu sonucuna varır; birçok kez tekrar tekrar geçtiği ve eyleştiği gökyüzü, cehennem ve aşağının olaylarından sahip olduğu şeklindeki eşsiz bilgiyle sona erdirir.

Bu değişmelerin daha ötesinde işte Platon'un söylediği: "İyilik içinde yaşayan ruh, ona ayrılan yıldıza ulaşır. Kötülük içinde yaşayan ruh bir kadının bedenine geçer; eğer o zaman da kendini düzeltmezse, günahkâr davranışına uygun düşen bir hayvanın şekline girer. Ruh, ancak aklının çabasıyla kendinde olan kaba, sersemce ve yetersiz özelliklerden koptuğu zaman doğal yapısına dönerek cezasının sona erdiğini görecektir."

Bununla birlikte, Epikurosçuların bir bedenden diğerine geçişe yaptıkları itirazı unutmak istemem; çünkü onlar eğlencelidir, ölenler doğanlardan daha kalabalık olduğu zaman ne olacak diye sorarlar? Yerlerinden olan ruhlar yeni bir kalıpta ilk yeri kapmak için birbirlerini ezmek zorunda kalacaklardı. Epikurosçular, kullanımlarına bir yer açılmasını beklerken nerede zaman geçirecekler diye de sorar.

Ya da dahası, tersine, ölenden fazla hayvan doğarsa, bedenler kendilerine bir ruhun girmesini beklerken zor durumda kalır ve hatta aralarından bazıları yaşayamadan ölür diyordu bunlar!

Denique connubia ad veneris partúsque ferarum

Esse animas præsta diriduculum esse videtur,

Et spectare immortales mortalia membra

Innumero numero, certaréque præproperanter

Inter se, quæ prima potissimáque insinuetur.

"Sonunda, Venüs'ün hazırldığı çiftleşmelerden sonra

vahşi hayvanlar doğurduklarında, ruhların nöbet tuttuklarını

ve ölümlülerin ölümüyle bedenlerini kapışmak için

toplu halde telaşlanıp, oraya ilk sızma üstünlüğü için aralarında bir

mücadele ve bir hız yarışı olduğunu varsaymak gülünçtür.

(Lucretius, III, 777)

Bazı düşünürler ruhu ölenin bedeninde bekletir; onlar, "uzuvlarımızın çürümesiyle, hatta küllerimizle, ruh, yılanlara, solucanlara ve öteki hayvanlara can verir" derler. Kimileri ruhu ölümlü bölüm, ölümsüz bölüm diye ikiye ayırır. Kimileri de ruhun bedensel, ama yine de, ölümsüz olduğunu düşünür. Birkaçı da ruhu bilinmez ve tanımsız olan ölümsüzlüğe koyar. Hıristiyanlar arasında bile, tanrıların kurtarılmış ruhlardan doğduğunu söyleyen Plutarkhos gibi, şeytanların cezalandırılmış ruhlardan doğduğu düşüncesine sahip olanlar var. Öyle ki, her yanda kuşkulu ve ikircikli tavrını muhafaza eden bu yazarın bu kadar kesin savunduğu pek az şey bulunur. Şunları söylüyor "Erdemli insanların ruhlarının doğaya ve tanrısal adalete göre ermişler, ermişlerden yarı tanrılar halini aldığını; yarı tanrılarınsa arınma törenlerinde yapıldığı gibi tamamıyla temizlenip arındıktan, tüm acı çekme ve ölüm tehdidi olasılığından kurtulduktan sonra, hukuksal bir emirle değil, gerçekten ve çok doğru bir biçimde pek mutlu ve pek şanlı bir amaç yüklenerek tam ve kusursuz tanrılar olduklarını düşünmek ve buna kesinlikle inanmak gerekir."

Bu yazarlar arasında en çekingeni ve itidallisi Plurakhos'tur; ama konu üzerinde daha büyük bir cüretle mücadele etmek ve bize bununla ilgili mucizeler anlatan yazarlar üstünde durmak isteyen olursa, onlara "Ayın üzerinde" ve "Sokrates'in cini"ni salık veriyorum; orada her yanda olduğundan daha açık bir biçimde felsefenin gizemlerinin nasıl şiirinkilerle birçok ortak noktası olduğu görülebilir. İnsani anlayışın her olgunun derinliğine inme ve denetleme arzusuyla, yaşamımızın uzun koşmacasında, çocukluğumuzda yorulup bitkin düştüğümüz zamanki gibi yitip gidişi bundandır. İşte, ruh konusunda insanın bilgisinden çıkarabildiğimiz güzel ve güvenilir dersler.

İnsan bilgisinin bize beden üzerine öğrettikleri de daha az değildir. Bunlardan bir ya da iki örnek seçelim; aksi halde tıbbi hataların bu geniş denizinde yolumuzu kaybedebiliriz… Önce onların en azından şu konuda görüş birliği içinde olup olmadıklarını bilelim: Kendilerini hangi maddeden üretmektedirler. Onların ilk baştaki üremesiyle ilgili olan çok önemli ve çok eski bir olayda insan anlayışının bulanması ve dağılması şaşırtıcı değildir. Sokrates'in çıraklığa ve gözdeliğe kabul ettiği doğa bilimci Archelaus (Aristoxenus'a göre), insanların hayvanlar gibi toprağın sıcaklığından üremiş

sütümsü bir balçıktan yapılmış olduklarını söylüyordu. Pythagoras, "dölümüz en saf kanımızın köpüğüdür" der. Platon ise, bunun omuriliğin sıvısından ileri geldiğini söyler ve bunu çiftleşmede önce o tarafta duyulan yorgunluğa dayandırır. Alcmeon, dölün beynin bir bölümünün maddesi olduğunu düşünüp, kanıt olarak kendini bu uğraşa aşırı veren kişilerde görüşün bulanıklığını göstermek ister. Demokritos'a göre bedenin bütününden ileri gelen bir maddedir bu. Epikuros, dölün ruhla bedenden çıktığını düşünür. Aristoteles için döl kanı besleyen bir salgıdır; kanla uzuvlarımıza yayılır. Başkalarıysa bunun pişmiş kan olduğunu ve üreme organlarının sıcaklığıyla şekil değiştirmiş bulunduğunu söylerler, aşırı cinsel ilişkiler sonucu erkeklerde kan çıkışı olgusuna dayanarak düşünürler. Bunca karmaşa içinden bir parça olasılık elde edilebilirse bu son daha olabilir gibi geliyor. Ve bu dölün amacına nasıl ulaştığını açıklamak için ne kadar çok zıt görüş var! Aristoteles'le Demokritos, kadınların meniye sahip olmadığını, sıcaklık ve zevk etkisi altında salgıladıklarının üremede hiçbir yararı bulunmadığı düşüncesindedir. Galen ile ardılları, aksine, döllerin buluşması olmaksızın üremenin vuku bulmayacağını düşünür. O halde, işte hekimlerin, filozofların, hukukçuların ve din bilginlerinin kadınların meyvelerini ne kadar süre taşıdıkları konusundaki karmakarışık tartışma. Bense, deneyimime dayandırarak, gebeliği on bir ay sayanları destekliyorum. Dünya bu deneyime dayanıyor; bu tartışmada pek basit bir kadıncağız bile düşüncesini ortaya koyabilir, ama bu konuda hepimiz anlaşamıyoruz.

İnsan bedeni söz konusu olduğu zaman, ruhuna dair olandan fazlasını bilmiyor. Bize bu konuda ne söyleyeceğini görmek için insanı kendisiyle, aklını kendi kendisiyle yüzleştirdik. Ve bana öyle geliyor ki, kendini ne denli az tanıdığını yeterince gösterdi. Kendini anlayamayan kişi, neyi doğru anlayabilir? "Quasi vero mensuram ullius rei possit agere, qui sui nesciat (1). "Kendi ölçüsünü bilmeden, başka bir şeyi ölçmeye girişilebilirmiş gibi." (Plineius, *Doğa Tarihi*, II, I)].

Aslında, hiçbir zaman kendi ölçüsünün bile ne olduğunu bilmeyen Protagoras, bize güzel bir öykü olarak her şeyin ölçüsünün insan olduğunu anlatır. Eğer ölçü insan değilse, özsaygısı yine de bir başka yaratığın böyle bir üstünlüğe sahip olmasına izin vermez. Oysa o, her bir yargısını hiç durmadan bir başkasıyla yıkarak kendisiyle son derece çelişki halindedir; bu tez, bizi ölçme aletini ve ölçü görevlisini yadsıma sonucunu çıkarmaya götüren basit bir şakadan ibarettir.

Thales, insanın kendini tanımasının çok güç olduğu değerlendirmesini yaparken, aynı anda da tüm başka bilgilerin de kendisi için imkânsız olduğunu söyler.

Âdetim olmadığı halde uzun bir açıklama yapıyorum. Siz, Sebon'unuzu her gün hareket ettiğiniz normal kanıtlama biçimiyle desteklemekten geri kalmayınız. Bu eyleminizle, aklınızı ve öğreniminizi sınayacaksınız. Bu son eskrim vuruşu ancak en son çare olarak kullanılabilir. Bu mutsuz bir darbedir; bununla, hasmınıza silahı bıraktırmak için kendi silahınızı bırakmalısınız. Gizli tutacağınız ve nadir olarak kullanacağınız bir vuruş. Karşınızdakini yenmek için yenilmeyi göze almak büyük bir cesarettir.

Gobrias'ın yaptığı gibi, öcünü almak için ölmeyi istemek gerekmez. Bu kişi bir Pers soylusuyla göğüs göğüse çarpışırken elde kılıç üzerlerine gelen Darius, Gobrias'a isabet ettirebileceği korkusuyla vurmaktan kaçındı. Gobrias ise, ona hasmıyla her ikisini birden delip geçecek olsa bile cesaretle kılıcını çalmasını haykırdı!

Çok umutsuz bir mücadelede silahların ve koşulların adil bulunmadığını gördüm; böyle bir durumda insan kaçınılmaz olarak hasmıyla birlikte ölüme atılmayı yeğliyor. Portekizliler, Hint denizinde birkaç Türk'ü tutsak aldı. Türkler tutsaklığa dayanamayıp, başarılı oldukları bir karar aldılar; hapsedildikleri ambarda iki çiviyi birbirine sürterek barut fıçıları üzerinde bir kıvılcım

çıkarttılar ve barutu ateşleyip, kendileriyle birlikte gemiyi ve sahiplerini kül ettiler.

Burada bilginin son sınırlarına geliyoruz; buradaki aşırılık erdemde olduğu kadar kötüdür. Orta yol üzerinde kalın; çok mahir ve çok kurnaz olmayı istemek iyi değildir. Şu Toskanya atasözünü hatırlayın: "Chi troppo s'assotiglia si scavezza." [Çok inceler kırılır; çok titiz davrananlar kaybeder. (Petrarca, *Canzoniere*, XXII)] Davranışınızda olduğu gibi görüş ve düşüncelerinizde ve tüm başka olgularda da size ılımlılığı ve ölçüyü öneririm. Yeniden ve alışılmamıştan kaçının; sapak yollardan hoşlanmıyorum. Büyüklüğünüzün size sağladığı otoriteyle ve ayrıca kişisel niteliklerniz sayesinde, bir göz işaretiyle hoşunuza gidene ısmarlayabilirsiniz bunu; yükümlülüğü bu düşünceleri kesinlikle başka şekilde güçlendirecek ve zenginleştirecek, aydınlanmayı meslek edinmiş bir kişiye vermelisiniz. Bununla birlikte sizin de yapacağınız şeyler var.

Epikuros, en kötü yasaların bile çok gerekli olduğunu, onlar olmasa insanların birbirlerini yiyeceğini söylüyordu. Platon da, yasalar olmaksızın hayvanlar gibi yaşayacağımızı doğruluyordu. Aklımız başıboş, tehlikeli ve atak bir araçtır; onu düzene ve ölçüye sokmak zordur. Bugün diğerleri üzerinde biraz üstünlüğe ve özel bir akıl canlılığına sahip kişilerin görüş ve töreler konusunda hemen hemen tüm ortak kuralları aştıklarını görüyoruz; bunların arasında ölçülü ve toplumsal biri çok nadir bulunur. İnsan aklına mümkün olan en dar parmaklıkların çekilmesi doğrudur. Geri kalanında olduğu gibi öğrenimde de adımlar gerektiği gibi hesaplı ve düzenli olmalıdır; hareket alanının sınırları yöntemle tanımlanmalıdır. O, dinlerle, yasalarla, geleneklerle, bilimlerle, kurallarla, cezalar ve ödüllerle dizginlenip sıkı sıkıya bağlanır; tüm bunlara rağmen, durağan olmayışı ve hareketliliği dolayısıyla onun tüm bu bağlardan kurtulduğu görülür. Neresinden tutulacağı ve nasıl yöneltileceği bilinmeyen bir bedendir bu; üzerinde ne bir düğüm, ne de bir tutacak yeri olmayan çeşitli ve çok biçimli bir beden. Kuşkusuz, kendi tutumundan gururlanabilmek için yeterince sert, güçlü ve iyi doğmuş ve ortak kanıların ötesinde düşüncelerinin özgürlüğü üzerinde ılımlılıkla ve ataklık göstermeksizin yüzeyde dolaşarak gidebilen ruhlar oldukça azdır. Bunları vesayet altına almak daha doğrudur. Akıl, yöntemli ve titizce seçilmiş kullanmayı bilmeyen için tehlikeli bir kılıçtır. Gözlerini adımlarından ayırmamakta ve geleneği ve yasaları çizen yolun dışında başka yollarda ilerlemesini engelleyen at gözlüklerine daha fazla hak vermeyi beceren başka hiçbir hayvan yoktur. O halde, kendinizi ölçüsüz bir düzensizliğe bırakmaktansa, hangisi olursa olsun alışılmış patikayı tutmanız daha iyi olacaktır. Ama eğer bu yeni hekimlerden biri, çok gerekli durumda kendisinin ve sizin selametiniz uğruna, avlularınızda her gün biraz daha yayılan bu tehlikeli hastalıktan sizi kurtarmak için önünüzde biliminden bahsetmeye kalkışırsa, bu yöntem bu zehirin size ve çevrenizdekilere zarar vermesini engelleyecektir.

Eski insanların özgürlüğü ve ruh yürekliliği, felsefede ve insana ait bilimlerde karar vermeden önce seçmeye zorlayan farklı kanılara sahip birçok ekol yaratıyordu. Ama şimdi insanların hepsi uygun adımda, "qui certis quibusdam destinatisque sententiis addicti et consecrati sunt, ut etiam quæ non pobant, cogantur defendere" ["Onaylamadıkları şeyleri bile savunmaya indirgenmiş, sabit ve belirlenmiş bazı kanılara zincirlenmiş ve adanmış" (Cicero, *Tusculanes*, II, II)] gidiyor; öyle ki, kültür bize mülki makamlar tarafından dayatıldı, okulların hepsi bir örnek, aynı öğretim ve kesin hatlı bir eğitim, paranın ağırlığına ve değerine bakılmayıp, herkes sırasıyla genelin uzlaştığı bedeli ve kendilerine verilen rayici kabul ediyor. Bunlar artık öz değerinden değil, sadece kullanımları üzerinden düşünülüyor; bu şekilde tüm olgular birbirine denkleniyor. Tıp, geometri yapar gibi kabul ediliyor. Hokkabazın el çabukluğu, tığ düğümlemeleri, ölmüşlerin ruhlarıyla iletişim, gelecek tahminleri, yıldız falları, şu gülünç "felsefe taşı"na kadar tümüyle tartışmasız kabul görüyor. Elde Mars'ın yerinin, başparmaktaki Venüs, küçük parmaktaki Merkür ve işaret parmağının çıkıntısıyla kesiştiği üçgenin ortasında bulunması bir zalimlik belirtisidir; ama eğer bu, ortaparmağın altına

düşer, talih çizgisi aynı yerde yaşam çizgisiyle bir açı meydana getirirse kötü bir ölüme işarettir. En sonunda da eğer bir kadında talih çizgisi açık olup, yaşam çizgisiyle bir açıyı kapatmıyorsa, bu onun hiç de iffetli olmayacağına işaret eder. Sizin tanıklığınıza başvuruyorum; bu bilimle bir insan tüm topluluklarda şan ve itibar elde edebilir mi?

Theophrastus, duyular tarafından yönlendirilmiş insansal bilginin bu olguları belirli bir noktaya kadar düşünebildiğini, ama ilk ve son nedenlere vardığında, güçsüzlüğü ve zorluğu nedeniyle görüşünün körlendiği noktada durması gerektiğini söylüyordu. Gücümüzün bazı şeylerin bilgisine ulaşmakta bizi ne kadar yetkin kıldığı, ama onun yine de sınırlarının bulunduğu, bunların ötesinde onu kullanmayı istemenin korkusuzluk olduğu, ılımlı ve hoşa giden bir düşüncedir. Bu, kabul edilebilir ve uyumlu kişilerin desteklediği bir bakış açısıdır. Ama aklımıza sınırlar koymak zordur, akıl açgözlü ve meraklıdır. Ben deneyimimle bir kişinin başarısızlığa uğradığı şeye, bir başkasının ulaştığını gördüm. Belirli bir yüzyılda bilinmeyenin, bir sonraki yüzyılda ortaya çıktığını, bilimlerin ve sanatların bir kalıptan türemeyip, ayıların yavrularına yalayarak şekil vermeleri gibi, birçok kerede yoğurup ve cilalayarak onlara biçim ve dış görünüş verildiğini saptadım. Gücümün başaramadığı şeyi sınamaya ve denemeye yine de ara vermiyorum; bu yeni öğeyi elimle yoklayıp yoğurarak, onu elden geçirip tekrar ısıtarak benden sonra gelecek kişiye rahatça biraz daha keyfini çıkaracağı daha esnek ve daha kullanışlı hale getirerek sunuyorum:

Ut hymettia sole

Cera remolescit, tractatáque pollice, multas

Vertitur in facies, ipsoque fit utilis usu.

"Hymettia balmumu gibi güneşte yumuşar,

başparmak altında yoğrulup bir şekil alır ve

aynı kullanımla daha yararlı hale gelir." (Ovidius, *Metam.*, X, 284)

Ve sonradan gelen bir üçüncü kişi için bunun aynısını yapacaktır; zorluğun, hatta yetmezliğimin beni umutsuzluğa sürüklememesi gerektiğinin nedenidir bu. Çünkü bu zorluk benimdir sadece. İnsan hiçbir şey gibi her şeyi de yapmaya muktedirdir. Eğer o, Theophrastus'un dediği gibi, ilk nedenlerin ve ilkelerin bilinmezliği içinde olduğunu kabul ederse, bilimin tüm geri kalanından beni esirger; eğer temelden yoksunsa düşüncesi yerle bir olur. Tartışma ve araştırmanın başka amacı, ilkelerden başka sonu yoktur; eğer bu erek onların akışını sınırlamazsa, sürekli bir belirsizliğe atılmış olur. "Non potest aliud alio magis munisve comprehendi, quoniam omnium rerum una est definitio comprehendendi". ["Bir şey bir başkasından daha az kavranmış olamaz, çünkü her şey için ancak bir kavrama biçimi vardır." (Cicero, *Academia*, II, XII)]. Oysa, eğer ruh bir şey biliyorsa, öncelikle kendini tanıyacaktı; eğer kendi dışında bir şeyi biliyorsa, tüm başka şeyden önce kendi bedeni ve onun içerdiği olurdu bu. Günümüze kadar tıp tanrılarının beden yapımız konusunda tartıştıkları görülüyorsa,

Mulciber in Trojam, pro Troja stabat Apollo,

"Vulcain, Truva'ya karşı; Apollo Truva yanlısı."

(Ovidius, *Hüzünler*, I, II, 5)

onların ne zaman uzlaşacaklarını düşünüyoruz? Kendi kendimize karın beyazlığına ve taşın ağırlığına olduğumuzdan daha yakınız. Eğer insan kendini tanımasaydı, işlevlerini ve güçlerini nasıl

bilecekti? Bazı gerçek kavramların bizde yer almaması mümkün değildir; ama bu rastlantısaldır. Ve hatalar da aynı yolda, aynı biçimde ve ruhumuzasirayet ettiklerinde, ruh doğruyu yanlıştan ayırmayı başaramaz.

Akademi mensupları, düşüncede bir parça esnekliği kabul ediyorlardı ve karın siyah değil beyaz olmasının gerçeğe daha yakın gibi geldiğini ve elimizden çıkan bir taşın hareketinden sekizinci küreninkine nazaran daha emin olmadığımızı söylemeyi pek doğru görmüyorlardı. Aklımızda gerçekte hemen hemen hiç yer almayı başaramayan bu güçlüğü ve acayipliği geçiştirmek için, olguları tanımak için hiç yetimiz olmadığını, gerçeğin insan bakışının derinliğine inemediği uçurumların dibinde saklandığını öne sürdükten sonra, yine de birbirlerinden daha gerçeğe uygun görülen şeylerin olduğunu kabul ediyor ve düşüncelerinde böyle bir görüntüye doğru bir eğilimi varsayıyorlardı; bu eğilime ona kesin karar vermeyi yasaklayarak izin vermekteydiler.

Pyroncular'ın tavrı daha atılgan, aynı zamanda da gerçeğe daha yakındır. Çünkü bu akademik eğilim, iki önermeden birinin gerçek olma olasılığını kabul etmekten başka nedir ki? Eğer anlayışımız gerçeğin biçimini, genel çizgilerini, kafa yapısını ve yüzünü algılama gücünde olsaydı, onu yarım, tam olarak doğmamış, eksikken de tam haliyle görecekti. Bunları sağdan ziyade sola yöneten bu gerçekle benzerlik görüntüsünü arttırın; teraziyi bir tarafa eğen bu küçücük benzerliği yüzle, binle çarpın; sonunda terazi tam olarak o yana eğilecek, tam bir seçimi ve eksiksiz bir gerçeği gösterecektir. Ama onlar gerçeğin ne olduğunu bilmiyorlarsa nasıl olup da bu gerçeğe benzeyene doğru meylediyorlar. Özünü bilmedikleri bir şeyi nasıl öğrenebiliyorlar? Ya tamamıyla bir kanıya varabiliyoruz ya da varamıyoruz. Zihinsel niteliklerimiz ve duyularımız temelsiz ve dayanaksızsa, yalnızca rüzgârın keyfine göre dalgalanıyorlarsa, yargımızı bunların eylemine konulan bir şeye, bize sunulmuş gibi görünen bir gerçek görüntüsüne doğru yöneltmeye hiçbir zaman bırakmayalım. Anlayışımız için en emin, en elverişli durum onun içinde sakin, dik, bükülmez, hareketsiz ve çalkantısız duracağı durum olacaktır. "Inter visa vera aut falsa ad animi assensum nihil interest." ["Gerçek ya da sahte görüntüler arasında yargıyı belirlemesi gereken farlılıklar yoktur." (Cic., Akademikler, II, XXVIII)].

Olguların bizde gerçek biçimleri ve gerçek doğalarıyla yerleşmemiş olduklarını, oraya kendi istekleri ve kendi güçleriyle gelmediklerini iyice anlıyoruz. Aslında böyle olsaydı, onları oldukları gibi kabul ederdik; şarap hasta bir kişinin ağzında, tam sağlıklı bir kişinin ağzındaki gibi olurdu. Parmakları nasırlı ya da soğuktan uyuşmuş bir kişi, elleriyle biçimlendirdiği odunun ya da demirin sertliğini herhangi bir kişiyle aynı şekilde duyacaktı. Şu halde dış nesneler bize tamamıyla boyun eğip, hoşumuza gittikleri gibi yerleşirler. Öyle ki, eğer kendi bakımımızdan bir şeyi değiştirmeden kabul etseydik, eğer insan gerçeği kendi yollarıyla yakalamak için konular üzerinde yeterince güçlü ve azimli bir tutuma sahip olsaydı, bu yollar tüm insanlarda ortak olacağına göre, o zaman bu gerçek elden ele, birinden diğerine iletilecekti. En azından, dünyada bulunan tüm şeylerin içinde insanlar arasında genel bir uzlaşmaya varılan bir konu olacaktı. Ama aramızda bir tartışma ya da bir çekişmeye konu olan hiçbir iddianın bulunmaması, bize doğal yargımızın kavradığı şeyi çok açık bir biçimde kavramadığını tam olarak gösterir; mademki kendi yargım arkadaşımın yargısı tarafından kabul edilmiyor, tüm kişilerdeki gibi bende de var olabilecek doğal bir güç tarafından onu başka bir biçimde kavradığımın kesin işaretidir bu.

Filozofların kendilerinde bile rastlanan bu sonsuz karmaşayı, bu sürekli ve evrensel tartışmayı bir kenara bırakalım. Çünkü insanların – burada en saygıdeğer, en yetenekli bilginlerden söz ediyorum – hiçbir konuda hatta göğün başımızın üstünde olduğu konusunda bile anlaşamadıkları bir gerçektir. Çünkü her şeyden kuşkulanan bundan bile kuşku duyar. Ve de ne olursa olsun bir şeyi

anlayabildiğimizi inkâr eden kişiler, göğün başımızın üstünde olduğunu anlamadığımızı söyler. Bu iki görüşe tartışmasız sıkça rastlanır.

Bu sonsuz çeşitliliğin ve bölünmenin ötesinde, bizde yarattığı tedirginlik ve herkesin hissettiği güvensizlik yargı gücümüzün sağlam temellere dayanmadığını iyice gösterir. Kaç kez fikir değiştiririz? Bugün desteklediğim, inandığım şeyi tüm inancımla destekleyip inanırım; tüm güçlerim bu görüşü sağlarlar ve ellerinden geleni bana bildirirler. Hiçbir gerçeği bu gerçeği benimsediğim kadar benimseyip muhafaza etmedim. Ona bütünüyle ait olurum, gerçekten de ait olurum. Ama bir kez değil, yüz kez, bin kez, hatta her gün aynı şekilde, aynı koşullarda bir bakış açısını benimseyip, sonradan yanlış diye değerlendirmek hiç başıma gelmedi mi? Bu hatalardan ders çıkarmak işlerin en basitidir! Eğer şu ya da bu tarafı tutarak sıkça aykırı davrandıysam, eğer mihenk taşım çok sıkça aldatıcı, akli dengem kesinlikten uzak ve az doğru olarak ortaya çıkıyorsa, başka yerde ona nasıl güvenebilirim? Kılavuzum tarafından bu kadar aldatılmak aptalca değil midir? Hatta talih beş yüz kez bize fikir değiştirtse, bir kova içindeymiş gibi bizi sadece hiç durmadan her zaman değişen düşünce inancıyla boşaltıp doldursa da, şimdiki ve sonuncu inanç kesin ve yanılmazdır. Ve bu düşünce uğruna varlığını, yaşamını, onurunu, her şeyi terk etmek gerekir;

Posterior res illa reperta,

Perdit, et immutat sensus ad pristina quæque.

"Sonuncusu ilk olanlardan uzaklaştırır bizi

ve onları gözünüzden düşürür." (Lucretius, V, 1413)

Bize ne öğütlenirse öğütlensin ve neyi öğrenirsek öğrenelim şunu hiç unutmamalıyız; veren de alan da insandır. Bunu bize sunan ölümlü bir eldir; bunu kabul eden de ölümlü bir eldir. Sadece gökten gelen şeylerin bizi inandırma hakkı ve otoritesi vardır; sadece bunlar gerçeğin belirtisini taşır. Ve kendi gözlerimizle görmediğimiz, kendi yollarımızdan kabul etmediğimiz bu gerçek, bu yüce ve kutsal görüntü, eğer Tanrı onu bu kullanıma hazırlamasa, eğer özel, doğaüstü merhameti ve teveccühüyle onu biçimlendirmese ve güçlendirmese bu kadar dar bir mekâna sığmazdı. Yoksul koşulumuz, düşüncelerimizi değiştirme konusunda bizi en azından daha alçakgönüllülükle ve daha ölçülü davranmaya yöneltmeliydi. Anlayışımıza ulaşan her şeyin içinde sıkça yanlış şeylerin bulunduğunu ve bunların bize başkalarınınkiyle aynı yollardan gelmiş olduğunu hatırlamalıydık; araçlar sıkça kendini bozar ve aldatır.

Oysa onların önemsiz olaylarla kendilerini kolayca katlanıp bükülmeye bırakarak bozulması şaşırtıcı değildir. Olguları algılama şeklimizin, yargı yeteneğimizin ve ruhumuzun yetilerinin genelde sürekli değişmelerden ve bedenin hareketlerinden etkilendiği kesindir. Aklımız sağlıklı olduğumuz zaman hasta olduğumuz zamandan daha uyanık, belleğimiz daha çabuk çalışır değil mi? Sevinç ve neşe, bize ruhumuzda sadece keder ve hüzün veren konuları tamamen başka bir görüntüde göstermez mi? Catullus'ün ya da Sapho'nun dizelerine pinti ve aksi bir ihtiyar sağlıklı ve ateşli bir delikanlıya güldüğü gibi güler mi sanıyorsunuz? Anaxandridas'ın oğlu Cleomenes, hasta olduğunda kendisini yeni, alışılmadık düşünce ve davranışlar edindiği için kınayan arkadaşlarına, "Öyle olduğumun farkındayım" der, "çünkü, sağlıklı olduğum zamanki gibi değilim; aksi durumda olunca düşüncelerim ve zevklerim de değişiyor." Adalet saraylarımızı dolduran tartışmalarda işinin ehli, yumuşak ve iyi niyetli yargıçlara düşen ağır suçlulardan söz etmek için sıkça şöyle denir: GAUDEAT DE BONA FORTUNA, yani talihine sevinsin; çünkü hükümler bazen mahkûmiyete daha yatkın, daha acı ve daha serttir, bazen de daha merhametli, daha sevecen, daha hoşgörüye yatkındır. Evinden damla hastalığının sancısıyla, hasetle ya da kafasında uşağının yaptığı hırsızlık düşüncesiyle çıkıp

mahkemeye ruhu öfkeyle dolu gelen bir yargıcın vereceği kararın kötü yönde olacağından kuşku duyulmamalıdır. Yüce Areopage Senatosu davalıları görmenin adaleti bozmasından korkarak kararı gece verirdi. Havanın durumu, göğün dinginliği Cicero'nun Yunan dizelerinde dediği gibi bizde bazı değişikliklere neden olur;

Tales sunt hominum mentes, quali pater ipse

Juppiter auctifera lustravit lampade terras.

"İnsanların düşünceleri

Jupiter'in onları gönderdiği verimli ışınlara benzer."

(Homeros, *Odysseus*, XVIII)

Yargımızı altüst eden şey yalnızca ateşimizin yükselmesi, içki ve büyük kazalar değildir; en ufak olaylar onu altüst eder. Sürekli yüksek ateşin ruhumuzu kötü etkileyeceğine kuşku yoktur; üç günde bir gelen ateş göreceli şiddetine göre kimi olumsuz durumlar yaratır. Eğer beyin kanaması zekâmızı uyuklatır veya tamamen söndürürse gribin bizi kör etmeyeceğinden kuşku duyulmaz. Dolayısıyla da, bedenimiz sürekli değişime uğradıkça, çeşitli etkilerle eyleme geçince yargı yeteneğimizin dengesinde kalması zordur; birinin bunlardan kendini kurtarmasının zor olduğunu söyleyen hekimlere yürekten inanıyorum!

Aslında bu hastalık iyice azıtmadan ve son aşamasına gelmeden kolaylıkla teşhis edilemiyor. Çünkü akıl gerçekten de yalanın karşısında her zaman biraz dolambaçlı, aksak ve sallantılıdır; şu halde, hastalığını ve dengesizliğini anlamakta güçlük çeker. Ben her zaman aklı herkesin kendisi için uydurduğu bir tür düşünce olarak adlandırırım; aynı konu üzerinde yüzlerce aksi görüş olan bu akıl, uzatılabilen, bükülebilen her biçime, her boyuta uydurulabilen kurşun ve balmumundan yapılan bir araçtır; yeter ki sınırlarının nasıl tespit edildiği bilinsin. Bir yargıç ne kadar iyi niyetli olursa olsun, eğilimlere, dostluğa, hısımlığa, güzelliğe ve öç almaya karşı dirençsiz olur; yalnız önemli konularda değil, çok basit kaprislere dayanan işlerde bile sağlıklı bir karar veremez.

Sanki başka yapacak işim yokmuş gibi, sürekli kendimi gözlerim, gözümü hiç üstümden ayırmam.

quis sub Arcto

Rex gelidæ metuatur oræ,

Quid Tyridatem terreat, unice

Securus,

Kendimde bulduğum hiçliği ve güçsüzlüğü söylemeyi pek göze alamam. Açken bacaklarım çok titrek ve çok güvensiz, sendeleyip sarsılmaya çok hazırdır; gözlerim kararır; tokken kendimi başka insan gibi hissederim. Sağlığım elverişli, hava güzel ve açıksa, çok keyifli bir adam olurum; ayağımda bir nasır varsa ekşi yüzlü, homurdanıp duran bir insan olur çıkarım. Atın aynı gidişi bana bazen sert, bazen yumuşak gelir. Aynı şekilde aynı yol bazen daha kısa, bazen daha uzun, aynı biçim bazen hoş, bazen daha az hoş gibi gelir. Bazen her şeyi yapmaya, bazense hiçbir şey yapmamaya yönelirim. Şu an hoşuma giden şey, daha sonra hoşuma gitmez. Ben düşünmeden yapılan binlerce kararsız hareketin merkeziyim. Beni kavrayan hüzün ya da öfkedir; bir anda bende üstün gelen, özel otoritesiyle keder ya da sevinçtir. Bir kitabı açtığımda dikkat çekici güzellikleri olan bir sayfa ruhumu derinden etkiler. Bir başka sefer aynı kitabı tekrar elime aldığımda, evirir çevirir kapatmayı

yeğlerim; benim için bilinmeyen ve şekilsiz bir kâğıt tomarıdır bu.

Kendi yazdıklarımda bile ilk esinimin havasını her zaman bulamam, ne demek istediğimi bilmem artık ve düzeltip yeni bir anlam ekleme isteğiyle parmaklarımı kemiririm; çünkü benim için yine de önceden daha çok değer taşıyan şeyin anısını yitirmişimdir. Gidip gelirim yalnız, yargım her zaman ileriye gitmez, yüzeyde bocalar ve başıboş dolaşır,

velut minuta magno

Deprensa navis in mari vesaniente vento;

Açık denizde

Fırtınaya yakalanmış küçük bir

Ve pek sıkça sanki seve seve yapıyormuşçasına çalışma ve eğlenme adına kendiminkine ters bir görüşü desteklemekten yana olduğumda aklım o tarafa uyar; buna öyle sıkı bağlanırım ki, ilk düşünceme artık hak vermeyip onu terk ederim. Sonuçta, hangisi olursa olsun kendimi eğildiğim yana doğru çekilmeye bırakıp, kendi ağırlığımla sürüklenmiş olurum.

Herkes benim yaptığım gibi kendini gözlemlerse, bu konuda aşağı yukarı aynı şeyleri söyleyecektir. Vaizler konuşurken kendilerini saran heyecanının inançlarını daha da güçlendirdiğini bilirler. Öfkenin etkisi altında düşüncemizi çok daha fazla savunuruz ve sakin ve soğukkanlı olduğumuz da daha tutkuyla ve onamayla içimize sindiririz. Bir davayı avukata basitçe açıklarsınız; size tereddütlü ve kararsızca yanıt verir, onun her iki yanı aynı şekilde tuttuğunu hissedersiniz. Davayı anlaması ve iyice sarılması için ona yeterince para verdiniz mi? Davayla ilgilenmeye başlar, aklı ve bilimi aynı anda devreye girer, açık ve kuşku götürmeyen bir gerçek kafasında aydınlığa kavuşur, orada yeni bir ışık keşfeder, tüm bilinciyle buna inanır ve kendini bu şekilde ikna eder. O kadar ki gücenmişlikten ve tehlikeden doğan ateşliliğin mi, ünlü olma isteğinin mi, yoksa dostlar arasında ve özgürce tartışırken uğrunda parmağını bile kımıldatmayacağı bir görüşü savunma duygusunun mu kendini ateşe atmasına yol açtığını bilmiyorum.

Ruhumuzun üzerinde çok etkisi olan bedensel tutkular, sarsıntılara yol açar; ama ruhun kendi duygularından kaynaklanan tutkularının etkisi çok daha büyüktür. Ruh bunlara öylesine güçlü bir biçimde boyun eğer ki, kendi rüzgârlarından gelenden başkasıyla ne yol alır, ne de hareket edebilir; onların ivmesi olmaksızın rüzgârların açık denizde terk ettiği bir yelkenli gibi hareketsiz kalacaktır. Peripateticien ekolün (Aristoteles'i izleyenlerin) düşüncelerine uyarak bu görüş tarzını destekleyebilen kişi, ruhun en güzel eylemlerin çoğunun tutkuların dürtmesinden ileri geldiğini, hatta kaynağının onlarda bulduğuna emin olduğuna göre bizde biraz yanılgıya neden olacaktı. Denir ki, öfkenin yardımı olmaksızın yiğitliğe ulaşılamaz.

Semper Ajax fortis, fortissimus tamen in furore.

"Ajax her zaman yiğitti,

özellikle de çok öfkeli olduğunda." (Cicero, *Tusculanes*, IV, XXIII)

İnsan öfkeli olmadan kötülüklere ve düşmanlarına gerektiği gibi saldıramaz. Avukatın da suçlulara karşı adaleti elde etmek için yargıçları öfkelendirmesi gerekir. Tutkular, Themistocles ile Demosthenes'i harekete geçirip, bu filozofları çalışmaya, uyanık durmaya, yolculuk yapmaya sevk etti; bunlar bizi onur, bilgi, sağlık gibi yararlı amaçlara götürürler. Sıkıntılara ve güçlüklere dayanan ruhumuzdaki gevşeklik, pişmanlık ve vicdan azabını besler ve Tanrının bizi cezalandırmak için

gönderdiği afetlerle siyasal cezaların afetlerini hissettirir. Acıma, yumuşamanın dürtüsüdür. Kendimizi yönetme ve muhafaza etme bilgeliği korkumuz tarafından yaratılmıştır. Tutku kaç güzel eylem yaratmıştır? Ya da kendini beğenmişlik? Sonunda hiçbir seçkin ve güçlü erdem düzensiz çalkantılar olmadan olmaz. Epikuros yanlılarının Tanrıyı, bizim işlerimizle ilgili dertlerden kurtarmak istemelerinin bir sebebi de bu değil miydi? Çünkü onun iyiliklerinin etkileri bile iğne batması gibi insanı sarsmadan etki etmez. Ya da başka türlü inandılar ve ruhu kendi dinginliğinden çirkin bir şekilde koparan fırtınalar gibi algıladılar. "*Ut maris tranquillitas intelligitur, nulla ne minima quidem aura fluctus commovente: sic animi quietus et placatus status cernitur, quum perturbatio nulla est qua moveri queat* ." ["Okyanusun dinginliği bizim için suların yüzeyini kırıştıran en ufak esintinin yokluğudur; aynı şekilde, hiçbir tutku coşturmadığında ruhun dinginliğinden emin olabiliriz." (Cicero *Tusc*., V, VI)].

Tutkularımızın çeşitliliği bize ne kadar farklı duygular ve düşünceler, ne eleştirel düşünceler sunuyor! Bu kadar kararsız ve değişken bir şeyden nasıl güvence sağlayabiliriz? Bizim kendi yargımız bizzat hastalığın ve kargaşanın gücü ise, çılgınlık ve düşüncesizlik yoluyla bir düzen sağlıyorsa ona nasıl güvenebiliriz ki?

İnsanların kendilerinden geçmiş, tutkulu ve çılgın oldukları zaman en büyük ve tanrısallığa en yakın işler ürettiklerini söyleyen felsefe cüretkar değil midir? Akıldan olduğumuz zaman kendimizi düzeltiyoruz. Tanrıların toplumuna girmesi ve orada kaderlerimizin akışını önceden görmesi için gereken iki yol, çılgınlık ve uykudur. İşte işin eğlenceli yanı; tutkuların aklımızda ürettiği dağılma ile erdemli hale geliyoruz, çılgınca coşkunun ya da ölümün görüntüsünün yarattığı aklın tamamen yitirilmesiyle peygamberce ya da tanrısal bir hal alıyoruz. Kutsal gerçekliğin felsefeye aktardığı bu sağlam coşku onun alışılmış görüşüne rağmen, ondan zorla alınmıştır. Ruhumuzun sakin durumu felsefenin en sağlıklı halinin ona sağladığı en iyi durum değildir: Uyanık kaldığımızda, uyuduğumuz zamandan daha uykuluyuz; bilgeliğimiz çılgınlığımızdan daha az bilge olup, rüyalarımız düşüncelerimizden daha değerlidir. Ve oturabileceğimiz en berbat yer, kendi içimizdedir.

Peki felsefe bunu fark edecek zekâya sahip olduğumuzu düşünmez mi? Ruhu insandan ayrıldığı zaman çok yüce ve uyanık görüşlü ilan eden, kendisinde olduğu zaman onu bayağı, cahil ve karanlığa boğulmuş gibi düşünen söz, yine de dünyevi, cahil ve karanlığa boğulmuş insanın aklından doğan bir sözdür; ne kadar inanılır ve güvenilir bir söz değil mi!

Çok yumuşak ve sakin bir mizaca sahip olduğumdan, ruhumuzu aniden saran bu şiddetli heyecanlar hakkında büyük deneyime sahip değilim. Ama denir ki, genç erkeklerin kalbinde aylaklığın meydana getirmiş olduğu tutku (aşkla ilgili), telaşsızca ve ölçülü bir biçimde gelişse de ona karşı koyanlara gayet acılı bir şekilde yargımızın karşı karşıya kaldığı bozulmayı ve değişimin gücünü göstermektedir. Canlı ve bilinçliyken, sıradan şeylerin, sanki sarhoşluğun etkisi altındaymışım gibi, normalden başka biçimde görüyormuşumcasına beni sardığını ve büyülediğini hissediyorum. Tutkularımın sayısının arttığını ve geliştiğini açık bir biçimde görüyordum; bunlar hayal gücümün etkisi altında büyüyüp kabarırken, girişimin güçlükleri tersine azalıp kolaylaşıyor, aklımla bilincim arka plana geçiyordu. Oysa, bu ateş bir kez sönmeye görsün, ruhum bir anda bir şimşek aydınlığı gibi kendine tekrar olguların tamamen başka bir görüşünü, değişik bir durumunu ve bir başka yargısını temel alıyor; firar halindeyken savaşmanın güçlüğü bana büyük ve baş edilmez görünüyor, aynı olgular şimdi ise tutku ateşinin bana sunmuş olduğundan epey farklı bir tat ve görüntüyle karşıma çıkıyor. Bu iki durumdan hangisi gerçeğe daha yakındır? Pyrrhon'un kendisi bile bu konuda hiçbir şey bilmez. Hiçbir zaman hastalıktan bağışık değiliz; bedensel ateşlerin kendi sıcaklığı ve kendi soğuğu vardır ve kızgın bir tutkunun etkilerini tanıdıktan sonra, tekrar çok üşüten bir tutkunun

etkisi altında kalırız. Ne kadar ileri atılırsam o kadar geri çekilirim:

Qualis ubi alterno procurens gurgite pontus

Nunc ruit ad teras, scopulísque superjacit undam,

Spumeus, extremámque sinu perfundit arenam;

Nunc rapidus retro atque æstu revoluta resorbens

Saxa fugit, littúsque vado labente relinquit.

"Böylece deniz, periyodik bir hareketle,

bazen kıyıya atılıp kayaları köpüklü dalgalarıyla örter

ve kumun son kıvrımlarına kadar sokulur;

bazen de, çabucak kendi üzerine dönerek yuvarladığı çakıl taşlarını dalgalanışında sürükleyip kaçar

ve sularını alçaltıp sahili terk eder." (Virgilius, *Aeneas*, XI, 624)

Çünkü istikrarsızlığımı biliyorum; kendimde bazı sürekli görüşler oluşturdum ve doğal görüşlerimi hemen hemen hiç değiştirmedim Çünkü yeniliğin çekiciliğine rağmen, değişimde kaybederim korkusuyla kolaylıkla değişmiyorum. Ve seçme yeteneğim olmadığı için, başkalarının seçimini benimseyip, Tanrı'nın beni yerleştirdiği durumda kalıyorum. Yoksa durmadan yuvarlanmaktan kurtulamazdım. Tanrı'ya şükürler olsun, bir karmaşa ya da bir vicdan azabı taşımadan, çağımızın ürettiği tüm mezhep ve tarikatların ötesine geçerek dinimizin eski inançlarını muhafaza ediyorum. Eskilerin yazıları (burada iyi, tutarlı ve sağlam olanlarından söz ediyorum) beni çekip, hemen hemen istedikleri yere götürüyor; henüz öğrendiğim bana hep en güçlüsü gibi geliyor. Birbirleriyle çelişkili söylemlerde olsalar bile, tümü sırasıyla bana haklı gibi geliyor. İyi düşünüşlerin tüm istediklerini doğru kılmak için kanıtladıkları hareket rahatlığı ve buna benimki gibi basit bir ruhu kandırmak için bir sürü renk katmak için hiçbir şeyin yeterince garip olmadığı olgusu, tüm bunlar, ileri sürdükleri kanıtların ne kadar zayıf olduğunu açıkça gösteriyor. Gökyüzü ve yıldızlar üç bin yıldan beri yer değiştirdi; (Theophraste'a bakılırsa) Samoslu Cleantes ya da Siraküzalı Nicetas, Zodyak çemberinin dünyanın ekseni etrafında dönerek yer değiştirdiğini ileri sürünceye kadar herkes bunun öyle olduğuna inandı. Günümüzde Kopernik tüm astronomi hesapları için genellikle kullandığı bu kuramı iyice yerleştirdi. İki görüşten hangisinin bize uygun olduğunu bilmenin dışında bundan hangi sonuç çıkarılabilir? Üstelik de, bin yıl sonra üçüncü bir görüşün önceki iki görüşü çürütmeyeceğini kim bilir?

Sic volvenda ætas commutat tempora rerum:

Quod fuit in pretio, fıt nullo denique honore;

Puro aliud succedit, et è contemptibus exit,

Inque dies magis appetitur, florétque repertum

Laudibus, et miro est mortales inter honore.

"Böylece zaman akışı içinde olguların koşullarını değiştirir;

değerli olan şey gözden düşer, bir başka nesne,

birincinin yerini alıp tutulmaya başlar.

Gün be gün daha fazla aranılır olur; yeni buluş,

göklere çıkarılır ve inanılmaz değer elde eder." (Lucretius, V, 1275)

Bu şekilde yeni bir öğreti (doktrin) bize sunulduğu zaman buna güvenmemek için birçok nedenimiz vardır ve o öğreti ortaya çıkmadan önce, aksi öğreti geçerlidir; ama nasıl ikincisi birinciyi yıktıysa gelecekte de ikincisini devirmek için bir üçüncüsü ortaya çıkabilecektir. Aristoteles'in kuralları onurlandırılmadan önce, öteki kurallar insan aklını şimdi bizi bu ilkelerin memnun ettikleri gibi memnun ediyorlardı. Buluşumuzun akışının onlara gelince durması, gelecek zamanda da onların inancımıza sahiplenme hakkı olması için ellerinde bir fermanları ve özel ayrıcalıkları mı var? Bunlar kendilerinden öncekiler kadar dışlanma tehlikesine koşar. Beni yeni bir kanıtla sıkıştırdıklarında doyurucu bir itirazda bulunamadığım birşeye bir başkasının cevap verip vermeyeceğine ben karar veririm. Çünkü kendimizce çözemediğimiz tüm görüntülere inanmak aklın büyük güçsüzlüğüdür. Bundan dolayı tüm sıradan insanların – ve hepimiz sıradan kişileriz – inancı bir rüzgâr fırıldağı gibi olacaktır; çünkü, güçsüz ve dirençsiz ruhlar, her zaman öncekinin izini silerek herhangi bir izlenime boyun eğecektir. Kendini zayıf durumda hisseden kişi danışman avukatına bu konuda başvurmalı ya da eğitimini borçlu olduğu kendinden daha bilge olanlara güvenmelidir. Tıp ne zamandan beri vardır? Deniyor ki, Paracelse adında yeni yetme biri tıbbın tüm eski kurallarını değiştirip altüst ediyor ve bunun şimdiye kadar insanları öldürmekten başka bir şeye yaramadığını iddia ediyor. Bana öyle geliyor ki, o bunu kolayca ispatlayacaktır! Ama yaşamımı onun toy deneyimine teslim etmek, bilgece olmayacak diye düşünüyorum.

"Herkese inanmak gerekmez," der atasözü; çünkü, herhangi birisi, herhangi bir sözü söyleyebilir. Fizik bilimi alanında yenilik ve değişikliklikler peşinde koşan bir kişi, bütün eski yazarların herkesin bildiği gibi doğa ve rüzgârların hareketi konusunda yanılmış olduklarını ve kendisine iyice kulak verirsem bunu bana hemen açıklayabileceğini kısa bir süre önce söylemişti. Hepsinde gerçeğe benzer bir şeyler bulunan bütün savlarını sabırla dinledikten sonra ona şöyle dedim: "Şu halde, Theophraste'ın yasalarını izleyerek gemicilik yapanlar batıdan gidiyorlar ve doğuya doğru mu yöneliyorlardı? Dosdoğru mu, yoksa geri geri mi gidiyorlardı?" Adam, "Mutlu bir rastlantı bu" dedi bana, "ama ne olursa olsun yanılıyorlardı." Ona akıldansa olgulara itibar etmeyi sevdiğimi söyledim. Oysa burada çok çelişkili bir şeyler vardır. Bana geometride (tüm bilimler arasında en üst dereceye ulaşmış olduğu düşünülen ders) deneyimde gözlemlenen olgulara karşı çıkan çürütülemez kanıtlamalar olduğu söylendi. Jacques Pelletier bizim eve geldiği zaman, kesişmek ister gibi birbirine doğru uzanan iki çizgi bulmuş olduğunu, ama yine de onların sonsuza kadar bile bunu yapamayacaklarını bana kanıtlayabildiğini söyledi. Zaten, Pyrroncuların savları ve düşünceleri, deneyin gösterir gibi göründüğünü yok etmekten başka bir şeye hizmet etmez; aklımızın esnekliğinin olguların açıklığıyla savaşma amacında nereye kadar izlediğini görmek şaşırtıcıdır. Onlar aslında bizim yer değiştirmediğimiz, konuşmadığımız, ağırlığı tazeliği olmayan şeyleri daha gerçeğe benzer şeylerle kanıtlamakta kullandığımızla aynı güçte savlardır. Büyük bir bilgin olan Ptolemeus, dünyamızın sınırlarını ispatlamıştı. Eski çağın tüm filozofları, gözlerinden kaçan bazı uzak adaların dışında dünyanın ölçüsünü bildiklerini sandılar. Bin yıl önce, coğrafyadan ve ondan çıkarılan görüşlerden kuşku duymak Pyrron'un görüşüne katılmak sayılırdı. Dünyanın uzantılarının olduğunu kabul etmek bir sapkınlıktır; işte günümüzde sadece bir ada ya da özel bir bölge değil, ama hemen hemen bildiğimiz bölüm kadar büyüklükte çok geniş bir kara parçası keşfedildi. Bu çağın coğrafyacıları bundan böyle keşfedilen ve tümüyle görülen her şeyi doğrulamaktan geri durmuyorlar;

Nam quom adest præsto, placet, et pollere videtur.

"Çünkü elimizin altında olan şeyi severiz, onu her şeye tercih ederiz." (Lucretius, V, 1411)

Mademki bir zamanlar, Ptolemeus aklına güvenerek yanılmıştı, bu konuda bana şimdi söylenene güvenmemin bir aptallık olup olmayacağını, dünya dediğimiz bu büyük bedenin onu düşündüğümüzden çok daha farklı bir şey olduğu düşüncesinin daha gerçeğe uygun olup olmadığını öğrenmek kalıyor.

Platon'a göre dünya her şekilde değişiyor, göğün, yıldızların ve güneşin bazen bildiğimiz hareketi ter sine döner. Mısırlı rahipleri, Heredotos'a, on bir bin yıl önceki, ilk kraldan beri ona doğal büyüklükte heykellerden alınmış kabartmaları gösterdiler, güneşin dört kez yolunu değiştirdiğini, denizle karanın birbiriyle yer değiştirdiğini, dünyanın ne zaman doğduğunun belli olmadığını söylemişler. Aristoteles ile Cicero da aynı şeyi söylüyorlar; başka biriyse dünyanın tüm sonsuzluk içinde sürekli ölüp doğarak hep var olduğunu söyledi; bunun için, Tanrı'nın bir zaman yaratıksız yaradan olduğunu, bu işe koyularak eylemsizlikten kurtulduğunu, dolayısıyla da bu değişimin faili olduğunu söyleyen itirazları önlemek üzere Salomon ile Esaïe'yi tanık gösterdi. Yunan okullarından en ünlüsü için dünya daha büyük bir tanrı tarafından tasarlanmış, merkezine yerleştirilmiş bir beden ve ruhtan oluşan, çemberine kadar müziksel oranlarla gelişen bir tanrı gibi sayıldı; bu dünya tanrısal, sonsuz mutlu, çok büyük, çok bilge ve ebedidir. Onun bağrında öteki tanrılar eğleşir; kara, deniz, yıldızlar aralarında sürekli ve ahenkli bir çalkantıyı, değişken bir düzen içinde bazen önde, bazen arkada görünerek, bazen birbirleriyle rastlaşarak, bazen birbirlerinden uzaklaşarak tanrısal bir tür dans gibi sürdürür. Herakleitus, dünyanın ateşten meydana geldiğini, olguların sırasına göre günün birinde sonradan tekrar doğmak üzere alevlenip ateş haline dönüşmek zorunda olduğunu düşünüyordu. Apeleius ise insanlar hakkında, "*Sigillatim mortales, cunctim perpetui*" [Bireyler gibi ölümlü, türler gibi ölümsüz (Apeleius, *De deo Socratis*; deyim Aziz Augustinius'un *Tanrı'nın Kenti*'nden alınmıştır. XII, X)] der. İskender, Mısırlı bir rahibin anıtlarından birinin üzerinde yeralan, bu sonsuz halkın eskiliğini kanıtlayan ve öteki ülkelerin doğup gelişmesini doğru olarak tasvir eden öyküsünü annesine bir yazıyla iletti. Cicero ve Diodorus kendi zamanlarında Kaldelilerin dört bin yıl civarında bir tarihin kayıtlarını muhafaza ettiklerini öne sürdü. Aristoteles, Plinius ve ötekiler, Zerdüşt'ün Platon'un zamanından altı bin yıl önce yaşadığını iddia ederler. Platon ise, kendi bakımından, Saïs kenti sakinlerinin sekiz bin yıla uzanan yazılı belgelere sahip olduklarını ve Atina kentinin Saïs'den bin yıl önce inşa edilmiş olduğunu söyler. Epikuros'a gelince, o burada gördüğümüz nesnelerin hallerinin aynı zamanda birçok başka dünyadakiyle tamamen benzer olduklarını dile getirir. Ve bunu, çok daha güvenle, sanki batıdaki yeni Hint dünyasıyla bizim dünyamız arasındaki benzerlikleri ve andırmaları o anda ve geçmişte pek garip örnekler halinde görebilmiş gibi söylemiştir.

Aslında, dünya toplumlarının evrimi hakkında bilgimize ulaşanı düşünürken çok büyük sayıda genel halk inanışının, vahşi töre ve inançların yer ve zaman bakımından birbirlerinden bir hayli uzak oldukları ve hiçbir şekilde doğal aklımızdan ortaya çıkmış gibi olmadıkları halde bunları görmekten çok büyük memnuniyet duydum. İnsan aklı gerçekten de büyük bir mucize, ama buradaki uygunluk biraz daha tuhaf ve karmaşık. Adlara ve binlerce başka şeye kadar bunu buluruz. Çünkü bizden haberi olmayan öyle halklar var ki, onlarda sünnet adettendir, büyük devletlerle büyük kentler erkeksiz, kadınlar tarafından yönetilir; orada bizdeki gibi oruç ve perhiz vardır, haçlarımız çeşitli biçimlerde değerlendirilir. Burada haçlarla mezarlar onurlandırılır, orada –özellikle de Aziz Andre haçı – gece görüntülerinden korunmak için ve çocukların yataklarının üzerinde onları büyülerden korumak için kullanılır; bir başka yerde, karaların pek uzak derinliğinde yağmur tanrısı diye tapınılan tahtadan

yapılmış, büyük boyda bir haç bulundu. Aynı zamanda da bizim günah çıkaran papazlarımıza benzeyen kişilerin varlığı, ayin başlıklarının aynı oluşu, rahiplerin bekârlığı, kurban edilen hayvanların iç organlarından kehanet sanatı, beslenmelerinde her türlü ete ve balığa karşı perhiz, rahiplerin dini görev sırasında aynı şekilde özel bir dil kullanmaları, hatta birinci tanrının daha sonra doğan erkek kardeşi tarafından uzaklaştırıldığı, insanların günahları nedeniyle kendilerinden geriye alınmış her türlü üstünlükleriyle yaratılmış oldukları düşüncesi, bölgelerinin değiştiği, doğal koşullarının değer yitirdiği, bir zamanlar onların gökten gelmiş bir tufanla sulara gömüldükleri, küçük bir ailenin pek az sayıda fertlerinin yüksek dağlardaki mağaralara sığınmak suretiyle içeriye birçok türde hayvan kapatıp girişleri suyun giremeyeceği şekilde tıkayarak bundan kurtulmaları. Yağmur dindiği zaman, köpekleri dışarıya çıkartıp, onların iyice paklanmış ve ıslak geriye geldiklerini gördüklerinde buradan suyun henüz çekilmemiş olduğu sonucuna varmışlar. Ama daha sonra başka köpekleri dışarıya saldıklarında onların çamura bulanmış olarak döndüklerine bakıp, tekrar o sırada kendilerine sadece yılanlarla dolu görünen dünyada yaşamaya çıkmışlar. Hatta bazı yerlerde Kıyamet'te Yargı Günü inancı bile bulundu; öyle ki, oranın sakinleri ölülerin mezarlarında hazine ararken kemikleri ortalığa saçan İspanyollar'ın davranışına bu kemiklerin bir daha kolay kolay bir araya getirilemeyeceği düşüncesiyle şiddetle karşı çıkıyorlardı. Bu ülkelerde aynı zamanda panayırlarda ve pazar yerlerinde trampayla alışveriş yapılırdı; hükümdarların masalarında süs için cüceler ve şekli bozuk kişilere, kuşların doğasına göre kuşbazlığa, çok ağır vergilere, bahçe işlerinde uzmanlığa, danslara ve soytarılık gösterilerine, aletli müziğe, arma objelerine, raketli top oyunlarına, özgürlüklerini ortaya koyacak kadar zar ve talim oyunlarına düşkünlüğe, sadece sihire dayanan bir hekimliğe, resimler aracılığıyla yazma biçimine, tüm halkların babası tek bir kişiye iman etmeye, bir zamanlar doğa yasasına dua ederek ve dinsel törenler düzenleyerek oruç ve tövbe içinde kusursuz bir bekâretle yaşamış ve dünyadan doğal yoldan ölmeden kaybolmuş bir tanrı tarikatına, devlere inanmaya, içkilerle sarhoş olmaya ve doyasıya içmeye, dinsel süslemelerde kemik ve kurukafa resimlerine, beyaz papaz üstlüklerine, kutsama suyuna, kutsal su serpmeçlerine, ölmüş efendileri ya da kocalarıyla birlikte yakılmak ve gömülmek için birbirleriyle tartışan kadınlarla hizmetçilere, zorunlu değilse de âdet halinde tüm mülklerin büyük çocuğa kalmasını isteyip, sonra doğana hiçbir şey ayrılmamasını isteyen bir kurala, yüce otoriteli bazı mevkilere tayin edilen kişiye kendi adını bırakıp yeni bir ad almayı dayatan bir töreye, yeni doğan çocuğa "Tozdan geliyorsun, toza döneceksin" diyerek dizine kireç dökmeye ve dahası kehanetlerde bulunma sanatına rastlandı. Yukarıdaki örneklerde görülen, dinimizin bu soluk taklitleri onun tanrısallığına ve kutsallığına tanıklık ediyor. Dinimiz bu açıdan sadece inancını taşımayan halkların içine bir tür taklitle işlememiştir, aynı şekilde vahşi kavimlere de doğaüstü ve genel bir esin gibi usulca sokulmuştur. Gerçekten de orada aynı şekilde, ama yeni bir biçim altında günahlardan arınma inancı bulunur; biz bunu ateşe atfederiz, onlarsa soğuğa havale edip, ruhların son derece şiddetli soğukta arındıkları ve cezalandırıldıklar tasvir edilir. Bu örnek bana bir başka eğlenceli farkı düşürdürüyor; cinsel organının ucunu Müslümanlar'ın ve Yahudiler'in tarzında deriyi keserek açığa çıkaran halklar olduysa da, bu uzvu onlar gibi göstermekten çekinip, bu ucun hava alması korkusuyla deriyi özenle yukarıya çekerek küçük şeritlerle bağlayan başkaları da bulundu. Ve işte bir başka fark daha; biz kralları ve bayramları en iyi giysilerimizi giyerek onurlandırırken, bazı ülkelerde alt düzeyde olduklarını ve boyun eğdiklerini göstermek için krallarının önüne çıkarken ve saraylara girerken en sade giysilerle çıkılıyor, tüm şatafatın ve süslenmenin efendiye özgü olduğu düşünülerek sırtlarına yırtık pırtık eski giysiler geçiriliyor. Neyse biz devam edelim.

Eğer doğa tüm öteki şeylerde yaptığı gibi insanların inançlarını, yargılarını ve görüşlerini olağan akışının sınırları içine kapatsa ve bunlar devrimlerinde, mevsimlerinde, doğumlarında ve ölümlerinde sıkıntıda olsa, gök onları keyfince harekete geçirse ve kımıldatsa, bu şekilde güçlü ve

sürekli bir otoriteyi onlara nasıl atfedebiliriz? Eğer deneyim bize varlığımızın biçiminin sadece doğduğumuz havaya, iklime ve bölgeye, derinin rengine, boya, vücut yapısına ve davranışlara değil ruhun özelliklerine kadar bağlı olduğunu açıkça anlatsaydı; "*et plaga cœli non solum ad robor corporum, sed etiam animorum facit* " ["İklim sadece vücudun kuvvetine değil, aklın gücüne de katkıda bulunur."] der Vegatius. Solon ise, Mısır rahipleri gibi, Atina'nın kurucusu olan tanrıçanın yerleşim yeri olarak insanları bilge kılmaya özgü bir iklimi seçtiğini öğretir: "*Athenis tenue cœlum, ex quo etiam acutiores putentur Atici; crassum Thlebis, itaque pingues Thebani et valentes*." ["Atina'nın havası yumuşaktır; bu nedenle, Atinalılar, zarif zekâlarıyla ün kazandılar; Thebac'ın havası ağırdır, bu nedenle Thebai halkı kaba ve sert olur." (Cicero, *De foto*, IV)]. Bu şekilde, meyveler ve hayvanlar farklı doğdukları gibi, insanlar da az ya da çok savaşçı, adil, çabuk öfkelenen veya uysal doğar. Burada şaraba düşkünlük gösterir, başka bir yerde hırsız ve yağmacı olurlar; burada yobazlığa, başka bir yerde dinsizliğe, burada özgürlüğe, başka bir yerde köleliğe yönelip, bulundukları yerin etkisine göre ve ağaçlar gibi yeni bir tavır benimseyerek iyi ya da kötü olurlar. Bu nedenle Cyrus, Persler'in daha ılımlı ve düz bir yere yerleşmek için sarp ve dağlık ülkelerinden ayrılmalarına izin vermek istemedi; onlara verimli ve yumuşak toprakların insanları gevşek, akılları verimsiz yaptığını söyledi. Bazen bir sanatın, bir düşünüşün, bazen de bir başkasının geliştiğini, insan ruhunun tarlalarımız gibi bazen cömert, bazen cılız olduğunu görüyorsak, o zaman hiç durmadan böbürlendiğimiz tüm bu güzel ayrıcalıklar ne oluyor? Mademki yüz kişiden çok sayıda halka varıncaya kadar ve insan doğasının kendisi gibi, bize göre, bir bilge kişi bile şunun bunun üzerinde yüzyıllar boyunca yolunu şaşırıp yanılabiliyorsa, onun bazen böyle yapmayı bırakıp, şu anda yanılmadığına nasıl inanabiliriz? Zayıf noktalarımız arasında unutulmaması gereken biri de şudur: insan isteği bile kendisine gerekeni bilemez; bu sadece gerçekten yararlandığımız şey için değil, hayal edip dilediklerimiz için bile geçerlidir. Şu halde bırakalım da düşüncemiz kendi fantezisini biçip diksin; o, kendisine hazırlanmış olanı bile arzulayamayacak ve bundan hoşnut olmayacaktır;

quid enim ratione timemus

Aut cupimus? quid tam dextro pede concipis; ut te

Conatus non pœniteat votique peraciti?

"Korkularımızı ve isteklerimizi düzenleyen akıl mıdır?

Girişimden hatta onun başarıya ulaşmasından hiç pişmanlık duymamak için hangi tasarımı yeterince elverişli koşullar altında aklınızdan geçirmediniz?" (Juvernalis, *Satirler*, X, 4)

Bunun için Sokrates, tanrılardan kendisi için iyi olandan başka hiçbir şey istemiyordu. Ispartalılar, dualarında, şahsi ya da yasal işlerinde, ayırımı ve seçimi tanrısal kudretin arzusuna bırakarak kendilerine iyi ve güzel şeylerin bağışlanmasını istiyorlardı;

Conjugium petimus partumque uxoris; at illi

Notum qui pueri qualisque futura sit uxor.

"Bir kadın eş istiyoruz ki çocukları olsun; ama bu eşin ve bu çocukların

kimler olacağını sadece Tanrı bilsin." (Juvenalis, *Satirler*, X, 352)

Hıristiyana gelince, o isteğinin gerçekleşmesi için Tanrı'ya yalvarır. Şairlerin kral Midas'la ilgili uydurdukları zorluklara düşmek istemez. Kral Midas, Tanrı'dan her neye dokunursa altın olmasını istemişti; duası yerine getirildi, şarabı, ekmeği de, yatağının kuş tüyleri, gömleği ve giysileri de altın

oldu. İstediği şeylerin ağırlığı altında bunaldı; umduğu üstünlük o derece dayanılmazdı ki dileğinin geri alınması için yalvarmak zorunda kaldı.

Attonitus novitate mali, divesque miserque,

Effugere optat opes, et quæ modo voverat, odut.

"Yeni bir kötülükle yıkılmış; hem zengin, hem yoksul. Zenginliklerden kurtulmak istiyor, daha önce dileklerim diye adlandırdığı şeylerden nefret ediyor." (Ovidius, *Metamorfozlar*, XI, 128)

Kendimden söz edeyim. Gençliğimde, başka şeylerle birlikte Talih'ten Saint Michel tarikat üyeliğini istiyordum; çünkü bu Fransız soyluluğunun son derece ender bir şeref payesiydi, Talih bunu bana eğlenceli bir şekilde verdi. Ona ulaşmam için yükselmem gerekirken o bana çok daha sevecen davrandı; o makamı benim omuzlarıma kadar, hatta daha aşağılara indirdi.

Cleobis ile Biton, Trophonius ile Agamedes, tanrıçalarından, ve tanrılarından sofuluklarının ödülünü istediler; bize gereken şey hakkında semavi kanılar bizimkilerden farklı oluyor; ödülleri ölüm oldu. Tanrı bazen aleyhimize zenginlik, onurlar, yaşam ve hatta sağlık bağışlayabilir; çünkü her hoş olan, her zaman selametimize değildir. O, hastalıktan iyileşme yerine ölümü ya da ağrılarımızın daha kötüleşmesini gönderirse, "*Virga tua et baculus tuus ipsa me consolata sunt*" [Senin sopan ve asan bile beni rahatlatıyor], o bunu kendi tanrısal gerekçelerine göre yapıyordur ve kuşkusuz bizim yapabildiğimizden çok daha iyi yapar. Bunu çok bilge ve çok dost bir elden gelen bir iyilik gibi karşılamalıyız;

si consilium vis

Permittes ipsis expendere numinibus, quid

Conveniat nobis, rebúsque sit utile nostris:

Charior est illis homo quam sibi.

"Bir öğüt ister misin?

Bizim için iyi olanı, işimize yarayanı

Tanrıların eline bırak

Çünkü tanrılar insanı bizden daha çok önemsiyor." (Juvenalis, *Satirler*, X)

Çünkü onlardan onurlar, yüce görevler istemek, onlardan kendimizi savaşın ortasına, zar oyununa ya da sonucu bilinmeyen ve çıkarı kuşkulu bir başka duruma atmayı istemektir.

İnsanın en yüksek yanı hakkında filozoflar arasında çıkan kavga kadar şiddetli ve sert bir başka kavga yoktur. Varron'un hesaplarına göre, bunun sonucunda iki yüz seksen mezhep ortaya çıktı. "*Qui autem de sumo bono dissentit, de tota philosophie ratione dissentit*." [En iyi üzerinde anlaşmazlık çıkınca, tüm felsefede tartışma başlıyor.].

Tres mihi convivæ propre dissentire videntur,

Poscentes vario mutlum diversa palato:

Quid dem? Quid non dem? Renuis tu quod jubet alter;

Quod petis, id sanè est invisum acidúmque duobus.

"Anlaşamayan üç davetlinin her birinin kendi zevkine göre

çok farklı yemekler istediğini görür gibi oluyorum.

Onlara ne vermeli ya da vermemeli? Birinin istediğini reddedersiniz;

öteki ikisi sizin arzuladığınızı ekşi diye geri çevirir."

(Horatius, *Mektuplar*, II, II, 61)

Şu halde doğa onların çatışmalarına, tartışmalarına yanıt vermeli miydi?

Bazıları iyiliğimizin erdemde, bazıları hazda, bazıları doğaya uygun yaşamada olduğunu ileri sürmektedir. Kimi bilimde, kimi sıkıntıda, kimi de görünüşlere aldanmamada olduğunu söyler; (bu bana Pytagoras'ı benimsemek gibi geliyor)

Nil admirari prope res est una, Numaci,

Soláque quæ possit facere et servare beatum.

"Hiçbir şeye şaşmamak, Numacius, mutlu olmanın

ve mutlu kalmanın tek ve biricik yoludur." (Horatius, *Mektuplar*, I, VI, I)

Pyrrhoncu felsefenin nihai amacı budur. Aristoteles, hiçbir şeye hayret etmemek ruhun yüceliğinin bir kanıtıdır diye düşünür. Archesilas direnme gücünün, yargıdaki doğruluk ve eğilip bükülmezliğin en büyük varlık olduğunu, buna karşılık razı gelmenin ve boyun eğmenin kötülük ve dert olduğunu söyler. Bunu pozitif bir formül şeklinde bildirirken, Pyrronculuk'dan uzaklaştığı gerçektir. Çünkü Pyrroncular, en yüksek yargı yetisinin hareketsizliği olan sarsılmazlık derken, bunu olumlu anlamda söylemeyi amaçlamıyorlar; onları uçurumlardan kaçırtan ve akşamın serinliğinden koruyan ruhlarının bu hareketi, onlara aynen bir görüşü de kabul ettirip, bir diğerini reddettirir.

Yaşadığım süre boyunca, bir başkasının ya da hâlâ sahip olduğumuz en bilgili, kafası aydın ve makul, gerçekten benim sevgili Turnebus'uma yakın olan Justus Lipsius'un, eski felsefenin bizim varlığımız ve adetlerimiz üzüerine görüşlerini, ihtilaflarını, yazarların ve öğrencilerin yaşamının kendi öğütlerine uygulanışını hatırlanmaya deeğer bir örnek olarak, ölümlerine ve kısımlarına göre ayrılmış kesin ve samimimi bir bir kayıt defteri tutmak için istenç ve sağlığa, yeterli boş vakte sahip olmasını ne kadar arzu ederim! Ne güzel ve yararlı bir çalışma olurdu bu!

Kısacası, törelerimizi yönlendiren yasayı kendi kendimize elde edersek kendimizi bir kargaşanın ortasına atarız. Çünkü aklımız bu konuda en gerçeğe yakın olanları tavsiye eder bize; Sokrates'in düşüncesince, söylendiğine göre tanrısal bir tavsiyeyle, herkesin kendi ülkesinin yasalarına itaat etmesi doğrudur. Bununla, görevimizin rastlantısallıktan başka bir kuralı olmadığından farklı bir şey mi söylemek istiyor?

Gerçek, her zaman aynı evrensel yüze sahip olmalıdır. Eğer insan gerçek bir varoluşla cisimlenmiş dürüstlüğü ve adaleti tanısaydı onları şu ya da bu çevrelerin âdetlerine bağlamazdı. Erdem, Persler'in ya da Hintliler'in görüşüne göre şekillenmez; çünkü yasalar denli sürekli değişim geçiren bir başka şey yoktur. Doğduğumdan beri komşumuz İngilizler'de sadece hemen hemen istikrardan başka bir şeyin beklenmediği siyasi alanda değil, en önemli konu olan din alanında yasaların üç ya da dört kez değiştiğini gördüm. Semtimizden insanlarla yakın ilişkilerden dolayı eski hısımlığımızın bazı izleri

evimde hala durduğundan bundan utanç ve kırgınlık duyuyorum.

Burada bizde, idamla cezalandırılan bir şeyin meşru (yasal) hale geldiğini gördüm. Başka şeyleri meşru olarak alan biz, hukukumuz adaletsizliğin insafına kalınca, birkaç yıllık sürede karşıt bir öz olarak, insana ve kutsala karşı büyük günah işlemekle suçlanabiliriz.

Bu eski zaman tanrısı, insani bilgide tanrısallığın yokluğunu nasıl daha açıkça kınamış ve dinin sadece toplumun uyumunu sağlamaya yönelik kendi icatları olduğunu, herkesin doğru mezhebi bulunduğu ülkedeki uygulamalar içinde gözlediğimi öne sürerek daracağının önünde talimatlarını bekleyen insanlara nasıl öğretmiş olabilecekti? Ey Tanrım! İmanımız için bu çok sayıda ve keyfi sofuluklara karşı gözümüzü açtığı ve inancımızı, kutsal sözün ebedi temeline yerleştirdi diye mutlak yaratıcımızın iyiliğine minnet borçluyuz!

Bu güç durumumuz hakkında felsefe bize ne diyebilir? Ülkemizin yasalarına itaat etmemizi mi? Yani bana adaleti bu kadar çok renge boyayan, ona tutkularının değişimlerine göre bu kadar farklı şekiller veren bir halkın ya da bir hükümdarın görüşlerine göre çalkanan bir denizi izlememizi mi söyleyecek? Bu kadar kolay bükülen (esnek) bir yargı olamaz. Dün saygınlığı olan bir şeyin yarın ne olacağı belirsiz. Bir ırmağın bir tarafında suç olan şey öteki tarafında suç değil mi?

Şu dağlar, ötesindeki dünyada yalan olan hangi gerçeğin sınırlarını belirliyor?

Oysa bu filozoflar, yasalara biraz gerçeklik vermek için bunların sağlam, sürekli ve değişmez, insan türüne kendi cevherleriyle birlikte yazılı olduklarını söyleyip, doğal diye adlandırdıkları zaman eğlendirici oluyor. Bu yasaların sayısı kimine göre üç, kimine göre dört, kimine göre daha çok, kimine göre daha azdır: bu ise onların diğerleri kadar kuşku götürür olduklarının bir göstergesidir. Bu yasaların sonsuz sayısı içinde, tüm halklar tarafından evrensel biçimde tanınma şansına ve kader gücüne sahip bir tekinin bile bulunmaması bahtsızlık değil de ne denir? Bunlar çok bahtsızdır diyorum; seçtikleri üç ya da dört yasadan biri bile birçok değil, bir tek halk tarafından kabul edilmiş değildir. Bununla birlikte, üzerinde doğal yasaların varoluşunun kurulduğu gerçeğe benzer tek kıstas kesinlikle evrensel bir onamadır; çünkü, doğanın bize gerçekten buyurmuş olduğu yasaya genel bir anlaşmayla hiç kuşkusuz uyardık. Ve sadece her ulus değil, her özel kişi de onu bu yasaya karşı gelmeye itmeyi isteyecek kişinin ona yapacağı baskı ve şiddeti hissederdi. Şu halde bu türden birini göstersinler bana! Protogoras ile Ariston için yasaların doğruluğu konusunda yasa koyucunun otoritesinden ve düşüncesinden başka cevher yoktur; bu bir kenara bırakıldığında, iyi ve namuslu niteliklerini kaybediyor, ayrımsız olguların yararsız adlarından başkası olmuyorlardı artık. Platon, Thrasimacus'ta hukukun üst konumdaki kişinin hoşuna gidenden başka bir şey olmadığı düşüncesindedir. Dünyada hiçbir şey töreler ve yasalardan daha çeşitli değildir. Burada tiksindirici olan şöyle bir şey, başka yerde saygıdeğerdir; Isparta'da hırsızlıkta ustalığa verilen değer gibi. Bizde yakın akrabalar arasında evlilik kesinlikle yasaktır, başka yerlerdeyse onur sayılır;

gentes esse feruntur

In quibus et nato genitrix, et nata parenti

Jungitur, et pietas geminato crescit amore.

"Annenin oğluyla, babanın kızıyla birleştiği,

aile sevgisinin aşkla bir kat arttığı

milletlerin olduğu söyleniyor." (Ovidius, *Metamorfozlar*, X, 331)

Çocukların katli, babaların katli, kadınlarla ortak ilişki, çalıntı malların ticareti, her tür hazda aşırı serbestlik – kısacası, bazı halkların uygulamalarında her türlü aşırılık onaylanır.

Başka yaratıklarda görüldüğü gibi doğa yasalarının olduğu, ama bunların bizim için kayboldukları düşünülebilir; bu, parlak insan aklının olayların görüntüsünü kendini beğenmişliği ve vefasızlığıyla bulandırıp karıştırarak her şeye hâkim olmaya ve buyurmaya kalkışmasıdır. "*Nihil itaque amplius nostrum est: quod nostrum dico, artis est*." ["Geriye gerçekten bizim olan hiçbir şey kalmaz; ‘bizim'i sadece yöntemin bir ürünü diye adlandırıyorum." (Cicero, *De finibus*, V, XXI)].

Konuların farklı görünüşleri, farklı yanları vardır ve onlara az ya da çok önem verilir; temelde görüşlerin farklılığı buradan ileri gelir. Bir halk bunları belirli bir ışıkta, bir diğeri bir başkasında görür.

Babasını yemeyi hayal etmekten daha korkunç hiçbir şey olamaz. İnsanlar bir zamanlar bu âdeti dindarlık ve büyük sevgi nişanesi gibi düşünüyorlarmış, babalarının bedenlerini ve kalıntılarını kendi bedenlerine yerleştirerek, iliklerinin içine kadar bunlarla beslenmişler ve bunları sindirerek bir çeşit kendi canlı etlerinde onları canlandırarak en layık oldukları ve en onurlu mezarı dölünden geldiklerine vermeye çalışmışlar. Bu batıl inancın içine işlediği kişiler için ebeveynlerinin cesedini toprağın altında çürütmenin, vahşi hayvanlara ve kurtçuklara yem olarak atmanın nasıl bir merhametsizlik ve iğrençlik olduğu kolayca tasavvur edilebilir!

Licurgus, bir kişinin eşyasını çalma konusunda, bir taraftan eli çabukluk, gözüpeklik ve maharetle komşusundan bir şeyi aşırmanın başarıldığını, diğer taraftan da bu eylemin kişileri kendilerine ait şeylerin korunmasında daha dikkatli olmaya yönelterek yararlı olduğunu hesaba katar. O, bu çift yanlı öğretime değer vermiştir; saldırmak ve kendini savunmak askeri derste yararlıydı (kendisine göre başlıca bilim ve erdem buydu; halkını buna yönlendirmeyi istiyordu) ve daha önemli olanı da, başkalarının malını kendine mal etme düşüncesinin yol açtığı düzensizlik ve haksızlıktı. Tiran Dionysius (Denys) Platon'a Pers modasından yapılma, uzun etekli, sim işlemeli ve parfümlü bir giysi hediye etti; Platon, erkek olarak doğduğunu, kadın gibi giyinmeye niyeti olmadığını söyleyerek bunu reddetti. Ama Artisippus, hiçbir kıyafetin temiz bir kalbi bozamayacağını söyleyerek giysiyi kabul etti. Dionysius'un yüzüne tükürmüş olabileceği düşüncesine pek aldırış etmediği için dostlarının ona çıkışması üzerine Artissippus şöyle yanıt verdi: "Balıkçılar küçük bir kayabalığı tutmak için denizin kendilerini baştan aşağı ıslatmasına katlanır!" Diogenes lahanalarını yıkamaktaydı, onun geçtiğini görerek seslendi: "Lahana yiyerek yaşamayı bilseydin, bir tirana yaltaklanmazdın." Aristippus şöyle yanıtladı bunu: "İnsanlar arasında yaşamayı bilseydin, lahana yıkamayacaktın." İşte bazı şeyleri akıl nasıl farklı görüntülerle gösterebiliyor; ister sağdan, isterse soldan tutulabilen iki kulplu bir kaptır bu;

bellum, ô terra hospita, portas;

Bello armantur equi, bellum hæc armenta minantur.

Sed tamen idem olim curru succedere sueti

Quadrupedes, et frena jugo concordia ferre;

Spes est pacis.

"Ey konuksever toprak! Atların savaş için silah kuşanıp,

bizi savaşla tehdit ediyor; bununla birlikte, bu mağrur hayvanlar önceden arabalara koşulup,

boyunduruk altında kardeşçe yürüme alışkanlığı edindi; barış için bir umut var." (Virgilius, *Aeneas*, III, 539)

Solon'a oğlunun ölümü üzerine nafile gözyaşları dökmemesi için yalvardıkları zaman, "Kesinlikle şunun için" diye yanıt verdi, "gözyaşları hiçbir şeye yaramaz ve güçsüzdür; onları daha haklı ve yerli yerinde dökerim." Sokrates'in karısı acıya karşı gücünü feryat ederek arttırıyordu: "Şu yargıçlarlar onu haksız yere öldürmekte ne kadar kötüler!" Sokrates ise "Bunun haklı yere olmasını mı isterdin?!" diye karşılık verdi.

Kulaklarımızı deldiriyoruz; Yunanlılar buna bir kölelik belirtisi gözüyle bakarlardı. Karılarımızla sevişmek için gizleniriz; Kızılderiler bunu herkesin gözü önünde yapar. İskitler yabancıları tapınaklarının içinde kurban ederdi; oysa tapınaklar başka yerlerde sığınma evleridir.

Inde furor vulgi, quod numina vicinorum

Odit quisque locus, cum solos credat habendos

Esse Deos quos ipse colit.

"Halkların öfkesi her ülkenin komşularının

tanrılarından nefret etmesinden doğar; çünkü insanlar

yalnızca kendi tanrıların gerçek olduğuna inanırlar."

(Juvenalis, *Satirler*, XV)

Bir yargıçtan söz edildiğini duydum. Bu yargıç, Bartolus ile Baldus[9] arasında ciddi bir anlaşmazlık gördüğünde ya da çok karmaşık bir konuyla karşılaştığı zaman kayıt defterinin kenarına "dostluk sorunu" diye not düşermiş. Gerçek o kadar karmaşık o kadar tartışmalı ki, bu durumda taraflardan birini istediği gibi kayırabilirdi. Daha fazla beceriklilik ve uzmanlık kanıtına sahip olsaydı, her yana "dostluk sorunu" koyabilecekti. Günümüzde avukatlar ve yargıçlar, her sorunu kendilerine göre yorumlamak için yeterince boşluk buluyorlar. Bu kadar geniş, bu kadar kişisel kanaate dayanan ve sonsuz keyfi bir alanda çok büyük bir yargı karmaşası oluyor, ki başka türlüsü de mümkün değildir. Aynı zamanda da, pek açık olsa bile, düşüncelerin bölünmediği dava yoktur; bir mahkemenin verdiği bir hükmü, bir başka mahkeme aksi yönde hükme bağlayacak ve gelecek seferinde kendi söylemine ters düşecektir. Hukukumuzun törensel otoritesini ve parlaklığını korkunç biçimde bozan ve verilen kararda ısrara değil, aynı olayı karara bağlamak için durmadan yeni yargıçlar peşinde koşmaya dayanan bu sallapatilik yüzünden bunların örneklerini sık sık görüyoruz.

Günah ve erdem konusunda felsefi inançların özgürlüğüne gelince, bu, uzatılmasına gerek olmayan bir şey olup, üzerinde çeşitli düşünceler vardır; bunları zayıf ruhlara tanıtmaktansa susmak daha yerindedir. Arcesilaus, "eğer kişi hâyâsızsa, bunun hangi bakımdan ve nereden olduğu çok önemli değil" diyordu. "*Et obscœnas voluptates, si natura requirit, non genere, aut loco, aut ordune, sed forma, ætate, figura matiendas Epucurus putat*" ["Tensel zevklerin karşısında, doğa bunu ısrarla istiyorsa, ırk, toplumsal durum ya da mertebe değil, ama zerafet, yaş ve güzellik göz önüne alınmalı diye düşünüyordu Epikuros." (Cicero, *Tusculanes*, V, XXXIII)]. "*Ne amores quidem sanctos a sapiente alienos esse arbitrantur* ["Onların görüşüne göre, yeter ki iffetli olsun, sevişmeler bilgenin yabancısı değildir." (Ciceron, *De finibus*, III, XX)]. *Quæramus ad quam usque ætatem juvenes amandi sint*." ["Stoacılar "genç insanları hangi yaşa kadar sevmek uygundur? diye soruyarlar." (Seneca, *Ep.*, 123)]. Stoacıların son iki bölümü ve bu konu üzerinde Dicæarchus'un Platon'a yönelttiği kınama, en sağlıklı

filozofun genel uygulamadan oldukça uzak ve aşırı bir dinsel ahlaka dayalı hoşgörüye nasıl katlandığını gösteriyor.

Yasalar otoritelerini yürürlükte olmalarından ve uygulamalarından alır; onları doğuşlarına indirgemek tehlikelidir; ırmakların yaptığı gibi akışlarını sürdürerek büyür ve daha bir güzelleşirler. Irmakları kaynaklarına kadar geliş yönüne doğru izleyin; orada güçlükle fark edilen zayıf bir su sızıntısı görürsünüz, bu şekilde zamanla gururlanarak kuvvetlenir, yaşlandıkça güç kazanır. Bu vakar, ürkütücülük ve derin saygınlıkla dolu şanlı seli harekete geçiren eskil düşünceleri görün; bunları pek hafif ve pek narin bulacaksınız. Hiçbir şeyi otorite ve şanla kabul etmeyen filozoflar hepsini ellerinde tarttılar, aklın ışığında incelediler, üzerlerinde sıkça genel görüşlerden çok uzak yargılar taşımaları şaşırtıcı değildir. Onlar örnek olarak başlangıçtaki doğayı ele aldıkları için, düşüncelerinin çoğunun genel kanaatin belirleyiciliğinden ayrı düşmesi olağan dışı değildir. Örneğin, aralarından pek azı, evliliklerimize dayatılmış olan koşulları onaylamıştır; çoğunluğu zorlayıcı bağlar olmaksızın kadınlarla birlikteliği diledi. Onlar seremonileri reddediyordu; Chrysippus'a göre bir filozof bir düzine zeytin için herkesin huzurunda, hatta donsuz takla atmaya hazır Chsthene'e, güzel kızı Agaristz'i (masanın üstünde amuda kalktığı için) Hippoclider'e vermemeyi sıkıca öğütlemişti.

Metroclez, öğrencilerinin önündeki bir tartışmada pek ölçülü olmayan biçimde yellenmişti; Crates onu ziyarete gelinceye kadar evinde saklandı. Crates, tesellilerine düşüncelerini ve kendine has özgürlük örneğini katarak, yarışırcasına yellenerek onun vicdani sıkıntısını giderdi. Üstelik de, daha serbestlikçi Stoacı okulu için, onu o zamana kadar izlemiş olduğu terbiyeye daha fazla dayalı Aristotelesçi okuldan ayırdı.

Onlar, bizim edep dediğimiz, saklamayı edepli bulduğumuz şeyi açığa çıkarmayı göze almamanın aptallık olduğunu söylüyor, susmayı, âdetin ve arzumuzun herkesin içinde açığa vurduğu doğanın eylemlerini yalanlamak için gösteriş yapmayı bir kusur kabul ediyorlardı. Venüs'ün gizemlerini tapınağının gizli sunağından herkesin görüşüne arz etmek için taşımanın ve oyunlarını perdenin önüne getirmenin saygısızlık olduğunu düşünüyorlardı; bu, onları aşağılamaktı. Herhangi bir şeye verilen değerin unsurları olan utancın ve duyguları saklamanın, ağırbaşlılığın, baskının bir tür yapışkan ziftidir bu. Erdem maskesi altında aşırı haz, alışılmış çevrelerinin onurunu ve rahatlığını özleyerek, kavşakların ortasında fahişe olmamak, ayaklar altında çiğnenip, topluluğun gözüne teslim edilmemek için çok ustaca ayak diretiyordu. Bundan dolayı kimileri halka açık genel evleri kaldırmanın fuhuşu bu işe ayrılmış yerlerin dışına yaymakla kalmadığı gibi doyumsuzluktan ötürü işsiz güçsüz, aylak erkekleri daha da kamçıladığını söylerler:

Mœchus es Aufidiæ, qui vir, Corvine, fuisti;

Rivalis fuerat qui tuus, ille vir est.

Cur alieana placet tibi, quæ tua non placet uxor?

Nunquid securus non potes arrigere?

"Corvinus, bir zamanlar Aufide'nin kocasıydın, o şimdi senin rakibinin eşi ve ona âşıksın

Senin olduğu zaman ondan hoşlanmazdın,

şimdi bir başkasının olduğunda neden hoşuna gidiyor?

Şu halde artık korktuğun hiçbir şey olmadığı için mi iktidarsızlaşıyorsun?" (Martialis, III, LXX)

Bu deneyim üzerine bin bir çeşitleme vardır:

Nullus in urbe fuit tota qui tengere velet

Uxorem gratis, Cæciliane, tuam,

Dum licuit; sed nunc, positis custodibus, ingens

Turba fututorum est. Ingeniosus homo es.

Cecilanus, karına özgürce dokunmak mümkünken

kentte ona dokunan tek kişi bile çıkmadı,

ama şimdi onu korumalarla çevirince

bir çapkın peşine düştü. Becerikli bir kişisin." (Martialis, I, LXXIV)

Tam eyleminin ortasında suçüstü yakalanan bir filozofa ne yaptığı soruldu. Filozof, bunu yaparken değil de sanki sarımsak ekerken yakalanmışçasına yüzü kızarmadan gayet sakin "İnsan ekiyorum" diye yanıtladı.

Kaçınılmaz biçimde gizli ve edepli olması zorunlu bu eylemin yüce bir din büyüğü tarafından değerlendirilişini aşırı iyilik ve saygı sayıyorum; o, edep kurallarını hiçe sayanların (sinikler) kendilerini kaptırdıkları kucaklaşmalarda cinsel eylemin sonuca gittiğini kabul etmiyordu, ama okullarının öğrettiği sıkılmazlığı açığa vurmak için bunların şehvet uyandıran hareketlerle yetindiklerini düşünüyordu. Onlar utancın engellediği ve bırakmadığı şeye özgür hareket vermek için gizli bir yere gereksinmektedirler; ahlaksızlıklarını yeterince yakından görmemişti. Diyojen, herkesin önünde mastürbasyon yaparken, orada bulunanlara ‘midemi de bu şekilde ovuşturarak mutlu etmeyi isterdim' diye açıklama yapıyordu. Sokağın ortasında yemek yiyeceğine neden daha rahat bir yer aramadığını soranlara ise, "Çünkü karnım sokağın ortasında aç" diye yanıt verdi. Bunların (düşünce) okuluna katılan kadın filozoflar, aynı zamanda onlarla her yerde ve özgürce birleşiyorlardı. Hipparchia, Crateler'e sadece okulunun kuralının dayattığı alışkanlık ve âdetlerdeki her şeyi izleme koşuluyla kabul edildi. Bu filozoflar erdeme büyük önem veriyorlar, ahlakın dışında her bilimi reddediyorlar, ama yasaların üzerine koydukları bilgeleri tarafından yapılmış tercihlere en yüksek otoriteyi veriyorlardı; aşırı hazlara gelince, ılımlılık ve başka kişilerin özgürlüğünün ötesinde sınır belirlemiyorlardı.

Heraclkleitus ile Protagoras, şarabın hasta kişiye acı, sağlıklı kişiye iyi geldiğini. Küreğin suda eğri, suyun dışında düz göründüğünü ve çeşitli nesnelerde başka karşıt görüntüleri gözlemleyerek, bundan tüm nesnelerin içlerinde bu görünüşlerin nedenlerini taşıdıklarını, şarabın hastanın tat alışıyla orantılı bir acılığının, küreğin kırıklığının suda onu gören kişiyle orantılı bir kıvrımının, geri kalan şeyler için de bu şekilde olduğunu söylediler. Buna göre, herşey herşeyin içindedir, dolayısıyla da hiçbir şey hiçbir şeyde değildir, öyleyse herşey hiçtir.

Bu görüş biçimi, insan aklının sayfalarını karıştırdığı yazılarda ya düz, ya acı, ya tatlı ya da kıvrık, hiçbir görünüşte olmadığını elde ettiğimiz deneyimi tekrar hatırlatıyor. En saf, en kusursuz olsa da en açık metinde, kaç tane yanlışlık ve yalan ortaya çıkmaz? Hangi mezhep sapkınlığı doğmak ve hayatta kalmak için orada yeterince dayanak ve kanıt bulmamıştır? Bunun için, böyle yanılgıların yazarları, sözcüklerin yorumlanmasına dayanan bu kanıtlamadan vazgeçmeyi asla istemez. Önemli bir şahsiyet, içine daldığı felsefe taşı araştırmasını bir üstünlük otoritesi kanıtıyla ispatlamayı isteyerek bana geçenlerde İncil'den beş ya da altı bölümü tanık gösterdi; vicdanını rahatlatmak için özellikle bunlara yaslandığını söylüyordu – çünkü, kendisi bir kilise adamıydı. Gerçekten de, buluşu sadece eğlendirici

değildi, aynı zamanda, bu güzel bilimin savunmasına çok iyi uydurulmuştu!

Kahinlik masalları inandırıcılıklarını buradan alır. Eğer sözlerinden tüm gizlerini ve en saklı köşelerini özenle didiklemeye ve araştırmaya tenezzül eden Sybilleler'deki gibi her istenecek şeyin söyletilemediği bir otorite sahibi varsa, tahminci değildir bu; o kadar çok yorumlama yapar ki, zeki bir kafanın onda doğrudan ya da biraz çarpıtarak herhangi bir konu üzerinde bulamayacağı bir şey yoktur.

Bunun için bu eski ve bulanık uslup sıkça kullanılır. Yazarların dikkatini üzerlerine çekmeyi ve gelecek kuşakların ilgisini toplamayı başarırlar. Sonuçta, bunun biraz karanlık ve çelişkili bir biçimde ifade edilmesinin aptallıkla ya da maharetle olması çok az önemlidir; çok sayıda kafa bunu ayrıştırarak ve çalkalayarak onun söylemeyi düşündüğüne uygun ya da uygun olmayan, ama hepsine onur bahşeden anlamlar çıkaracaktır. Yazar, bunun öğrencilerinin olanaklarıyla zenginleşen Lendit rahipleri gibi kendini zenginleştirdiği görecektir.

Değersiz birçok şeyi değerlendiren, hoşumuza gittiği kadar aynı şey bin değişik yorumlama ve çeşitli düşüncelerin konusu haline getirerek birçok yapıtı başarılı kılan budur. Homeros'un kendisine söyletilmek istenen her şeyi söylemek istemesine olanak var mı? Dinbilimcilere, yasa koyuculara, büyük kaptanlara, filozoflara ve ona dayanan, ona başvuran her tür başka kişiye pek çok sayıda ve çeşitli açıklamayı kendinden vermiş olması mümkün müdür? Aynı şekilde işlevler, görevler ve çalışmalar için genel öğretmen tüm girişimler için genel danışman olması mümkün müdür? Kehanetlere ve tahminlere gereksinimi olan herkes gereksinme duyduğu araçları ve kararı için gerekli olanları onda buldu. Dostlarımdan bilgin bir şahsiyet dinimizin lehine bir hayli hayranlık uyandırıcı buluşu onda ortaya çıkardı; onun Homeros'un amacının ne olduğu fikrinden kurtulamadığını görmek hayret vericidir (Bu yazar çağımızda yaşasaydı gerçekten ona çok yakın olurdu). Onun orada dinimizin lehine bulduğunu, eski zamanlarda başka birçok kişi kendi dinleri lehine yorumlamışlardı!

Bakın, Platon nasıl hırpalanıp sarsılıyor! Herkes kendi davasına düşmekten bir onur payı çıkarıp, onu işine gelen yana çekiyor. O birlikte gezdirilip, dünyanın kendine getirdiği tüm yeni düşüncelerin içine sokuşturuluyor. Olayların girdiği duruma göre, o kendisiyle çelişkiye düşürülüyor. Onun yargısıyla kendi çağında yasal olan töreler, bizim çağımızda yasadışı oldukları için mahkûm ettiriliyor. Tüm bunlar yorumcunun gücü oranında canlı ve güçlü oluyorlar.

Aynı şekilde, Herakleitos'un görüşüne göre, her şey kendinde bulunmalıydı, Demokritos ise tamamen aksi bir sonuç çıkarıyordu; ona göre, nesneler hiç de içinde bulduğumuz şeylere sahip değillerdi ve birine göre tatlı olan bal, bir diğerine göre acıydı. O, balın ne tatlı, ne de acı olduğunu öne sürüyordu. Pyrroncular, balın tatlı ya da acı olup olmadığını ya da ne tatlı, ne de acı olduğunu bilmediklerini söyleyeceklerdi; çünkü onlarda kuşku her zaman üst düzeydeydi.

Kyreneliler hiçbir şeyin dışarıdan algılanamayacağını, acı ve hazda olduğu gibi, bizi yalnız içeriden etkileyen şeylerin algılanabileceğini iddia ediyorlardı. Onlar ne duyu farklılıklarını, ne renkleri biliyorlardı, sadece bunların meydana getirdiği bazı izlenimleri tanıyorlardı ve insanın yargısını oturtmak için başka bir temele sahip olmadığını söylüyorlardı. Protagoras, herkes için doğrunun kendisine doğru gibi görünen olduğunu düşünüyordu. Epikurosçular, haz gibi bilgi için de, tüm yargıyı duyular üzerine dayandırır. Platon için, gerçeğin düşünülmesi ve bizzat gerçek, inançlardan ve duygulardan soyutlanmıştı, sadece akıldan ve düşünceden ortaya çıkıyordu.

Bu sözler beni cahilliğimizin temeli ve önemli kanıtını teşkil eden duyuları düşünmeye yöneltti. Tüm bilinen, hiç kuşkusuz onu bilenin yetisi üzerinden bilinir; çünkü hüküm yargılayanın zihinsel

işleminden ileri gelir. Onun bu işlemi dışsal bir zorlama altında değil de kendi iradesine göre yapması normaldir. Oysa bize duyularla gelen tüm bilgiler, bizim öğretmenlerimizdir;

via qua munita fidei

Proxima fert humanum in pectus templáque mentis.

"Kanı insanın kalbine

ve aklının kutsal tapınağına girmek için doğrudan kendine yol açar." (Lucretius, V, 103)

Bilim bunlarla başlar, bunlarla sonuçlanır. Eninde sonunda, seslerin, kokuların, ışığın, tadın, ölçünün, yumuşaklığın, sertliğin, katılığın, rengin, yansımaların, genişliğin, derinliğin olduğunu bilmeseydik fazladan bir taşın ötesinde hiçbir şey bilemeyecektik. İşte tüm bilim kurumunun düzlemi ve ilkeleri. Bunlara yaygın güven duyulduğu takdirde, bilgi algılanandan başka bir şey değildir. Duyguların aksini söyletmeye çalışacak kişiler boğazını sıksalar bile, çok fazla geri adım attıramazlar. Duyular insan bilgisinin başlangıcı ve sonudur;

Invenies primis ab sensibus esse createm

Notitiam veri, neque sensus posse refelli.

Quid majore fide porro quam sensus haberi

Debet?

"Duyuların doğruluk kavramımızın birinci dayanağı olduklarını

ve duyuların tanıklığının çürütülemez olduğunu kabul edeceksiniz;

duyularımızdan daha çok neye güvenebilirsiniz?" (

Lucretius., IV, 479, 483)

Onların rolleri olabildiğince azaltılmaya çalışılsa bile, bunu kesinlikle teslim etmek gerekecektir; tüm bildiklerimiz onlarla ve onların aracılığıyla yol alır. Cicero, Chrysippus'un duyuların gücünü ve değerlerini azaltmayı denemiş olarak, kendine aksi yönde pek güçlü itirazlarda ve muhalefette bulunulduğunu, bunlara yanıt vermeyi başaramadığını söyler. Aksi savı destekleyen Carneades, onunla mücadele etmek için Chrysippus'un kendi kanıtlarını kullanmakla övünüp, bu olguyu yüzüne haykırdı: "Ey bedbaht, gücün bitirdi seni!" Bize göre ateşin ısıtmadığını, ışığın aydınlatmadığını, demirin ağırlığa sahip olmadığını, sert olmadığını savunmaktan daha saçma hiçbir şey yoktur; bunlar bize duyularımızın sağladığı bilgilerdir (notice). Gerçekliğin kıyaslanamadığı inanç ya da bilim yoktur.

Duyular konusunda yapacağım ilk belirleme, insanın doğanın hizmetine verdiği tüm duyguları kullandığı konusundaki kuşkudur. Kimi hayvanların tüm yaşamlarını ngörmeden, kimilerininse duymadan yaşadıklarını görüyorum. Bizim bir, iki ya da üç, hatta birçok duyudan yoksun olup olmadığımızı kim bilir? Eğer bunların birinden yoksunsak; bu duyular, ayrıcalığını algılayabildiklerimizin en uç sınırıdır ve onların ötesinde hiçbir şey bunları keşfetmemize hizmet etmez. Dahası da var; hiçbir duyu bir başka duyuyu ortaya çıkaramaz;

An poterunt oculos aures reprehendere, an aures

Tactus, an hunc porro tactum sapor arguet oris,

Au confutabunt hares, oculive revincent?

"Duyma, görme veya dokunma duyusunu düzeltebilir mi?

Ya da tad alma, dokunmayı yanıltabilir mi?

Koku alma ve görme öteki duyuların yaptıkları hataları söyleyebilir mi?" (Lucretius., IV, 487)

Onlar öğrenme yetilerimizin uç sınırını oluşturur;

Seorsum cuíque potestas

Divisa est, sua vis cuíque est.

"Onların her biri

özel yetki ve işleve sahiptir." (Lucretius., IV, 490)

Doğuştan kör bir insana görmemenin ne olduğunu anlatmak, görmeyi ona arzulatmak ve özletmek mümkün değildir. Bunun için, sahip olduğumuz duyulardan ruhumuzun memnun ve tatmin olmasından hiçbir güvence çıkarmamalıyız; eğer mesele hastalığın ve eksikliğinin farkına varmaksa, bir köre, düşünceyle, kanıtla ya da kıyaslamayla ışıktan, renkten, görüşten herhangi bir fikir vermeyi başarmak mümkün değildir. Ona görüşün anlamını vermenin hiçbir yolu yoktur. Görme arzusu ortaya koyan doğuştan körler, istediklerinden hiçbir şey anlamazlar; söylenecek, arzulanacak bir şeyleri olduğunu bizden öğrenmişlerdir; bunu adlandırmayı, dolayısıyla da etkilerini ve sonuçlarını bilirler. Ama yine de bunun ne olduğunu uzaktan yakından bilmezler.

Kör doğmuş ya da görmenin ne olduğunu bilmeyeceği bir yaşta kör olmuş, iyi aileden soylu bir kişiye rastladım. Neden yoksun olduğunu çok az anlıyordu; bizim gibi görmeyi içeren sözcükleri kendine özgü, çok özel bir biçimde kullanıyordu. Vaftiz babası olduğu bir çocuk ona takdim edilip, çocuğu kollarına aldığında bağırdı: "Tanrım, ne güzel çocuk, onu görmek ne hoş! Ne güleç bir yüzü var!" İçimizden birinin konuşacağı gibi konuşuyordu; "Şu oda ne güzel görünüyor", "hava açık", "güneş güzel parlıyor". Ama dahası da var; avcılık, raketli top oyunu, hedefe atış yapma gibi uğraşlarımızı, konuşurken duyduğu için bunları seviyor, kendini hararetle bunlara veriyor ve bizimle aynı işlerde yer alacağını sanıyordu. O, bu konularda çok ileriye gider ve zevk alır; ama yine de bunları sadece kulaktan algılar. Yakalayabileceği uygun bir düz alanda olduğu zaman ona "işte tavşan" diye bağırılır, sonra da tavşanın tutulduğu söylenir; konuşulanı işitince diğerleri kadar avından gurur duymaktadır. Topu sol eline alıp, raketiyle ileriye gönderir. Tüfeğe gelince gelişigüzel ateş edip, insanların "fazla yukarı" ya da "yana attın" demeleriyle yetinir.

İnsan davranışının bir duyudan yoksun olduğu için bu tür bir aptallığı yapabileceği, bu işte olayların görünüşünün büyük bölümünün bizde gizli kalabildiği hiç bilinir mi? Doğanın birçok yapıtında rastladığımız karanlığın bundan ileri geldiği, hayvanların yetisinde bulunduğu ve bizi geride bıraktığı birçok olgunun yoksun olduğumuz bir duyunun sonucu olduğu bilinir mi? Acaba onların arasında bazılarının bizimkinden daha dolu ve eksiksiz bir yaşama sahip oluşları bu yüzden midir? Bir elmayı neredeyse tüm duyularımız yoluyla algılarız; onun kırmızı, pürüzsüz, tatlı, kokulu, cilalı olduğunu buluruz. Ama bunun ötesinde, onun kurumak ya da sıkılmak gibi başka nitelikleri de olabilir; bunlara uygun düşen duyulara sahip değiliz. Birçok olguda, demirin mıknatıs tarafından çekilmesindeki gibi "gizemli" dediğimiz özellikler buluyoruz. Doğada bunları tanımaya ve algılamaya yeteneğinde olan duyarlı nitelikler var; bu gibi yeteneklerin bizde eksik olması bunların

özünü anlamamıza engel olmaz mı? Belki de horoza sabah ve gece yarısı vaktinde ötmeyi öğreten ve bunun için uyaran ya da tavuklara henüz deneyimlemeden daha büyük boydaki bir kazdan ya da tavus kuşundan değil de alıcı kuştan korkmayı öğreten, piliçlere köpekten korkacakları yerde onlara kedilerin düşmanlık güttüğünü önceden bildiren şey belirli bir özel duyudur. Belirli bir özel duyu da her zaman eşekarılarına, karıncalara ve farelere en iyi peyniri ve en iyi armudu tatmadan seçmeyi öğretiyor. Aynı duyu geyiğe, file, yılana şifa bulmasını sağlayan otun bilgisini verir. Yaygın bir gücü olmayan, bu olguyla sayısız bilgi sağlamayan duyu yoktur. Tınıların, ahengin ve sesin bilgisine sahip olmasaydık, bu bilimimizin tüm geri kalanında hayal edilemez bir karmaşa yaratırdı. Çünkü her duyunun özgün etkisine bağlı olanın ötesinde, bir duyuyu diğeriyle kıyıslayarak başka şeyler için birçok sonuç çıkarmıyor muyuz? Zeki bir insan insanın doğuşunu görmeden başlangıçta kafasında canlandırıp, böyle bir yoksunluğun hangi karmaşaya, ruhumuzda hangi karanlıklara ve körlenmeye yol açacağını hatırına getirir! Bundan gerçeğin tanınması için benzer bir duyunun ya da ikisiyle üçünün yoksunluğunun ne kadar önemli olduğunu anlayacaktır. Bir gerçeği beş duyumuzun bir araya gelmesi ve karşılaşmasıyla kavrarız; ama belki de sekiz ya da on duyunun uzlaşması, gerçeği doğru biçimde görmek için işbirliği yapması gerekecekti.

İnsan bilimiyle savaşan felsefe okulları, büyük oranda duyularımızın güvenilmezliğine ve zayıflığına dayanarak savaş verirler. Gerçekten de, bize tüm bilgiler bunlar aracılığıyla geldiğine göre, bize sağladıkları oranda yanılıp, dışardan getirdiklerinde bozulur ya da değişime uğrarlarsa, onların sayesinde ruhumuzdan geçen ışık kararırsa kaybederiz. Bu son derece büyük güçlükten şu düşünceler doğmuştur; "her nesne onda bulduğumuz şeye kendiliğinden sahiptir", "onda bulmayı düşündüğümüzden hiçbir şeye kendiliğinden sahip değildir", Epikurosçulara göre, "güneş bize göründüğünden daha büyük değildir" gibi:

Quicquid id est, nihilo fertur majore figura

Quam nostris oculis quam cernimus, esse videtur.

"Ne olursa olsun, bizim

gözle gördüğümüz kadar bir büyüklükte."

(Lucretius, *De natura rerum*, V, 577-578)

"Görüntüler yakında olan kişiye bir cismi daha büyük, uzakta olan kişiye daha küçük gösterir", her ikisi de doğrudur.

Nec tamen hic oculis falli concedimus hilum

Proinde anımı vitium hoc aculis adfingere noli;

"Gözlerin aldandığını kabul etmiyoruz; o halde

aklın hatalarını onlara yüklemiyoruz." (Lucretius, IV, 380-387)

Sonunda, duyular bizi yanıltmasın; onlarda bulduğumuz farklılıkları ve çelişkileri açıklamak için başka yerde nedenler aramaksızın boyun eğilir. Hatta duyuları suçlamaktansa herhangi bir yalan ve hayali neden (bunda buraya kadar varırlar!) icat edilir. Timagoras gözüne bastırarak ya da verevlemesine bakarak mum ışığını hiçbir zaman çift görememiş olduğunu, bu görüntünün uzvun kendinden değil de, aklımızın bir kusurundan ileri geldiğini bile öne sürüyordu. Epikurosçulara göre; saçmalıklarının en kötüsü duyuların gücünü ve etkisini inkâr etmektir;

Proinde quod inquoque ist his visum tempore, verum est.

Et, si non potuit ratio dissolvere causam,

Cur ea quæ fuerint juxtim quadreta, procul sint

Visa rotunda, tamen præstat rationis egentem

Reddere mendosè causas utriúsque figuræ,

Quam manibus manifesta suis emittere quoquam,

Et violare fidem primam, et convellere tota

Fundamenta quibus nixatur vita salúsque.

Non modo enim ratio ruat omnis, vita quoque ipsa

Concidat eştemplo, nisi credere sensibus ausis,

Præcipitésque locos vitare, et cætera quæ sint

In genere huc fugienda.

Sonuç olarak, duyuların algılamaları her zaman gerçektir.

Eğer akıl, yakından kare şeklinde görünen bir nesnenin uzaktan

bakıldığı zaman niçin yuvarlak göründüğünü açıklayamıyorsa,

aklımızın güçsüzlüğü içinde her iki olayı da yanlış açıklamak,

gerçeklerin ellerimizden kaçmasına izin vermek daha iyidir.

Aksi halde birinci inanışı çiğner, hayatımızın ve kurtuluşumuzun

dayandığı temelleri sarsarız. Eğer duyularımıza güvenmezsek,

kaçınılması gereken tehlikelerden ve uçurumlardan sakınmazsak

yalnızca aklımız tümüyle çökmekle kalmaz, hayatımız da yok olur.

Bu umutsuz ve çok az felsefi nitelikteki tavsiye, insani bilginin ancak mantıksız, çılgın ve akıldışı gerekçelerle varlığını sürdürebileceğini ifade ediyor. Ama çok daha geçerli olanı, insani bilginin değerini sergilemek için başka her türlü çarede olduğu gibi, indirgenmez aptallığını itiraf etmektense –gerçeğin çok az elverişlisi- pek düşsel olsa da bunu kullanır! O, duyuların bilgisinin mutlak hâkimi olmasını engelleyebilir ancak; ama bunlar her koşulda güvensiz ve aldatıcıdır. Bu noktada sonuna kadar şiddetle mücadele edilmelidir; eğer meşru gücümüz yetersiz ise inatçı bir direniş, gözü kara bir mücadele verilmelidir.

Epikurosçuların söyledikleri doğruysa, duyuların bize sağladıkları görüntüler sahteyse bilgi bizim için mümkün değildir; Stoacılar'ın dedikleri de doğruysa, duyular tarafından sağlanmış görüntüler öyle sahtedir ki, bunlar bize hiçbir bilgi sağlayamaz. O zaman, bu iki büyük dogmacı okulu izleyerek bizim hiçbir bilginin mümkün olmadığı sonucuna ulaşmamız gerekir.

Duyuların eyleminden ileri gelen yanlışlara ve belirsizliklere gelince, yanlışlar ve aldatmacalar o

kadar yaygın ki, herkes canının istediği kadar örnek bulabilir. Küçük bir vadide yankılanınca borunun sesi bize önden geliyormuş izlenimi verir; aslında bir fersah arkadadır:

Extantesque procul medio de gurgite montes

Iidem apparent longè diversi licet

Et figere ad puppim colles campique videntur

Quos agimus propter navim

Ubi in medio nobis equus acer obhesit

Flumine, equi corpus transversum ferre videtur

Vis, et in adversum flumen cotrudere raptim.

"Denizin üzerinde yükselen uzaktaki dağlar

bize tek bir kitle gibi görünür;

aslında onlar arasında araklıklar vardır.

Gemiyle kıyı boyu ilerlerken tepelerin

ve düzlüklerin kaçtıklarını sanırız.

Yavuz atımız bir nehrin ortasında durunca,

onun bir güç tarafından akıntının aksi yönüne sürüklendiğini sanırız." (Lucretius, IV, 390, 398, 421)

İşaret parmağıyla arkebüze kurşun sürerken kurşun orta parmağa da değdiğinden iki kurşun olmadığına sadece bir tek kurşun olduğuna inanmak için büyük çaba harcamak gerekir. Kuşkusuz, pek sıkça duyuların düşüncelerimizi yönettiği ve onu bildiği, yine yanlış yargıladığı etkileri kabul etmeye zorladığı açıkça görülüyor. Etkilerinin daha ani olduğu, daha canlı ve daha önemli, çok sıkça bedende yarattığı acının etkisiyle şu güzel Stoacı çözümlemeleri altüst eden dokunma duyusunu bir kenara bırakıyorum. Karın ağrısının bilgeyi erdemiyle içine daldığı en yüce iyilik ve mutluluktan kaldırmaya hiçbir şekilde gücü bulunmayan, önemsiz bir şey olduğu fikrini kafasına yerleştirmiş kişiyi "Ay! Karnım!" diye bağırmaya zorlar. Trampetlerimizin ve borularımızın sesinin heyecanlandırmadığı tepkisiz, müziğin tatlılığının uyandırıp okşamadığı katı bir kalp, kiliselerimizin geniş loşluğu, ayinlerimizdeki süslemelerin çeşitliliği ve düzeni karşısında duygulandığını ve orglarımızın imanlı sesini, ilahilerimizin saygılı ahengiyle, dinsel vurgulamalarını dinlemeye duyarsız kalp yoktur. Oralara küçümsemeyle giren kişiler bile yüreklerinde belirli bir ürperme hissederler; inançlarında belirli bir hareket duyarlar.

Bana gelince, kendimde Horace ile Catulle'ün dizelerini güzel ve genç bir ağızın güzel bir sesle okumasını coşmadan dinleyecek kadar güç bulamam.

Zenon, sesin güzelliğin çiçeği olduğunu söylemekte haklıydı. Biz Fransızlar'ın hepimizin tanıdığı bir kişinin yazdığı dizelerin kâğıt üzerinde farklı, okunurken farklı olacağını söylerler. Bundan dolayı Philoxenus, kendi yazdığı bir tiyatro oyununu birinin katlettiğini işitince, eserini seslendiren kişiye ait bir levhayı ayaklarıyla çiğneyerek kırıp "sen bana ait olan şeyi bozarsan, ben de sana ait olanı işte böyle kırarım" dediği zaman hata etmemişti.

Kendini öldürmeye kesin olarak karar vermiş olanlar, kendilerine indirdikleri ölümcül darbeyi görmemek için yüzlerini neden çevirirler? Eğer görmenin acı üzerinde hiçbir etkisi yoksa, kendi sağlıkları için sünnet veya ateşle dağlanmayı arzulayan kişiler, aletlerin ve ameliyatın görüntüsüne neden dayanamazlar? Bunlar duyuların akıl üzerindeki üstünlüğünü doğrulayan örnekler değil midir? Bu saç örgülerinin bir hizmetçiden ya da uşaktan alınmış olduğunu biliriz. Şu kırmızı İspanya'dan şu beyazlık ve parlaklık okyanustan geldi. Tüm akla karşın, biz yine de bunları sevimli ve hoş buluyoruz. Çünkü bunda ona ait bir şey yoktur.

Auferimur cultu; gemmis auroque teguntur

Crimina: Pars minima est ipsa puella sui.

Sæpe ubi sit quod ames inter tam mutla requiras:

Decipit hac oculos Ægide, dives amor.

Süslerle baştan çıkıyoruz. Altın ve değerli taşlar kusurları gizliyor.

Genç kızın güzelliğinin çok az kısmı kendisinin.

Bu kadar süsün altında çoğu kez zorlukla bulursun sevdiğini;

süs kalkanı altında zengin güzellik, sevenin gözlerini aldatıyor. (Ovidius, *Remedia amoris*, I, 343)

Şairler, kendi görünüşüne (imgesine) çılgınca aşık olan Narsis'in portresini çizerken duyuların gücüne çok büyük önem veriyorlar.

Cuntáque miratur, quibus est mirabilis ipse;

Se cupit imprudens; et qui probat, ipse probatur;

Dumque petit, petitur; paritérque accendit et ardet;

"O, kendisinin şaşırtan tüm çekiciliklere hayranlık duyuyor;

haberi olmadan arzulayan kendisidir; o, övüyor ve övülüyor; o,

aç gözle bakıyor ve aç gözle bakılıyor; o, yaktığı ateşten

yanıyor."(Ovidius, Metamorfozlar, III, 424)

Ya, fildişinden heykelini görünce aklı başından giden, ona âşık olan ve canlıymış gibi onun gönlünü çalmaya çalışan Pygmalion'a ne demeli?!

Oscula dat reddíque putat, sequiturque tenetque,

Et credit tactis digitos insidere membris;

Et metuit pressos veniat ne livor in artus.

"O kızı öpücüklere boğar ve kızın buna karşılık verdiğini hayal eder;

kızı yakalar, kollarında sıkar parmaklarının altında etinin ezildiğini duyumsar ve sıkıştırarak orada mor bir iz bırakmaktan korkar." (Ovidius, *Metamorfozlar*, X, 236)

Bir filozof, geniş örgülü demir telden yapılmış bir kafesin içine konulup Paris'teki Notre Dame'ın

kulelerinin tepesine asılsın; aklına göre, oradan düşmesi imkansızdır; yine de (eğer dam aktarma mesleğine aşina değilse) bu kadar yüksekten bakmanın korkutup ürpertmesini engelleyemeyecektir. Taştan oldukları halde kafes oymalı çan kulelerinin dar geçitleri üzerinden geçerken güvenliğimizden oldukça kaygı duyarız. Bunu düşünmeye bile dayanamayan kişiler var! Şu iki kule arasına üzerinde dolaşabilmemize yetecek genişliği olan bir kalas atılsın – onun üstünde yerde dolaştığımız gibi yürüme cesaretini bize verecek hiçbir bilgelik yoktur. Bu deneyi sıkça bizim dağlarda yaptım; her ne kadar bu tür şeylerden korkmayan kişilerden olsam da, bu sonsuz yükseklikler in görüntüsüne dehşete kapılmadan ve kalçalarımla bacaklarımda titreme hissetmeden dayanamıyordum. Yine de, en azından boyum kadar kenardan uzakta duruyor, kendimi bile bile tehlikeye atmanın dışında düşme tehlikesi taşımıyordum. Aynı zamanda da, yükseklik ne olursa olsun, bir yokuşun üzerinde bir ağaç ya da bir kaya kabartısı kendini gösteriyorsa, görüş buna takılıp ve bölünebildiğinden, bunun orada bir düşme durumunda ulaşabileceğimiz bir yardım aracıymış gibi olduğunu fark ettim! Ama sarp ve çıkıntısız uçurumlara başımız dönmeden bakamayız bile: *"ut despici sine vertigine simul oculorum animique non possit*" ["Öyle ki, insanın gözleri kararmadan ve başı dönmeden bakması olanaksız! (Titus Livius, XLIV)]. Görüşümüze bağlı açık seçik bir aldanmadır bu. Zaten bu yüzden şu büyük filozof (Demokritos) ruhunu kendine sağladığı rahatlamadan azat etmek ve daha özgürce felsefe yapmak için gözlerini oydu.

Ama bu hesaba göre, onun, Theophrastus'un şiddetli etkileri almamıza ve bizi huzursuz edip değiştir meye özgü olduklarını düşündüğü kulaklarını da kesmesi gerekirdi; sona erdirmek için, tüm diğer duyularından da, yani varlığından ve yaşamından kendini yoksun etmesi gerekirdi. Çünkü tüm duyular akıl gücümüzü ve ruhumuzu yöneten bu yeteneğe sahiptir. "*Fit etiam sæpe specie quadam, sæpe vocum gravitate et cantibus, ut pellantur animi vehementius; sæpe etiam cura et timore*."[Böyle bir görüntüyle, böyle bir sesle, şarkılarla sıkça aklımızın derin bir şekilde bulanması mümkündür; bu akıl bulanması kaygı ve korkudan da olabilir. (Cicero, *De divinatione*, I, XXXVII)]. Doktorlar, belirli seslerin ve bazı çalgıların bazı insanları deliliğe kadar sürüklediğini söyler. Masalarının altında bir kemiğin kemirilmesini duymaya dayanamayan insanlar gördüm; demire sürterken törpülerin çıkardığı keskin ve tırmalayıcı sesten rahatsız olmayan kimse yoktur. Aynı şekilde, yanında lokma çiğnenmesinden ya da hırıltılı bir gırtlakla veya tıkalı bir burunla konuşulmasından çoğu kişi öfke ya da hınç duyacak kadar rahatsız olur. Gracchus'ün arkadaşı ünlü flüt ustası Roma'da nutuk söylerken onun sesini yumuşatıyor, sert hale getiriyor ve ayarlıyordu. Eğer sesinin ritmi ve kalitesi dinleyicilerin yargısını değiştirmeye yaramıyorduysa neye yarıyordu?

Duyular anlayış yetimize taşıdıkları bu aldatmacaya, sırası gelince kendileri de uğrar. Ruhumuz bazen onlardan öcünü alır; ikisini de yarışırcasına yalan söyleyip aldatır. Öfke patlaması altında görüp işittiğimizi, gerçekte olduğu gibi görmeyiz;

Et solem geminum, et duplices se ostendere Thebas.

iki güneş ve iki Thebai görülüyor. (Virgilius, Aeneas, IV, 470)

Sevdiğimiz kadın, bize olduğundan daha güzel görünür*;*

Multimodis igitur pravas turpésque videmus

Esse in delitiis, summas turpésque videmus.

"Aynı zamanda sıkça çirkin ve eciş bücüş kadınlara tapıldığını, onların büyük onurlara sahip olduklarını görüyoruz." (Lucretius, IV, 1152)

Hoşlanmadığımız kişi bir kadınsa daha çirkin gelir. Kaygılı ve canı sıkılan bir kişi için, günün aydınlığı kasvetli ve karanlık görünür. Duyularımız sadece değişiklik göstermez, çoğu kez ruhumuzun tutkularıyla tamamen şaşkına döner. Aklımız başka bir şeyle meşgul olduğu zaman, kaç şeyi görüp, gözümüzden kaçırıyoruz?

In rebus quoque apertis noscere possis,

Si non advertas animum, proinde esse, quasi omni

Tempore semotæ fuerrint, longéque remotæ.

"İyice görülebilen nesneler söz konusu olduğu zamanda bile,

kabul edersiniz ki, eğer onlara aklınızı hiç vermezseniz,

her zaman yokmuş ya da çok uzaktaymış gibidirler."

(Lucretius, IV, 809)

Ruhun duyuların güçlerini kendine çektiği ve saptırdığı söylenebilir. O kadar ki, insan dışında olduğu gibi içinde de acizlik ve yalanla doludur. Hayatımızı bir düşle karşılaştıran kişiler, belki de düşünmedikleri kadar haklı çıktılar. Düş gördüğümüz zaman ruhumuz, görüyor, hareket ediyor, uyanık olduğumuz zamanda ne az ne de çok olarak bütün yetilerini çalıştırıyor; ama bununla birlikte daha yavaş ve karanlık bir biçimde. Fark zifiri karanlıkla çiğ aydınlık arasındaki kadar değilse de, loş bir gecedeki gibidir; orada uyur, burada uyuklar. Aşağı yukarı, ama bunlar her zaman muğlak, derin ve sürekli karanlıklardır.

Uyurken uyanığız, uyanıkken uyuruz. Uyku sırasında çok duru görmem; ama uyanık halimi de hiçbir zaman yeterince saf ve bulutsuz bulmam. Hatta derin uyku bazen düşleri uyutur; ama uyanık halimiz gerektiği gibi düş kurmaları dağıtacak noktada hiçbir zaman uyanmış değildir. Bunlar uyanık halin düşleri olup, düşlerin kendilerinden çok daha beterdir.

Mademki aklımız ve ruhumuz uyurken kendilerine gelen görüntüleri ve düşünceleri kabul edip, rüyalarımızda cereyan eden eylemleri gününkiler gibi onaylıyor, o zaman düşüncemizin ve eylemlerimizin bir başka düş kurma biçimi, uyanıklığımızın bir tür uyku olup olmadığını neden kendimize sormayalım?

Duyular bizim ilk yargıçlarımız ise de danışılması gerekenler sadece onlar değildir; çünkü, bu noktada, hayvanların da bizim kadar ya da bizden daha fazla hakkı vardır. Bazılarının insandan daha keskin işitme, bazılarının ise görme, koku alma, dokunma ya da tat alma duyularına sahip oldukları doğrudur. Demokritos, tanrıların ve hayvanların insandan çok daha kusursuz duyulara sahip olduklarını söylüyordu. Gerçekten de, onların duyularının etkisiyle bizimkiler arasındaki fark son derece büyüktür. Tükürüğümüz yaralarımızı temizler ve kurutur, ama yılanları öldürür;

Tantáque in his rebus distantia differitásque est,

Ut quod alis cibus est, aliis fuat acre venenum,

Sæpe etenim serpens, hominis contacta saliva,

Disperit, ac sese mandendo conficit ipsa.

Bu noktada o kadar değişiklik ve fark var ki,

birisi için besin olan öteki için zehirdir.

Sözgelimi, yılan insan tükürüğüne değince

kendini zehirler ve ölür. (Lucretius, IV, 330)

Şu halde, tükürüğe hangi niteliği yükleyeceğiz? Bize göründüğü gibi olanı mı, yoksa yılana göründüğü gibisini mi? Araştırdığımız bu iki algılamadan hangisi onun özüne uygun düşüyor? Plinius'a göre, kime inanacağız? Balığın insan hakkındaki algısına mı, insanın balık hakkındaki algısına mı? Belirli nitelikte bir hava insanı zehirler, sığıra ise hiçbir zarar vermez. Sığırı zehirleyense, insana zarar vermez. İkisinden hangisi gerçekte ve doğal biçimde marazidir? Sarılık hastalığına tutulmuş kişiler her şeyi sarımsı ve bizim gördüğümüzden solgun görür;

Lurida præterea fiunt quæqunque tuentur Arquoti.

"Sarılık olmuş kişinin baktığı tüm nesneler sarı hal alır."

(Lucretius, IV, 330)

Doktorların *Hyposphragma* dediği, gözün zarına kan yayılması hastalığı olan kişiler her şeyi kızıl ve kanlı görür. Görme durumumuzu değiştiren bu özelliğin, hayvanlarda egemen bir durum olup olmadığını ve doğal olup olmadığını biliyor muyuz? Gerçekten sarılık hastalarımız gibi kimilerinin sarı gözleri, kimilerinin kırmızı ve kanlı gözleri olduğunu görüyoruz; cisimlerin renginin onlarda bize olduğundan başka biçimde görünmesi mümkündür. Hangi bakış açısı doğru olacak? Çünkü eşyanın özünün kavranmasının sadece insan ait bir özellik olduğu söylenmedi. Sertlik, beyazlık, derinlik ve kekrelik onların kullanımını yapan hayvanlarca bilinir; doğa bizim gibi onları da bunlarla donattı. Gözümüzü kısarsak, baktığımız cisim bize daha uzun ve daha büyük görünür; çoğu hayvanın bu şekilde çekik gözleri vardır; şu halde, bu cismin gerçek biçimi, sıradan durumda gözlerimizin bize verdiği biçimde olamaz mı? Gözümüze altından bastırırsak, nesneler bize çift gibi görünür;

Bina lucernarum florentia lumina flammis,

Et duplices hominum facies, et corpora bina.

"Lambaların çift alevi var; insanların çift yüzü,

çift bedeni." (Lucretius, IV, 451)

Eğer kulaklarımıza bir şey tıkanmış olursa ya da kulak kanalımız daralmışsa, bize ulaşan ses her zaman algıladığımızdan farklıdır. Tüylü kulakları ya da kulak yerine sadece küçük bir deliği olan hayvanlar, bizim duyduğumuzu duyamaz; onların algıladıkları ses farklıdır. Şenliklerde ya da tiyatroda meşale ışıklarıyla araya konulan belirli bir renkte bir camla o yanda bulunan her şeyin bize nasıl yeşil, sarı ya da mor gibi göründüğünü iyice görüyoruz;

Et vulgo faciunt id lutea russaque vela

Et ferrugina, cum magnis intenta theatris

Per valos molgata trabesque trementia pendent:

Namque ibi consessum caveai subter, et omnem

Scenai speciem, patrum, matrumque, deorumque

Inficiunt, coguntque suo rolitare colore.

"Bu, genellikle geniş tiyatrolarımızda gerilmiş,

rüzgârda onları tutan direkler ve traversler boyunca

dalgalanan şu sarı, kırmızı ve kahverengi perdelerin boy gösterişidir;

çünkü onlar altlarında bir araya gelmiş tüm topluluğu ve tüm sahneyi,

senatörleri, saygın hanımları ve tüm tanrı heykellerini

kendi renklerine boyayıp, her yerde renklerini dalgalandırır."

(Lucretius., IV, 73)

Çeşitli renklerde olan hayvan gözlerinin, onlara nesnelerin görüntülerini aynı türden vermesi pek mümkündür.

Duyuların eylemlerine hüküm verebilmek için, demek ki önce hayvanlar üzerinde, ama daha sonra da aramızda uzlaşmamız gerekirdi. Biz ise hiçbir şekilde uzlaşmış değiliz. Birisi başkalarından değişik bir biçimde bir şeyi işittiği, gördüğü ve tattığı zaman tartışma başlıyor. Duyuların bize sağladığı öteki şeylerin temsillerindeki çeşitliliği de bir o kadar tartışıyoruz. Bir çocuk, otuz yaşındaki bir kişiden, otuz yaşında kişi de altmış yaşlarındaki bir kişiden doğallıkla değişik bir şekilde duyar, görür ve işitir. Kimilerinde duyular daha karanlık ve daha muğlaktır; kimilerindeyse daha duyarlı ve daha keskindir. (Hastalar tatlı şeylere acılık atfeder; bu da nesneleri oldukları gibi algılamadığımızı gösterir.) Nesneleri olduğumuz duruma ve onlardan edindiğimiz etkilenime göre algılıyoruz. Etkilenmemiz o kadar kararsız ve tartışılabilir ki, bize karın beyaz olduğu söylenirse, bize de aynen böyle göründüğü için kuşkusuz kabul ediyoruz; ama özünün de aynen böyle olduğunu eşit derecede yerleştirmeyi bilemiyoruz. Eğer bu temel sarsılmış olursa, o zaman tüm insani bilgi batmaya doğru gider. Duygularımızın karşılıklı olarak birbirlerini engelledikleri olgusuna ne demeli? Bir tabloya bakıldığında kabartmalara sahip gibi görünebilir; dokununca düz olduğu anlaşılır. Misk kokusu hoştur ya da değildir, ama tadı çok kötüdür mü diyoruz? Bedenin bir bölümüne iyi gelen, bir başka bölümünü rahatsız eden otlar ve merhemler vardır. Bal, tadarken hoş, ama görünüş olarak kötüdür. Kuş tüyü şeklinde yapılmış, armacı tabiriyle "sonsuz telek" denilen yüzüklerin genişliğini hiçbir göz seçemez ve bu yanılgıdan kaçınamaz; bu yüzükler parmağın çevresinde döndürülse bile bir yanından genişleyerek, öteki yanından daralarak ilerler gibi görünür. Yine de onlara dokunulduğunda her yanında aynı genişlikte algılanır.

Eski dönemlerde, insanlar haz artırıcı olarak nesneleri büyüten özel aynalardan yararlanıyorlardı. Uzuvlarının daha fazla keyif verici görünmesi için gösterdikleri nesneyi kalınlaştırıp büyüten aynaları kullanan kişiler vardı. Bu iki duyudan hangisi sonuç olarak onlara üstünlük veriyordu; bu uzuvları onlara dilediğince kalın ve büyük gösteren görme mi, yoksa küçük ve acınacak biçimde gösteren dokunma mı?

Tek nitelikleri olduğu halde, nesnelere çeşitli nitelikler veren duyularımız mıdır acaba? Örneğin, yediğimiz ekmeğin sadece ekmek olduğunu görürüz; bununla birlikte, yaptığımız ekmek kullanımı kemikleri, kanı, eti, kılları ve tırnakları üretir;

Ut cibus, in membra atque artus cum diditur omnes,

Disperit, atque aliam naturam sufficit ex se.

"Aynı şekilde, tüm beden tarafından dağıtılmış besin

kendini yok eder ve bir başka cevhere hayat verir." (Lucretius, III, 703)

Ağacın kökünün emdiği nem gövde, yaprak ve meyve haline gelir. Sadece bir tek olan hava, trampet aracılığıyla bin çeşit sese dönüşür. O halde diyorum, nesnelere çeşitli nitelikler veren duyularımız mıdır yoksa bu özellikler nesnelerin kendilerinde var mıdır? Ve eğer kendimizi bunlar hakkında sorgularsak, gerçek özlerinin hangisi olduğunu nasıl öğreniriz? Hastalıklı haller, delilik, uykulu olmak bir eşyayı olduğundan başka türlü gösteriyorsa, bizim sağlıklı ve doğal durumumuzda eşyalara uygun gelen nitelikler vermiyor mu? Sağlıklı halimiz neden onların çehresini değiştirme yetisinde olmasın? Dengeli birey, dengesiz olanın yaptığı gibi, nesnelere neden kendine özgü bir biçim vermesin ve onlara özgün doğasının aynısını iletmesin?

Güç beğenen kişi şarapta yavanlık ve tatsızlık bulur, sağlıklı insan lezzet bulur, susamış insan susuzluğunu giderir.

Ruhsal durumumuz eşyaları kendine uydurunca ve kendine göre değiştirince onların gerçekte ne olduklarını bilmeyiz artık; çünkü hiçbir şey duyularımız tarafından başka kılığa sokulmamış ve dönüştürülmemiş olarak bize ulaşmaz. Pergel, gönye ve cetvel bozulmuşlarsa, onları kullanarak yapılmış tüm binalar kaçınılmaz biçimde noksan ve kusurlu olur. Duyularımızın belirsizliği, bize tüm sağladıklarını belirsiz kılar;

Denique ut in fabrica, si prava est regula prima,

Normaque si fallax rectis regionibus exit,

Et libella aliqua si ex parte claudicat hilum,

Omnia mendosè fieri atque obstipa necessum est,

Prava, cubantia, prona, supina, atque absona tecta,

Jam ruere ut quædam videantur velle, ruántque

Prodita judiciis fallacibus omnia primis.

Hic igitur ratio tibi rerum prava necesse est

Fassaque sit, falsis quæcumque à sensibus orta est.

"Böylece, sonuçta, bir binanın yapılışında,

baştan beri yanlış bir cetvel kullanılırsa,

gönye yanıltıcı olup dikey yönden sapıyorsa,

tesviye aleti bir yana bir yana biraz yatıyorsa,

tüm yapı kaçınılmaz olarak kusurlu ve yamuk, biçimsiz,

şişgöbek, öne veya arkaya eğik, dağılmış ve bazı bölümleri

şimdiden çökmeye hazırdır ve gerçekten de,

ilk hesapların hatasıyla hepsi çöker;

Aynı şekilde, olgular üzerine yapacağın tüm düşünce,

aldatıcı duygulara dayanıyorsa hatalı ve yanlış olacaktır."

(Lucretius, IV, 514)

Ayrıca, bu farklılıkları kim değerlendirecek? Dini içeren tartışmalarda denildiği gibi, bize iki taraftan ne birine, ne de ötekine bağlanmış olan, bağımsız ve ön yargısız bir yargıç gerekir; Hıristiyanlar'da bu mümkün değildir. Burada aynen şu da vardır: Eğer yaşlıysa, nesnel olarak yaşlılık duygusunu yargılayamaz; eğer gençse, sağlıklı veya hastaysa, uyur veya uyanıksa aynı şey geçerlidir. Bizim elimizin altında tüm bunların hiçbiri olmayan, peşin hükmü bulunmayan, bu sorunları kendisiyle ilgisiz gibi yargılayabilecek biri gerekiyordu.

Nesnelerin görünüşlerini yargılamak için, elimizde bir doğrulama aracı bulundurmamız gerekir; bu aracın doğruluğunu saptamak için bir denemeye başvurmalı, denemeyi doğrulamak için de yeni bir araca… böylece kısır döngüye gireriz! Mademki duyuların tanıklığı bu tartışmayı sona erdiremiyor; buna kesinlikle aklın katılması gerekir; ama hiçbir neden, başka bir neden olmaksızın ortaya konamayacaktır ve işte sonsuz bir geri gitme içine atılmış bulunuyoruz! Düşüncemiz yabancı şeylere uymaz; o, duyuların aracılığıyla akıl erdirir. Duyularsa sadece yabancı şeyleri yakalayıp, ancak kendilerine özgü izlenimlerini tutabilir. Dolayısıyla, bir şeyin temsil görünüşü, bu şeyin kendinde değil, sadece duyularımızın üzerindeki izlenimidir; bu şeyin kendisi değişik nesnelerdir. Görünüşlere göre yargılayan kişi, demek ki nesnenin dışındaki başka bir şeyle yargılar. Ve duyular tarafından ruha benzerlikle sağlanmış olan izlenimlerin ruha kendine yabancı nesnelerin niteliklerini belirler demek için, ruh ve zekâ, bunların onlara yabancı olan bu nesnelerle doğrudan hiçbir ilişkileri bulunmadığına göre bu benzerlikten nasıl kesin biçimde emin olacaktı? Sokrates'i tanımayan bir kişi, portresini görerek bunun ona benzediğini söyleyemez. Bununla birlikte, nesnelerin görünüşlerine göre yargılanması istenirse, ister bütününe göre yargılansın – ki bu, deneyimin gösterdiği gibi, farklıkları ve çelişkileri dolayısıyla imkânsızdır - , ister bunlardan bazıları ayrıcalıklı tutulsun, o zaman bir başkası tarafından seçilenle, ikincisinin bir üçüncüyle ve böylece sürdürerek doğrulanmaları gerekecektir; hiçbir zaman bunun sonunu bulamayacağız.

Sonuç olarak, ne varlığımızla ve ne de nesnelerle ilgili olarak değişmez hiçbir şey yoktur. Biz, yargımız ve tüm ölümlü şeyler, tüm bunlar durmadan akar ve yuvarlanır. Şu halde, yargılayan ve yargılanan sürekli değişim ve hareket içinde olduğundan, onların arasında kesin hiçbir şey mümkün değildir.

Varlıkla iletişim kurmak için hiçbir yöntemimiz yok; çünkü insan doğası her zaman doğumla ölüm arasındaki orta yolda olup, kendisinden ancak karanlık ve puslu bir görüntü, cılız ve değişken bir fikir verebilir. Tesadüfen düşüncenize amaç olarak ne olduğunu kavrama isteği saptarsanız, bu az ya da çok suyu avuçlama isteği gibi olacaktır; sıkıldıkça ve bastırıldıkça doğallıkla her yandan akar, tutulmak ve avuçlanmak istendikçe daha çok kaybedilir. Bu şekilde, her nesne bir durumdan diğerine geçmeye yatkın olduğundan, onlarda gerçek bir değişmezlik arayan akıl sürekli kalan hiçbir şey bulamadığından hayal kırıklığına uğradığını görür; aslında tümü kimi varoluşa gelmek üzeredir, kimi henüz var olmuyor, hatta kimi de doğmadan önce ölmeye başlıyor. Platon bedenlerin asla var olmadığı, ama kesin bir doğuma sahip olduklarını söylüyordu; çünkü o, Homeros'un her şeyin sürekli bir dalga, bir hareket, bir değişim olduğunu bize göstermek için Ocean'ı tanrıların babası, Thetis'i annesi yapmış olduğunu düşünüyordu. Bunun nesnelerin hareketini yadsıyıp, yine de gücüne büyük önem atfeden Parmenides'in dışında kendisinden önceki filozofların ortak kanısı olduğunu söyler. Pythagoras, her maddenin akıcı ve değişken olduğunu; Stoacılar, şimdiki zamanın olmadığını,

böyle adlandırdığımız şeyin sadece gelecekle geçmiş arasında bir eklem ve bir birleşme noktası olduğunu; Heracleitos, aynı ırmağa asla iki kez girilemeyeceğini; Epicharmus, eskiden borç para alanın, şimdi borçlu olmadığını ve bu gece sabaha kahvaltıya davet edilen kişinin, geldiğinde artık davet edilmiş olmadığını, çünkü onu davet edenlerin artık aynı kişiler olmadığını; ölümle ilgili cevherin iki kez aynı durumda bulunamadığını, bunun anlık ve değişme kolaylığından ötürü bazen dağılıp, bazen toplandığını, kâh gelip, kâh tekrar yola çıktığını düşünüyorlardı. Aynı şekilde, mademki doğum asla tamamlanmıyor ve asla sona erecekmiş gibi durmuyor, döllenme itibariyle birinden bir başkasına hep değişerek ve başka biçime dönüşerek gidiyor, doğmaya başlayan kişi hiçbir zaman varlığının kusursuzluğuna ulaşmaz. Örneğin, insan dölü bu şekilde anne karnına önce şekilsiz bir meyve olarak gelir, sonra bir çocuk olarak şekillenir ve karından çıktığı zaman bir süt bebeği, bir oğlan çocuğu, sonra bir taze genç, sonra olgun bir erkek, bir yaşlı erkek ve sonunda da çökmüş bir ihtiyar halini alır – öyle ki, izleyen yaş ve nesil her zaman bir öncekini bozmakta ve yok etmektedir.

Mutat enim mundi naturam totius ætas,

Ex alique alius status excipere omnia debet,

Nec manet ulla sui similis res; omnia migrant,

Omnia commutat natura et vertere cogit.

"Gerçekten de zaman evrende her şeyi değiştirir;

her şeyde, bir durum kaçınılmaz biçimde bir başka durumdan

sonra gelir; kendine benzeyen hiçbir şey olmaz:

Her şey yepyeni bir görünüm alır, doğa hepsini değiştirir ve değişmeye zorlar." (Lucretius, V, 806)

Bizlerse, aptalca bir ölümden korkuyoruz; bu arada ölüme çoktan uğradık ve birçok ölüme de maruz kalıyoruz! Çünkü, sadece Herakleitus'un dediği gibi ateşin ölümü havanın doğumu, havanın ölümü suyun doğumu olduğu için değil, çok daha açık bir biçimde bunu kendimizde görebiliriz; ihtiyarlık başa geldiğinde yaşın tazeliği geçer ve gençlik kâmil adamın yaşının tazeliğinde son bulur; ilk yaş çocuklukla, dün bugünle ölür, bugünse yarınla ölecektir. Bâki kalan hiçbir şey yoktur, her zaman tek olan olmadığı gibi. Bu böyle olsaydı ve hep tek ve aynı kalsaydık, şimdi bir şeyle, sonradan başka bir şeyle nasıl sevinecektik? Nasıl karşıt seyleri seviyor, onlardan nefret ediyor, onları övüyor ya da ayıplayabiliyoruz? Nasıl oluyor da, aynı düşünce için farklı duygularla farklı sevgilere sahip oluyoruz? Değişiklik olmaksızın farklı duygular hissetmemiz gerçeğe uygun değildir; değişen bir şey aynı kalmaz, aynı olmayansa artık var olmaz. Varlık, bütününde değiştiği zaman, hiç durmadan bir başkasının başkası haline gelerek varoluşunda da değişir. Dolayısıyla da, doğal duyular yanılır ve gerçekten bilme noksanlığından bize görüneni gerçek diye alarak bizi aldatırlar. Ama, gerçekten var olan kimdir? Ebedi olan, yani hiçbir zaman doğmamış olan ve sonu olmayacak olan, zamanın hiçbir zaman değişiklik getirmediği. Çünkü, zaman hareket eden bir şeydir; hiç durağan ve sürekli kalmaksızın akan ve geçen maddenin gölgesi gibi görünüp, orada olan bir şeyin bulunmadığını derhal ve açıkça gösterir. Şu sözcükler ona aittir: *Önce* ve *sonra*: *idi* ya da *olacak*. Çünkü henüz var olma durumunda bulunmadığı zaman ya da çoktan var olmaya son vermişse bir şeyin olduğunu söylemek büyük bir aptallık ve iyice görülen bir hata olurdu. Şimdi, şu an, şimdilerde sözcüklerine gelince, öyle görünüyor ki, onların sayesinde zaman kavrayışımızı oluşturup destekliyoruz; çünkü akıl zamanı keşfettiğinde onu hemen yok eder. Sanki ikiye bölünmüş

görmeyi istiyormuş gibi, onu parçalar, gelecek ve geçmiş diye ikiye ayırır. Ölçülmüş olan, onu ölçen zaman için doğa üzerine de aynıdır bu; onda kalan ya da devam eden hiçbir şey olmayıp, ondaki her şey doğmuştur ya da doğumlu veya ölümlüdür. Şu halde, Tanrı'nın olan, olmuş ya da olacak bir tek olduğunu söylemek bir günah olacaktı; çünkü bu terimler onun Varlığı'nda kalamayan değişikliğe, geçişe, iniş çıkışıklara aittir. Şu halde, oradan Tanrı'nın zaman ölçüsüyle orantılı değil, zamanla ölçülmemiş bir değişmeyen ve hareketsiz sonsuzluk içinde tek bir olduğu, önünde hiçbir tükeniş, bir daha hiç, sonra olacak, hiçbir daha yeni ve daha öncekine maruz kalmadığı, her zamanı tek şimdikiyle dolduran O'nun sadece bir olan olduğu ve olsunla hiçbir ilişkisi bulunmayan, gerçekten de "O oldu" ya da "O olacak" denilemeksizin tek bir olduğu, çünkü başlangıçsız ve sonsuz olduğu sonucunu çıkarmak gerekir.

Bu bir çoktanrıcı kişiden (Plutarkhos) gelen sonuca, bana sonu gelmeyen bir konu sağlayabilecek bu uzun ve can sıkıcı söylemi bitirmek üzere sadece aynı türden bir tanığın (Seneca) şu sözünü ekleyeceğim: "Ey değersiz ve hor görülen yaratık" der o, "insan denen yaratık keşke insanlığın üstüne çıkabilseydi!" İşte güzel bir formül ve yararlı bir arzu, ama bir o kadar da saçma. Çünkü, avucu yumruktan daha büyük, kucağı koldan daha büyük yapmayı ve bacakların yetisinden daha büyük adımlar atmayı umut etmek: bütün bunlar aynı şekilde imkânsızdır, insan için insanlığın üzerine yükselmesi mümkün değildir. Çünkü o ancak gözleriyle görebilir, parmaklarıyla tutabilir. O eğer Tanrı kendisine ayrıcalıklı biçimde el verirse yükselecektir; kendi yollarını terk ederek ve onlara yüz çevirerek, kendini salt semavi güçler tarafından götürülmeye ve yükseltilmeye bırakarak yücelecektir. Bu olağanüstü ve mucizevi başkalaşıma Seneca'nın Stoacı erdemiyle değil bizim Hıristiyan inancımızla erişilir.

[1] Roma İmparatoru Superbus'un oğlu Sextus'un saldırısına uğrayan ve kendini hançerleyen kadın. Bu olaydan sonra bir halk ayaklanması gerçekleşti ve Roma'da Cumhuriyet dönemi başladı.]

[2] Eski insanların Ceos dediği, bugün Zea denilen, Attique yakınında Ege adası.

[3] Akdeniz'de Malta yakınında bir ada

[4] Raimond Sebond, Barcelona doğumlu Katalan eğitimci, tıp ve felsefe hocası. 1434–1436 arasında yazdığı *Liber naturae sive creaturarum* (*Theologia Naturalis*) doğal teoloji tarihinde önemli bir aşamayı temsil eder. Montaigne bu kitabı 1569'da çevirmiştir.

[5] Pierre Bunel; ya da Petrus Bunellus Tolosanus, (Toulouse, 1500- Turin, 1547) çağdaşlarıı tarafından en büyük Latinistlerden biri, yeni Cicero olarak görülen hümanist. Bugün, döneminde en büyük hümanistlerle yaptığı mektuplaşmalarla tanınmaktadır.

[6] [(1512-1565), Ünlü bir filolojist.]

[7] İsa Peygamberin son yemekte havarilere ekmek ikram ederken söylediği "Hoc est corpus meum" [Bu benim bedenimdir] sözünün Katolikler ve Protestanlar arasında çatışmaya yol açan yorum farkı ima ediliyor.]

[8] Ünlü Yunanlı anatomi uzmanı. (M S 129-199)]

[9] 14. yüzyılda yaşamış, karşıt görüşlü iki İtalyan hukuk profesörü]